

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

**AHMED VEFİK PAŞA’NIN *LEHCE-İ OSMÂNÎ* ADLI
SÖZLÜĞÜNÜN 1876 VE 1889 TARİHLİ BASKILARI ÜZERİNE
SÖZLÜK BİLİMSEL BİR DEĞERLENDİRME**

Tuğba MERAL TÜRKMENOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

AHMED VEFİK PAŞA'NIN *LEHCE-İ OSMÂNÎ* ADLI SÖZLÜĞÜNÜN 1876 VE 1889
TARİHLİ BASKILARI ÜZERİNE SÖZLÜK BİLİMSEL BİR DEĞERLENDİRME

Tuğba MERAL TÜRKMENOĞLU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

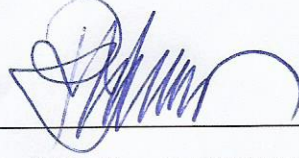
Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

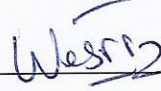
Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Tuğba MERAL TÜRKMENOĞLU tarafından hazırlanan “Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmâni* Adlı Sözlüğünün 1876 ve 1889 Tarihli Baskıları Üzerine Sözlük Bilimsel Bir Değerlendirme” başlıklı bu çalışma, 23/01/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN (Başkan)

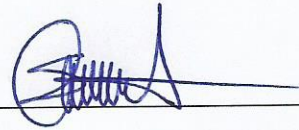
Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN (Danışman)

Prof. Dr. Emine YILMAZ

Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU

Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

23/01/2019

Tuğba MERAL TÜRK MENOĞLU

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**
(Bu seçenkle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)
- Tezimin/Raporumun .....tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**
(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)
- Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**
- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

23/01/2019

Tuğba MERAL TÜRKMEÑOĞLU

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığım, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Tez Danışmanının **Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN** danışmanlığında tarafımdan retilindiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Tuğba MERAL TÜRKMENOĞLU

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasına fikirleriyle öncülük eden ve *Lehce-i Osmâni*'nin özgün metnine ulaşma ihtiyacımı kendi kütüphanesini açarak karşılayan sayın hocam Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN'a; lisansüstü öğrenimimin her aşamasında bütün imkânlarını seferber eden çok değerli danışmanım ve hocam Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN'e; lisans ve lisansüstü öğrenimim süresince verdikleri emeklerinden ötürü saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Emine YILMAZ, Prof. Dr. Ülkü ÇELİK ŞAVK ve Dr. Öğr. Üyesi Binnur ERDAĞI DOĞUER'e; sözlük bilimi alanında yaptığı çalışmalarla ufkumu açarak yol gösteren Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN'a; son olarak yaşamımın her aşamasında bana destek olan aileme ve sevgili eşim Artuğ TÜRKMENOĞLU'ya teşekkür ederim.

ÖZET

MERAL TÜRKMENOĞLU, Tuğba. *Ahmed Vefik Paşa'nın Lehce-i Osmânî Adlı Sözlüğünün 1876 ve 1889 Tarihli Baskıları Üzerine Sözlük Bilimsel Bir Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Üç bölümden oluşan bu tez çalışmasında, Türkçeden Türkçeye ilk sözlük olan *Lehce-i Osmânî*'nin iki baskısının modern sözlük bilimi kuramlarının yardımıyla incelenmesi; eserdeki söz varlığının tanıtılması; mevcut baskılarının karşılaştırılarak Ahmed Vefik Paşa'nın sözlükçülük anlayışının ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Batı'daki sözlük bilimsel inceleme ölçütlerinden faydalanılırken, bu ölçütler *Lehce-i Osmânî*'nin özelliklerine göre yeniden düzenlenmiş ve incelenecek maddelerin seçiminde bu sözlüğe özgü yeni bir yöntem geliştirilmiştir. Bahsi geçen yöntemler ve inceleme için gerekli kuramsal altyapı, bu çalışmanın Birinci Bölüm'ünde sunulmuş; İkinci Bölüm'de sözlüğün iki baskısı karşılaştırılarak incelenmiş; Üçüncü Bölüm'de ise önceki bölümlerden elde edilen veriler değerlendirilmiştir. XIX. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin söz varlığını konu edinen *Lehce-i Osmânî*'nin “(muhtemel) Türkçe Sözlük” için bir kılavuz kitap amacını taşıdığı; birinci baskısının tamamı ile ikinci baskısındaki birinci cildin söz varlığı açısından aynı çizgide olduğu; ikinci cildin ise Arapça-Farsçadan Türkçeye ayrı bir sözlük (yabancı ögeler sözlüğü) niteliğinde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler:

Ahmed Vefik Paşa, Lehce-i Osmânî, Sözlük, Sözlük Bilimi, Türk Sözlükçülüğü

ABSTRACT

MERAL TÜRKMENOĞLU, Tuğba. *A Lexicographical Investigation on Ahmed Vefik Pasha's Lehce-i Osmani's 1876 and 1889 Dated Editions*. Master's Thesis, Ankara, 2019.

In this thesis which consists of three parts, the first Turkish to Turkish dictionary's, *Lehce-i Osmânî*, two editions have been examined. First, dictionaries have been examined using modern lexicography's perspectives; second, vocabulary of the dictionaries have been introduced; and lastly, by comparing up to date works with aforementioned dictionaries, Ahmed Vefik Pasha's understanding of lexicography have been attempted to be clarified. In this manner, West's lexicographical examination criterion have been used and adapted to *Lehce-i Osmânî*'s properties; therefore a specific method to choose the headwords have been developed. These methods and the necessary methodological framework have been presented in the First Chapter of this thesis, and in Second Chapter, two editions of the dictionary have been compared and analyzed; lastly, in Third Chapter, acquired data from first two chapters have been evaluated. As results, *Lehce-i Osmânî*'s first edition, which have focused on XIX. century Ottoman Turkish lexical inventory and the second edition of *Lehce-i Osmânî* have been found to be written with same apprehension; and the second volume have been identified as a distinct Arabic-Persian to Turkish dictionary.

Keywords:

Ahmed Vefik Pasha, Dictionary, Lehce-i Osmani, Lexicography, Turkish Lexicography

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
İŞARETLER	xiii
TABLolar DİZİNİ	xiv
ŞEKİLLER DİZİNİ	xvii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM	3
1.1. Sözlük ve Sözlük Türleri	3
1.2. Sözlük Bilimi ve Sözlükçülük	10
1.3. Türk Sözlükçülük Geleneği	14
1.4. XIX. Yüzyılda Osmanlı Türkçesi	19
1.5. Ahmed Vefik Paşa ve Lehce-i Osmânî	27
1.6. Sözlük Bilimsel İncelemenin Yöntemi	33
1.7. Metinlerin Latin Harflerine Aktarımında Uygulanan Yöntem	41

2. BÖLÜM: SÖZLÜK BİLİMSEL İNCELEME	43
2.1. İç Ölçütler	43
2.1.1. Birinci Baskının Ön Sözü	44
2.1.2. İkinci Baskının Ön Sözü	45
2.1.3. Ön Söz Metinlerinin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi	49
2.2. Dış Ölçütler	53
2.2.1. Sunum İncelemesi	54
2.2.1.1. Sayfa Düzeni	54
2.2.1.2. Madde Dizimi	56
2.2.1.3. Madde Düzeni	71
2.2.1.4. Maddelerin Uzunluğu	76
2.2.1.5. Kısaltmalar	79
2.2.1.6. Noktalama İşaretleri	80
2.2.2. İçerik İncelemesi	83
2.2.2.1. Söz Varlığı	84
2.2.2.2. Madde Başları	98
2.2.2.3. İç Maddeler	103
2.2.2.4. Sözcük Türleri	112
2.2.2.5. Yazım ve Sesletim	119
2.2.2.6. Tanım ve Anlam	131
2.2.2.7. Kullanım Bilgisi	143
2.2.2.8. Köken Bilgisi	148
2.2.2.9. Dil Bilgisi	155
2.2.2.10. Örnekler	158
2.2.2.11. Gönderimler	163
2.2.2.12. Özel Nitelikler	167

3. BÖLÜM: SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	170
3.1. Sözlüğün Amacı, Türü ve Kullanıcı Kitlesi	170
3.2. İki Baskısının Karşılaştırılması	173
3.3. Aldığı Eleştiriler	181
3.4. Etkilediği Sözlükler	187
KAYNAKÇA	190
EK 1. Sözlük Bilimsel İnceleme İçin Seçilen Maddelerin Listesi	199
EK 2. Seçilen Maddelerin Latin Harflerine Aktarılmış Metinleri (1. Baskı)	211
EK 3. Seçilen Maddelerin Latin Harflerine Aktarılmış Metinleri (2. Baskı)	293
EK 4. Tez Orijinallik Raporu	339
EK 5. Etik Komisyon Muafiyeti Formu	341

KISALTMALAR

Sözlüğe Ait Kısaltmalar*:

ed.	Edat/Edattan
em.	Emir
es.	Esvâttan
fl.	Fi'l-i Lâzım (Geçişsiz Eylem)
fm.	Fi'l-i Müteaddi (Geçişli Eylem)
is.	İsim
muzâ.	Muzâri (Geniş Zaman)
müh.	Mühmelâttan
müt.	Mütetâbiâttan
n.	Nazar Oluna (Bakınız)
ni.	Nidâ (Ünlem)
sf.	Sıfat
zf.	Zarf
zm.	Zamir

Teze Ait Kısaltmalar:

Ar.	Arapça
bk.	Bakınız
bs.	Baskı
c.	Cilt
Çev.	Çeviren(ler)

---

* *Edat*, *esvâttan*, *mühmelâttan*, *mütetâbiâttan*, *nidâ*, *zarf* etiketleri sözlüğün özgün metninde kısaltılmadan kullanılmıştır. *Sıfat* ve *zamir* ise özgün metinde *s.* ve *z.* biçiminde kullanılırken bu tez çalışmasındaki diğer kısaltmalarla karışıklık yaratmaması için *sf.* ve *zm.* olarak değiştirilmiştir. Sözlükteki gönderimler için kullanılan “nazar oluna” (*n.*) kısaltmasının yerine, bu çalışmada *bk.* kullanılmıştır.

Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
H	Hicrî
Haz.	Hazırlayan(lar)
İng.	İngilizce
İt.	İtalyanca
Lat.	Latince
LO	Lehce-i Osmânî
M	Miladî
Mac.	Macarca
MY	Madde Yok (<i>bk. Tablo 18</i>)
No.	Numara
ör.	Örnek
Rum.	Rumca
S	Sayı
s.	Sayfa
t.y.	Tarih yok
TBKKS	Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü
TDK	Türk Dil Kurumu
TDKBTS	Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük
TDKGTS	Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük
TTAS	Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
Yay.	Yayımları/Yayıncılık
Yun.	Yunanca

İŞARETLER

é	Kapalı e
ŋ	Damak n'si (Nazal n)
˘	Ayın (ɛ)
//	Seslerin gösterimi için kullanılır
-»	İç maddelere işaret eder

TABLOLAR DİZİNİ

1.	Birinci Baskıdaki Madde Başlarının Sözcük Türü Etiketleri	35
2.	Birinci Baskıdaki Madde Başlarında Bulunan Anlamları Belirsiz Etiketler	35
3.	Birinci Baskıdaki Sözcük Türü Etiketlerinin Sözlükte Bulunma Oranları	36
4.	İncelenmek Üzere Birinci Baskıdan Seçilecek Madde Başlarının Sözcük Türlerine Göre Dağılımları	37
5.	Birinci Baskıda Sözcük Türü <i>İsim</i> Olan Madde Başlarının Sözlükteki Bâblara Göre Dağılımları ve Seçilmesi Gereken Madde Baş Sayıları	38
6.	Birinci Baskıdaki Bâblar ve Buldukları Sayfa Aralıkları	56
7.	Birinci Baskıdaki Bâb ve Fasıllık Başlıkları	58
8.	Birinci Baskıdaki Bâblara Ait Fasıllık Sayıları	64
9.	Harekelerine Göre Düzenlenen Üçlü Fasıllık Sistemi	65
10.	İkinci Baskının Birinci Cildindeki Bâb ve Fasıllık Başlıkları	66
11.	İkinci Baskının Birinci Cildindeki Bâblara Ait Fasıllık Sayıları	68
12.	Birinci Baskıdaki En Uzun Maddeler	76
13.	İkinci Baskının Birinci Cildindeki En Uzun Maddeler	78
14.	İki Baskıdaki <i>Rumûzât</i> Listelerinde Bulunan Kısaltmalar	79
15.	Her İki Baskıda Kısaltılmadan Yazılan Sözcük Türü Bilgileri	80
16.	İki Baskıdaki Noktalama İşaretleri	81
17.	Birinci Baskıdan Seçilen Madde Başlarından İkinci Baskının Birinci Cildinde Bulunan Arapça ve Farsça Kökenli Sözcükler	85
18.	Birinci Baskıdan Seçilen Madde Başlarından İkinci Baskının Birinci Cildinde Bulunmayanlar	86
19.	Birinci Baskıdan Seçilen Madde Başlarından İkinci Baskının Yalnızca İkinci Cildinde Bulunanlar	88
20.	Birinci Baskıdan Seçilen Madde Başlarından İkinci Baskının Her İki Cildinde Bulunmayanlar	89

21. Seçilen Madde Başlarından Her İki Baskıda Bulunan Halk Ağızlarına Ait Sözcükler	92
22. Seçilen Madde Başlarından Her İki Baskıda Bulunan Batı Kaynaklı Sözcükler	94
23. Seçilen Madde Başlarından Her İki Baskıda Bulunan Özel Adlar	96
24. Seçilen Madde Başlarından Eş Adlı Olanlar ve İki Baskıdaki Durumları	101
25. Seçilen Madde Başlarında İç Madde Yapılan Özel Adlar	106
26. Seçilen Madde Başlarında İç Madde Yapılan Deyimler ve Diğer Kalıplaşmış Sözler	107
27. Seçilen Madde Başlarında İç Madde Yapılan Argo Niteliğindeki İfadeler	110
28. İki Baskıdaki Sözcük Türü Etiketleri ve Toplam Madde Baş Sayıları	113
29. Seçilen İç Maddelerden Sözcük Türü Etiketleri Bulunanlar	116
30. Seçilen Madde Başlarından Sözcük Türü Etiketleri İki Baskıda Farklı Olanlar	116
31. Seçilen Madde Başlarından Sözcük Türü Etiketleri Yanlış Olanlar ve Doğruları	117
32. Seçilen Madde Başlarından Tanımları Birden Fazla Sözcük Türünde Yapılanlar ve Bunların Etiketleri	117
33. Birden Fazla Sözcük Türü İçin Kullanılan Etiketler ve İşaretlendikleri Madde Başları	118
34. <i>turfanda</i> Sözcüğünün İki Baskıdaki Madde Başları ve Tanımları	123
35. Seçilen Madde Başlarından Tanım Metinlerinde Sesletim Açıklaması Bulunanlar	125
36. Seçilen Madde Başlarından Yazımı İkinci Baskıda Değiştirilenler	125
37. İki Baskıda Kullanılan Özel İşaretler ve Ses Değerleri	127
38. İkinci Baskının Birinci Cildinde <i>Kef</i> Harfi İçin Kullanılan Özel İşaretler ve Ses Değerleri	129
39. İki Baskıdaki Tanımsız Madde Başları	141
40. Seçilen Maddelerin Tanım ve Açıklama Metinlerinde Yer Alan Biçim Hakkındaki Kullanım Bilgileri	143
41. Seçilen Maddelerin Tanım ve Açıklama Metinlerinde Yer Alan Anlam Hakkındaki Kullanım Bilgileri	146
42. Seçilen Maddelerin Tanım ve Açıklama Metinlerinde Yer Alan Sınırlayıcı Kullanım Bilgileri	147

43. Seçilen Madde Başlarından Köken Bilgisi Açık Bir Biçimde Sunulan Alıntı Sözcüklerin Günümüzdeki Verilerle Karşılaştırılması	153
44. Seçilen Maddelerin Tanım Metinlerinde Örnekleme Amacıyla Bulunan Kalıplaşmış Sözler	159
45. Seçilen Maddelerin Tanım Metinlerinde Örnekleme Amacıyla Bulunan Şiir Dizeleri	162
46. Ön Söz Metinlerine Göre İki Baskıdaki Amaçlar	170
47. İkinci Baskının Birinci Cildindeki Yenilikler	173
48. İkinci Baskının Birinci Cildindeki Hatalı Uygulamalar ve İlk Baskıdaki Durumları	174
49. İki Baskıdaki Ortak Hatalar ve Eksiklikler	175
50. Birinci Baskı Ön Sözünde Verilen Vaatler ve Gerçekleştirilme Durumları	178
51. İkinci Baskı Ön Sözünde Verilen Vaatler ve Gerçekleştirilme Durumları	179
52. <i>Lehce-i Osmânî</i> ve <i>Kamus-ı Türki</i> 'deki Bazı Ortak Maddelerin Tanımları	188

ŞEKİLLER DİZİNİ

1. Sözlük Biliminin Çalışma Alanları	11
2. Howard Jackson'ın Dış Ölçütler Açısından Sözlük Bilimsel İnceleme Şablonu	40
3. <i>Lehce-i Osmânî</i> 'nin Özelliklerine Göre Düzenlenmiş Dış Ölçütler Açısından Sözlük Bilimsel İnceleme Şablonu	41
4. Sözlüğün İki Baskısından Sayfa Örnekleri	55
5. Birinci Baskıdaki Madde Başı Düzeninde Genel Eğilimler	71
6. Birinci Baskıdaki (s. 6) <i>at çeken</i> Maddesinin Düzeni	71
7. Birinci Baskıdaki (s. 837) <i>fasulye</i> Maddesinin Düzeni	71
8. Birinci Baskıdaki (s. 827) <i> fayda</i> Maddesinin Düzeni	72
9. Birinci Baskıdaki (s. 371) <i>pöste</i> ki Maddesinin Düzeni	72
10. Birinci Baskıdaki (s. 709) <i>sarf</i> Maddesinin Düzeni	72
11. Birinci Baskıdaki İç Madde Düzeninde Genel Eğilimler	72
12. Birinci Baskıdaki (s. 408) <i>ten</i> Maddesinin İç Madde Düzeni	73
13. Birinci Baskıdaki (s. 371) <i>posta</i> Maddesinin İç Madde Düzeni	73
14. Birinci Baskıdaki (s. 1030) <i>küf</i> Maddesinin İç Madde Düzeni	74
15. İkinci Baskının Birinci Cildindeki Madde Başı Düzeninde Genel Eğilimler	74
16. İkinci Baskının Birinci Cildindeki (s. 104) <i>İngiliz</i> Maddesinin Düzeni	75
17. İkinci Baskının Birinci Cildindeki İç Madde Düzeninde Genel Eğilimler	75
18. İkinci Baskının Birinci Cildindeki (s. 103) <i>Üsküdar</i> Maddesinin Düzeni	76
19. İkinci Baskının Birinci Cildindeki (s.203) <i>Bereket Dağı</i> Maddesi	78
20. Doğru Sesletimi Sağlama Amacıyla Geliştirilen Özel İşaretler ve Birinci Baskıdaki <i>Rumûzât</i> Listesinde Yer Alan Açıklamaları	126
21. Doğru Sesletimi Sağlama Amacıyla Geliştirilen Özel İşaretler ve İkinci Baskıdaki <i>Rumûzât</i> Listesinde Yer Alan Açıklamaları	126
22. İkinci Baskının Birinci Cildindeki (s. 94) <i>ıhlamak</i> Maddesinde /ı/ Sesinin Gösterimi	129

23. İkinci Baskının Birinci Cildindeki (s. 211) *beğenmek* Maddesinde Geniş Zaman Kipi Bilgisi 157
24. Birinci Baskının Sonunda Yer Alan *Bazı Tashih ve İlave* Bölümünden Bir Sayfa Örneği 168

GİRİŞ

Sözlük, bir konuşma topluluğunun üyeleri tarafından kullanılan sözcükleri açıklama aracıdır (Atkins ve Rundell, 2008, s. 2). *Sözlük bilimi* (lexicography) ise, sözlük hazırlamadaki aşamaları ortaya koyup sözlüklerin içeriksel olarak daha da gelişmesini sağlayan; söz varlığının belirlenmesinde ve geliştirilmesinde uygun yöntemler önerip özellikle sözlük hazırlayıcılarının dikkat etmesi ve uyması gereken ilkeler koyan bir bilim dalıdır (Yılmaz, 2017, s. 2). Günümüzde sözlük bilimi araştırmaları; *kuramsal sözlük bilimi* (theoretical lexicography) ve *uygulamalı sözlük bilimi* (practical lexicography) olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır (bk. Hartmann ve James, 1998, s. 85-86). Kuramsal sözlük biliminde sözlüklerin türleri, yapısı, tarihi ve kullanımı hakkında araştırmalar yapılmakta; mevcut sözlüklerin eleştirilmesi ve değerlendirilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Uygulamalı sözlük biliminde ise kuramsal çalışmalarla ortaya çıkan yeni yöntemler ve tespit edilen ihtiyaçlar doğrultusunda sözlüklerin söz varlığını hazırlama, düzenleme ve kullanıcıya sunma, yani sözlük hazırlama işi gerçekleştirilmektedir (Baskın, 2014, s. 450).

Türkiye’de henüz gelişmeye ve derinleşmeye başlayan sözlük bilimi çalışmaları, genellikle sözlükçülük tarihi, sözlük yazımı ve mevcut sözlüklerin karşılaştırılması ile sınırlı kalmıştır. Bu durum; sözlük hazırlamada, incelemede ve eleştirmede “yöntem” sorununun göz ardı edilmesine sebep olmuştur (Yılmaz, 2017, s. vii). Batı’da sözlük bilimi çalışmalarında yepyeni bir alan olarak ortaya çıkan “sözlük eleştirisi”, ülkemizde maalesef istenilen düzeyde değildir. Gazetelerde yayımlanan sözlük yazılarının çoğu, tanıtım ve eleştiri karışımı bir içeriğe sahiptir ve düzeyleri düşüktür. Çeşitli dergilerde veya diğer yayın organlarında yapılan eleştiriler ise biraz daha nitelikli olmakla beraber, yöntem eksikliği ve öznellik sebebiyle bunlar da istenilen yararı sağlamamaktadır. Ülkemizdeki sözlük eleştirmenlerinin, sözlük bilimi verileriyle bir eleştiri kuramı geliştirmeleri veya dünyadaki örneklerini inceleyerek bir senteze gitmeleri beklenmektedir (Boz, 2006, s. 34).

Üç bölümden oluşan bu tez çalışmasında, Türkçeden Türkçeye ilk sözlük olan *Lehce-i Osmâni*’nin iki baskısının modern sözlük bilimi kuramlarının yardımıyla incelenmesi; eserdeki söz varlığının tanıtılması; mevcut baskılarının karşılaştırılarak Ahmed Vefik Paşa’nın sözlükçülük anlayışının ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, Batı’daki sözlük bilimsel inceleme ölçütlerinden faydalanılırken, bu ölçütler *Lehce-i Osmâni*’nin niteliklerine göre yeniden düzenlenecek; sözlük bilimsel incelemelerde konu edilecek maddelerin seçimi içinse yeni bir yöntem geliştirilecektir. Bahsi geçen yöntemler ve inceleme için gerekli kuramsal altyapı, bu çalışmanın Birinci Bölüm’ünde sunulacak; İkinci Bölüm’de sözlüğün iki baskısı

karşılaştırmalı olarak incelenecek; sonuç niteliğindeki Üçüncü Bölüm’de ise önceki bölümlerden elde edilen veriler derlenerek *Lehce-i Osmâni*’nin sözlük bilimsel açıdan değeri ve Ahmed Vefik Paşa’nın sözlükçülük anlayışı üzerine genel değerlendirme yapılacaktır. Son olarak, çalışmanın İkinci Bölüm’ündeki sözlük bilimsel incelemelerde konu edilen madde başlarının listesi **EK 1**’de; Latin harflerine aktarılan metinleri ise **EK 2-3**’te sunulacaktır.

Bu çalışma, Türk Dil Kurumunun burs desteği ile hazırlanmıştır.

1. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM

Bu bölümde, sözlük bilimsel değerlendirmeler için gerekli kuramsal altyapının hazırlanması ve incelemelerde uygulanacak yöntemlerin sunulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak sözlük kavramının ortaya çıkışı, çeşitli “sözlük” tanımları ve sözlük türleri konu edilecek (*bk. 1.1*); sözlük biliminin çalışma alanları ve *sözlükçülük* teriminin ülkemizdeki kapsamı üzerinde durulacak (*bk. 1.2*); Türk sözlükçülük geleneğinin ana hatları çizilirken, bu geleneği şekillendiren önemli eserler tanıtılacak (*bk. 1.3*); *Lehce-i Osmâni*’nin konu edindiği XIX. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin durumu hakkında genel bilgiler verilecek (*bk. 1.4*); Ahmed Vefik Paşa’nın yaşamı, eserleri ve *Lehce-i Osmâni*’nin temel özellikleri aktarılacaktır (*bk. 1.5*). Ardından, bu çalışmanın İkinci Bölüm’ünde yapılacak sözlük bilimsel incelemelerin tekniği (*bk. 1.6*) ve sözlük maddelerinin Latin harflerine aktarımında uygulanan yöntemler (*bk. 1.7*) sunulacaktır.

1.1. SÖZLÜK VE SÖZLÜK TÜRLERİ

Sözlükler, dillerin söz varlığını çeşitli amaç ve yöntemlerle konu edinen, iletişime yardımcı kaynaklardır. İlk sözlüğün nerede, ne zaman ve hangi amaç(lar)la hazırlandığı kesin olarak bilinmemekle birlikte bu konuda çeşitli varsayımlar mevcuttur. Akalın’ın aktarımına göre: Bilinen en eski sözlük, MÖ 2300 yılında, Akad İmparatorluğu’nda ortaya konulduğu düşünülen Sümerce-Akadca karşılıklar kılavuzu niteliğindeki *Urra Hubullu*’dur (2010, s. 270-271). İki dilli sözlüklerin ilk örneklerini oluşturan bu tabletlerin, aynı zamanda ilk sözlükler olduğuna inanılmış ve sözlüklerin “insanoğlunun başka milletlerle ilişki kurma ihtiyacı duyup ikinci bir dil öğrenmeye başladıkları dönemlerde yapıldığı” (Kahraman, 2016, s. 3291) düşünülmüştür. Ancak 1990’lardan sonra yapılan çalışmalarda insanların başkalarının dilini anlama ihtiyacından önce kendi dillerini anlama ve koruma ihtiyaçları olduğu, bu yüzden iki dilli sözlüklerden çok önce tek dilli sözlüklerin yazılmış olması gerektiği öne sürülmüş; bu varsayım ile birlikte ilk sözlüklerin de iki dilli değil, tek dilli olduğu düşünülmeye başlanmış ve sözlüklerin tarihi, Antik Mısır dönemine kadar uzanmıştır (Baskın, 2014, s. 446). Son olarak, mağaralarda bulunan yazı öncesi dönemlere ait kaya resimlerinin de sözlük (resim sözlüğü) niteliğinde tanımlama ve tanıtmaya amaçlarına hizmet etmiş olabileceği, bir varsayım olarak öne sürülmüştür (*bk. Akalın, 2010, s. 269-270*). Mevcut varsayımlardan hareketle “sözlük” kavramının binlerce yıllık bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir.

Urta Hubullu örneğinde görüldüğü üzere, günümüze ulaşan en eski sözlükler pratik bir amaca sahiptir. Çoğunlukla iki veya çok dilli olan sözcük listesi niteliğindeki bu sözlükler gezginlere, tacirlere ve daha sonra misyonerlere yardımcı olmak amacıyla hazırlanmıştır (Akalin, 2010, s. 270). Zamanla farklı toplumlarda, daha farklı amaç ve yöntemlerle çeşitli sözlükler hazırlanmış ve bugüne kadar yüzlerce sözlük türü ortaya çıkmıştır. Eski çağlardan günümüze, sözlüklerin dört temel evre geçirdiğini ifade eden Boz (2015, s. 41), bunları şu şekilde sıralamıştır:

“Tablet sözlükler” (tablet=stone dictionary: İlk Çağ sözlükleri), “basılı olmayan sözlükler” (non-print dictionary: sözlü sözlükler), “basılı (geleneksel) sözlükler” (in book=print dictionary: yazılı sözlükler), “elektronik sözlükler” (electronic dictionary: elektronik=dijital-bilgi/İnternet çağı sözlükler).

Bu evrelere bağlı olarak sözlüklere ilişkin bütün ögeler, zaman içinde değişmiş (Boz, 2015, s. 41) ve sonuç olarak “sözlük” kavramı daha karmaşık bir duruma gelmiştir.

Karmaşık ve farklı özelliklere sahip yapısıyla sözlüğü bir tanımın içine sığdırmak da, sözlüklerin tanımını eksiksiz yapmak da oldukça güçtür (Eminoğlu, 2010, s. 4). Bu sebeple günümüzde yerli ve yabancı pek çok kaynakta farklı “sözlük” tanımlarıyla karşılaşmak mümkündür. Örneğin: Jacob Grimm’e (Aktaran: Aksan, 2015, s. 75) göre sözlük, *bir dilin sözcüklerinin abecesel dizgesi* iken; Atkins ve Rundell’a (Aktaran: Baskın, 2014, s. 448) göre *bir konuşma topluluğunun üyeleri tarafından kullanılan kelimeleri açıklama aracı*; Aydın’a (2007, s. 107) göre *bir dilin kelimelerini, deyimlerini, atasözlerini genellikle alfabetik düzene uygun olarak sıralayan, anlamlarını açıklayan ve başka dillerdeki karşılıklarını veren eser*; Akalin’a (2010, s. 268) göre ise *bir dilin bütün veya belirli bir dönemdeki sözcüklerini yazılışları, türleri, söylenişleri, temel ve yan anlamları, kullanılış özellikleri bakımından açıklayan, edebî metinlerden seçilen cümlelerle örneklendiren, alıntı sözcüklerin hangi dilden geçtiğini bildiren başvuru kaynaklarıdır*. Örneklerden anlaşıldığı üzere sözlükler, hazırlanma amaçlarına ve kullanılan yöntemlere göre çeşitlendikçe “sözlük” tanımı da değişmiş ve karmaşıklaşmıştır.

Farklı türlerde sözlüklerin ortaya çıkması, bu türlerin sınıflandırılması ihtiyacını doğurmuştur. Günümüzde çeşitli ölçütlerle yapılan pek çok sınıflandırma denemesi mevcuttur. Örneğin: Hartmann ve James’e göre sözlükler; boyut (büyük sözlükler, küçük sözlükler), kapsam (genel ya da özel sözlükler), sıralama biçimi (alfabetik ya da tematik), kullanım ortamı (basılı ya da elektronik), işlevsellik (aktif ya da pasif), bilgi kategorilerini sunma biçimi (sözlük, ansiklopedi, kavramlar dizini vb.), dil (tek dilli, iki dilli, çok dilli) olmak üzere sekiz ölçüt açısından sınıflandırılabilir (Aktaran: Gökter, 2010, s. 48).

Ülkemizde genel olarak kaynak alınan sınıflandırma denemesi, Aksan’a aittir. Sözlükleri; hazırlanma amaçları, kullanılma amaçları ve taşıdıkları özelliklere göre gruplandıran Aksan’ın (2015, s. 75-76) tasnifi şöyledir:

1. Bir ya da birden çok dilin söz varlığını işleme bakımından:
  - a. *Tek dilli,*
  - b. *Çok dilli sözlükler.*
2. Abece sırasının temel alınıp alınmamış olmasına göre:
  - a. *Abecesel sözlükler,*
  - b. *Kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri.*
3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre:
  - a. *Genel sözlükler* (ortak dil, yazı dili sözlükleri, ansiklopedik sözlükler).
  - b. *Lehçebilim sözlükleri.*
  - c. *Eş anlamlı, eş adlı, ters anlamlı ögeler sözlükleri.*
  - d. *Yabancı ögeler sözlükleri.*
  - e. *Tarihsel sözlükler.*
  - f. *Kökenbilgisi sözlükleri.*
  - g. *Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri).*
  - h. *Argo sözlükleri.*
  - i. *Deyim ve atasözü sözlükleri.*
  - j. *Anlatımbilim sözlükleri.*
  - k. *Sanatçı ve metin sözlükleri.*
  - l. *Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri.*
  - m. *Tersine sözlükler ve başka sözlük türleri.*¹

İşledikleri ürünler, malzemenin kaydedildiği ortam ve hazırlanış biçimleri açısından sözlükleri gruplandırmayı deneyen İlhan'ın (2009, s. 538) tasnifi ise şu şekildedir:

1. İşledikleri ürünler açısından sözlükler:
  - a. *Yazı dili sözlükleri*
  - b. *Ağız sözlükleri*
2. Malzemenin kaydedildiği ortam açısından sözlükler:
  - a. *Basılı/kitabî sözlükler*
  - b. *Elektronik sözlükler*
3. Yazılış biçimleri açısından sözlükler:
  - a. *Manzum sözlükler*
  - b. *Mensur sözlükler*

Yazı dili, toplumun ortak iletişim ve etkileşim aracı olarak kullanılan; kuralları bölge veya gruplara göre değişmeyen; standart özellikleri dolayısıyla daha tutucu olan; bir devletin resmî sınırları içinde her türlü iletişim, haberleşme, eğitim ve kayıt işlemlerinde kullanılan dildir. *Yazı dili sözlükleri* de, yazı dillerine ve onların yazılı ürünlerine dayalı olarak ortaya konulan sözlüklerdir. Bu tür sözlüklerin Türkçedeki en eski ürünlerine, XI. yüzyıldan itibaren (*bk. 1.3*) rastlanmaktadır. Yazı dili sözlükleri, ağız sözlükleri dışındaki türlerin tamamını içine almaktadır (İlhan, 2009, s. 539).

Bütün yazı dilleri içinde bölgelere ve yazı dilini kullanan gruplara özgü söyleyiş farklılıkları görülür. *Ağız* denilen bu konuşma ve söyleyiş biçimi, genel anlamda, bir dilin veya lehçesinin

¹ “Başka sözlük türleri” ifadesiyle Aksan (2015, s. 83); *yazım sözlüğü, eskilikler sözlüğü*, bir dilin belirli bir dönemini içine alan *dönem sözlükleri* ve *yaşamöyküsel sözlük* gibi türleri kastetmiş ancak bu türlerin üzerinde ayrıca durmamıştır.

sınırları içinde belli bölge veya topluluklara özgü sözlü anlatım yollarının bütünü olarak tanımlanabilir (İlhan, 2009, s. 540). *Ağız sözlükleri*, belli bir bölgede konuşulan ağızlardan yapılan metin veya söz derlemeleri esas alınarak hazırlanan eş zamanlı sözlüklerdir (Akar, 2009, s. 217). Türkiye’de 1860’lardan bu yana, ağız araştırmaları kapsamında coğrafik bölge ağızlarından; il, ilçe, köy gibi daha küçük yerleşim birimlerindeki ağızlara kadar pek çok bölgenin dil malzemeleri derlenmekte; dil bilgisi incelemeleri ve sözlük çalışmaları da yapılmaktadır (bk. Gökter, 2010, s. 66-71).

Basılı sözlükler, malzemesi farklı olsa da, daha çok kitap şeklinde düzenlenen ve toplumun ihtiyaçlarına göre hazırlanan sözlüklerdir. Bu tür eserler, geçmişte el yazısı ile hazırlanırken matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte makineler yardımıyla basılmaya başlanmıştır. Elektronik sözlükler/e-sözlükler dışındaki bütün türler, basılı veya kitabî sözlük türündedir (İlhan, 2009, s. 544). Son yıllarda teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak *elektronik sözlükler* de hazırlanmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Dil öğrenimi için gerekli görülen elektronik sözlüklerin piyasada farklı model ve kapasitelerde pek çok örneğini bulmak mümkündür. Özellikle Türk Dil Kurumu (TDK), son yıllarda bazı önemli çalışmaları Genel Ağ ortamına aktararak araştırmacıların kullanımına sunmaktadır (İlhan, 2009, s. 545-546).

Manzum sözlükler, sözcüklerin anlamlarını şiir kalıpları içinde veren sözlük türleridir. Özellikle Osmanlı Türkçesi döneminde Divan şairleri tarafından hazırlanan bu tür eserler, şiir ezberlemenin daha kolay olması düşüncesinden hareketle oluşturulmuştur. Bu düşüncenin yanında sanatlı söyleyişler de manzum sözlüklerde esas olmuştur (İlhan, 2009, s. 547). Sözcüklerin anlamlarını herhangi bir sanat düşüncesi olmadan, düzyazılı metinlerle veren *mensur sözlükler* ise her toplumda ve her devirde kullanılan yaygın bir türdür (İlhan, 2009, s. 551).

Bir dilin sözlüksel öğelerinin, aynı dil kullanılarak tanımlandığı sözlükler *tek dillidir*. *İki dilli sözlüklerde* ise iki dilin söz varlığının -tek dilli sözlüklerin aksine- bir dilde eş değer olarak verilmesi söz konusudur. Özellikle yabancı dil öğretimi için kullanılan iki dilli sözlükler, tek yönlü (ör. Türkçeden İngilizceye) düzenlenebileceği gibi; çift yönlü (ör. İngilizceden Türkçeye ve Türkçeden İngilizceye) de düzenlenebilir. İki dilin söz varlığının konu edildiği sözlükler ise *çok dilli* olarak adlandırılır.

Sözlükler, genellikle alfabetik (*abecesel*) düzende yazılır fakat bu düzenin dışında hazırlanan sözlükler de mevcuttur. *Kavram sözlüğü*, *kavram alanı sözlüğü* ya da *ad bilimsel sözlük* olarak adlandırılan bu tür eserlerde, bir dilin veya karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlıklarının kavram alanlarına göre sıralanması temel alınır (Aksan, 2015, s. 77). Anlam sözlüğünde, bir sözcük ele alınıp anlamları gösterilmeye çalışılırken; kavram sözlüğünde bunun tersine bir yaklaşımla, hangi sözcüklerle bir kavramın nasıl ifade edildiği incelenir (Ülkü, 2011, s. 266).

Türk dilinin gerçek anlamda bir kavram alanı sözlüğü bulunmadığını belirten Karçığa (2015, s. 2519), kavram alanına yakın bir çalışmanın *Kavramlar Dizini* (1971) başlığıyla Recai Cin'e ait olduğunu; bu çalışmada kavramların yalnızca dizin olarak verildiğini ve anlamlarına yönelik herhangi bir açıklama bulunmadığını ifade etmiştir.

Dil öğelerinin tamamının kapsamlı bir tanımını sunmayı amaçlayan *genel* (veya *genel amaçlı*) *sözlükler*; anlamsal bilgi, heceleme ve deyimlerin kullanımı gibi birçok işlevi yerine getirir. Bu sebeple kullanıcının farklı başvuru ihtiyaçlarını veya farklı kullanıcı gruplarının ihtiyaçlarını karşılar (Boz, 2015, s. 42). Genel amaçlı sözlükler, ele alınan söz varlığının ait olduğu dönemlere ve sözlük hazırlayıcısının görüşüne göre farklılık gösterebilir. Örneğin: İçerdikleri söz varlığı farklı sayılan *Kamus-ı Türkî, Türkçe Sözlük*'ün 1945 ve 2005 baskıları ile *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* birer genel amaçlı sözlük olduğu gibi; *Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü*, Ahmet Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* ile yalnız Arapça ve Farsça kökenli sözcüklere yer verilen Ferit Devellioğlu'nun Osmanlı Türkçesi sözlüğü de kendi alanlarına göre birer genel amaçlı sözlüktür (Topaloğlu ve Kaçalın, 2009, s. 403).

Lehçebilim/lehçe bilimi sözlükleri (İng. *dialectological dictionaries*) ya belli bir lehçeyi, ağzı; ya da karşılaştırmalı olarak farklı lehçe ve ağızları, yazı dilindeki karşılıklarıyla açıklayarak ele alan ve bunların söz varlıklarını sunan eserlerdir (Aksan, 2015, s. 79). Aksan, lehçeler ve ağızlar üzerine hazırlanan sözlükleri bir başlıkta toplamış olsa da, günümüzde bu alanlara ait sözlükçülük ürünleri genellikle *lehçe sözlükleri* ve *ağız sözlükleri* olmak üzere ayrı ayrı adlandırılmaktadır². Ağız sözlüklerinin ülkemizde en bilinen ve en önemli örneği, TDK tarafından 1932 yılında çalışmaları başlatılan 11 ciltlik *Derleme Sözlüğü*'dür. *Lehçe sözlüklerine* ise Ahmet Yesevi Üniversitesi, TDK ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı işbirliğiyle hazırlanan *Türk Lehçeleri Sözlüğü*³ örnek olarak verilebilir.

Dillerin söz varlığındaki eş anlamlı ve karşıt anlamlı öğeler için de ayrı sözlükler hazırlanmaktadır. Aksan'a göre, *eş anlamlılar sözlüğü*nden ana dilinin ve özellikle bir yabancı dilin inceliklerine inme amacıyla yararlanılabilir. Batı dillerinde yayımlanmış birçok eş anlamlı öğeler sözlüğü (İng. *thesaurus*) vardır. Türkçede bunlara örnek gösterilebilecek yapıt, Mehmet Ali Ağakay'ın, ilk baskısı 1956 yılında yapılan *Türkçede Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü*'dür (2015, s. 79). Ayrıca, Özcan Yalım'ın *Türkçede Yakın ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü* (1985) de bu türdeki sözlüklere örnek sayılabilir.

² Türkolojide *dil, lehçe, şive, ağız* terimlerinin kapsamı ve adlandırılması konusunda bir karmaşa mevcuttur. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için: (bk. Demir, 2006).

³ (bk. www.tdk.gov.tr)

Yabancı ögeler sözlükleri, bir dilde kullanılan yabancı ögeleri bir araya getiren; bunların alındıkları dilleri, geçtikleri kaynakları ve dilde geçirdikleri değişimleri saptayan eserlerdir (Aksan, 2015, s. 80). Mustafa Nihat Özön'ün *Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü* (1962) ve TDK'nin *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü* (2015) bu türdeki sözlüklere örnektir.

Tarihsel sözlükler için ülkemizde *tarihî sözlük*, *köken/etimoloji sözlüğü* terimlerinin de kullanıldığını ifade eden E. Aslan'a göre *tarihî/tarihsel sözlük* terimi, Türkçe kaynaklarda hem "eski sözlükler" anlamında hem de Türkçenin tarihini anlatan dilsel sözlükler anlamında kullanılmaktadır. Tarihî/tarihsel sözlük adlandırmalarının bu kavramları ayırt edip etmediği ise kesin değildir (2017a, s. 235, 241). Ülkemiz dışındaki bazı çalışmalarda ise bu tür sözlükler; *eş zamanlı*, *art zamanlı* ve *art zamanlı-tarihî çağdaş sözlükler* olmak üzere üçe ayrılmıştır. Geçmişte, sınırlı bir zaman dönemindeki dilin durumunu anlatan sözlüklere *eş zamanlı tarihî sözlük* adı verilir. Bu tür sözlükler, yazıldığı döneme göre çağdaş ancak günümüze göre tarihî sözlüktür. *Art zamanlı tarihî sözlükler*, dil tarihindeki bir ya da daha fazla süreç boyunca sözcüklerin kökeninin ve gelişiminin izini süren eserlerdir. Bir dilin gelişimini uzun bir süreç boyunca ele alan ve dilin tarihi dönemleriyle birlikte çağdaş dönemini de içinde barındıran sözlüklere ise *art zamanlı tarihî-çağdaş sözlük* adı verilir. Bu türdeki sözlükler, güncel sözlük olmakla birlikte bir sözcüğün dilde ilk kez hangi yılda ve hangi eserde kullanıldığı gibi bilgileri de sunmaktadır (E. Aslan ve Ö. Aslan, 2016, s. 134).

Uzmanlık alanı sözlükleri denilince ilk akla gelen, *terim sözlükleridir*. Toplumdaki belirli kesimlerin, özellikle mesleklerin dilini yansıtan bu sözlükler, belirli bir alanın bütün terimlerini bir araya getirerek eğitime ve bilimsel çalışmalara yardımcı olur. Terim sözlükleri, yalnızca terim niteliği taşıyan ögeleri içerir; bunların başka dillerdeki karşılıklarını, tanımlarını ve gerekli açıklamaları verir. Ülkemizde kişisel olarak yayımlanmış örnekleri de bulunmakla birlikte, terim sözlüklerinin büyük bir çoğunluğu TDK tarafından hazırlatılarak yayımlanmıştır (Aksan, 2015, s. 81).

Argo, her dilin içinde bulunan bir *özel dildir*. Farklı türleri (*denizci argosu*, *öğrenci argosu*, *şoför argosu* vb.) sürekli bir değişim içinde olan; toplumsal olaylar ve başkalaşımlardan etkilendiği için hemen her yıl birçok ögesi değişen ve yeni ögeler eklenen bir söz varlığına sahiptir. *Argo sözlükleri*, işte bu söz varlıklarını bir araya getirmek üzere düzenlenir. Çeşitli söz sanatlarını, deyim aktarmalarını içeren bu dilin incelenmesi ve sözlük biçiminde ortaya konulması, hem bir dile iyice hâkim olabilmek (ör. argo kullanan bir yazardan çeviri yapabilmek) hem de dil bilimi sorunları ve toplumsal dil bilimi çalışmaları için gerekli olabilir (Aksan, 2015, s. 81-82). Ferit Devellioğlu'nun *Türk Argosu* (1980) ve Hulki Aktunç'un *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)* (1990) adlı eserleri bu türdeki sözlüklere örnektir.

Atasözleri ve deyimler; bir dilin anlatım yollarına, o dili konuşan toplumun geçmişine, yaşam biçimine, geleneklerine, inançlarına ve daha pek çok özelliğine dair önemli ipuçları içerir. Dillerin söz varlığındaki bu tür kalıplaşmış ifadelerin bir araya getirilerek anlamlarının açıklandığı eserlere genellikle *atasözleri ve deyimler sözlüğü* adı verilir. Çoğunlukla tek dilli ve alfabetik düzende yazılan bu tür sözlükler, günümüzde farklı kullanıcı gruplarının faydası düşünülerek farklı yöntemler doğrultusunda (ör. *İlköğretim İçin Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, *Resimli Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü* vb.) hazırlanabilmektedir.

Anlatımbilim/anlatım bilimi (İng. *stylistics*), dilde düşünce ile anlatım arasındaki ilişkiyi ve bireyin kişisel anlatım özelliklerini inceleyen bir alandır. *Anlatım sözlükleri*, dildeki genel kullanımın dışına çıkan özellikle bazı yazar ve şairlerin anlatımlarını temel alarak bu özel anlatım biçimlerini bir araya getiren eserlerdir. Bu sözlüklerin bir başka türü, *sanatçı* ve *metin sözlükleridir*. Bir sanatçı, yazar, şair veya düşünürün eserlerinde geçen öğeleri toplayan sözlüklere *sanatçı sözlüğü*; belirli bir sanat yapıtının (roman, şiir kitabı vb.) veya önemli bir metnin (dinsel metinler, anayasalar, destanlar vb.) söz varlığını, bu alanda çalışanlara yardımcı olmak üzere derleyen eserlere ise *metin sözlükleri* adı verilir. Sanatçı sözlüklerine Ali Püsküllüoğlu'nun *Yaşar Kemal Sözlüğü*; metin sözlüklerine ise TDK tarafından hazırlanan *Anayasa Sözlüğü* örnek olarak verilebilir (Aksan, 2015, s. 82-83).

Dilde yanlış biçimiyle yerleşmiş öğeler, *galat* olarak adlandırılır. Bu tür sözlerin derlendiği ve doğru biçimlerinin aktarıldığı eserlere ise *yanlış yerleşmiş öğeler sözlüğü* veya *galat/galatât sözlüğü* adı verilir. Eminoğlu'nun tespitine göre: Başka dillerden alınmış sözcük ya da yapıların yazımı veya söylenişine ilgili olarak doğru-yanlış ve eski-yeni karşıtlığı üzerine Türkçede *galat-ı meşhûr lûgat-i fasîhten evlâdır* 'yaygınlık kazanmış yanlış, doğru düzgün sözden daha üstündür' gibi sözler kullanılmaktadır. Bu anlamda galatât üzerine yapılan tartışmalar, alıntı sözlerin alındığı dildeki kurallara göre mi, yoksa alıcı dilin kurallarına göre mi kullanılması gerektiği yönünde sürdürülmüştür (2011a, s. 997). Özellikle XIX. yüzyılın başından itibaren galatât konusunda pek çok yazı yazılmış, doğru-yanlış listeleri hazırlanmış, kitaplar ve sözlükler yayımlanmıştır (Eminoğlu, 2011a, s. 998). Daha çok Osmanlı Türkçesi döneminde hazırlanan bu tür sözlüklere, Mustafa İzzet'in *Tashîhü'l-Galatât ve'l-Muharrefât fi'l-Esmâ-i ve'l-Lûgât* (H 1302) adlı eseri örnek verilebilir (Aksan, 2015, s. 83).

Dil araştırmalarına, özellikle ses bilimi ve biçim bilimi çalışmalarına yardımcı olmak üzere geliştirilen *tersine sözlüklerde* sözcükler, son seslerine göre alfabetik sırayla sunulur. Örneğin: *-k* sesiyle veya *-lik* biçim birimiyle biten öğelerin belli bir söz varlığı içinde hangileri olduğu sorusuna böyle bir sözlük yanıt verebilir (Aksan, 2015, s. 83). Dursun Zengin'in *Türkçenin Tersine Sözlüğü* (2009) adlı çalışması, ülkemizde bu türde hazırlanmış ilk eserdir.

Sözlükler, belirli bir kitlenin faydalanması amacıyla hazırlanan yardımcı kaynaklardır. Bu sebeple hedef kitlenin kullanma amaçları, sözlüklerin hazırlanma amacı hâline gelmektedir. Hitap etmeyi amaçladığı kitlenin niteliğine göre sözlükler, üç gruba ayrılabilir (Aydın, t.y., s. 12):

1. Bir dilin doğal konuşucularını hedefleyen *genel amaçlı sözlükler*.
2. Dili birinci dil olarak öğrenen veya o dil aracılığıyla eğitim alan çocukları hedefleyen *okul sözlükleri*.
3. Dili ikinci dil olarak öğrenen genç ve yetişkinleri hedef alan *öğrenici sözlükleri*.

Sınıflandırma örneklerinden anlaşıldığı üzere, günümüze dek sözlükler; konularına, yöntemlerine, hazırlanış amaçlarına, taşıdıkları niteliklere ve ele aldıkları söz varlığının niteliğine göre farklı biçimlerde tasnif edilmiştir. Konuyu Türkçenin sözlükleri açısından değerlendiren Eminoğlu (2010, s. 7), yapılan sınıflandırmaların bazı eksikliklerinden söz edilebileceğini veya bazı sözlük öbeklerini kendi içinde ayrıştırma gereğinin ortaya çıkabileceğini belirtmiş; sözlüklerin sınıflandırılmasında yaşanabilecek zorlukları, şu sözlerle ortaya koymuştur:

Kimi sözlükler vardır ki tür olarak birden çok grubun içine almak mümkündür veya bunları tanımlayan grubu belirlemekte güçlük çekilebilir. Türkçenin lehçelerinden birinin sözlüğü lehçe bilimi sözlükleri içinde değerlendirilebildiği gibi aynı zamanda söz varlığının niteliği bakımından atasözü ve deyimler sözlüğü de olabilir. Bu sözlük, tek dilli veya çok dilli düzenlenebileceği gibi abece sırasına göre veya kavram alanına göre dizilmiş de olabilir. Manzum olarak tertiplenmiş iki dilli bir sözlük, deyimleri ve terimleri ele alabilir vb.

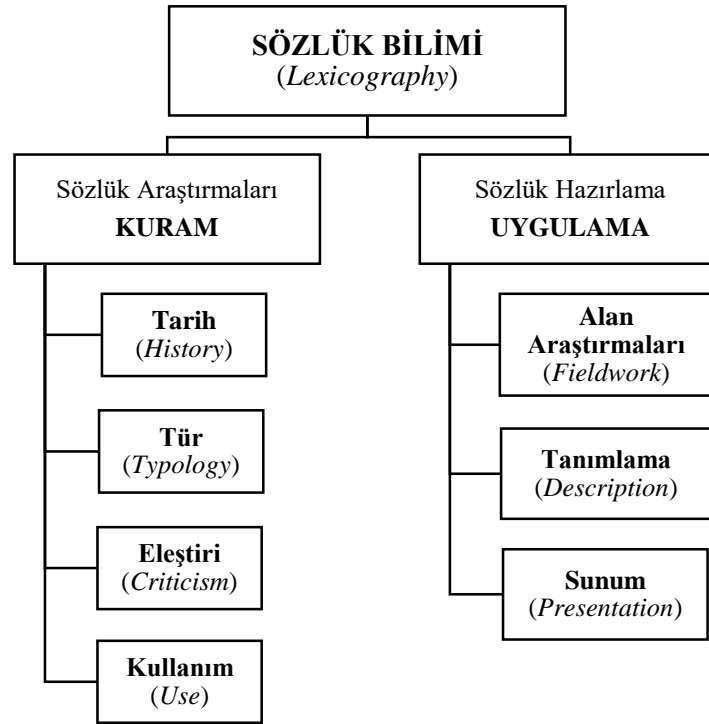
Dilin zaman içinde geçirdiği değişimlere değinen Eminoğlu (2010, s. 7), dile ait bu özellikleri yansıttığı için sözlüklerin de zamanla birtakım değişiklikler gösterdiğini; buna bağlı olarak yapılan tanımlamaların ve sınıflandırmaların da değiş(tiril)mesinin doğal olduğunu ifade etmiş; dil bilimsel ölçütlerle sözlüklerin sınıflandırılmasının eksiksiz yapılabilmesi için dillerin sözlüklerinin tamamının incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Sözlüklere ilişkin bu tür araştırma ve incelemeler, günümüzde “*kuramsal leksikografi/kuramsal sözlük bilimi*”nin kapsamında değerlendirilmektedir (bk. 1.2).

1.2. SÖZLÜK BİLİMİ VE SÖZLÜKÇÜLÜK

Sözlük bilimi, Batı’da *lexicography* terimiyle adlandırılmaktadır. Ülkemizde ise bu bilim dalını adlandırmak üzere daha çok, *sözlük bilimi/sözlükbilim* ve *sözlükçülük* terimleri kullanılmıştır. İlgili alanda görülen terim karmaşasının daha anlaşılır bir biçimde ortaya koyulabilmesi için öncelikle sözlük biliminin kapsamı, nitelikleri ve çalışma alanları konu edilecek; ardından, Türkçede *lexicography* karşılığında kullanılan terimler ve bunların sebepleri aktarılacaktır.

Sözlüklerle ve diğer başvuru kaynaklarıyla ilgilenen, meslekî etkinlik ve akademik çalışma alanı (Hartmann ve James, 1998, s. 85) olarak tanımlanan sözlük bilimi, “kuram” (*lexicographic theory*) ve “uygulama” (*lexicographic practice*) olmak üzere iki temel bölüme ayrılmaktadır.

Şekil 1. Sözlük Biliminin Çalışma Alanları⁴

Sözlük araştırmalarıyla ilgilenen *kuramsal sözlük bilimine* sözlüklerin türü, yapısı, tarihi, kullanımı vb. ile ilgili çalışmalar yapılır ve şu sorulara yanıt aranır: “Sözlükler nasıl yapılandırılmıştır?”, “Sözlük türleri nelerdir ve bu türler hangi amaca hizmet ederler?”, “Bir sözlüğü kimler, ne amaçla kullanır?” (Baskın, 2014, s. 450). Bu sorularla kuram ile uygulamanın karşılaştırılması ve denetlenmesi amaçlanır (Kahraman, 2016, s. 3293). Kuramsal sözlük biliminde ayrıca, sözlüklerin nasıl eleştirilmesi gerektiğiyle ilgili şablonlar da hazırlanarak sözlük eleştirilerinden elde edilen verilerin *uygulamalı sözlük bilimine* katkısı sağlanır. Jackson’a (2016, s. 56) göre sözlük eleştirisi sadece sözlük yapma, yazma, geliştirme ve iyileştirme çalışmaları açısından değil; aynı zamanda muhtemel kullanıcıları sözlüklerden haberdar etmek ve onlara çeşitli imkânlar sunmak için de önemlidir.⁵

Uygulamalı sözlük biliminde, kuramsal çalışmalarla ortaya çıkan yeni yöntemler ve tespit edilen ihtiyaçlar doğrultusunda sözlüklerin söz varlığını hazırlama, düzenleme ve kullanıcılara sunma işi gerçekleştirilir (Baskın, 2014, s. 450). Bir sözlük hazırlanırken pek çok zorlukla karşılaşılabilir: Sözlüğe alınacak öğelerin seçimi, bunların tanımlanmasında izlenecek yöntem ve sözlüğü kullanıcılar için daha işlevsel duruma getirme, bu zorluklardan birkaçıdır. Bu sebeple sözlüklerin hazırlanma sürecinde, *kuramsal sözlük biliminin* verilerinden de faydalanılır.

⁴ Bu çizge, Hartmann ve James (1998, s. 86)’dan hareketle hazırlanmıştır.

⁵ Sözlük eleştirisi veya sözlük bilimsel inceleme hakkında bilgi için: (bk. 1.6.)

Boz'a göre sözlük bilimi (*leksikografi*), geçmişten bugüne “sanat, meslek ve bilim” çizgisinde gelişen bir çalışma alanıdır ancak günümüzde sanat tarafından söz etmek mümkün değildir. Geçmişte hazırlanan sözlükler (özellikle manzum sözlükler) için bir sanat alanı saptaması yapma ihtimali varsa da günümüzde o ihtimal tamamen ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla sözlük biliminin günümüzde meslek ve bilim çizgisinde olduğu, ancak daha çok bilimsel bir nitelik kazandığı söylenebilir (2011, s. 12).

Sözlük bilimi, (başlangıçta) Batı'daki bazı araştırmacılar tarafından bağımsız bir bilim dalı olarak kabul edilmemiş; sözcük bilimi (İng. *lexicology*) ve dil bilimi (İng. *linguistics*) gibi çalışma alanlarının bir alt dalı olarak görülmüştür. Örneğin: Crystal, sözlük bilimini “Sözlük yazarları tarafından gerçekleştirilen sözlük yapmanın bilim ve sanatı” olarak tanımlamış ve “pratik leksikolojinin bir branşı” olarak görülebileceğini ifade etmiştir (Aktaran: Boz, 2011, s. 10). Geeraerts, dil biliminin (İng. *linguistics*) bir parçası olarak kabul ederken; Urdang gibi kimi araştırmacılar ise uygulamalı dil biliminin (İng. *applied linguistics*) bir türü olduğunu belirtmişlerdir (Bergenholtz ve Gouws, 2014, s. 77). Baskın'a göre: Bu tür tespitler, sözlük biliminin 1990'lara kadarki durumunu özetlemekte ve aslında bir bilim dalının doğum sancılarını göstermektedir. Henüz yeni yeni şekillenen bu bilim dalının nereye konumlandırılacağı kestirilememesi bundandır. Günümüzde sözlük bilimi, bağımsız ve disiplinler arası bir bilim dalı olarak kabul edilmektedir (Baskın, 2014, s. 453).

Sözlüklerin temel malzemesi sözcüklerdir. Bu sebeple sözcükle ilgili olan bütün ögeler sözlük biliminde birer veri olarak kullanılır ve bu verilerden hareketle sözcükle ilgili temel başvuru kaynağı olan sözlükler inşa edilir. Dolayısıyla sözlük bilimi; sözcük bilimi (İng. *lexicology*), ses bilimi (İng. *phonology*), biçim bilimi (İng. *morphology*), köken bilimi (İng. *etymology*), anlam bilimi (İng. *semantics*), söz dizimi (İng. *syntax*) vb. bilim dalları ile çok yakın ilişki içindedir. Bunun yanında bilgi teknolojileri, pazarlama teknikleri vb. dil dışı ögeler de, özellikle uygulamalı sözlük bilimiyle ilişkili olabilmektedir (Baskın, 2014, s. 450-451). Sonuç olarak sözlük biliminin, başta dil bilimi olmak üzere pek çok alanın verilerinden yararlanan, bağımsız ve disiplinler arası bir bilim dalı olduğu söylenebilir.

Türkçe kaynaklarda *lexicography* karşılığında *sözlük bilimi*, *sözlükbilim*, *sözlükçülük*, *sözlükbilgisi* ve *leksikografi* gibi çeşitli terimler kullanılmıştır/kullanılmaktadır. Bu terim karmaşasının detaylı bir biçimde ele alındığı çalışmalar⁶ mevcut olduğu için burada yalnızca, (diğerlerine göre daha yaygın olarak kullanılan) *sözlük bilimi*, *sözlükbilim* ve *sözlükçülük* terimleri üzerinde durulacaktır.

⁶ (bk. Baskın, 2014, s. 447-450; Gökter, 2010, s. 1-7)

Türkiye’de *lexicography* üzerine yapılan çalışmalarda terim karmaşası yaşanmasının sebeplerinden biri, bu alana ait bir terimler sözlüğünün (başka bir deyişle, “Sözlük Bilimi Terimleri Sözlüğü”nün) henüz hazırlanmamış olmasıdır. Bu eksiklik, yazım kurallarının bilim insanları tarafından farklı biçimlerde yorumlanmasına ve *sözlük bilimi*, *sözlükbilimi*, *sözlük bilim*, *sözlükbilim* gibi değişik yazım biçimlerinin görülmesine sebep olmuştur. Yaşanan karmaşanın bir başka sebebi ise *lexicography* kapsamının, bu alanda çalışanlar tarafından farklı şekillerde algılanması ve yorumlanmasıdır. Boz’un tespitine göre: *sözlükçülük* terimini tercih edenlerin temel dayanak noktası *leksikografinin* bir bilim dalı olmaktan çok, bir sanat dalı hatta bir meslek alanı olarak görülmesidir. Buna karşılık *sözlükbilim(i)* terimini tercih edenlerin bir kısmı bu terimi, yalnızca *kuramsal leksikografi* için kullanırken⁷ diğer bir kısmı ise hem *uygulamalı leksikografiyi* hem de *kuramsal leksikografiyi* kapsayacak şekilde *lexicography*’nin tam karşılığı olarak kullanmaktadırlar (2011, s. 12-13).

Baskın’a göre: *sözlükçülük* terimi, daha çok uygulama/sözlük hazırlama anlamını verdiği için bu terimin tüm sözlük bilimini karşılaması mümkün değildir. Bu sebeple alanı tanımlama amacıyla TDK’nin güncel yazım kuralları ve diğer yakın bilimler için önerdiği yazım biçimleri (*anlam bilimi*, *dil bilimi*, *sözcük bilimi* vb.) dikkate alınarak “sözlük bilimi” terimi tercih edilmelidir (2014, s. 448).

Baskın ile benzer bakış açısına sahip olan Boz’a göre: *sözlükçülük* terimi, ilgili alanın uygulamalı tarafını (sözlük hazırlama eylemini) karşılayabilir ancak kuramsal tarafını karşılaması söz konusu olamaz. Bu terim, sözlük yazımı ve düzenlemesi dışında; sözlük satma, sözlük koleksiyonu yapma vb. meslekleri de anımsatabileceği için sorunludur. Ayrıca Batı’da *lexicography*’nin “sanat-meslek-bilim” çizgisinde geçirdiği evreler sonucunda bütünüyle bir bilim dalı olarak kabul edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla ilgili bilim dalı için *sözlükbilim(i)* teriminin kullanılması daha doğru görünmektedir (2011, s. 13).

Bu tez çalışmasında ise *lexicography* karşılığında *sözlük bilimi* terimi tercih edilmiştir, ancak bazı bölümlerde (bk. 1.3) doğrudan sözlük hazırlama çalışmalarını ifade etmek üzere *sözlükçülük* terimi de kullanılacaktır.

⁷ Örneğin: Aksan (2015, s. 69-74), *sözlükbilim* terimini kuramsal çalışma alanı; *sözlükçülük* terimini de sözlük yazma ve hazırlama işi olarak kabul etmiştir.

1.3. TÜRK SÖZLÜKÇÜLÜK GELENEĞİ

Yaklaşık bin yıllık bir geçmişi olan Türk sözlükçülüğü, yüzyıllar boyunca farklı coğrafyalarda hazırlanan çok sayıda eserle köklü bir geleneği meydana getirmiştir. Bu geleneğin ana hatlarının çizilmesi ve dönüm noktası olan eserlerinin tanıtılması, *Lehce-i Osmâni*'nin Türk sözlükçülüğü açısından önemini ortaya koymak için gereklidir. Bu amaçla Türk sözlükçülüğü; Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı olmak üzere beş saha üzerinden ele alınacak ve sahalardaki sözlüklerin önemli sayılan özellikleri ortaya koyulacaktır.

Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü, Kâşgarlı Mahmud tarafından hazırlanan ve XI. yüzyılın ikinci yarısında tamamlanan *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*tür. Araplara Türkçeyi öğretme ve Türkçenin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu ortaya koyma amacıyla hazırlanan bu sözlükte dokuz bin civarında Türkçe sözcük madde başı yapılmış, açıklamaları ise Arapça verilmiştir (Akalın, 2010, s. 276-277; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. xvii). Kâşgarlı Mahmud, döneminde geçerli olan Arap ve Fars sözlükçülük yöntemlerinden faydalanarak Türkçe için kendine has bir yöntem geliştirmiş ve sözlüğünü bu yöntemle düzenlemiştir (Eminoğlu, 2011b, s. 105). Karahanlı dönemi yazı dilinin dil bilgisi kurallarını ve söz varlığını eserinde toplamış; bu ölçünlü dil çerçevesinde diğer Türk boylarının ağız özelliklerini hem ses hem de söz varlığı bakımından ayrıntılı bir biçimde ele almış; biçim bilgisi konusunda karşılaştırmalara da zaman zaman yer vermiştir (Akalın, 2017, s. 14).

Kâşgarlı Mahmud, Türkçenin öğrenilmesi ve öğretilmesi anlayışının yanında yöntem, düzen ve tür olarak ortaya koyduğu sözlükçülük esaslarıyla Kıpçak, Çağatay ve Orta Asya gibi sahalarda uzun süreli bir etki alanı yaratmıştır (Eminoğlu, 2010, s. 10). *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*ün ardından Türk dilinin yayılma alanlarının genişlemesiyle birlikte Türk sözlükçülüğünde gelişme çağları başlamış; farklı coğrafyalarda egemen olan Türk halklarının dillerinin öğretilmesi amacıyla Türk dilinden başka dillere sözlükler düzenlenirken Arapçadan ve Farsçadan Türk diline sözlükler de hazırlanmıştır (Akalın, 2017, s. 27).

Türk dilinin sözlükleri içerisinde ele alınabilecek ikinci eser, XII. yüzyıla ait *Mukaddimetü'l-Edeb'*dir. Arap sözlükçülüğündeki alfabetik akımın kurucusu olan Zemahşeri'nin bu sözlüğü, Arapça öğrenmek isteyenlere kaynaklık etmesi amacıyla hazırlanmış olup Türkçe satır altı tercüme de içermektedir (Yavuzarslan, 2009, s. 7). Harezmi sahasına ait olan bir diğer sözlük, İbn Mühennâ'nın XIV. yüzyıla ait olduğu düşünülen *Hilyetü'l-İnsan ve Halbetü'l-Lisan* adlı eseridir. Daha çok *İbn Mühenna Lügati* adıyla bilinen bu eser; Arapça-Farsça, Arapça-Türkçe ve Arapça-Moğolca olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Türk ve Moğol kültür tarihi açısından önemli olan sözlüğün bir başka önemli yanı ise hazırlayıcının faydalandığı temel kaynakları

zikretmiş olmasıdır (Yavuzarslan, 2009, s. 7-8). Bahsi geçen iki eserden yola çıkılarak Harezmi sahası sözlükçülüğünde Arapça öğretimi amacının öne çıktığı söylenebilir.

Kıpçak sahasında hazırlanmış olan Türkçe-Arapça sözlükler, Türk dilini öğretme amacını taşıdıkları için daha verimli sayılırlar. Sözlükçülük geleneği açısından Kâşgarlı'nın devamı niteliğinde olan bu sözlüklerin kaynakları coğrafik bakımdan birbirlerinden farklı olsa da ortak yöntemlerle Türk dilinin söz varlığını bütünüyle yansıtmaya çalışmışlardır (Caferoğlu ve Tanerinc, 1966, s. 11-12). Araplara Türkçeye öğretme amacıyla hazırlanan bu sözlükler arasında XIV. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu tahmin edilen *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugali*; Ebû Hayyan'ın 1312 tarihli eseri *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*; 1425 yılına ait olduğu düşünülen *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügâti't-Türkiyye* ve 1451 tarihli *Kitâb-ı Bülgatü'l Müştâk fi Lügâti't-Türk ve'l-Kıfçak* adlı eserler sayılabilir (Eminoğlu, 2010, s. 11).

Kıpçak sözlükleri arasında yer alan *Codex Cumanicus* ise bu sahadaki diğer sözlüklerden yöntem ve içerik konularında ayrılmaktadır. Arapların ve Kâşgarlı'nın kurduğu sözlükçülük geleneğinden ayrı olarak Batı'da düzenlenen bu sözlük, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kıpçak (Kuman) Türklerinden İtalyan ve Almanlar tarafından XIV. yüzyılda derlenmiş iki bölümlük bir eserdir. Birinci bölümünde Latince-Farsça-Kumanca olarak birbirine paralel üç sütundan oluşan bir sözlük yer almaktadır. "İtalyan bölümü" adı verilen bu kısımda ayrıca Kuman Türkçesinin belli başlı dil bilgisi kuralları, çeşitli temalara ait sözcükler ile dinî, ticarî ve sanatla ilgili söz varlığı yer almaktadır. İkinci bölümünde ise Kıpçak Türkçesi ile *İncil*'den parçalar, atasözleri, bilmece ve Kıpçakça-Latince, Kıpçakça-Almanca sözcük listesi biçiminde sözlük bulunmaktadır; bu kısım "Alman bölümü" olarak adlandırılmaktadır (Yavuzarslan, 2009, s. 9). *Codex Cumanicus*'un en önemli özelliği, dönemin Kuman Kıpçak Türkçesi söz varlığını Latin yazısıyla kayıt altına almış olmasıdır. Kuman Kıpçaklarının söz varlığının ve sözlü edebiyat ürünlerinin yazıya geçirilmesi, Türk dili araştırmaları için çok değerli veriler sağlamıştır. Eserin Kıpçakların konuşma dili üzerine kurulmuş olması, değerini daha da arttırmıştır (Akalin, 2017, s. 32).

Çağatay sahasında pek çok Çağatayca-Farsça sözlük hazırlanmıştır. Bunlardan bilinen en eskisi *Abuşka Lügati*'dir. Kısaca *Abuşka* diye anılan bu eser, kendisinden sonraki Çağatay sözlüklerine kaynaklık etmiştir (Akalin, 2017, s. 36). *Abuşka* kadar eski olan *Bedayü'l-Lügat*, Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerini anlamak için Tâlî İmanî tarafından yazılmıştır. Sözlüğün 1705'te istinsah edilmiş tek nüshası bulunmaktadır. Önemli sözlüklerden biri de, Mirza Mehdi Han tarafından 1758-1760 yıllarında yazılmış *Senglâh*'tır. Yine Nevâyî'nin eserlerinin daha iyi anlaşılması için hazırlanan *Senglâh*'ta Azerbaycan Türkçesi ve Anadolu Türkçesine ait sözcüklerin yanında Moğolca sözcükler de vardır (Eminoğlu, 2010, s. 11-12).

Çağatay sahasına ait sözlükler, pratik dil öğretim amacını gütmeyen ve özellikle Ali Şîr Nevâyî'nin edebî Türkçesini konu eden eserlerdir. Dolayısıyla bu sözlüklerdeki söz varlığı sınırlıdır ve Türkçe öğretimi açısından daha az faydalıdır. Bununla birlikte Çağatay sözlükçülüğü, Türk dilinin gelişmesine önemli derecede katkı sağlamıştır. Ali Şîr Nevâyî gibi bol mahsullü, akıcı dilli bir şair sayesinde Çağatay Türkçesi, yakın doğu ve geniş sınırlı Orta-Asya halkları ortak dili seviyesine kadar yükselmiştir. Bu ilerlemede, şüphesiz, Çağatay sözlükçülüğünün önemli bir rolü olmuştur (Caferoğlu ve Tanerî, 1966, s. 11).

Türk sözlükçülüğünde XV. yüzyıldan sonra yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde sözlüklerin düzenlenişinde izlenen yol, Arapça ve Farsçanın söz varlığı öğelerini Türkçe karşılıklarıyla ve anlamlarıyla açıklamaktır. Madde başı sözler, Türkçede kullanılan biçim ve anlamlarıyla değil; Arapçadaki, Farsçadaki biçimleriyle ve anlamlarıyla bu sözlüklere alınmıştır. Kısacası bu türden sözlükler, iki dilli sözlüklerdir. Karahanlı, Kıpçak ve Çağatay sahalarında hazırlanan sözlükler de iki dillidir ancak bunlar, Türkçeden Arapçaya veya Farsçaya düzenlenmiştir. Osmanlı döneminde ise aynı kültür ve uygarlık çevresinde bulunduğu için Arapça ve Farsça yabancı dil olarak görülmemiş; bu iki dilin hakkıyla öğrenilebilmesi amacıyla Arapçadan veya Farsçadan Türkçeye çok sayıda iki dilli veya çok dilli sözlükler hazırlanmıştır. Diğer yandan Türkçeden Arapça veya Farsçaya sözlükler de yazılmıştır ancak bunlar sayıca daha azdır (Akalin, 2017, s. 39).

Anadolu'da yazılmış Arapçadan Türkçeye en eski sözlük, XIV. yüzyıl sonlarında hazırlanan *Lügat-i Ferišteoğlu*'dur. Aynı zamanda Türkiye Türkçesi sözlükçülük tarihinde iki dilli olarak düzenlenmiş ilk manzum sözlük olan bu eser, hedef kitlesinin çocuklar olması açısından da bir ilktir (Akalin, 2017, s. 40). Arapçadan Türkçeye hazırlanan sözlüklerden en ünlüsü, Mustafa bin Şemseddin el-Karahisarî'nin *Aherî* veya *Aherî-i Kebîr* adlarıyla tanınan eseridir. 1545 yılında tamamlanan bu sözlükte Arapça sözcükler, üçlü ve dördü kök harfleri dikkate alınmadan yazılışlarına göre elifba sırasında düzenlenmiş; bu uygulama ile kendisinden önceki sözlüklere göre bugünün sözlükçülük anlayışına daha uygun bir yenilik getirmiştir (Akalin, 2017, s. 42). Anadolu'da yazılmış Farsçadan Türkçeye ilk sözlük ise *Tuhfe-i Hüsâmî*'dir. Manzum olan bu eser, Hüsâm b. Hasan el-Konevî tarafından 1399-1400 yılında nazmedilmiştir (Öz, 1997, s. 219).

Osmanlı sahası sözlükçülüğünde XIX. yüzyıla kadar hazırlanan sözlüklerin çoğunluğu, çeviri esasına dayanmaktadır (Eminoğlu, 2010, s. 12). Örneğin: Mütercim Asım Efendi, *Burhan-ı Kati*'yi Tebrizli Hüseyin'in aynı adlı Farsça sözlüğünden tercüme etmiştir (Eminoğlu, 2010, s. 12). Akalin'a göre Asım Efendi, sözlüğü bire bir çevirmemiş; otuzu aşkın sözlükten yararlanarak adeta yeni bir sözlük ortaya koymuştur (2017, s. 45). Sünbülzâde Vehbî'nin *Tuhfe-i Vehbî*'si de Farsçadan tercümedir. İki dilli manzum sözlüklerin en ünlülerinden olan bu eser, çok beğenildiği için üzerine nazireler yazılmış ve şerhler hazırlanmıştır (Akalin, 2017, s. 48). Sünbülzâde

Vehbî'nin Arapçadan tercüme ettiği manzum sözlüğü ise *Nuhbe-i Vehbî*'dir (Eminoğlu, 2010, s. 12). Arapçadan tercüme olan başka bir sözlük *Vankulu Lügati* (1729)'dir. Cevherî'nin *Tacü'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye* adlı Arapça sözlüğünü Türkçeye çeviren Vankulu'nun bu çevirisinin adı *Tercüme-i Sihah-ı Cevherî* olsa da eser, *Vankulu Lügati* olarak tanınmıştır. Bu eserin Türk sözlükçülük tarihi açısından en büyük önemi, matbaada basılan ilk Türkçe kitap olmasıdır (Akalm, 2017, s. 49).

XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın çeşitli kültür ve üniversite merkezlerinde kurulmuş olan Türk dil ve kültürünü araştırma enstitüleri tarafından da çeşitli Osmanlı sözlükleri hazırlanmıştır. Bu sözlükler, konuşma kılavuzu ve diyalog sözlükleri türünden olup yabancılara Türkçe öğretimi amacıyla düzenlenmiştir. Tamamen pratik gayeye hizmet amacıyla ve hatta tercüme yoluyla da sözlükler hazırlanarak Türkçenin öğrenimi ihtiyacının karşılanması için çalışılmıştır (Caferoğlu ve Tanerineç, 1966, s. 12). Batıda hazırlanmış olan bu sözlüklere Meninski'nin 1780'de Viyana'da hazırladığı *Lexicon arabico-persico-turcicum*'u; J. Zenker'in 1866 yılında Leipzig'de yazdığı *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch* adlı sözlüğü ile A. Handjeri'nin Moskova'da 1840-1841'de hazırladığı *Dictionnaire français-arabe-persane et turc* adlı eseri örnek olarak sayılabilir (Eminoğlu, 2010, s. 12).

Türk sözlükçülük geleneğini başlatan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te temel hareket noktası, yabancılara Türkçe öğretimidir. Bu amaç, Kıpçak sahası sözlükçülüğünde büyük oranda sürdürülmüştür. Çağatay sahasında ise yine aynı amaç doğrultusunda madde başları Türkçe olan iki dilli sözlükler hazırlanmış ancak söz varlığı, Nevâyî'nin eserleri ile sınırlı tutulmuştur. Osmanlı sahasına geldiğinde bu amaçtan dönülmüş ve XIX. yüzyıla dek madde başları Arapça veya Farsça, açıklamaları ise Türkçe olan (iki dilli veya çok dilli) sözlükler hazırlanmıştır. Türkçeden Türkçeye (tek dilli) sözlüklerin hazırlanması -diğer Türk lehçelerine ait olanlar dışarıda tutulursa- ancak XIX. yüzyılda mümkün olmuştur.

Türk sözlükçülük tarihinde, Türkçe söz varlığının madde başı olarak alınması konusunda çığır açan, Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi olmuştur. Esad Efendi, 1725-1732 yılları arasında hazırlayıp *Lehçetü'l-Lügat* adını verdiği sözlüğünde Türkçe söz varlığı öğelerini madde başı olarak almış; bu sözcüklerin Arapça ve Farsçadaki karşılıklarını, doğru söylenişlerini de verecek biçimde göstermiştir (Akalm, 2017, s. 51; Yavuzarslan, 2009, s. 15). *Lehçetü'l-Lügat*'te Türkçe ve Türkçeleşmiş sözler madde başı olarak ele alınmışsa da tanım ve açıklamalar tamamen Türkçe değildir. Es-Seyid Mehmed Şevket tarafından hazırlanan *Eser-i Şevket* (1851) adlı cinas sözlüğünde ise tanımlar sade ve anlaşılır bir Türkçe ile yapılmış (E. Aslan, 2017b, s. 42) ancak madde başı olarak Arapça, Farsça ve Türkçe sözler konu edilmiştir (Yavuzarslan, 2009, s. 94). Hem madde başlarının hem de tanımların Türkçe olduğu ilk sözlüğümüz, Ahmed Vefik Paşa'nın

Lehce-i Osmâni’sidir. İlki 1876, ikincisi ise 1888/1889 yılında olmak üzere iki baskısı yapılan bu eser, Türk sözlükçülüğünde yeni bir dönemi başlatmış ve kendisinden sonraki sözlüklere de kaynaklık etmiştir (bk. 3.4).

Lehce-i Osmâni’nin ardından yayımlanan Türkçe sözlüklerden en önemlisi ve en niteliklisi *Kamus-ı Türki*’dir. Şemseddin Sami, 1900 yılında tamamladığı sözlüğüne Osmanlı Türkçesinde kullanılan bütün söz varlığını almaya çalışmış ve bu anlamda başarılı sayılmıştır (Yavuzarslan, 2009, s. 223). Akün’e göre *Lehce-i Osmâni*, Şemseddin Sami’nin *Kamus-ı Türki*’sine başlıca temel teşkil etmiştir⁸ (2003, s. 128). Akalın’a göre ise Ahmed Vefik Paşa ve Şemseddin Sami, yalnızca Osmanlı sözlükçülüğünün değil; genel Türk sözlükçülüğünün çığır açan kişileridir. Sözlüklerindeki uygulamaları, madde başı sözlerin seçimindeki ilkeleri ve tanımlamalarıyla bu iki büyük sözlükçü, önemli yenilikler getirmiştir (2017, s. 51).

Osmanlı dönemi sözlükçülüğünün bir başka yenilikçi ismi, Sir James William Redhouse’tır. 1842 yılında tamamladığı *Müntahabât-ı Türkiyye* adlı el yazması sözlüğünün ilk baskısı *Kitâb-ı Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye* adıyla 1852/1853 yılında yapılmıştır. Sonraki yıllarda farklı adlarda çok sayıda baskısı yapılan bu sözlükte Arapça, Farsça alıntı sözcükler ve tamlamalar Türkçedeki biçim ve anlamlarıyla madde başı yapılmıştır (Akalın, 2017, s. 56). *Müntahabât-ı Türkiyye*’nin sonunda yer alan açıklamalardan anlaşıldığı üzere bu sözlük, Osmanlı sahasında, Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsça sözcükleri toplayan ve onları Arap alfabesinin harf sırasına göre sıralayan ilk sözlüktür. Başka bir deyişle bu eser, Osmanlı sahasının ilk “Arapça Farsça Yabancı Kelimeler Sözlüğü”dür (Yavuzarslan, 2009, s. 30). Bu eserdeki maddelerde tanımdan çok, sözcüğün eş anlamlı karşılıkları ve mecaz kullanımları sıralanmış; Türk sözlükçülüğünde ilk kez, sözcüklerin hangi dilden alındığı işaretlenmiş ve her sayfanın üst bilgisine, o sayfadaki madde başı son sözcük yazılmıştır (Akalın, 2017, s. 56).

Osmanlı sahası sözlükçülüğü, XIX. yüzyıl öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayrılarak özetlenebilir. İlk dönemde daha çok Arapça ve Farsçanın öğretimine önem verildiği için bu dillere ait söz varlığının madde başı yapıldığı, genellikle çeviri esasına dayalı, çok dilli manzum veya mensur sözlükler hazırlanmıştır. Bu dönemin sözlüklerine *Lügât-i Ferišteoğlu*, *Ahterî-i Kebîr*, *Burhan-ı Katı* ve *Vankulu Lügati* gibi eserler örnek olarak verilebilir. Yavuzarslan’a göre: XIX. yüzyılda hem Batı’da, hem de Osmanlı topraklarında Fransızca-Türkçe, Türkçe-Fransızca, Rumca-Türkçe, Türkçe-Rumca, Ermenice-Türkçe, Türkçe-Ermenice, İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce vb. yüzlerce iki dilli sözlük yazılmıştır. Osmanlı’nın son dönemlerinde Tanzimat ile Batı’ya açılan Osmanlı aydınları, öğrendikleri yabancı diller sayesinde Batı’da yapılan Türkçe

⁸ *Lehce-i Osmâni* ile *Kamus-ı Türki*’deki bazı ortak maddelerin tanımları için: (bk. **Tablo 52**)

sözlük çalışmalarını tanımışlardır. Bunun da etkisiyle Tanzimat'tan sonra Türk sözlükçülüğüne yeni bir bakış açısı kazandırmışlar ve Türkçeden Türkçeye sözlük çalışmalarını başlatmışlardır (2009, s. 14). *Lehce-i Osmâni* ve *Kamus-ı Türki* bu türdeki sözlüklerdendir.

Topbaş'a (1987, s. 3) göre: Osmanlı sahası sözlükçülük çalışmalarının en olgun dönemi XIX. yüzyıl sonlarına (1875-1905) rastlamaktadır. Bu dönem, Batı'dan yeni sözcüklerin dilimize girmeye başladığı bir dönemdir. Çünkü 1860'tan itibaren özellikle Fransız edebiyatı ile tercüme yoluyla tanışılmış; buradan alınan yeni tabirler ve sözcükler için karşılıklar aranmaya başlanmıştır. Öte yandan, Batı metotlarının kullanıldığı askerî ve tıbbî mektepler yoluyla da terimler dile girmeye başlamıştır (bk. 1.4). XIX. yüzyıl ve sonrasına ait olan eserlerden Hüseyin Remzi'nin *Lügat-i Remzi*'si, Türk dilinin ilk resimli sözlüğü; Ali Seydi'nin *Resimli Kamus-ı Osmâni*'si ise Türk işaret dilinin alfabetini veren ilk ve tek sözlüktür (Akalin, 2017, s. 85, 92). Dönemin aydınlarından Muallim Naci'nin *Lügat-i Nâci*'si de akla gelen ilk eserlerdendir. Osmanlı dönemi sözlükçülerinden Ebüzziya Tevfik, Kemalpaşazade Said Bey (Lastik Said), Ali Nazîmâ, Mehmed Salahi, İbrahim Cudî Efendi, Raif Necdet ve Mehmed Bahaeddin gibi isimler de hazırladıkları eserleri ile Türk sözlükçülüğüne hizmet etmişlerdir.

1.4. XIX. YÜZYILDA OSMANLI TÜRKÇESİ

Osmanlı Türkçesinin XIX. yüzyıldaki durumunu daha iyi değerlendirebilmek için önceki dönemlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Konuyu Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinden başlayarak ele alan Levend (2010, s. 12), Türkçenin gelişim sürecini şu şekilde özetlemiştir:

Osmanlı İmparatorluğunun kurulduğu zamandan beri, saray, medrese, tekke ve yeniçeri ocağı gibi türlü çevreler meydana gelmişti. Sarayla medrese klasik edebiyatın gelişmesini desteklerken, tekke, kendine özgü edebiyatı meydana getiriyor, yeniçeri ocağı ise halk edebiyatını sürdürmeye çalışıyordu. Tekke edebiyatı ile halk edebiyatının dili Türkçe idi. Klasik edebiyatın dili ise Arapça ve Farsçanın etkisi altında büsbütün başka bir yol güden yapma bir dildi. Bu dil, XVI. yüzyıldan sonra konuşma dilinden büsbütün ayrıldı. O kadar ki, yalnız Türkçeyi değil, Arapça ve Farsçayı iyi bilenler bile onu doğru okumak ve kolayca anlamakta güçlük çektiler.

Bununla birlikte, bu yapma dil, ancak ustalık göstermekten ibaret olan eserlerde yer tutuyor, Türkçe ise konuşma dili olarak halk arasında, yazı dili olarak da halk için yazılan eserlerde canlı olarak yaşıyordu. Hatta yaşayan bu sade Türkçe, divan şairlerinin eserlerinde bile görülmekte idi. Onlar da halk için yazmak istedikleri zaman açık Türkçeye başvuruyorlardı.

O halde ilk günden beri yan yana yürüyen iki ayrı dille karşı karşıya bulunuyoruz demektir. Biri konuşulan ve yazılan sade Türkçe, öteki ise yalnız kimi aydınlar için yazılan ama hiç konuşulmayan yapma Türkçe.

Dildeki bu "ikilik", Osmanlı toplumundaki eğitimli kesimi ve halkı birbirinden uzaklaştırmıştır. Saray ve medrese çevresi, halkın konuştuğu Türkçeyi yetersiz ve kaba bulurken Arap ve Fars

dillerine yönelmiş; dolayısıyla Türk dili, yüzyıllar boyunca her alanda ihmâl edilmiştir. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Türkçesi; Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtulamamış, tam olarak adı konulamamış, kendisine ait bir dil bilgisi kitabı ve (tek dilli) sözlüğü hazırlanmamış bir dil olarak gelmiştir. Yazı dilinin Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalması, dil bilgisi kurallarının ortaya konulmasını zorlaştırırken; yazım (imlâ) konusunu içinden çıkılmaz bir sorun hâline getirmiştir. Medrese çıkışlı tutucu kesimin Türkçe hakkındaki düşünceleri, bilimsel terimlerin de başka dillerden alınmasına sebep olmuş; böylece işlekliliğini yitiren Türkçenin ayrı bir sözlüğünün hazırlanması, Tanzimat dönemine kadar mümkün olamamıştır.

XVIII. yüzyılda başlayan Batılılaşma hareketleri ve eğitim reformlarıyla birlikte, özellikle devlet kurumlarında, yeni bir kitle yetişmeye başlamıştır. Ortaylı'nın "Osmanlı aydını" adını verdiği bu kitle, Doğu dillerinden birini ve Avrupa dillerinden bazılarını bilen; dünya tarih ve coğrafyasına ilgi duyan; laik görüşlü kişilerden oluşmaktadır (1985, s. 1547). XIX. yüzyılda sayıları artan ve devletin önemli kademelerine gelen aydınlar⁹, tutucuların aksine, dilin mevcut durumunu önemli bir sorun olarak ele almışlardır. Tanzimat Fermanı'nın (1839) başarıya ulaşabilmesi için yeni düşüncelerin halka ulaştırılması gerekmektedir ancak dildeki ikilik var oldukça yenileşmenin mümkün olmayacağı açıktır. Dolayısıyla aydınlar, ilk olarak dilin sadeleşmesi için çalışmalıdır. Tanzimat'ın siyasal öncüsü Mustafa Reşid Paşa, resmî yazışmalardaki dilin sadeleşmesi konusuna da öncülük etmiş ve sonraki nesli bu yönde teşvik etmiştir. Diğer yandan, devletin resmî çevirilerinin hazırlandığı *Tercüme Odası* (1821), yazı dilinin işlenmesine ve yenileşmesine ilk katkıları sağlamıştır.

XIX. yüzyılda gazeteciliğin gelişmesiyle birlikte haberleri okura iletebilmek, siyasî görüşleri yaymak ve kamuoyu oluşturabilmek için halkın anlayabileceği bir dilin kullanılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Ertop, 1985, s. 334). II. Mahmud'un, *Takvîm-i Vakâyî* nâzırını bu konuda uyardığı bilinirken; *Cerîde-i Havâdis*'in henüz beşinci sayısında (1840) şöyle bir uyarı vardır: "Avrupa'da okumak yazmak pek kolay bir şeydir, çünkü yazıları sözün geldiği gibidir, öyle Türkçe gibi yazı dili başka, konuşma dili başka değildir. Kibar ile hamalın sözleri birdir." Yayınlar arttıkça dil üzerindeki araştırmalarla orantılı olarak gazetelerin rolü de artmış ve *Encümen-i Dâniş*'in kurulması (1851) sonucuna kadar varmıştır (Koloğlu, 1985, s. 72-73).

İlk Türk akademisi olan *Encümen-i Dâniş*, üniversitede (Dârülfünûn'da) okutulacak ders kitaplarını hazırlatma amacıyla kurulmuştur (İhsanoğlu, 1993, s. 334). Ayrıca "Türk dilinin ilerlemesine hizmet" ve "yazı dilinin Türkçeleştirilmesi yoluyla Türk dilinin geliştirilmesi" amaçlarına da sahip olan Encümen'in kuruluşu sırasında hazırlanan raporda, eskilerin dil

⁹ XIX. yüzyıl aydınları hakkında ayrıntılı bilgi için: (bk. Kılıçbay, 1985; Mardin, 1985; Ortaylı, 1985; Özkul, 2009, s. 76-81)

konusundaki tutumu şu sözlerle eleştirilmiştir:

“*Bilim adamları güzel Türkçeyi bayağı bir tarafa iterek, hüner göstermek amacıyla eserlerini ya bütünüyle başka dillerde (Arapça, Farsça) veya Türkçeye pek çok Arapça, Farsça karıştırarak yazmışlardır. O kadar ki, bir sayfanın içinde sadece bir iki kelimedden başka Türkçe söz bulundurmamayı âdet edinmişlerdir.*” (Aktaran: Ertop, 1985, s. 333-334)

Eleştirilen bu eserlerin büyük bir bölümü, süslü cümlelerle düzenlenen ve halkın anlayamayacağı kitaplardan ibarettir. *Encümen-i Dâniş* ise sürekli olarak gelişen düşünce akımlarını izlemeyi ilke edinerek, bu yolda yabancı dillere ait bilim ve sanat eserlerini Türkçeye kazandıracak; halkın genel eğitimi için yararlı olabilecek eserlerin çevirilerini de hazırlayacaktır. Akademinin ilk kararı; Türkçenin bir dil bilgisi kitabının hazırlanıp basılması, Türkçe bir sözlüğün hazırlanması ve herkesin anlayabileceği bir dille Türk tarihinin yazılması olmuştur (Karal, 1985, s. 316).

Encümen’in aldığı karar üzerine üyelerden Fuad Paşa ile Ahmed Cevdet Paşa, *Kavâid-i Osmâniyye* adlı dil bilgisi kitabını hazırlamış ve kuruluşu izleyen üçüncü ayın sonunda kitap satışa çıkarılmıştır (Ertop, 1985, s. 333). Bu eser, okullarda 50 yıl boyunca ders kitabı olarak okutulmuş; bu sırada kısa aralıklarla en az on defa daha basılmış; Almancaya, Arapçaya çevrilmiş ve dönemin diğer dil bilgisi kitaplarına da örnek oluşturmuştur (Ercilasun, 2011, s. 29). Böylece *Kavâid-i Osmâniyye* ile Türkçenin öğretimi, belli bir programa ve yöntemle bağlanmıştır (Böler, 2008, s. 4-5). Osmanlı tarihçisi Joseph von Hammer’in bıraktığı yerden, yani 1774’ten 1825’e kadar geçen dönemin tarihini yazma görevi de Ahmed Cevdet Paşa’ya verilmiş; böylece herkesin anlayabileceği bir dile sahip olan *Târih-i Cevdet* ortaya çıkmıştır (Arıkan, 1985, s. 1584). Türkçe sözlük amacını gerçekleştirilmeden kapatılan bu kurumun ömrünün 10 yıl sürdüğü tahmin edilmektedir (Uçman, 1995, s. 178). Türkçeden Türkçeye ilk sözlüğü ise, kapatılmasından 15 yıl sonra, akademi üyelerinden Ahmed Vefik Paşa hazırlayıp *Lehce-i Osmâni* (1876) başlığıyla yayımlamıştır.

Devlet desteğiyle çıkarılan Türkçe gazetelerdeki “halk dili” hareketi, 1860’larda yayımlanmaya başlayan *Tercümân-ı Ahvâl* ve *Tasvîr-i Efkâr* gibi özel gazetelerde de gelişerek devam etmiştir. *Tercümân-ı Ahvâl*’in ilk sayısındaki başlangıç yazısında Şinasi; konuşulan ve yazılan dil arasında fark olmaması gerektiğini savunmuş ve halkın kolaylıkla anlayabileceği bir şekilde yazma ilkesini ortaya koymuştur (Koloğlu, 1985, s. 77). Böylece Tanzimat döneminde aydınların (ve özellikle Şinasi’nin) çabalarıyla yeni bir gazete dili ortaya çıkmıştır. Halkın daha rahat anlayabildiği, cümlelerin kısa tutulduğu, saygı ifade eden kalıpların ve unvanların gittikçe azaldığı veya daha kısa bir şekilde sadeleştirilerek kullanıldığı (Ölker, 2012, s. 440) bu dil, yazı dilinin sadeleşmesi konusundaki gelişmeleri hızlandırmıştır. Toplumun bilim ve kültür yoluyla çağdaşlaştırma amacı taşıyan *Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye*’nin, 1862’de yayımlanmaya başladığı *Mecmûa-i Fünûn* dergisinde de, gazetelerdeki gibi sade bir dil kullanılmıştır (Akunal, 1985, s. 117-118).

Tanzimat döneminde (1839-1876) gazete ve dergilerin çoğalmasıyla Türk basını gelişmeye başlamış ve aydınların çeşitli konularda fikirlerini paylaşmaları için yeni bir ortam oluşmuştur. Bu dönemde Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Muallim Naci, Rezaizâde Mahmud Ekrem ve Ziya Paşa gibi aydınlar, dil sorunlarını gündeme getirerek görüşlerini paylaşmış; zaman zaman fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir. Tutucuların da ayrı bir kutbu oluşturmasıyla bu konu, “dil tartışmaları”na dönüşmüştür. İstibdat döneminde (1878-1908) en yoğun hâlini alan bu tartışmaları; sadeleşme, yazım (imlâ), alfabe ve terimler olmak üzere dört başlıkta toplamak mümkündür. Dil konusunun çeşitli yönleriyle irdelenmesi, “Osmanlıca-Türkçe” tartışmasını ve Türkçenin çıkışı üzerine araştırmaları da beraberinde getirmiştir.

Yüzyıllar boyunca Arapça ve Farsçanın etkisinde kalarak gelişmesi engellenen Türkçenin bu dillerden alınan sözcük ve kurallardan kurtularak sadeleşmesi gerektiği, Tanzimat’tan önceki dönemlerde kavranmış ve hatta bu yolda az çok çalışmalara başlanmıştır. Tanzimat döneminde ise *Encümen-i Dâniş* (1851), *Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye* (1861) gibi yeni kurumlar ve özellikle gazeteler aracılığıyla dilde sadeleşme çalışmaları hızlanmıştır. Tutucuların direnmelerine rağmen Türk dili problemi, ulusun büyük sorunları arasında yer almış ve I. Meşrutiyet dönemine (1876-1878) kadar destekçileri her geçen gün artmıştır (Karal, 1985, s. 317). Ancak sadeleşme, dil sorununun yalnızca bir yanıdır. Asıl dava; yazımı, alfabesi, sözlüğü, dil bilgisi ve terimleri ile Osmanlı Türkçesinin uygar bir dil olma açısından yetersizliğidir. Düşünce ayrılığı ne olursa olsun bütün aydınlar, bu konuda birleşmişlerdir (Levend, 2010, s. 149).

Osmanlı Türkçesinde, Arapça ve Farsçadan alınan sözlerin (değişim geçirerek Türkçeleşmesine rağmen) bu dillerdeki biçimleriyle yazılması bir zorunluluk hâline gelmiş ve bu durum, söz konusu dillerin kurallarının da öğrenilmesini zorunlu kılmıştır. Sözcüklerin söyleyişte ve yazıda farklı olması, yazı dilini zorlaştırmıştır. Arap alfabesini kullanmayan dillerden alınmış sözcüklerin yazımında söyleyiş esas alınırken; Türkçe sözcüklerin yazımı kişiden kişiye göre değişmiştir. Bu durum, Türkçenin eğitim dili olarak kullanılmasını engellerken yazım sorununun içinden çıkılmaz bir duruma gelmesine sebep olmuştur (*bk.* Demir ve Yılmaz, 2014, s. 34-36).

Yazı dilinin sadeleştirilmesi için çaba gösteren Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlar; yazım (imlâ) konusunun bir sorun olduğunu gündeme getirmiş ancak çözüm önerisi sunmamışlardır. Türkçe sözcüklerin söylenişe uygun olarak yazılabilmesi için 41 harfe ihtiyaç olduğunu söyleyen Ahmed Midhat, Arap ve Fars dillerinden alınan sözlerin yazımı için bu dillerdeki kurallara uymanın şart olduğunu belirtmiştir. Arapça ve Farsça kuralların yeteri kadar öğretilmesine kesinlikle ihtiyaç olduğunu düşünen Muallim Naci, başka türlü Türkçe yazmanın mümkün olmayacağına inanmıştır. Rezaizade Ekrem ise Arapça, Farsça ve Türkçe kuralların birleştirilerek tamamına “kavaid-i Osmâniyye” denilmesini ve bu kuralların geçerli olmasını

önermiştir (Levend, 2010, s. 113-153). Diğer yandan, 1863 yılında *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinden Şinasi ile *Cerîde-i Havâdis*'ten Küçük Said Paşa arasında başlayan; zamanla başkalarının da araya girmesiyle büyüyen önemli bir tartışma yaşanmıştır. Türk basınında “mebhûsetün anhâ” adıyla ünlü olan bu tartışmada Said Paşa, Arapça ve Farsçadan geçmiş sözlerin bu dillerdeki kurallara göre kullanılması gerektiğini iddia ederken; Şinasi, bu sözlerin Türkçenin kurallarına uydurulması gerektiğini savunmuştur (Kahraman, 2010, s. 167). Yazım sorununun çözülemeyeceğine inanan bazı aydınlar ise Arap alfabesinin yazı için elverişli olmadığını ve yeni bir harf sisteminin kabul edilmesi gerektiğini öne sürerek alfabe tartışmasını başlatmışlardır.

Türk dilinin yazımı için tarih boyunca pek çok yazı sistemi kullanılmıştır¹⁰. Bunlardan en uzun süreli ve yaygın olarak kullanılanı Arap alfabesidir. Yaklaşık bin yıl boyunca kullanılan bu alfabe, içerdiği harfler ve yazım sistemi bakımından Türk dilinin yapısına aykırıdır. Söz konusu aykırılıklar şu şekilde özetlenebilir:

- Arapça, yapısında ünsüzlerin hâkim olduğu bir dildir ve ünsüzlerde çıkış noktalarına göre çeşitlenen bir bolluk vardır. Bu durum Arap alfabesine de yansımış ve ünsüzlerdeki çeşitlilik ayrı ayrı harflerle belli edilmiştir. Ancak bu harflerin birçoğuna Türkçenin ihtiyacı yoktur. Örneğin: Arap alfabesinde *sin* [س], *sad* [ص] ve *peltek se* [ث] olmak üzere üç farklı /s/ sesi vardır. Türk dilinde ise bir tek /s/ vardır ve bu ses, Arap alfabesindeki *sin* ile yazılır. Dolayısıyla diğer harflerin Arap yazısıyla Türkçeye girmesi, Türkçenin yazımı için gereksiz bir yük olmuştur (Korkmaz, 1991, s. 14-15; Hacıeminoğlu, 1991, s. 21).
- Arap alfabesindeki *kef* [ك] harfi, Türkçede bulunan /k/, /g/, /ğ/ ve /ŋ/ olmak üzere dört sese karşılık gelmektedir. Dolayısıyla Arap harflerinin Türkçedeki ünsüzleri karşılamak için yeterli olmadığı söylenebilir (Korkmaz, 1991, s. 16).
- Arap alfabesinde bulunan ünlü harflerin sayısı üçtür: Türkçedeki /a/ ve /e/, /è¹¹/ sesleri için yalnızca *elif* [ا]; /ı/, /i/ için *ye* [ی]; /o/, /ö/ ve /u/, /ü/ içinse yalnızca *vav* [و] harfi vardır. Ayrıca Arap yazısında ünlüler ve doğru heceleme için *hareke* denilen birtakım işaretler kullanılmıştır. Türkçe bu zengin ünlü sistemini, kabul ettiği alfabenin içerdiği harfler ve yardımcı işaretlerle karşılamak zorunda kalmıştır (Tulum, 1991, s. 25; Hacıeminoğlu, 1991, s. 21).
- Arap yazı sisteminde sadece uzun hecelerde ünlü harf yazılır, kısa hecelerde ise yazılmaz. Bu sebeple Arap harfleriyle yazılmış Türkçe bir metni doğru okuyabilmek için cümleyi veya beyti sonuna kadar okumak gerekmektedir (Hacıeminoğlu, 1991, s. 21-22).

¹⁰ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için: (bk. Demir ve Yılmaz, 2014; Tekin, 1997)

¹¹ Akkoyunlu'ya (2009, s. 11) göre ise kapalı /e/ (è) ünlüsünü karşılamak için *ye* harfi kullanılmıştır.

- Türkçeye girdikten sonra söyleyiş açısından değişikliğe uğrayan *kösele* (gâvsâle), *divit* (devât), *çamaşır* (câmeşûy) gibi Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin, asıllarına uygun bir biçimde yazılması zorunludur. Bu zorunluluk, metinlerin hızlı ve doğru okunmasını engellemektedir (Hacıeminoğlu, 1991, s. 22; Korkmaz, 1991, s. 17).

Arap harflerinin yetersizliği ve çeşitli yazım alışkanlıkları, bu alfabe ile üretilen Türkçe metinlerde yazım tutarsızlıklarına ve dolayısıyla anlam karmaşasına sebep olmuştur. Yazım sorunlarının çözülmesi için Eski Anadolu Türkçesi döneminde harekeler kullanılmış ancak bu yardımcı işaretler de mevcut yetersizliğe çare olamamıştır. Hareke kullanımının yaygınlaşmasından bir süre sonra, ünlü harfler gereksiz sayılıp terk edilmiş ve Türkçe sözcüklerin yazımı, giderek Arapça kökenli sözcüklerin yazımına yaklaştırılmıştır. Bu yeni gelişme, harekesiz yazılan metinlerde Arapça ve Farsça sözcüklerin yanında Türkçe sözcüklerin okunmasını da büyük ölçüde zorlaştırmıştır (Tulum, 1991, s. 25).

Tanzimat döneminde alfabe konusuna ilk değinen Münif Paşa'dır. 1862 yılında *Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye*'de yapmış olduğu bir konuşmasında mevcut düzenin çeşitli sorunlar yarattığını belirten Münif Paşa, çözüm için iki yol göstermiştir: (1) harflerin alt ve üstlerine yeni işaretler koymak, (2) harfleri birleştirmeden yazmak (Levend, 2010, s. 153). Bu tarihten sonra aydınların büyük bir kısmı, alfabenin sorunlu olduğunu belirtmiş ancak çözüm konusunda fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Bir grup, yeni bir alfabenin kabul edilmesi gerektiğini söylerken diğer grup ise mevcut harflerin ıslah edilmesinin yeterli olacağını savunmuştur.

Yeni alfabe için Rıfat Bey ve Mustafa Celaleddin Paşa, Latin harflerini önermiş; Macit Paşa ise bu düşüncüyü desteklemekle birlikte Ermeni harflerini de öne sürmüştür; Arap harflerinin terk edilmesi fikrine en çok tutucu kesim tepki göstermiştir. Örneğin: Hoca İbrahim Efendi, *Kuran*'ın Ermeni veya Latin harfleriyle yazılmasının kesinlikle kabul edilemez olduğunu; Müslüman ülkelerin bağlılığının tehlikeye atılacağını ifade etmiş; Namık Kemal, bu düşünceleri desteklerken mevcut harflerin ıslah edilmesinin bu sorunu çözeceğini belirtmiştir. Ali Suavi gibi aydınlar ise harf değişikliğinin din ile ilişkili olmadığını izah etmeye çalışmıştır (Karal, 1985, s. 316-319). Böylece alfabe tartışmaları uzun yıllar boyunca devam etmiş, mevcut harflerin alt veya üst kısımlarına işaretler konularak ıslah edilmesi üzerine bazı denemeler yapılmış fakat bir sonuca varılamamıştır.

XIX. yüzyıla kadar bilimsel eserler hazırlanırken terimler, çoğunlukla Arapça ve Farsçadan alınmıştır. Bu durum, Türkçenin bir bilim dili olarak işlenmesine engel olmuştur. Tanzimat döneminde eğitim reformları ile bazı okullarda Türkçe eğitim vermeye başlanmış ve dolayısıyla Türkçe kaynak ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Tıp öğretiminin Türkçe yapılabilmesi için 1866 yılında

Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniyye kurulmuş ve bu kurum tarafından *Lugat-ı Tıbbiyye* hazırlanmıştır, ancak bu eserdeki koyu Arapça terimler, ağır eleştiriye uğramıştır. Levend'e göre *Lugat-ı Tıbbiyye* yayımlandıktan sonra hazırlanan bütün eserlerde, buradaki terimler temel alınmış ve tıp dili daha çok ağırlaşmıştır (2010, s. 104-106). Benzer şekilde hukuk alanında da Batı'dan yeni kanun çevirilerine girilmiş ve yabancı terimlerin Türkçe karşılıklarının bulunması sorunu ortaya çıkmıştır. İlk çevirilerde pek çok yanlışlık yapılmış; anlamları yakın olan terimler birbirine karıştırılmış; kimi terimlerin de tam karşılığı bulunamamıştır (Levend, 2010, s. 108).

Padişah Abdülmecid döneminde özel gazeteciliğin kurulması ve bilim dergilerinin çıkarılması üzerine Batılı yeni terim ve kavramların bir kısmı, olduğu gibi alınmış; diğer kısmı ise Arapça köklerden türetilerek kullanılmaya başlanmıştır (Karal, 1985, s. 322). Dolayısıyla yeni terimler konusundaki görüşler ikiye ayrılmıştır. Örneğin: Hoca İshak Efendi, *oksijen* teriminin karşılığı olarak *müvellidülhumuza* sözcüğünü önermiş; Recaizade Ekrem, bu tür önerilerin uygun olduğunu düşünürken; Ali Suavi, bilim dilini daha da ağırlaştırmamak için yeni terimlerin Batı dillerinde olduğu gibi (ör. *oksijen*) kullanılması gerektiğini savunmuştur (Ertop, 1985, s. 335) fakat asıl çoğunluk, tıp ve fen terimlerinin Arapçadan yapılması düşüncesindedir. *Tercümân-ı Şark* gazetesinde çıkan 1874 tarihli bir yazıda, Arapçadan türetilen terimler takdir edildikten sonra şu satırlar eklenmiştir (Aktaran: Levend, 2010, s. 110-111):

Istilahın muğlak olması bahsine gelince: muğlak demekten maksad Arabî olmaları ise bizim lisan-ı Osmanî dahi Arabînin bir şubesidir, diyebiliriz. Evet, çünkü yazdığımız ve hatta söylediğimiz lisanda dahi edevat-ı rabtiyyeden ve “gel, git” gibi zarurî bazı kelimelerden başka Türkçe nemiz vardır? Bir lisan ki, akallî üçte bir Arabî kelime olmadıkça adi bir maksadı ifade edemez; o lisanda Arabî kelimeler kullanmaksızın istilahât-ı fenniyye aramak pek abestir. Biz tıbbın Çağatay lisanında olmasını iltizam etmiyoruz. Arabî, Farsî ve Türkî kelimelerden ibaret olan Osmanlı lisanında olmasını istiyoruz. Acaba ulûm-ı riyyaziyye ve edebiyenin istilahâtı bizde Türkçe midir? Mübteda, haber, fail, mef’ul, mazi, muzari’, zarb, taksim gibi istilahâtın Türkçeleri var mıdır ki tıb gibi fenn-i âlînin istilahâtının dahi kaba Türkçe olmasını isteyelim.

Tutucuların Türkçeyi küçümseyen bu görüşlerine Ahmed Midhat Efendi, “Osmanlı demek Arap demek değildir. Olmadığına göre, Türkçe Arapçanın boyunduruğuna koşulamaz.” sözleriyle karşı çıkmıştır (Karal, 1985, s. 322). Osmanlı halkının bir bütün olarak görülmesi için türetilen “millet-i Osmâniyye” deyimine uygun olarak “lisân-ı Osmânî” veya “Osmanlıca” terimlerinin kullanılması (Korkmaz, 1963, s. 13) ise özellikle Şemseddin Sami ve Ali Suavi tarafından kabul edilmemiştir. Türklerin dilinin adının Türkçe olduğunu belirten bu kişiler; Türk sözlüğü ve Türk dil bilgisi kavramlarının kabul edilmesini istemişlerdir (Ertop, 1985, s. 337).

İstibdat döneminde zamanla gelişen sadeleştirme yanlısı Türkçeciler ile Türkçede yabancı ögelerin kalmasını destekleyen tutucu kesim arasındaki tartışmalar, Türkçenin bağımsız bir dil olarak gelişip gelişmeyeceği noktasına dayanmıştır. Bunun üzerine Türk dili üzerine araştırmalar

artmış ve Türkçülük akımı doğrultusunda bir etki ortaya çıkmıştır. Buharalı Şeyh Süleyman Efendi, 1880 yılında *Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* adlı sözlüğü yayımlamış; bu eserde Çağatay dilinin dünyadaki büyük dillerden biri olduğunu ve Osmanlı Türkçesinin de kaynağı bulunduğunu belirtmiştir. Ardından Şemseddin Sami de Türkçenin tek dilli sözlüklerinin en niteliklisi sayılan *Kamus-ı Türkî*'yi hazırlamış; ön sözünde, Türkçenin çıkışı ve karakteri ile ilgili ayrıntılı bilgiler verirken, Arapça ve Farsça yerine Çağataycadan alınacak sözcüklerle dilimizin bir kat daha zenginleştirilebileceğini anlatmıştır. Necib Âsım Bey; Ural-Altay dilleri, eski Türk yazısı, Orhun Yazıtları ve Türk tarihi konularında çalışmalar hazırlamış; Veled Çelebi ise özellikle Türk halk bilimi alanında yazılar yayımlamıştır (Karal, 1985, s. 320-323).

Tanzimat'ın bilim terimleri, kitaplarda ve o bilimle uğraşanların belleklerinde kalmıştır ancak yeni düşünceleri karşılamak üzere Arapçadan türetilen sözcükler ve tamlamalar, konuşma diline de girip yerleşmiş ve sonunda konuşma dili, önceki dönemlerin dilinden daha ağır bir duruma gelmiştir (Levend, 2010, s. 112). Dolayısıyla Tanzimat döneminde görülen dilde sadeleşme hareketi, bilimsel terimleri değil; genel yazı dilini kapsamıştır. Batı kaynaklı sözcükler, gün geçtikçe daha geniş bir biçimde dile girerken¹² asıl tepkiyi gazete ve edebiyat dilinde geniş okur topluluklarının kavramasını güçleştiren Arapça ve Farsça sözler ile bu dillerin kurallarına göre oluşturulan tamlamalar çekmiştir (Ertop, 1985, s. 335). Diğer yandan Tanzimat dönemindeki yeni gazete ve dergiler, sade Türkçenin kullanımını savunan makaleler yayımlamakla birlikte bunu oldukça ağır bir dille yaparak çelişkiye düşmüşlerdir (Lewis, 2004, s. 31).

Tanzimat aydınları ise yeni düzeni kurmaya çalışırken eskiye de değer vererek çelişkiye düşmüştür. Bu çelişki, dil konusundaki düşüncelerine de yansımıştır. Örneğin: Namık Kemal, dilde sadeleşmenin gerekliliğine inanırken Arapça ve Farsçayı Türkçe için bir güç saymıştır. Aslında onun şikâyeti, Türkçenin üç dilden birleşmiş olmasına değil; bu üç dilin konuşmada birleşmişken yazıda birbirine yabancı kalmış olmasınadır. Recaizade Ekrem, Türkçenin bağımsız olması gerektiğini belirtirken; Arapça, Farsça dil bilgisi kurallarının korunarak Türkçe ile birleştirilmesi ve “kavâid-i Osmâniyye”nin meydana getirilmesini önermiştir. Muallim Naci, bir yandan *lisân-ı Osmânî* deyimini kullanırken; diğer yandan Türkçenin bağımsızlığını ve sadeliğini savunmuştur. Bu konuda en gerçek düşünceleri ortaya koyan Şemseddin Sami'de bile bu ikilik

¹² Batı kaynaklı sözcükler, bu dönemde daha çok gazeteler yoluyla halk topluluklarına iletilmiştir. *Takvim-i Vakayî* (1831), *Terakki* (1869) ve *Basiret* (1870) gazetelerinin ilk 100'er sayılarından derlenmiş yabancı sözcüklerin bazıları şunlardır: “amiral, curnal, elektrik, fabrika, gramer, imparator, kolera, korvet, kumpanya, lord, mekanik, mızıka, pasaport, politika, salamura, senato, telgraf, vanilya, vapur (*Takvim-i Vakayî*); ajans, akademya, antika, arma, avukat, banka, banker, bono, ciro, diplomat, direktör, entrika, forma, jüri, kabine, kambiyo, kardinal, karnaval, kauçuk, komisyon, komite, kongre, makine, poliçe, protesto (*Terakki*); anonim, afaroz, ataşe, balon, borsa, bonjur, cimnastik, demokrat, düello, ekonomi, enternasyonal, fabrikatör, giyotin, istatistik, kamara, kapitülasyon, kartvizit, kruvaze, mikroskop, mitralyöz, müze, plebisit, propaganda, roket, sigorto, sosyalizm, telgraf, vagon, vizite (*Basiret*).” (Ertop, 1985, s. 335).

göze çarpmaktadır. Arapça ve Farsça sözlerin yerine Türkçelerinin kullanılması gerektiğini ileri süren Şemseddin Sami, 1898 tarihli bir yazısında Türkçenin Arapça ve Farsçadan büsbütün ayırlamayacağını ifade etmiştir. Çelişkiler olmasına rağmen bu düşüncelerin o dönem için büyük bir değeri vardır fakat bunlar, kimi aydınların düşüncelerini belirten yazılar hâlinde fazla yankı uyandırmadan gazete ve dergi sütunlarında kalmıştır (Levend, 2010, s. 137-141).

1.5. AHMED VEFİK PAŞA VE LEHCE-İ OSMÂNÎ

XIX. yüzyılın bürokrat-aydınlarından Ahmed Vefik Paşa; II. Mahmud döneminde, İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında çeşitli söylentiler bulunmakla birlikte bu konu henüz açıklık kazanmamıştır¹³. Dedesi, *Divan-ı Hümayun*'un ilk Müslüman çevirmeni olan Yahya Naci Efendi; babası ise *Hariciye Nezareti Tercüme Odası*'ndan başlayarak önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamı ve çevirmen olan Ruhuddin Mehmed Efendi'dir. 1834 yılında Paris elçiliğine atanan Mustafa Reşid Paşa'nın, Ruhuddin Efendi'yi de çevirmen olarak beraberinde götürmesiyle A. Vefik, lise öğrenimini Paris'te (*Saint Louis Lisesi*) tamamlamıştır. Batı kültürüyle burada tanışmış; Fransızcanın yanında İtalyanca ve Grekçe de öğrenmiş; 1837'de mezun olarak İstanbul'a dönmüştür (Akün, 1989, s. 143; Uçman, 2008, s. 165).

Çalışma hayatına *Bâbiâli Tercüme Odası*'nda başlayan A. Vefik Paşa; 1840 yılında Londra'ya, 1842'de Sırbistan'a gönderilmiş; 1847'de ilk resmî *Sâlnâme*'yi hazırlamış; 1848'de baş tercümanlık seviyesine yükselmiş ve 1849'da mülteci sorununun çözümü için Macaristan'a gönderilmiştir. 1851 yılında kurulan *Encümen-i Dâniş*'e üye seçilmiş; ardından, iş hayatının ilk önemli görevlerinden biri olan *Tahrân Büyükelçiliği*'ne atanmıştır. Burada resmî görevlerinin yanı sıra, başta Fars dili ve kültürü olmak üzere Doğu dillerini incelemiş; dillerin yapısı ve tarihsel gelişimi gibi konulara yoğunlaşmıştır (Tansel, 1964a, s. 124; Güray, 1966, s. 10).

İstanbul'a 1854 yılında dönmüş; 1855'te *Meclis-i Vâlâ* üyeliğine, 1857'de *Deavi Nazırlığı*'na, 1859'da ise *Paris Büyükelçiliği*'ne atanmıştır. Paris'teki görevinin 1861'de sona ermesiyle 1862'de Belgrad'a gönderilmiştir. Bir yıl sonra *Dârülfünûn*'da Tarih Felsefesi dersleri vermiş ve aynı yıl müfettişlik göreviyle Bursa'ya gönderilmiştir. Bursa'yı adeta yeniden imar etmiş; diğer yandan yaptığı denetlemeler sebebiyle çıkar ilişkileri bozulan bazı memurların ve ileri gelen kişilerin tepkisiyle karşılaşınca görevden alınmış ve 1864 yılında emekliliğe sevk edilmiştir (Akün, 1989, s. 145; İnal, 1944, s. 714).

¹³ Bu konu hakkındaki söylentileri özetleyen Akün'e göre: 1823'ten (H 1238) başlayıp 1813'e (H 1228) kadar çıkan farklı tarihler mevcuttur (1989, s. 143). Ahmed Vefik Paşa'nın öğrenim hayatından yola çıkarak bir hesaplama yapan Madendağ'a (2009, s. 25) göre ise doğum yılı 1818 olmalıdır.

Ahmed Vefik Paşa'nın bu kadar çok görevde kısa sürelerle kalması ve iki görevinin arasında bazen uzun süren boşluklar bulunması, daha çok kişiliğiyle ilişkilidir. Reşid Paşa ve çevresine bağlı olması; dönemin sadrazamları Âli ve Fuad Paşalar ile anlaşamaması da bu konuda etkili olmuştur ("Türk Dili...", 1977, s. 77). Yine bu kişilerin sadrazamlığına rastlayan emeklilik döneminde, bilimsel ve edebî çalışmalara yoğunlaşmış; Molière'den çeviriler yapmış; *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*'yi kaleme almış ve Voltaire'in *Micromegas* adlı eserini Türkçeye kazandırmıştır. Âli Paşa'nın ölümü üzerine Rüsûmât Eminliği (1871) Sadaret Müsteşarlığı (1872), Maarif Nazırlığı (1872) ve Şûrâ-yı Devlet üyeliği (1873) gibi önemli mevkilere getirilmişse de kişiliği ve görev anlayışındaki titizliğinden dolayı bunlar da uzun sürmemiştir (Korkmaz, 1987, s. 80).

Son görevinde dokuz ay bile kalamadan azledilen A. Vefik Paşa, üç buçuk yıl süresince devlet hizmetlerinden uzak kalmış ve böylece bilimsel çalışmalarına tekrar yönelmiştir. 1876 yılında *Lehce-i Osmânî*'nin ilk baskısını yayımlamış; aynı yıl *Petersburg Cemiyet-i İlmiyyesi*'ne katılmıştır. I. Meşrutiyet döneminde ilk meclisin açılmasıyla (1877) meclis başkanlığı görevine getirilmiş; 1878'de sadrazamlık makamına yükselmiş ve "Paşa" unvanını elde etmiştir. Üç ay sonra görevden alınan A. Vefik Paşa'ya bu tarihten itibaren yine kısa aralıklarla bakanlık ve valilik gibi önemli görevler verilmiştir (Vural, 2016, s. 15; Tansel, 1964a, s. 127).

Bursa Tiyatrosu'nu (1879) kuran, Molière'den çeviri ve uyarlama eserleri kaleme alan ve bu eserlerin sahnelenmesini sağlayan A. Vefik Paşa'ya 1882'de ikinci kez ve yalnızca üç gün için başvekillik¹⁴ görevi verilmiştir (Ay, 1957, s. 28; Güray, 1966, s. 13-14). Son görevinden bu kadar kısa sürede uzaklaştırıldığı için bir daha görev kabul etmeme kararı alan A. Vefik Paşa, Rumelihisarı'daki köşküne çekilerek dokuz yıl boyunca adeta yoksul yaşamış ve bu durumdayken 1 Nisan 1891 tarihinde vefat etmiştir (Sakaoğlu, 1993, s. 134).

Ahmed Vefik Paşa, 45 yıllık çalışma hayatında; büyükelçilik, valilik, bakanlık, meclis başkanlığı ve başvekillik gibi önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Bu görevlerin yanında bilimsel ve edebî çalışmalara da önem veren çok yönlü bir kişiliktir. Öyle ki vefatının ardından çocuklarına bıraktığı en büyük miras, on beş bin cilt eserden oluşan kütüphanesidir (Mehmed Cemâleddin, 2003, s. 116). İstanbul'un en zengini olduğu söylenen (Akün, 1989, s. 150) bu kütüphanenin 1893'te bir katalogu hazırlanmıştır (*bk.* Ünver, 1967, s. 28). Büyük bir kısmı Arapça, Farsça, Çağatayca ve Türkçe olan bu eserlerin yanı sıra Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca, Latince, İspanyolca, Rusça, Rumca, Hintçe, Çince, Japonca ve Macarca kitaplar da mevcuttur (Çeri, 1997, s. 72-88).

¹⁴ Korkmaz (1987, s. 80-81), "Sadrazam" unvanının "Başvekil"e dönüştürülmesi konusunda A. Vefik Paşa'nın ısrarcı olduğunu belirtmiştir.

Tercüme Odası'nda görev yapmasından ve kütüphanesinde yer alan eserlerin çeşitliliğinden yola çıkılarak A. Vefik Paşa'nın çok sayıda yabancı dile vakıf olduğu tahmin edilebilir. Korkmaz'a göre: A. Vefik Paşa'nın 16 dil bildiği iddia edilmektedir (1987, s. 79). Torunu Fahrünnisa Hanım'ın aktarımına göre ise Arapça, Farsça, Fransızca, Latince ve İtalyancayı mükemmel okuyup yazan A. Vefik Paşa; Rusça, Almanca, İngilizce, Yunanca, Çağatayca ve İbraniceye de vakıftır (Mehmed Cemâleddin, 2003, s. 115-116).

Vefik Paşa, Tanzimat'ın başlangıcından beri devlet adamı olarak başarı göstermiş; Paris'te büyükelçi iken kültürünü geliştirmiş ve o zamanlar Paris'te yaşayan Ernest Renan gibi önemli Fransız düşünürleriyle ilişki kurmuş biridir. Dil ve edebiyat konularında birçok çalışması olan "ansiklopedist" bir aydındır. Onun en önemli kültür girişimi, baskıcı bir yönetim anlayışına sahip olan II. Abdülhamid dönemine rastlamaktadır. Bu girişim, 1877'de Bursa'da tiyatro yaptırması; oyunculara Molière eserlerinin çeviri veya uyarlamalarını hazırlayıp sahnelenmesini sağlaması ve bu tiyatronun gelirini kimsesizler hastanesine bağışlamış olmasıdır (Mardin, 1985, s. 51).

Görüldüğü gibi A. Vefik Paşa, tiyatroya çok önem veren bir aydındır. Onun bilimsel eserlerinden sayıca fazla olan edebî eserlerine bakıldığında, tiyatro çalışmalarının ağırlıklı olduğu fark edilebilir. Özellikle Molière'den yaptığı çeviri ve uyarlamalarla Türk edebiyatında iz bırakan A. Vefik Paşa'nın tiyatro eserleri şunlardır; *Adamcıl*, *Azarya (Cimri)*, *Don Civanı*, *Dudu Kuşları (Gülünç Kibarlar)*, *İnfial-i Aşk*, *Kadınlar Mektebi*, *Kocalar Mektebi*, *Okumuşlar (Okumuş Kadınlar)*, *Savruk*, *Tartüff*, *Yorgaki Dandini*, *Tabib-i Aşk*, *Zoraki Tabip*, *Zor Nikâhı*, *Merakî* ve *Dekbazlık*. Ayrıca *Arslan Avcıları yâhud Hak Yerini Bulur* adıyla iki perdelik komedi çevirisi hazırlamış ve Victor Hugo'dan *Hernani*'yi de tercüme etmiştir (bk. Ay, 1957, s. 28-31; Çeri, 1997, s. 203-208; Tansel, 1964b, s. 249-265). Son olarak Shakespeare ve Schiller'den çeviriler yaptığı söylenmişse de, bu zamana kadar bu metinlere rastlanamamıştır (Akün, 1989, s. 154).

Özellikle uyarlama tiyatro eserlerinde sık sık yerleştirmelere başvuran A. Vefik Paşa; halk dilinden alınmış sözcükler, deyimler, tekerlemeler ve atasözlerini de kullanarak tiyatroyu halka sevdirmeye çalışmıştır (Tolun, 1978, s. 103; Korkmaz, 1987, s. 95). Tanzimat döneminde yaşanan dil tartışmalarında benimsediği tavrını çevirilerine de yansıtmıştır (bk. Özkul, 2009, s. 94-104). *Zor Nikâhı*'nda dönemin aydınlarının dil tutumlarını eleştirmiş; *Zoraki Tabip*'te ise çağdaşlarının ağdalı bilim dili anlayışı ile halk dili arasındaki ayrılığı bir komedi unsuru olarak kullanmıştır. Ayrıca Fenelon'dan *Telemak*, Voltaire'den *Hikâye-i Hikemiyye-i Mikromega*, Lesage'dan *Cil Blas Santillani'nin Sergüzeşti* adlı romanları Türkçeye kazandırmış; bu eserlerinde de halk diline özgü sözcükleri ve deyimleri -bazı aydınların olumsuz eleştirilerine rağmen- kullanmaya devam etmiştir (Korkmaz, 1987, s. 95-96; Akün, 1989, s. 155). Onun edebî eserlerine yansıyan dil anlayışı, bilimsel araştırmalarına ve bu yolda ortaya koyduğu çalışmalara dayanmaktadır.

Ahmed Vefik Paşa'nın bilimsel nitelikteki çalışmaları, daha çok dil ve tarih konularıyla ilgilidir. Tarih konulu eserleri; *Salnâme*, *Hikmet-i Tarih*, *Şecere-i Türkî*, *Fezleke-i Târih-i Osmânî*'dir. *Salnâme*, bir yıllık olayları topluca göstermek amacıyla düzenlenen eserler için kullanılan bir ifadedir ve Türkçeye Tanzimat'ta girmiştir (Çeri, 1997, s. 255). 1847 yılında basılan *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye*, A. Vefik Paşa'nın basılmış ilk eseridir ve bu türün ilk örneğidir (Güray, 1966, s. 15). *Hikmet-i Tarih*, A. Vefik Paşa'nın *Dârülfünûn*'da iki ay boyunca vermiş olduğu tarih felsefesi konulu derslerin özetlenerek 1863 yılında basılmasıyla meydana getirilmiştir. Akün'e (1989, s. 151) göre bu eser, taşıdığı modern tarih anlayışı ile dönemi için yeni bilgiler ve görüşler getirmiştir.

Orta Asya tarihini anlatan *Şecere-i Türkî*¹⁵, Çağatay Türkçesine ait bir eserdir. Ahmed Vefik Paşa bu eseri, Osmanlı Türkçesine aktararak *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde 28 Eylül 1863 - 23 Şubat 1864 arasında yayımlamış ancak tamamlayamamıştır (Akün, 1989, s. 151). İstanbul okullarına kaynaklık etmiş ilk Osmanlı tarihi ders kitabı olan *Târih-i Osmânî/Fezleke-i Târih-i Osmânî*¹⁶ Osmanlı padişahlarını ve dönemlerindeki olayları, övgülere yer vermeden, özetleyen özgün bir eserdir (Sakaoğlu, 1993, s. 134). Ahmed Vefik Paşa, bu eseri hazırlarken Fransız liselerinde okutulan tarih kitaplarını örnek almış; kuruluşundan Abdülaziz dönemine kadar olan Osmanlı tarihini; kuruluş, gelişme, yükselme, gerileme, bozulma, ıslahat çağları adı altında bölümlendirerek anlatmıştır. Bu tasnifi, kendisinden sonraki birçok tarihçi tarafından da kabul edilmiştir (Alpaslan, 2017, s. 107).

Korkmaz'a göre: A. Vefik Paşa'ya gelinceye kadar, Osmanlı tarihçiliğinde İslâm tarihinden ve Osmanlı Devleti'nden daha gerilere uzanan bir tarih anlayışı mevcut değildir. O, Batı'daki gelişmeleri yakından takip ederek XIX. yüzyıl Avrupa'sında başlayan Türkoloji hareketleriyle birlikte millî tarih anlayışını da Türkiye'ye getirmiş; Osmanlı tarihinin, kendisinden çok daha öncelere giden ve bütünlük gösteren Türk tarihinin batıdaki bir uzantısından ibaret olduğunu ortaya koymuştur. Avrupa kültürüyle yetişmesine rağmen Türk kültürüne değer vermiş ve onu korumaya çalışmıştır. Yaşadığı dönemde *Osmanlıcılık* ve *İslamcılık* gibi akımların ortaya çıkması üzerine o, milliyetçiliği tercih etmiş ve *Türkçülük* diye adlandırılan bu akımın öncülerinden olmuştur (1987, s. 90-91).

Tarih konulu çalışmalarındaki çizgisini dil alanında da sürdüren A. Vefik Paşa, Bursa ihtiyarlarından derlediği atasözlerini ve deyimleri *Atalar Sözü - Türkî Durûb-ı Emsâl* adlı eserinde

¹⁵ Bu eserin adı, yakın zamanlara kadar hep *Evşal-i Şecere-i Türkî* veya *Şecere-i Evşal-i Türkî* olarak, yanlış bir biçimde gösterilmiştir. Bu yanlışlığın sebebi, 1824 Kazan baskısının başlığında yer alan ve 'bu, işbu' anlamına gelen, Çağatayca "Uşal" ifadesinin mahiyetinin bilinmemesidir (Akün, 1989, s. 151).

¹⁶ Eserin yeni baskısında (1869) ismine "Fezleke" eklenmiş ve birkaç düzeltme yapılmıştır ancak yine de iki farklı eser yazılmış gibi gösterilerek hata yapılmaktadır (Akün, 1989, s. 152).

toplayarak 1871’de yayımlamıştır (Akün, 1989, s. 152). Kendi çabalarıyla elde ettiği bu malzemeleri, edebî eserlerinde kullanarak halk diline ait öğeleri yaşatmaya çalışmıştır. Diğer yandan, o güne dek yerleşmiş olan “kaba Türkçe” algısını yıkmaya çalışmış ve “halk arasında konuşulan dilin ilk sözlüğünü” (Gözler, 1985, s. 52; Yılmaz, 1990, s. 155) hazırlamıştır. Dilin o dönemdeki durumunu ve *Lehce-i Osmânî*’nin hazırlanma sürecini İsmail Hikmet (1932, s. 21), şu sözlerle yorumlamıştır:

Vefik Paşa, lisanın bütün güç, çapraşık ve eksik noktalarını görüyordu, imlâdan başlayarak lügate ve inşaaya kadar her cihetin ıslaha muhtaç olduğu noktaları bulunduğunu pek güzel görüyordu. Bir kere lisanın aslı olan Türk kelime ve unsurlarının Arap ve Acem kelimelerinin istilaları altında unutulmuş ve ezilip gittiğini, yerine bütün ecnebi unsurların dile akın ettiğini görüyor ve canı sıkılıyordu. Bu yüzden günün birinde Türk’ün asıl dili tamamıyla unutulup gidiverceğini düşünüyordu. Bu tehlikeye karşı koymak için bir çare düşündü. Esasen iyiden iyiye tetkik etmiş olduğu eski Türk lehçelerini gözünün önüne getirdi. Bu ana dili unutturmamak için gelecek nesillere bir hatıra, bir yadigâr bırakmak istedi. Lehce-i Osmânî adıyla bir lügat kitabı yazdı.

Toplamda iki baskısı yapılan *Lehce-i Osmânî*, A. Vefik Paşa’nın en önemli eseridir (Akün, 1989, s. 152; Tansel, 1964b, s. 253). Sözlüğün ilk baskısı, *Cemiyet-i Tedrîsiyye-i Osmâniyye* tarafından 1876 yılında¹⁷ yapılmıştır. İki ciltten oluşan bu baskıda; ikinci cilt (s. 609-1293), birincinin (s. 1-608) devamı niteliğindedir. Birinci ciltte, iç kapak sayfasından sonra *Rumûzât Cedveli* başlıklı bir liste eklenmiştir. Sözlükte kullanılan kısaltmaların ve özel işaretlerin yer aldığı bu sayfadan sonra ise *Mukaddime* başlıklı ön söz metni bulunmaktadır. Ahmed Vefik Paşa, bu baskının ön sözünde, eserini hazırlama sebebini dile getirmiş ve sözlüğün yazım tekniği hakkında da bilgiler vermiştir. İki sayfadan oluşan ön söz metninin ardından, asıl sözlük bölümüne geçilmiştir¹⁸.

Mukaddime metnine göre: Osmanlı Türkçesinde kullanılan Türkçe asıllı sözcükler ile Batı dillerinden veya Arapçadan, Farsçadan geçip biçimce ve/veya anlamca değişim geçirerek Türkçeleşen sözcükler, birinci baskının söz varlığını oluşturmaktadır. Sözlük bölümünde maddeler, Osmanlı Türkçesi alfabesindeki harflerin sırasına göre dizilmiştir; sözcüğün ilk harfi *bâb*, ikincisi ise *fasl* olarak adlandırılmıştır. Ünlüler 9, ünsüz harfler ise 31 olmak üzere toplam 40 bâbdan oluşan bu baskıda, fasılların sayısı düzensizdir (*bk. 2.2.1.2*). İkinci ciltte *Yâ-yi Huttî Bâbı*’nın 1279. sayfada sona ermesinin ardından *Bazı Tashih ve İlâve* bölümü başlamaktadır; s. 1293’e kadar süren bu bölüm, ilgili baskıdaki maddelere yapılan eklemeleri ve düzeltmeleri içermektedir.

¹⁷ İlk baskının tarih bilgisi, yalnızca ikinci cildin son sayfasında “Receb 1293” olarak verilmiştir.

¹⁸ Sözlük bölümünden önceki sayfalar numaralandırılmamıştır. Bu sebeple ilk baskının toplamda 4+1293 sayfadan oluştuğu söylenebilir.

Lehce-i Osmâni'nin ikinci baskısı, 1888 veya 1889 yılında yapılmıştır¹⁹. İki cilt olarak hazırlanan bu baskıda, ilk baskının aksine ciltler birleştirilmiş ve tek bir kitap meydana getirilmiştir. İç kapak sayfasında yer alan açıklamaya göre: Birinci cilt, Arapça ve Farsça kökenli olmayan sözleri içerirken; ikinci ciltte, Osmanlı Türkçesinde kullanılan yalnızca Arapça ve Farsça sözler yer almaktadır. Yine ilk baskıdan farklı olarak, iç kapakta “Eser-Hâme-i Ahmed Vefik Paşa” ibaresiyle ilk kez yazar adı²⁰ belirtilmiştir. Bu sayfadan sonra *Mukaddime* başlıklı ön söz metni verilmiş; ardından *Rumûzat* başlıklı liste eklenmiş ve nihayet asıl sözlük bölümüne geçilmiştir²¹. Sözlük bölümünde maddeler, ilk baskıdaki gibi, alfabetik sırayla dizilmiş; bâb ve fasıllara ayrılmıştır. Ancak bu baskıdaki bâb ve fasılların düzeni, ilk baskıdan daha farklıdır. Birinci ciltte (s. 1-856) tüm ünlüler, 1 bâb ve 9 fasılda; ünsüzler ise 31 bâbda düzenlenmiş; bâblar, çoğunlukla *meftûha*, *mazmûme* ve *meksûre* olmak üzere üçer fasla (*bk. Tablo 9*) ayrılmıştır. İkinci ciltte (s. 857-1455) ise yine ünlüler 1 bâb ve 3 fasılda; ünsüzler 31 bâbda düzenlenmiş ancak ilk 4 bâbdan sonra (*Sâ-i Müsellese*'den itibaren) fasıl sisteminden tamamen vazgeçilmiştir.

Dönemindeki alfabe tartışmalarından etkilenen A. Vefik Paşa, eserindeki sözcüklerin okunuşlarını kolaylaştırmak için birden fazla sese karşılık gelen *kef* ve *vav* harflerine özel işaretler eklemiştir; bu işaretlerin karşılıklarını, iki baskıdaki *Rumûzât* listelerinde göstermiştir. Ayrıca ilk baskıda ve ikinci baskının birinci cildinde /è/ ünlüsü için birer bölüm ayırmış; ikinci baskının ön sözünde ise kapalı /e/ hakkında bilgiler vermiştir. Türk dilinin bir bütün olduğundan ve Türk lehçelerinin yayılma alanlarından ise yalnızca ikinci baskı ön sözünde bahsetmiştir. Tansel'e (1964b, s. 253) göre A. Vefik Paşa'nın lehçeler hakkındaki açıklamalara yer vermesi, Türkoloji bilgisinin çağdaşlarından çok ileri olduğunu göstermektedir.

İlk baskısında yazar adı bulunmayan *Lehce-i Osmâni*'nin, aslında Redhouse'a ait iken taslaklarını gören A. Vefik Paşa'nın onu kendine mal etmiş olduğuna dair söylentiler mevcuttur. Şemseddin Sami tarafından ortaya atılan ve Veled Çelebi'nin daha ayrıntılı biçimde tekrarladığı bu iddianın asılsız olduğunu belirten Akün (2003, s. 128), gerekçelerini şu sözlerle dile getirmiştir:

Redhouse'ın Lehce-i Osmâni'den önce neşredilen Lugât-ı Osmâniyye'sinin Türkçe tek bir sözü madde başı almayıp sırf Arapça ve Farsça asıllı kelimelere yer vermiş bulunması itibariyle onunla hiçbir alâkası olmayacağıın kesinliği yanında, asıl söz konusu edilmesi gereken Türkçeden İngilizceye lügatının da Lehce-i Osmâni'den on yedi yıl önce 1859'da basılmış olması, hem de askerler, iş ve ticaret adamları için pratik bir gaye ile hazırlanmış bulunması dolayısıyla yer verdiği Türkçe sözlerin onun yanında pek cılız kalması, ayrıca lügatının asıl büyük ve en geniş şeklinin Ahmed Vefik Paşa'nın eserinin ilk baskısının

¹⁹ İkinci baskının tarih bilgisi, iç kapak sayfasında yalnızca “1306” olarak verilmiştir. Baskının yapıldığı ay belirtilmediği için Miladi yılı kesin olarak tespit etmek mümkün değildir.

²⁰ Ahmed Vefik Paşa'nın eserleri içinde yalnızca *Hikmet-i Tarih*'te ve *Lehce-i Osmâni*'nin ikinci baskısında yazar adı bulunmaktadır (Akün, 1989, s. 156).

²¹ *Mukaddime* metninin bulunduğu sayfadan itibaren numaralandırma başlatılmış (s. 4-7) ancak asıl sözlük bölümünde yeniden numaralandırma yapılmıştır. Dolayısıyla ikinci baskının toplamda 7+1455 sayfadan oluştuğu söylenebilir.

çıkışından çok sonra 1890'da ortaya konulmuş olması gerçeği karşısında bu iddia kendiliğinden çöker. Lugatının 1890'da yani Lehce-i Osmânî'nin müellifi henüz hayatta iken yayımlanan bu baskısının ön sözünde Redhouse'ın Ahmed Vefik Paşa'nın eserinden istifade ettiğini, onun kendisine rehberlik eden eserlerden biri olduğunu belirtmesi bu iddiayı büsbütün hükümsüz kılar.

Lehce-i Osmânî'nin ilk baskısının 1876'da yayımlanmasının ardından asılsız²² söylentilerin yanı sıra olumsuz eleştiriler de yapılmıştır. Bu eleştirilerden etkilenen A. Vefik Paşa, sözlüğünün ikinci baskısında birtakım eklemeler ve değişiklikler yapmıştır²³. Korkmaz'a (1987, s. 93) göre *Lehce-i Osmânî'nin* değeri, yayımlandığı dönemde bilinmemiş ancak Milli Edebiyat akımından sonra anlaşılmıştır. Akün'e (2003, s. 128) göre ise karmaşıklığına ve çeşitli kusurlarına rağmen bu eser, kolayca tüketilmez malzemesiyle bir başvuru kaynağı olma değerini bugün de korumaktadır.

1.6. SÖZLÜK BİLİMSEL İNCELEMENİN YÖNTEMİ

Sözlüklerin veya sözlük bilimsel ürünlerin incelenmesi ve değerlendirilmesine *sözlük eleştirisi* (İng. *dictionary criticism*) adı verilir. Bu eylem, *meta-lexicography* (akademik sözlük bilimi)'nin uygulamalarından biridir. Sözlük eleştirisinde en önemli konulardan biri, uygulanacak ölçütlerle birlikte eleştiri yapmak için sağlam ve özenli bir temel kurmaktır (Jackson, 2016, s. 253). Ancak bugüne dek yapılan sözlük eleştirileri Hartmann ve Jackson gibi sözlük bilimciler tarafından bu bağlamda eksik bulunmuştur. Jackson'a (2016, s. 254) göre sözlük eleştirisi, sözlükler hakkında bilgi edinmek için önemli bir araçtır ancak bu işin altındaki yöntemlere ve ölçütlere pek dikkat edilmemiştir. Hartmann'a (Aktaran: Jackson, 2016, s. 254) göre ise sözlük eleştirisi, *objektif ölçütlerin uygulanması için bilinmiş olmasından ziyade, kişisel ön yargıyla çevrelenmiş bir faaliyettir*. Ayrıca Exeter Üniversitesi Sözlük Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan *Sözlük Eleştirisi Hakkında Not*'a göre: Sözlük eleştirileri daha nesnel, değerlendirme ölçütleri ise daha anlaşılır olmalıdır (Aktaran: Jackson, 2016, s. 254).

Sözlük eleştirisine veya sözlük bilimsel bir incelemeye başlanmadan önce hazırlık aşaması tamamlanmalıdır. Hazırlık süreci üç adımda özetlenebilir: (1) eleştirmenin inceleyeceği sözlük hakkında bilgi sahibi olması, (2) incelenecek maddelerin setinin belirlenmesi ve (3) inceleme ölçütlerinin seçilmesi. Bir sözlük hakkında bilgi edinmek için öncelikle, eserin genellikle bakılmayan ön bölümü (ön söz, sözlüğün kullanım kılavuzu vb.) okunmalıdır. Bu okuma ile sözlüğün amacı, hedef kitlesi ve içerdiği iddia edilen sözlüksel bilgi türleri için bir ön görüş elde edilecektir. Ardından sözlüğün ana bölümü (maddelerin olduğu bölüm) incelenmeli ve madde çeşitliliği okunmalıdır. Son olarak bazı sözlüklerin ek bilgileri içeren arka bölümleri

²² Akün ile benzer gerekçelere sahip olan Tansel'e (1964b, s. 253) göre de bu söylentiler asılsızdır.

²³ *Lehce-i Osmânî'*ye yöneltilen eleştiriler ve ikinci baskıya etkileri için: (bk. 3.3.)

bulunmaktadır. Eleştirmen, bu bölümü de inceleyerek sözlüğü tanıma işlemini tamamlamalıdır (Jackson, 2016, s. 255-256).

Hazırlık aşamasının ikinci adımında bir soru ortaya çıkar: Sözlükteki maddelerin tamamı mı, yoksa bir kısmı mı incelenmelidir? Türkiye’de yayınlanmış bazı incelemelere (bk. E. Aslan, 2017b; Baskın, 2012; Çiçek, 2009; A. Kartal, 2017; M. Kartal, 2013; Usta, 2006) bakıldığında genel eğilimin, sözlüğün tamamını incelemeye yönelik olduğu söylenebilir fakat Jackson’a göre, bir sözlük eleştirmeninden metnin tüm sözcüklerini teker teker okuması beklenemez. Çünkü sözlükler, baştan sona okunması için hazırlanmamıştır ve sözlüklerin içerdiği metin fazla olduğu için onları bu şekilde okumak mümkün değildir (2016, s. 255). O hâlde inceleme için sözlükten bir grup madde seçilmelidir.

Madde seçimi için çeşitli yöntemler mevcuttur. Örneğin: Bayraktar-Erten (2017), *Resimli Kamus-i Osmânî*’nin B harfinde bulunan maddeleri incelemeyi tercih ederken; Doğru (2013), *Kamus-ı Türkî*’nin çift sayı ile biten her sayfasındaki ilk eylemi seçmiştir. Robert Chapman ise “kontrol edilebilir maddelerin bir setini (ör. 50) elde etme amacıyla maddelerin rastgele, her yirmi sayfada onuncu ana madde gibi, örneklenmesi gerektiğini” öne sürmüştür (Aktaran: Jackson, 2016, s. 256). Seçilen maddeler, -hangi yöntemle seçildiğinden bağımsız olarak- sözlük eleştirmeni tarafından kontrol edilmeli ve sözlüğün tamamının yeterince temsil edildiğinden emin olunmalıdır (Jackson, 2016, s. 256).

Bu tez çalışmasında, *Lehce-i Osmânî* (LO) adlı sözlüğün incelenmesi için bir grup madde seçilmiştir (bk. **EK 1**) ancak maddelerin seçimi için mevcut yöntemler uygulanırken birçok sorunla karşılaşmış ve bu yöntemlerle seçilen maddelerin, sözlüğün tamamını temsilde yetersiz kaldığı görülmüştür. Bunun sebebi: “(muhtemel) Türkçe Sözlük” için bir kılavuz kitap oluşturmayı amaçlayan A. Vefik Paşa’nın, eserini hazırlarken birçok konudaki farklı yöntemleri sözlüğün çeşitli kısımlarına uygulamayı tercih etmiş olmasıdır. Dolayısıyla madde seçimi için bu sözlüğe özgü, yeni bir yöntem ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Geliştirilen yöntemde, sözlüğün 1876 tarihli ilk baskısı merkeze alınmıştır²⁴. Bu baskıdaki madde başları, işaretlendikleri sözcük türlerine²⁵ göre gruplandırılmış ve toplamda 17 ayrı etiket tespit edilmiştir.

²⁴ Bugüne kadar LO üzerine yapılmış incelemelerde (bk. Çeri, 1998; Toparlı, 2007; Toparlı, 2004; Yıldız, 2004) genellikle ikinci baskıya odaklanılmış; hatta sözlüğün Latin harflerine aktarımı, Toparlı (2000) tarafından yalnızca ikinci baskı üzerine gerçekleştirilmiştir. Birinci baskı hakkındaki çalışmalar daha az sayıda olduğu için bu tez çalışmasında, incelenecek maddeler ilk baskıdan seçilmiştir.

²⁵ LO’nun her iki baskısında madde başı sözcüğün ardından, çeşitli etiketler eklenmiştir. Sözlüğün ilk baskısında toplam sayısı 17 olan bu etiketler -bir istisna (*ilm.*) dışında- genellikle sözcük türü bilgisini içermektedir. Sözlük bilimsel inceleme, bu etiketlerden hareketle gerçekleştirilecektir.

Tablo 1. Birinci Baskıdaki Madde Başlarının Sözcük Türü Etiketleri²⁶

Sözcük Türü	Sözlükteki İşareti
İsim	.اس – <i>is.</i>
Sıfat	.ص – <i>s.</i>
Fi'l-i Müteaddî	.فم – <i>fm.</i>
Fi'l-i Lâzım	.فل – <i>fl.</i>
Edat/Edattan	.ادات/اداتن – <i>edat/edattan</i>
Esvâtan	.اصواتن – <i>esvâtan</i>
Nidâ	.ندا – <i>nidâ</i>
Hâl	.حال – <i>hâl.</i>
İsim - Sıfat	.اس ص – <i>is s.</i>
Mühmelâtan	.مهملاتن – <i>mühmelâtan</i>
Zamir	.ض – <i>z.</i>
Fi'l-i Müteaddî ve Lâzım	.فم و ل – <i>fm ve l.</i>
Fi'l-i Lâzım - Müteaddî	.ف ل م – <i>flm.</i>
Sıfat - İsim	.ص اس – <i>s is.</i>
Mütetâbiâtan	.متتابعاتن – <i>mütetâbiâtan</i>
Emir	.ام – <i>em.</i>
İlm*	.علم – <i>ilm.</i>

Birinci baskıda, sözcük türü etiketine sahip olan madde başlarının toplam sayısı 6612'dir²⁷. Bunların dışında, bir kısım madde başına herhangi bir etiket eklenmemiş; 52 maddenin işaretlemesi yeterince anlaşılır olmadığı için sözcük türü tespit edilememiş; dolayısıyla bu tür maddeler incelemeye dâhil edilmemiştir. Bahsi geçen (anlamı belirsiz) işaretler ve eserdeki toplam madde sayıları **Tablo 2**'de sunulmuştur.

Tablo 2. Birinci Baskıdaki Madde Başlarında Bulunan Anlamları Belirsiz Etiketler

İşaret	Toplam Sayısı
س	45
.اص	3
ف	3
اس م	1
Toplam:	52

²⁶ Tablodaki sözcük türü etiketlerinin sözlükte kullanılan işaretleri (veya kısaltmaları), bu tez çalışmasındaki diğer kısaltmalarla karışıklık yaratmaması için yeniden düzenlenmiştir (bk. 1.7).

* Sözcük türü bilgisine işaret etmeyen tek etiket olan "ilm." hakkındaki değerlendirme için: (bk. 2.2.2.4.)

²⁷ Sözlüğün her iki baskısında, maddelerin niteliği konusunda belirsizlikler mevcuttur. Dolayısıyla buradaki veriler, madde başları konusunda birinci baskıda görülen genel eğilimlerden yola çıkılarak elde edilmiştir. İki baskıdaki maddelerin düzeni hakkındaki incelemeler için: (bk. 2.2.1.3.)

Yapılacak incelemenin nesnel olabilmesi için, sözcük türlerinin sözlükte bulunma yüzdeleri hesaplanmış; maddelerin seçimi, bu oranlara göre gerçekleştirilmiştir. Birinci baskıdaki sözcük türlerinin işaretlendiği toplam madde başı sayıları ve yüzdesel oranları **Tablo 3**'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Birinci Baskıdaki Sözcük Türü Etiketlerinin Sözlükte Bulunma Oranları

Sözcük Türü	Toplam Sayısı	Yüzdesi
İsim	5435	82,20
Sıfat	431	6,52
Fi'l-i Müteaddî	250	3,78
Fi'l-i Lâzım	228	3,45
Edat/Edattan	110	1,66
Esvâtta	90	1,36
Nidâ	33	0,50
Hâl	9	0,14
İsim - Sıfat	7	0,11
Mühmelâtta	4	0,06
Zamir	4	0,06
Fi'l-i Müteaddî ve Lâzım	3	0,05
Fi'l-i Lâzım - Müteaddî	2	0,03
Sıfat - İsim	2	0,03
Mütetâbiâtta	2	0,03
Emir	1	0,02
İlm	1	0,02
Toplam:	6612	100

LO'nun birinci baskısındaki söz varlığının %5'i, toplamda 330 madde başına karşılık gelmektedir. İncelenecek 330 maddenin sözcük türlerine göre dağılımı gerçekleştirildiğinde; oranı %0,15'ten az olan *hâl*, *isim-sıfat*, *mühmelâtta*, *zamir* gibi toplam 9 etiketin maddesel olarak temsilinin gerçekleşmeyeceği görülmüştür. Jackson'a (2016, s. 256) göre sözlük bilimsel bir incelemede eleştirmen, sözlüğün tamamının temsil edildiğinden emin olmalıdır. Bu sebeple, incelenen madde başlarının toplam sayısı 350'ye çıkarılarak tüm sözcük türlerinin yeterli derecede temsil edildiğinden emin olunmuştur (*bk. Tablo 4*).

Tablo 4. İncelenmek Üzere Birinci Baskıdan Seçilecek Madde Başlarının Sözcük Türlerine Göre Dağılımları

Sözcük Türü	Madde Başı Sayısı
İsim	272
Sıfat	25
Fi'l-i Müteaddî	13
Fi'l-i Lâzım	11
Edat/Edattan	9
Esvâtan	5
Nidâ	3
Hâl	2
Mühmelâttan	2
İsim - Sıfat	1
Zamir	1
Fi'l-i Müteaddî ve Lâzım	1
Fi'l-i Lâzım - Müteaddî	1
Sıfat - İsim	1
Mütetâbiâtan	1
Emir	1
İlm	1
Toplam:	350

Sözcük türlerinin birinci baskıda bulunma yoğunluklarına göre belirlenen madde başı sayılarının ardından, bu maddelerin hangi harflerden/bâblardan seçileceği sorusu ortaya çıkmıştır. Nesnel sonuçların elde edilmesi amacıyla yine ilk baskıda bulunan ve her biri müstakil bir bâbı (ana bölümü) oluşturan harflerin içerisindeki tüm sözcük türlerinin de yüzdesel dağılımı hesaplanmış ve incelenecek 350 madde başının seçimi bu oranlara göre gerçekleştirilmiştir. Böylece sözlük bilimsel incelemenin evreni, bâbların büyük çoğunluğunu kapsayacak biçimde genişletilerek sözlükteki farklı uygulamaların da incelenmesine olanak sağlanmıştır. Örnek olarak, sözlüğün ilk baskısındaki madde başlarından, sözcük türü etiketi *isim* olanların bâblar açısından dağılımları ve incelenmek üzere 272 ismin hangi bâbdan kaç adet seçilmesi gerektiği bilgileri **Tablo 5**'te sunulmuştur.

Tablo 5. Birinci Baskıda Sözcük Türü *İsim* Olan Madde Başlarının Sözlükteki Bâblara Göre Dağılımları ve Seçilmesi Gereken Madde Baş Sayıları

Bâb Harfi/Sesi	<i>İsim</i> Etiketli Madde Baş Sayısı	Seçilmesi Gereken Madde Baş Sayısı*
mim	550	27
kaf	445	22
be	412	21
pe	272	13
kef	267	13
/a/	252	13
sin	238	12
te	214	11
çim	183	9
tı	160	8
/i/	156	8
şın	155	8
dal	152	8
fe	145	7
cim	144	7
/e/	142	7
hı	142	7
ye	134	7
lam	128	6
gef	127	6
sat	123	6
nun	120	6
ayın	109	5
ha	102	5
re	79	4
vav	78	4
gayın	69	3
ze	68	3
he	60	3
/ı/	51	3
/o/	44	2
/ü/	26	1
/ö/	25	1
/u/	21	1
se	14	1

* İnceleme için ilgili bâblardan seçilmesi gereken madde başı sayısı, bâblarda bulunan ve sözcük türü *isim* olan madde başı sayılarının (*bk.* ikinci sütun) %5'lik oranlarının hesaplanması ile elde edilmiştir.

Bâb Harfi/Sesi	İsim Etiketli Madde Başı Sayısı	Seçilmesi Gereken Madde Başı Sayısı*
zel	11	1
zı	7	1
/è/	5	1
dat	5	1
je	0	0
Toplam:	5435	272

Tablolarda (*bk. Tablo 1-5*) görüldüğü üzere, incelenecek maddelerin seçimi için geliştirilen yöntemde nesnellığe önem verilmiştir. Bu yöntemde öncelikle eserin ilk baskısında bulunan madde başları, sözcük türlerine göre gruplandırılmış; bu türlerin ilk baskıda bulunma yoğunluklarına göre ise incelenecek madde başı sayıları belirlenmiştir. Ardından, ilgili baskıdaki bâblarda hangi sözcük türünden kaç madde başının olduğu saptanmış ve bu türlerden seçilecek madde başlarının hangi bâblardan alınacağı belirlenmiştir. Böylece (en az bir madde başı temsili ile) tüm sözcük türü etiketlerinin ve hemen hemen her bâbın incelenmesine olanak sağlanmıştır. Bu yöntemle seçilen 350 madde başı, (karşılaştırmalı inceleme için) ikinci baskının söz varlığı açısından daha yakın olan birinci cildinde aranmış²⁸; sözlük bilimsel içerik incelemesinin (*bk. 2.2.2*) evrenini oluşturan bu madde başları, **EK 1**'de listelenmiştir. Elde edilen 631 adet²⁹ maddenin Latin harflerine aktarılmış metinleri³⁰ ise **EK 2-3**'te sunulmuştur.

Hazırlık aşamasının son adımında, seçilen maddelerin hangi ölçütlerle inceleneceğine karar verilmelidir. Jackson'a göre, bir sözlüğün değerlendirme ölçütleri iki kaynaktan türetilir: *iç ölçütler* ve *dış ölçütler*. İç ölçütler; bir sözlüğün kendisi hakkında verilmiş veya editör(ler) tarafından sözlük hakkında iddia edilmiş (ön söz veya tanıtım yazısında) bilgilerden oluşmaktadır. Dış ölçütler (*bk. Şekil 2*) ise sözlüğün tasarımı, üretimi ve sözlüksel tanımlamayı içermektedir. Sözlük bilimsel inceleme için iki grup dış ölçüte ihtiyaç vardır. İlk grup, *Sunum* başlığını taşır; sözlükteki maddelerin sunumu ve ulaşılabilirliğiyle ilgilidir. İkinci grup ise *İçerik* başlığını taşır ve sözlüklerin kayıt işlevi hakkındadır (2016, s. 256-258).

²⁸ Yapılacak incelemede, LO'nun genel durumunun ortaya koyulması hedeflenmektedir. Bu sebeple sözlüğün ilk baskısından seçilen maddeler, ikinci baskının -söz varlığı açısından ilk baskıya daha yakın olan- birinci cildinde aranmıştır. İlgili baskının ikinci cildi ise söz varlığının kapsamı açısından (Arapça ve Farsçadan Türkçeye) ayrı bir sözlük niteliğinde olduğu için incelemenin dışında tutulmuştur.

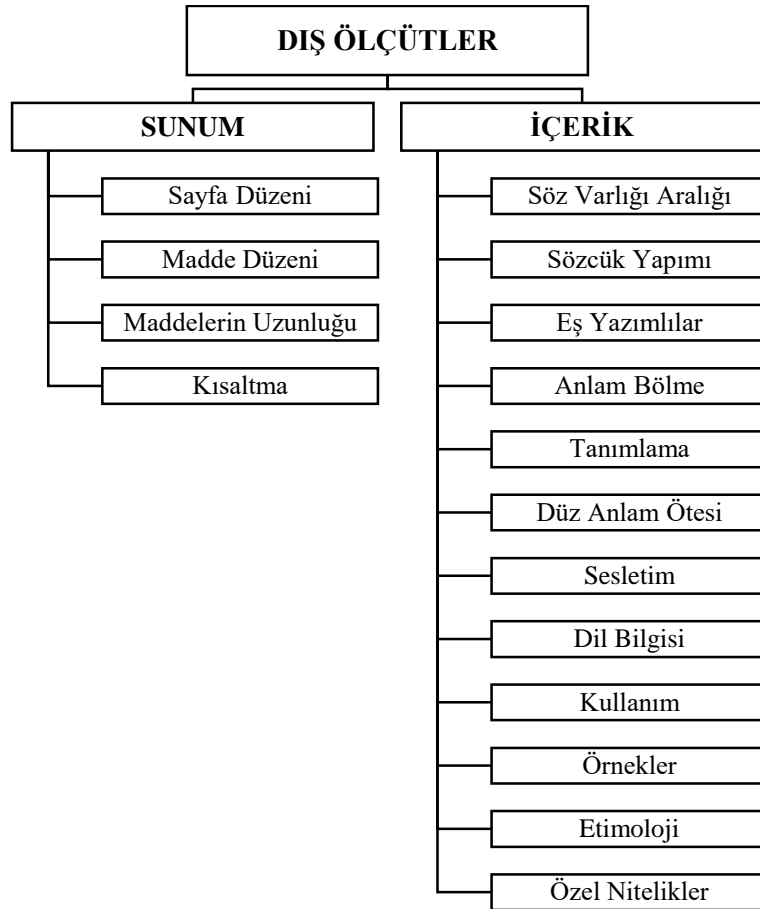
²⁹ Birinci baskıdan seçilen 350 madde başından 69'unun, ikinci baskının birinci cildinde yer almadığı tespit edilmiştir (*bk. 2.2.2.1*). Dolayısıyla sözlük bilimsel inceleme için elde bulunan madde başı sayısı 631 olmuştur.

³⁰ Sözlük metinlerinin Latin harflerine aktarımında tercih edilen yöntemler için: (*bk. 1.7*.)

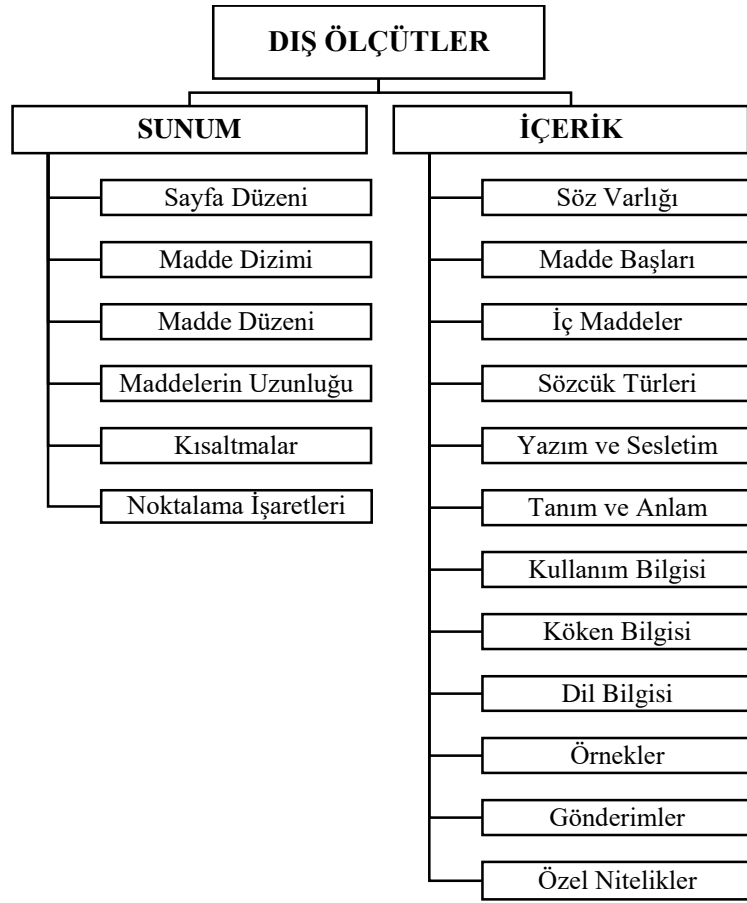
LO'nun sözlük bilimsel açıdan incelenmesi için kullanılacak ölçütlerin seçiminde Jackson'ın önerilerinden faydalanılmıştır fakat bilindiği gibi, sözlüklerin pek çok çeşidi vardır (*bk. 1.1*) ve bunlara bağlı olarak birçok sözlük bilimsel nitelik söz konusudur. Dolayısıyla tüm sözlükleri kapsayacak bir inceleme şablonu oluşturmak mümkün değildir. Jackson'ın önerdiği ölçütler ise genel hatlardan oluşmaktadır ve XIX. yüzyıl Osmanlı sahasına ait olan LO'nun sahip olduğu özelliklere göre yeniden düzenlenmelidir.

İç ölçütler açısından yapılacak inceleme (*bk. 2.1*), LO'nun iki baskısındaki ön söz metinlerinin karşılaştırmalı değerlendirmesinden ibarettir. Burada; sözlüğün türü, hedeflen kullanıcı kitlesi, ele alınan söz varlığı aralığı, sözlük hazırlayıcısının tercih ettiği yöntemler ve çeşitli konulardaki vaatleri tespit edilirken; dış ölçütler açısından yapılacak incelemelerin hangi doğrultuda şekilleneceğine dair veriler de elde edilecektir. Dış ölçütler açısından yapılacak incelemeler (*bk. 2.2*) ise *Sunum* ve *İçerik* ana başlıkları ile sınırlandırılmıştır. Jackson'ın (2003, s. 173-183; 2016, s. 256-263) bu başlıklar için önerdiği inceleme ölçütleri derlenerek **Şekil 2**'de somutlaştırılmıştır. Bu ölçütler, LO'nun sahip olduğu özelliklere göre tekrar gözden geçirilmiş ve **Şekil 3**'te sunulan son biçimini almıştır. Böylece sözlük bilimsel incelemenin hazırlık aşaması tamamlanmıştır.

Şekil 2. Howard Jackson'ın Dış Ölçütler Açısından Sözlük Bilimsel İnceleme Şablonu

Şekil 3. *Lehce-i Osmâni*'nin Özelliklerine Göre Düzenlenmiş Dış Ölçütler Açısından Sözlük Bilimsel İnceleme Şablonu

1.7. METİNLERİN LATİN HARFLERİNE AKTARIMINDA UYGULANAN YÖNTEM

Sözlük bilimsel inceleme için seçilen madde başları, öncelikle, özgün metindeki sıraları ve yazım özellikleri korunarak Latin harflerine aktarılmış; ilgili baskılardaki sayfa bilgileri ve sözcük türü etiketleri de eklenerek **EK 1**'de listelenmiştir. LO'nun her iki baskısında, sözcük türü etiketleri için kullanılan kısaltmalar (*bk. Tablo 1*) bu tez çalışmasındaki diğer kısaltmalarla karıştırılmaması için yeniden düzenlenmiş; sözlükte yalnızca uzun biçimleriyle kullanılan sözcük türü etiketleri (*bk. Tablo 15*) de kısaltılarak *Kısaltmalar* başlığı altında sunulmuştur. Bahsi geçen sözcük türü kısaltmaları, seçilen maddelerin Latin harflerine aktarılan metinlerinde de kullanılmıştır. **EK 2-3**'te sunulan bu metinlerin (Arap harflerinden) Latin harflerine aktarımında uygulanan yöntemler şunlardır:

- Maddeler, sözlüğün özgün metnindeki sıraları korunarak dizilmiştir.
- Madde başı sözcükler daha koyu yazılmış; hemen ardından, *yay ayraç* içerisinde Arap harfli yazımları eklenmiştir³¹.
- Özgün metindeki noktalama işaretleri³² tamamen korunmuş; bu işaretlerin yetersiz kaldığı durumlarda yeni işaretler eklenmiştir³³.
- Sözlükteki tanım ve açıklama metinlerine karmaşa hâkim olduğu için tanımların kesin sınırlarını ve madde içlerindeki çeşitli ögelerin (ör. iç maddeler, örnekler, gönderimler vb.) niteliklerini tespit etmek oldukça zordur. Bu sebeple, iç madde niteliğindeki ögeler daha koyu yazılmış; tanımlarından önce *iki nokta* işareti konulmuştur.
- Yazım (*imlâ*) ve sesletim (*telaffuz*) konularında farklı görüşlere sahip olan A. Vefik Paşa'nın, sözlüğünde bu bağlamda yeni uygulamalar denediği bilinmektedir (*bk. 2.2.2.5*). Bu sebeple hem alıntı sözlerin³⁴, hem de Türkçe sözcüklerin özgün metindeki yazımları korunmuş; ihtiyaç duyulduğu durumlarda Arap harfli yazımları ve günümüz Türkiye Türkçesindeki biçimleri *köşeli ayraç* ile sunulmuş; o dönemdeki geleneklerin dışına çıkıldığı durumlarda ve tutarsız uygulamaların görüldüğü sözcüklerde ise gerekli açıklamalar dipnotlarla yapılmıştır.
- Okunuşu kesin olmayan, şüpheli sözcüklerin bitimine *köşeli ayraç* içinde *soru işareti* [?] konulmuş ve bu tür ögelerin özgün metindeki Arap harfli yazımları dipnotlar aracılığıyla sunulmuştur.
- Birleşik sözlerin yazımında TDKGTS'de önerilen biçimler tercih edilmiştir.
- Gönderimler için sözlüğün her iki baskısında kullanılan *n.* (nazar oluna) kısaltmalı bağlantı ögesi yerine, *bk.* (bakınız) kısaltması kullanılmış; farklı yazım biçimleri hakkındaki gönderimlerde, sözcüklerin Latin harfli yazımları aynı ise Arap harfli biçimleri de metin içerisinde *köşeli ayraç* içinde sunulmuştur.
- Ahmed Vefik Paşa, sözlüğünde kapalı /e/ konusunda yeni görüşler ve öneriler sunduğu için bu sesin gösteriminde “è” işareti kullanılmış; ayrıca damak n'si (veya nazal n) “ŋ” ile gösterilmiştir.

³¹ Ahmed Vefik Paşa, *vav* ve *kef* gibi birden fazla sese karşılık gelen bazı harfler için çeşitli özel işaretler hazırlamış ve bunları LO'nun iki baskısında kullanmıştır (*bk. Tablo 37*) fakat bu tez çalışmasındaki Arap harfli metinlerde bu işaretler gösterilememiştir.

³² Sözlüğün iki baskısında kullanılan noktalama işaretleri için: (*bk. Tablo 16*)

³³ Sözlüğün her iki baskısında, noktalama işaretlerinin genellikle tutarsız ve *noktanın* yetersiz olduğu; *virgül* ve *noktalı virgül*ün ise hiç kullanılmadığı tespit edilmiştir (*bk. 2.2.1.6*). Bu sebeple, maddelerin tanım ve açıklama metinlerinde *noktanın* yetersiz olduğu durumlarda *virgül* veya *noktalı virgül* kullanılmış; özgün metindeki *noktalar* ise tamamen korunmuştur.

³⁴ Arapça ve Farsça sözcüklerdeki *ayın* harfi ' ile, tamlamalardaki *hemze* ise ' ile gösterilmiş; uzunluklar için de düzeltme işareti ^ kullanılmıştır.

2. BÖLÜM

SÖZLÜK BİLİMSEL İNCELEME

2.1. İÇ ÖLÇÜTLER

Sözlüklerin birçoğunda, giriş veya ön söz niteliğinde bir metin bulunur. Bu metinde sözlük hazırlayan kişi(ler) veya editör(ler), eser hakkında önemli bilgiler verir. Sözlüğün yazılma amacı, hedeflenen kullanıcı kitlesi, yazım sürecinde tercih edilen yöntemler, kullanım önerileri gibi bilgiler bu metinde yer alabilir. Ayrıca Jackson'a göre: yine bu metin(ler)de güncel baskıyı öncekilerden ayırt eden ya da rakiplerine göre bu sözlüğün üstünlük gösterdiği özellikler hakkında iddialar ortaya atılır. Bir eleştirmen, sözlüğe yansıtılıp yansıtılmadığını araştırmak için -eleştirinin temeli olarak- bu iddialardan faydalanabilir. Sözlüğün ön söz veya giriş metninde yer alan bu tür bilgiler ve iddialar, sözlük bilimsel incelemede iç ölçütleri oluşturur (2016, s. 257).

İç ölçütler açısından yapılacak incelemede eleştirmen, öncelikle nesnel bir bakış açısına sahip olmalı ve değerlendireceği metinde bulunan ifadelerle eleştirel yaklaşmalıdır. Jackson (2016, s. 257), gazete ve dergilerde bulunan kısa eleştirilerde değerlendirme için başlangıç noktası olarak bir sözlüğün kendisi hakkında verdiği bilgilerin kontrol edilmeden alındığını; bu bağlamda verilen bilgilere karşı radikal bir şekilde ciddi bir duruş alınmazsa, yalnız iç ölçütlere dayanan bir eleştirinin sözlüğün lehine olabileme tehlikesi bulunduğunu belirtmiştir.

Bu çalışmada, öncelikle LO'nun iki baskısında (asıl sözlük bölümünün öncesinde) yer alan *Mukaddime* başlıklı ön söz metinlerinin Latin harflerine aktarılmış metinleri ve sadeleştirilmiş çevirileri sunulacak; ardından, bu metinlerin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılacaktır. Değerlendirmede; sözlüğün hazırlanma amacı, hedeflenen kullanıcı kitlesi, ele alınan söz varlığı aralığı ve sözlüğün türü tespit edilirken A. Vefik Paşa'nın LO'yu hazırlarken geliştirdiği ve uyguladığı yöntemler de ortaya koyulacak; bulgular, baskılar arasında karşılaştırılarak iki baskı arasındaki farklar ortaya çıkarılacaktır. Ayrıca A. Vefik Paşa'nın, eseri hakkında vermiş olduğu vaatler de tespit edilecek ve dış ölçütler açısından yapılacak incelemelerde (*bk. 2.2*) bu vaatler göz önünde bulundurularak ne kadarının gerçekleştirildiği saptanacaktır. İç ölçütler açısından yapılan bu incelemeden elde edilecek bulgular, sonuç olarak Üçüncü Bölüm'de özetlenecek ve değerlendirilecektir.

2.1.1. Birinci Baskının Ön Sözü

Lisân-ı Osmânîde müsta'mel bulunan Arabî ve Fârisîyyü'l-asl lûgatler büsbütün istisnâ olundukta yalnız ortada mütedâvil asılları Türkî ve ecnebî olan elfâz-ı Osmâniyyeniş ve Arabî ve Fârisîden nakl ve ba'zân kılığı tebdil olunarak diğere ma'nâda sarf olmuş ta'birâtıñ bi'l-cümle tertib ve tahdîdi niyetiyle tedvîn kılınan işbu 'ucâle ashâb-ı himmetiñ nazar-ı lutfuna arz olunur.

Hâlâ lisân-ı Osmânîde geçer olan Türkiyyü'l-asl kelimeler hurûf-ı hecâ sırasında kayd ve şerhi makâmına Osmânîde isti'mâli câiz olan Arabî ve Fârisîyyü'l-asl kelimât derc ve istulâhât-ı fenniyyeniş mâadâsında ta'birât-ı muğlakaniş tenkîhine ikdâm olunup gûyâ kelimât-ı Osmâniyye kâmilen sebt ve ba'zı sırf Türkçe ta'birât ilâve kılındıkça lisân-ı Osmânîde müsta'mel olmadıklarına işâret olundu. Fakat lisân-ı Osmânîniş kavâid-i iştikâkiyyesi bir nebze zâhire çıkmak ve asla rücû ile imlâları düzelmek için kelimeleriñ ta'rîfâtı asla havâle kılındı. Zîrâ cümle müştakkâtıñ bir yerde icâzen ta'rîfi, maânîniş vâzihan istinbâtına âlet addolundu.

Mürekkebâtan iki yerde yazılanlar yalnız birinde şerh olundu. Türkîde sıra ile bir cinste hareke gelirse fakat ikincisiñ izhâr-ı âdeti câri meselâ yapağı [پاپاغی], çukur [چقور], yanaşmak [پاناشمق] yerine پاناشمق , چقور , پاپاغی imlâsı câiz ve merî bulunduğundan bunlarıñ ba'zısı iki yerde gösterildi. Lâkin teksîr-i sevâd-ı hatâdan ictinâben çoğunda bu tekellüften vâz gelindi.

Kelimâtın doğru okunulması için kâfiñ envâ'ına ve zamme alâmeti olan vâvlarıñ ecnâsına işâret-ı mahsûsa vaz' ve rumûzât cedvelinde ta'rîf olundu. Kavâid-i sarfiyyeniş tahdîd eylediğı ebvâb ve müştakkâtıñ zikri bî-fâide olmakla bunlardan ma'nâ-yı mahsûsu olmayanlarıñ ve Türkî ve Arabî ve Fârisî kelimelerden ma'nâ değıştirilmeyerek terkîb olunan tertiblemek, rastlamak, nizâmlamak, perdelemek, destelemek gibi sözlereñ tefsîri meşakkat-i zâide göründüğünden işbu icmâliñ kâmûs kadar büyümemesi için yirmi biş kadar o makûle ma'rûf-ı müştakkât sahîfe-i müsâvîden tayy olundu. Bu sûretle hacmi sagîr, fevâidi kesîr bir muhtasarıñ tesvîdine bezl-i sa'y-i makdûr kılındı. Lisân-ı Osmânîniş vüs'ati, hadd-i ta'rîften artık ise de sülûsânundan ziyâdesi bu kitâba derc ve hisse-i âcizâneye düşen mikdârı cem' olundu. Bir lisânıñ mükemmel lûgat kitâbıniş meydâna gelmesi behemehâl el birliğıyle yapılmasına menûttur.

Günümüz Türkçesiyle:

Osmanlıcada³⁵ kullanılan Arapça ve Farsça kökenli sözcükler tamamen ayrı tutulduğunda geriye kalan; kökeni Türkçe veya yabancı olan sözcükler ile Arapça ve Farsçadan alınıp bazen yapısı değıştirilerek farklı anlamda kullanılmış sözcükleri düzenleyip sınırlamak bu ucâlenin³⁶ amacıdır. [Bu kitap]³⁷, nezaket sahibi okuyucuların iyimser bakışına sunulur.

Günümüz [XIX. yüzyıl] Osmanlıcasında kullanılan Türkçe kökenli sözcükler [kitaba] alfabetik sıra ile alınmış, bu sözcüklerin tanımlarında ise kullanılması uygun görülen Arapça ve Farsça kökenli sözlere yer verilmiştir. Bilimsel terimlerin yanı sıra, anlaşılması zor ifadelerin ayıklanmasına gayret edilmiş; Osmanlıca sözcükler tamamen kaydedilip bazı tamamen Türkçe

³⁵ Özgün metindeki "lisân-ı Osmânî" ifadesini vurgulama amacıyla "Osmanlı Türkçesi" yerine "Osmanlıca" terimi kullanılmıştır.

³⁶ 'el kitabı' (Devellioğlu, 2010, s. 1300).

³⁷ Metnin daha iyi anlaşılabilmesi için yapılan eklemeler köşeli ayraç ile gösterilecektir.

ifadeler eklendikçe Osmanlıcada kullanılmadıklarına [da] işaret edilmiştir. Ancak Osmanlıcanın türetme kurallarını az da olsa ortaya çıkarmak ve aslına dönüş ile yazımlarını düzeltmek için sözcüklerin tanımları yapılırken köken açıklamaları da verilmiştir. Çünkü bütün türemiş sözlerin bir yerde kısaca tanımlanması, anlamların açıkça ortaya konmasına vesile olarak kabul edilir.

Birden fazla yazımı yaygın olan sözcüklerin tanımları bir kez verilmiştir. Ancak *yapağı*, *çukur* ve *yanaşmak* gibi bazı Türkçe sözcüklerin *چوقور*, *چاقور*, *چاقور* yerine *چاقور*, *چاقور* şeklinde yazılması da uygun ve yürürlükte bulunduğundan bunların bazıları iki şekilde de gösterilmiştir. Ancak hatayı yaygınlaştırmamak için çoğu sözcükte bu zahmetten vazgeçilmiştir.

Sözcüklerin doğru okunması için *kef* ve *vav*ların çeşitlerine özel işaretler konulmuş; bunlar *Rumûzât* listesinde gösterilmiştir. [Herkesçe bilinen] gramer kurallarıyla oluşturulmuş sözcükler ve türevlerden, özel bir anlama sahip olmayanlar alınmamıştır. Ayrıca Arapça, Farsça ile Türkçe sözler birleştirilerek yapılmış ve anlam değişikliğine uğramamış olan *tertiplmek*, *rastlamak*, *nizamlamak*, *perdelemek*, *destelemek* gibi 20.000 terkip de çıkarılmıştır. Çünkü bu tanınmış sözcüklerin ve türevlerin açıklanması fazladan zahmettir ve söz konusu “icmâl³⁸”in, “kamus³⁹” kadar büyümemesi gerekmektedir. Böylece, hacmi küçük fakat faydası çok olan bir “muhtasar⁴⁰”in ortaya çıkarılması için çok fazla çaba gösterilmiştir. Osmanlıcanın genişliğinin tarifi mümkün olmasa da üçte ikisinden fazlası bu kitaba konulmuş; bu âcizin payına düşen miktarı bir araya getirilmiştir. Bir dilin mükemmel sözlüğünün ortaya çıkarılması, mutlaka el birliği ile yapılmasına bağlıdır.

2.1.2. İkinci Baskının Ön Sözü

Lisân-ı Osmânîde müsta'mel Arabî ve Fârisîyyü'l-asl lûgatler büsbütün istisnâ olundukta yalnız ortada mütedâvil asılları Türki ve ecnebî olan elfâz-ı Osmâniyyeniñ Arabî ve Fârisiden nakl ve ba'zân kılığı tebdil olunarak sırf diğere ma'nâda utlâk olmuş ta'birâtın bi'l-cümle tertib ve tahdîdi ve üstâdânın isti'mâl etmedikleri kelimât-ı Arabiyyeniñ men'-i tedâvülü süretinde sahîh belâgat-ı Osmâniyyeye rücû' kılınması niyetiyle müdevven işbu 'ucâle ashâb-ı himmetiñ nazar-ı lutfuna arz olundu.

Hakikat-i hâlde bu yalnız hâlâ lisân-ı Osmânîde geçer olan Türkiyyü'l-asl kelimeler Ahterî gibi hurûf-ı hecâ sırasında kayd ve ma'naları kamûs revişinde bir asla havâle kılınup mecmû'unun tesvîd ve şerhi makâmına Osmânîde isti'mâli câiz olan Arabî ve Fârisîyyü'l-asl kelimât-ı müterâdife derc ve istulâhât-ı fenniyyeniñ mâadâsında ta'birât-ı muğlakanın tenkîhine ikdâm olunup güvâ kelimât-ı Osmâniyye kâmilin sebt ve ba'zı sırf Türkçe ta'birât ilâve olundukça lisân-ı Osmânîde müsta'mel olmadıklarına işâret ve fusahânın isti'mâl ettikleri lûgat bu sûretle tahdîd ve tenkih olunarak avâmın değil belki havâsin usûl-i iştikâkı zabt eylemeleri tashîl olunmakla muallimlere bir düstûr-ü'l-'amel cem' ve tanzîm için yol

³⁸ ‘özet’ (Kubbealtı Lugatı, t.y.), Son Erişim: 20.04.2018

³⁹ ‘büyük sözlük’ (TDKGTS, t.y.), Son Erişim: 20.04.2018

⁴⁰ ‘kısaltma’ (Devellioğlu, 2010, s. 785) anlamındaki bu sözcük; ‘özet’, ‘basit ve temel kitap’ anlamlarında kullanılmıştır.

açıldı. Fakat lisân-ı Osmânîniñ kavâid-i iştikâkiyyesi bir nebze zâhire çıkmak ve asla rüçû' ile imlâları düzelmek için kelimelerin ta'rîfâtı öylece asla havâle kılındı. Zîrâ cümle müştakkâtın bir yerde icâzen ta'rîfi, maânîniñ vâzihan istinbâtına kâfi âlet olur.

Mürekkebâtan iki yerde yazılanlar yalnız birinde şerh olundu. Türkîde sıra ile bir cinsten hareke gelirse fakat ikincisiniñ izhâr-ı âdeti Arabî resm-i hatta ittibâ'en câri meselâ başka [بائشقه], bayağı [بباغی], çukur [چوقور], yanaşmak [یاناشمق] yerine ihtisâren بئاشمق چقور, بباغی, بئاشمق, بباغی imlâsı câiz bulunduğundan bunların ba'zısı iki yerde gösterildi. Lâkin teksîr-i sevâd-ı hatâdan ictinâben çoğunda bu tekellüften vâz gelinip yalnız kelimât-ı asliye ketb kılındı. Kelimâtın doğru okunulması için kâfiñ envâ'ına ve zamme alâmeti olan vâvların ecnâsına işârât-ı mahsûsa takılıp rumûzât cedvelinde harfî sırasında ta'rîf olundu.

Elsine-i Türkiyyede an-asıl fetha-i murakkaka mefkûd olduğundan hâlâ fetha ile meselâ el [ال], er [ار], erken [اركن], ergen [ارگن], enmek [انمك], benimsemek [بنمسه مك], gelmemek [كلممك] kelimeleri aslında el [ال], er [ار], erken [اركن], ergen [ارگن], enmek [انمك], benimsemek [بنمسيمك] ve gelmemek [كلمامك] telaffuz olduğundan bunlar yâ-yı mechûle ile yazılan elif fashında ve fusûl-i sâirde iki şekilde zabt olundu.

Kavâid-i sarfiyyenin tahdîd eylediği ebvâb ve müştakkâtın zikri bi-fâide olmakla bunlardan ma'nâ-yı mahsûsu olmayanların ve Türkî ve Arabî ve Fârisî kelimelerden ma'nâ değiştirilmeyerek terkib olunan "tertiblemek, rastlamak, nizâmlamak, perdelemek, destelemek" gibi sözlerin tefsiri meşakkat-i zâide görüldüğünden icmâlin kamûs kadar büyümemesi için nice biñ o makûle müştakkât sahife-i müsâviden tayy olunup bu sûretle hacmi sagîr fevâidi kesir bir muhtasarın tesvidine bezl-i sa'y-i maddûr ve lisân-âşinâyân-ı havâsa ihdâ kılındığı tekrâren ihtâr olunur. Kelimât cüzv-i sâinde elfâz-ı Türkiyye ile şerh ve tefsîr olunur. İnşâllâhu taâlâ lisân-ı Osmânîniñ vüs'ati hadd-i ta'rîfden artık ise de sülûsânından ziyâdesi bu kitâba derc ve hisse-i âcizâneye düşen mikdârı cem' olundu.

Bir lisânın ve ehl-i himmet cemâatinin ittifâkıyla mükemmel lûgat kitâbının meydâna gelmesi behemhâl el birliğiyle yapılmasına ve bu kâr-ı hayra cehele karışmamasına menûttur.

Eğer üdebâ ittifak birle fetha-i murakkakaya dahî bir alâmet-i münâsebe vaz' ederlerse resm-i harfî artık eksîği kalmaz.

Elsine-i Türkîde en mukaddem münteşir olan Oğuz şu'besi Tataristan ve Türkistan'ı bir zamân Bahr-i Şarkîden Macaristan'a kadar kavrayıp hâlâ Guz lisânı denir. Onun yenisi Türkân lisânı, İran ve Suriye'yi kaplayıp Anadolu'ya inmiş mürûr-ı zamân ile lehce-i Osmânîni tevlið etmiştir. Fergana'dan Hind'e doğru yayılıp Hâlâcî lisânı Afgan'a karışmıştır. Eski şu'belere Kıpçak lisânı Hîve'den Sibir ve Kırgız ve Kuman ve Bulgar gibi Kazan etrafını istilâ etmiştir. Ve Uygur dili Çin taraflarından Kâşgar'a doğru yayılıp ondan yedi yüz târihlerinde Çingizyân akvâmı Türk ve İslâmiyyete duhûl eylediklerinde Çağatay lisânı mütevellid olup sekiz yüz a'vâmında ziyâde şüyü' bulmuştur. El-yevm Uygur ve Kıpçak ve Çağatay kitâbları Mahbûb'ul-Kulûb te'lîfi gibi güzel eserleri ve husûsen altı yüzden sekiz yüze kadar meydâna gelen Selâcika, Türkânî ve Osmânî kitâbları kesretle tab' olunup bunların tetebbu'uyla lisânımızın şu'beleriniñ ihtilâfâtı anlaşılmalıdır.

Himmetü'r-ricâl takla'ü'l-cibâl.

Ahmed Vefik

Günümüz Türkçesiyle:

Osmanlıcada kullanılan Arapça ve Farsça kökenli sözcükler tamamen ayrı tutulduğunda geriye kalan; kökeni Türkçe veya yabancı olan sözcükler ile Arapça ve Farsçadan alınıp bazen yapısı değiştirilerek tamamen farklı anlamda kullanılmış sözcükleri düzenleyip sınırlamak ve aydınların kullanmadığı Arapça sözcüklerin kullanılmasını engellemek suretiyle hakiki Osmanlı güzel konuşma diline dönülmesini sağlamak, bu el kitabının amacıdır. [Bu kitap], nezaket sahibi okuyucuların iyimser bakışına sunulmuştur.

Günümüz [XIX. yüzyıl] Osmanlıcasında kullanılan Türkçe kökenli sözcükler [kitaba] Ahterî gibi alfabetik sıra ile alınmış; bu sözcüklerin anlamları kamus gidişinde bir köke gönderilmiş ve tanımları yapılırken, kullanılması uygun görülen Arapça ve Farsça kökenli eş anlamlıları da yazılmıştır. Bilimsel terimlerin yanı sıra anlaşılması zor ifadelerin ayıklanmasına gayret edilmiş; Osmanlıca sözcükler kaydedilip bazı tamamen Türkçe ifadeler eklendikçe Osmanlıcada kullanılmadıklarına işaret edilmiştir. Aydınların kullandığı sözcükler, bu suretle sınırlanıp ayıklanarak halktan daha çok aydınların sözcük türetme yollarını kavramaları kolaylaştırılmış ve öğretmenler için kuralların toplanıp düzenlenmesine yol açılmıştır. Ancak Osmanlıcanın sözcük türetme kurallarını az da olsa ortaya çıkarmak ve aslına dönüş ile yazımlarını düzeltmek için sözcüklerin tanımları yapılırken köken açıklamaları da verilmiştir. Çünkü bütün türemiş sözlerin bir yerde kısaca tanımlanması, anlamların açıkça ortaya konmasına yeterli bir vesile olarak kabul edilir.

Birden fazla yazımı yaygın olan sözcüklerin tanımları bir kez verilmiştir. Ancak *başka*, *bayağı*, *çukur* ve *yanaşmak* gibi bazı Türkçe sözlerin *بانشقه*, *بایاگی*, *چوقور*, *یاناشمق* yerine Arapça yazı üslubuna uyularak kısaltılıp *بانشقه*, *بیایگی*, *چقور*, *یاناشمق* şeklinde yazılması da uygun görüldüğünden bunların bazıları iki yazım biçimiyle de gösterilmiştir. Ancak hatayı yaygınlaştırmamak için çoğu sözcükte bu zahmetten vazgeçilerek yalnızca temel olanlar yazılmıştır. Sözcüklerin doğru okunması için *kef* ve *vav*ların çeşitlerine özel işaretler konulmuş; bunlar *Rumûzât* listesinde gösterilmiştir.

Türk dil ve lehçelerinde⁴¹ aslında kapalı /e/ [è] tanınmadığından, hâlâ üstün ile örneğin; *el* [ال], *er* [ار], *erken* [ارکن], *ergen* [ارگن], *enmek* [انمک], *benimsemek* [بنمسه مک], *gelmemek* [گلممک] sözcükleri aslında *él* [ایل], *ér* [ایر], *éren* [ایرکن], *érgen* [ایرگن], *énmek* [اینمک], *benimsemek* [بنمسیمک] ve *gelmemek* [گلمامک] şeklinde söylendiği için bunlar, *Yâ-yı Mechule ile Yazılan Elif* faslında ve diğer fasıllarda iki şekilde [de] yazılmıştır.

[Bilinen] gramer kurallarıyla oluşturulmuş sözcükler ve türevlerden, özel bir anlama sahip olmayanlar alınmamıştır. Ayrıca Arapça, Farsça ile Türkçe sözler birleştirilerek yapılmış ve anlam değişikliğine uğramamış olan *tertiplmek*, *rastlamak*, *nizamlamak*, *perdelemek*, *destelemek* gibi binlerce terkip de çıkarılmıştır. Çünkü bu tanınmış sözcüklerin ve türevlerin açıklanması fazladan zahmettir ve söz konusu “icmâl”in, “kâmûs” kadar büyümemesi gerekmektedir. Böylece hacmi küçük ancak faydası çok olan bir “muhtasar”ın ortaya çıkarılması için çok fazla çaba gösterilmiştir. [Bu kitabın] dile aşına olan seçkinlere hediye edildiği tekrar hatırlatılmalıdır. İkinci ciltteki maddeler, Türkçe sözler ile tanımlanmış ve açıklanmıştır. Osmanlıcanın genişliğinin tarifi

⁴¹ *elsine-i Türkîde*

mümkün olmasa da, üçte ikisinden fazlası bu kitaba konulmuş; bu âcizin payına düşen miktarı ise Allah'ın izniyle bir araya getirilmiştir.

Bir dilin mükemmel sözlüğünün oluşturulması, yardımsever halkının iş birliğine ve bu hayır işine cahillerin karışmamasına bağlıdır.

Eğer aydınlar, kapalı /e/'ye de uygun bir işaret bulurlarsa artık yazı sisteminin eksik bir yanı kalmaz.

Türk dillerinin/lehçelerinin⁴² yayılmış olan en eski kolu *Oğuz*⁴³ şubesidir⁴⁴. Bu kol, Tataristan ve Türkistan'ı bir zaman Doğu denizinden⁴⁵ Macaristan'a kadar ele geçirmiştir ve hâlâ *Guz* lisanı olarak bilinmektedir. Onun şimdiki hâli olan *Türkmân*⁴⁶ dili ise İran ve Suriye'yi kaplayıp Anadolu'ya inmiş; zamanla Osmanlı lehçesini⁴⁷ oluşturmuştur. *Fergana*'dan *Hint*'e doğru yayılıp *Halacî* dili *Afgan*'a karışmıştır. Eski şubelerden *Kıpçak* dili, *Hive*'den *Sibir*, *Kırgız*, *Kuman* ve *Bulgar* gibi *Kazan* çevresini istila etmiştir. *Uygur* dili; *Çin* taraflarından Kaşgar'a doğru yayılıp oradan [Hicrî] 700 dolaylarında Cengiziler, Türklere ve İslamiyet'e katıldıklarında *Çağatay* dili ortaya çıkarılıp [Hicrî] 800 yıllarında oldukça fazla yayılmıştır. Günümüzde *Uygur*, *Kıpçak* ve *Çağatay* kitaplarının, *Mahbûb'ul-Kulûb* telifi gibi güzel eserlerin [ve] özellikle [Hicrî] altıncı yüzyıldan sekizinci yüzyıla kadar oluşturulan *Selçuklular*, *Türkmânlar* ve *Osmanlılara* ait eserlerin büyük çoğunluğunun basılması ve bunların incelenmesi ile dilimizin şubelerinin farklılıkları anlaşılmalıdır.

Becerikli insanların gayreti, dağları yerinden söker.

Ahmed Vefik

⁴² Ahmed Vefik Paşa'nın Türk lehçelerini ifade etmek üzere (karmaşık bir biçimde) kullandığı *lisan* ve *lehce* terimleri hakkında ayrıntılı inceleme ve değerlendirme için: (bk. 3.3.)

⁴³ Bazı sözcükler, özgün metinde daha eğik ve koyu biçimde (*rika* ile) yazılmıştır. Vurgulama amacını taşıdığı düşünülen bu uygulamaya dikkat çekmek için ilgili sözcükler eğik (italik) yazılacaktır.

⁴⁴ 'dal' veya 'lehçe' anlamında kullanılmıştır.

⁴⁵ Hazar Denizi

⁴⁶ *Türkmen* sözcüğü, LO'nun her iki baskısında istisnasız bir biçimde *elif* ile [ترکمان] yazılmıştır.

⁴⁷ "Lehçe-i Osmânî'yi"

2.1.3. Ön Söz Metinlerinin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi

LO'nun *Mukaddime* metinlerinde çoğunlukla amaç, kapsam ve yöntemler konu edilmiştir fakat ikinci baskıda (özellikle söz varlığının kapsamı açısından) köklü değişiklikler yapıldığı hâlde, ön söz metninde bunlardan bahsedilmediği; başka bir deyişle, yeni baskının farklarıyla ilgili açıklamalara yer verilmediği tespit edilmiştir. Sözlüğün hazırlanma amacı ve kapsamı, birinci baskı ön sözünde şu ifadelerle ortaya koyulmuştur:

Lisân-ı Osmânîde müsta'mel bulunan Arabî ve Fârisîyyü'l-asl lûgatler büsbütün istisnâ olundukta yalnız ortada mütedâvil asılları Türkî ve ecnebî olan elfâz-ı Osmâniyyenin ve Arabî ve Fârisîden nakl ve ba'zân kılığı tebdil olunarak diğer ma'nâda sarf olmuş ta'birâtıñ bi'l-cümle tertib ve tahdîdi niyetiyle tedvîn kılınan işbu 'ucâle ashâb-ı himmetiñ nazar-ı lutfuna arz olunur.

Bu ifadelere göre: İlk baskıdaki söz varlığı kapsamına XIX. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde kullanılan Türkçe sözcükler ile biçimce ve/veya anlamca değişim geçiren (Arapça, Farsça ve Batı dillerine ait) alıntı sözcükler alınmışken; özgün biçim ve anlamlarını koruyan Arapça ve Farsça sözcükler tamamen dışarıda tutulmuştur. Bu baskıdaki amaç ise bu sözcükleri düzenleyip sınırlamaktır. İkinci baskı ön sözündeki amaç ve kapsamı ifade eden cümleler ise şunlardır:

Lisân-ı Osmânîde müsta'mel Arabî ve Fârisîyyü'l-asl lûgatler büsbütün istisnâ olundukta yalnız ortada mütedâvil asılları Türkî ve ecnebî olan elfâz-ı Osmâniyyenin Arabî ve Fârisîden nakl ve ba'zân kılığı tebdil olunarak sırf diğer ma'nâda ulâk olmuş ta'birâtıñ bi'l-cümle tertib ve tahdîdi ve üstâdânıñ isti'mâl etmedikleri kelimât-ı Arabiyyenin men'-i tedâvülü sûretinde sahîh belâgat-ı Osmâniyyeye rücû' kılınması niyetiyle müdevven işbu 'ucâle ashâb-ı himmetiñ nazar-ı lutfuna arz olundu.

Bu ifadelere göre, ikinci baskıdaki söz varlığı kapsamı da ilk baskıdaki gibidir: XIX. yüzyıl Osmanlı Türkçesindeki Türkçe sözcükler ile biçimce ve/veya anlamca değişim geçiren (Arapça, Farsça ve Batı dillerine ait) alıntı sözcükler alınmış; özgün biçim ve anlamlarını koruyan Arapça ve Farsça sözcükler ise tamamen dışarıda tutulmuştur. Fakat bu açıklamaların ikinci baskıdaki hangi cilt için geçerli olduğu bilgisi verilmemiştir. Bahsi geçen baskıdaki ön söz metninin bir önceki sayfasında (iç kapakta) ise -ilk baskıdan⁴⁸ farklı olarak- şu açıklama yer almaktadır: *cüzv-i evveli aslı Arabî ve Fârisî olmayan kelimât ve müvelledâtı; cüzv-i sâni aslı Arabî ve Fârisî olan elfâz-ı Osmâniyyeyi hâvi.* Yani, Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsça sözcükler ilk cilde alınmayıp yalnızca ikinci ciltte konu edilmiştir. Dolayısıyla ikinci cilt, Arapça ve Farsçadan Türkçeye çok dilli bir sözlük (veya yabancı ögeler sözlüğü) niteliğindedir. Bu sözlüğü, aynı nitelikteki diğer sözlüklerden⁴⁹ ayıran nokta ise söz varlığının yalnızca konuşma dilindeki (biçimce ve/veya anlamca değişim geçirmiş) ögelerle sınırlandırılmış olmasıdır.

⁴⁸ Birinci baskının iç kapak sayfasında bu tür bir sınırlama veya açıklama metni bulunmamaktadır.

⁴⁹ Arapça ve Farsçadan Türkçeye hazırlanmış diğer sözlükler için: (bk. 1.3.)

İkinci baskıdaki amaç(lar): Bahsi geçen sözcükleri düzenleyip sınırlamak ve aydınların kullanmadığı Arapça sözcüklerin kullanılmasını engelleyerek Osmanlıcanın güzel konuşma diline (*sahîh belâgat-ı Osmâniyyeye*) dönülmesini sağlamaktır. Görüldüğü gibi, ilk baskıdaki amaç bildiren açıklamalara bu baskıda yeni ifadeler eklenmiştir. Yazı dilinin o dönemdeki durumunun (*bk. 1.4*) bilincinde olan A. Vefik Paşa, Türkçe kökenli sözcüklerin diğer dillerden alınan sözler arasında yok olacağından endişelenmiş ve bu yok oluşu engellemek için Türkçenin söz varlığını bir yerde toplayarak LO'yu meydana getirmiştir. Diğer yandan, dilin sadeleşmesini sağlamak için de, Arapça sözcüklerin kullanımını azaltmayı amaçlamış; (biçimce ve/veya anlamca) değişim geçirmemiş öğeleri sözlüğüne almamıştır. Bu uygulamadan sözlük hazırlayıcısının, değişim geçirmiş yabancı öğeleri de artık Türkçeleşmiş kabul ettiği ve söz varlığını bu öğelerle bir bütün olarak gördüğü çıkarımı yapılabilir.

Sözlüğün kapsamı hakkında, iki baskı ön sözünde şu açıklamalar da yer almaktadır:

(...) ve ba'zı sırf Türkçe ta'birât ilâve olundukça lisân-ı Osmânîde müsta'mel olmadıklarına işâret olundu. (...) İnşâllâhu taâlâ lisân-ı Osmânîniñ vüs'ati hadd-i ta'rifden artık ise de sülüsânından ziyâdesi bu kitâba derc ve hisse-i âcizâneye düşen mikdârı cem' olundu.

İlk cümleye göre: Türk dilinin diğer lehçelerindeki Türkçe kökenli sözcükler, iki baskının söz varlığına dâhil edilmiş ve bu sözcüklerin Osmanlı Türkçesinde kullanılmadığı bilgisi de (tanım metinlerine) eklenmiştir. Önceki açıklamalarda söz varlığının kapsamı, yalnızca Osmanlı Türkçesinde kullanılan sözcüklerle sınırlandırıldığı için bu uygulama ile bir çelişki yaratılmıştır. Bu çelişkinin altında sözlük hazırlayıcısının, yabancı sözcüklerin kullanımını engelleyerek yerine Türk lehçelerinden alınmış sözcükleri önerme düşüncesi bulunmaktadır. Ön sözlerden alınan diğer cümleye göre ise Osmanlı Türkçesi söz varlığının üçte ikisinden fazlası bu kitaba alınmış ve “yazarın payına düşen kısmı” bir araya getirilmiştir. İkinci baskıya Arapça ve Farsça madde başlarından oluşan ikinci cildin eklenmesi ve ilk baskıya nazaran daha hacimli görünmesine rağmen bu ifadeler değiştirilmemiştir. Bu sebeple ikinci baskıdaki ön sözün bu baskıyı tanıtmada konusunda yetersiz olduğu söylenebilir.

Sözlük hazırlayıcısı, madde başı sözcüklerin seçiminde çeşitli ölçütler kullanarak söz varlığı aralığını daralttığını her iki baskı ön sözünde dile getirmiştir. Bu metinlere göre sözlüğün iki baskısına alınmayan sözcükler şunlardır:

- Kökeni Arapça ve Farsça olan değişim geçirmemiş sözcükler,
- Bilimsel terimler,
- Anlaşılması zor (muğlak) ifadeler,
- Bilinen kurallarla türetilmiş sözcüklerden özel bir anlama sahip olmayanlar.

Söz varlığının hangi ölçütlerle sınırlandırıldığını ifade eden bu tür açıklamalar, ilk baskıda olduğu gibi tekrarlanmış fakat söz konusu sınırlamaların ikinci baskıdaki hangi cilt için geçerli olduğu açık bir biçimde belirtilmemiştir. Bu durum, ikinci baskının incelenmesini zorlaştırmıştır. Diğer yandan söz varlığı kapsamının bu şekilde daraltılma sebebi, A. Vefik Paşa'nın Osmanlı Türkçesinin “mükemmel lûgat”ını hazırlamak yerine, aslında daha küçük ancak faydalı bir “kılavuz kitap” oluşturmayı hedeflemiş olmasıdır. Bu hedef, iki ön söz metninde ‘el kitabı’ ve ‘özet’ anlamlarına gelen *ucâle*, *icmâl*, *muhtasar* sözcükleri ve “hacmi küçük ancak faydası çok⁵⁰” ifadesi ile birçok kez vurgulanmıştır. Eserinin “mükemmel lûgat” veya “kamus” iddiası taşımadığını ısrarla belirten sözlük hazırlayıcısı, eleştirilerin de buna göre daha iyimser bir bakış açısı ile yapılmasını rica etmiştir⁵¹. Çünkü bir dilin mükemmel sözlüğünün hazırlanabilmesi için (ilk baskı ön sözüne göre) “mutlaka el birliği ile yapılması⁵²”; (ikinci baskıya göre ise) “yardımsever halkının işbirliği ile yapılması ve bu hayır işine cahillerin karışmaması⁵³” gerekmektedir.⁵⁴

Hedeflenen kullanıcı kitlesine dair, birinci baskı ön sözünde yalnızca *ashâb-ı himmet* ifadesi tespit edilmiştir. Bu ifade, ikinci baskıda tekrar edilmiş ve “[Bu kitabın] dile aşına olan seçkinlere hediye edildiği tekrar hatırlatılmalıdır⁵⁵” cümlesi eklenmiştir. Bu cümleden A. Vefik Paşa'nın, eserini aslında aydınlar/seçkinler için hazırladığı fakat ilk baskıda bunu açık olarak ifade etmediği için yanlış anlaşıldığı (ve haksız eleştiriler aldığı); dolayısıyla ikinci baskı ön sözünde bunu tekrar hatırlatma ihtiyacı hissettiği çıkarımı yapılabilir. Ayrıca yine ikinci baskı ön sözünde, söz varlığı hakkında ayrıntılar aktarılırken “aydın” vurgusunun yapılması ve kullanılan yöntemler anlatılırken *muallimler için*, *avâmın değil belki havâsın* gibi ifadelerin kullanılması, hedeflenen kullanıcı kitlesinin üst tabakadaki kişiler (yani aydınlar ve seçkinler) olduğunu desteklemektedir.

Ahmed Vefik Paşa, sözlüğünü hazırlarken tercih ettiği yöntemlere her iki ön sözde geniş yer vermiştir. Bu metinlerden hareketle, LO'nun iki baskısında kullanılan ortak yöntemler şöyle özetlenebilir:

- Madde başı sözcükler, hecelerini oluşturan harflerin sırasına göre, yani alfabetik sıra ile dizilmiştir.

⁵⁰ (...) *hacmi sagîr fevâidi kesîr* (...)

⁵¹ (...) *işbu 'ucâle ashâb-ı himmetin nazar-ı lutfuna arz olunur.*

⁵² *Bir lisânın mükemmel lûgat kitâbının meydâna gelmesi behemehâl el birliğiyle yapılmasına menûttur.*

⁵³ *Bir lisânın ve ehl-i himmet cemâatinin ittifâkıyla mükemmel lûgat kitâbının meydâna gelmesi behemehâl el birliğiyle yapılmasına ve bu kâr-ı hayra cehele karışmamasına menûttur.*

⁵⁴ İkinci baskı ön sözündeki bu ifadelerin, ilk baskının yayımlanmasının ardından gelen olumsuz eleştiriler üzerine eklendiği düşünülmektedir. Bu eleştiriler hakkındaki değerlendirme için: (bk. 3.3.)

⁵⁵ (...) *lisân-âşinâyân-ı havâsa ihdâ kılındığı tekrâren ihtâr olunur.*

- Tanım ve açıklama metinlerinde, kullanılması uygun görülen Arapça ve Farsça sözcükler⁵⁶ eklenmiştir.
- Tanım yapılırken sözcüklerin köken açıklamaları da yazılmıştır.
- İkinci baskının ikinci cildinde tanım ve açıklamalar Türkçe yapılmıştır⁵⁷.
- Birden fazla yazımı yaygın olan sözcüklerin iki yazım biçimi de verilmiş ancak tanımları bir kez yapılmıştır.
- Sözcüklerin doğru okunabilmesi için *kef* ve *vav* harflerinin çeşitlerine özel işaretler konulmuş; bu işaretlerin açıklamaları birinci baskıda *Rumûzât Cedveli*, ikinci baskıda ise *Rumûzât* başlıklı listelerde verilmiştir.

İlk baskıda bulunan yöntem açıklamaları, yukarıda sıralanan maddelerden ibarettir. İkinci baskıda bu yöntemler geliştirilmiş, yeni açıklamalar ve tanıklar eklenmiştir. Örneğin: Alfabetik düzenin referansı olarak ikinci baskıda *Ahterî* gösterilmiştir. Sözcüklerin bir kökene gönderilmesinin kaynağı olarak da *kamus* düzenine işaret edilmiştir. Birden fazla yazımın yaygın olmasının sebebi, yalnızca ikinci baskı ön sözünde açıklanmıştır: Bazı sözcükler, Arapçanın yazım geleneğine uyularak -ünlü harfleri eksik bir şekilde- yazılmakta ve bu yazım biçimi, sözlük hazırlayıcısı tarafından yanlış kabul edilmektedir.

Ahmed Vefik Paşa'ya göre Türkçe sözcükler, ünlü harfleri eksiltilmeden yazılmalıdır. Bunun sağlanabilmesi için LO'da sözcüklerin köken bilgisi açıklamaları da yapılmıştır. Böylece Osmanlı Türkçesinin türetme kuralları, az da olsa, ortaya çıkarılacak ve sözcüklerin doğru yazım biçimleri saptanabilecektir. Yine de Arapçanın yazım geleneğine dayalı -yanlış kabul edilen- biçimler, yaygın olarak kullanıldığı için sözlüğe alınmış ancak yanlışların daha da yaygın hâle getirilmemesi için bu yazımlar temel sözcükler ile sınırlı tutulmuştur. Ayrıca ikinci baskı ön sözüne: Osmanlı Türkçesinin türetme kurallarının halktan ziyade aydınların anlayabileceği düzeyde yazıldığı; bu kuralların öğretmenler için bir araya getirilmesinin de önünün açıldığını bildiren ifadeler⁵⁸ eklenmiştir.

Arap alfabesinin Türkçedeki sesler (özellikle ünlüler) için yeterli olmadığı, Tanzimat aydınları tarafından tartışılan bir konudur⁵⁹. Ahmed Vefik Paşa ise bu sorun için çözüm önerisi sunmuştur: /k/, /g/, /ğ/, /ŋ/ olmak üzere dört sesi karşılayan *kef* [ك] için iki özel işaret ve /o/, /ö/, /u/, /ü/, /v/

⁵⁶ İkinci baskı ön sözüne göre: “kelimât-ı müteradife (eş anlamlıları)”

⁵⁷ “*Kelimât cüzv-i sâniide elfâz-ı Türkiyye ile şerh ve tefsîr olunur.*” cümlesiyle verilen bu bilgi, ikinci baskının ikinci cildi hakkında yapılan tek açıklamadır.

⁵⁸ (...) *avâmîñ değil belki havâsıñ usûl-i iştikâkı zabt eylemeleri tashîl olunmakla muallimlere bir düstürü'l-amel cem' ve tanzîm için yol açıldı.*

⁵⁹ Dil tartışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için: (bk. 1.4.)

olmak üzere beş sesi karşılayan *vav* [ɤ] için dört özel işaret belirlemiş; bu işaretleri ve karşılıklarını her iki baskıda liste biçiminde sunmuştur. Yalnızca ikinci baskının ön sözünde, /è/ hakkında birtakım kuramsal bilgiler vermiş⁶⁰; bu ünlüyü içeren sözcüklerin yazımında, yine iki türlü gösterimi tercih ettiğini belirtmiş ve aydınların bu ses için özel bir işaret bulması durumunda Osmanlı alfabesinin eksik bir yanının kalmayacağını öne sürmüştür.

Türkçeyi bir bütün olarak gören A. Vefik Paşa, ikinci baskı ön sözünün son paragrafında Türk dilinin en eski kolunun Oğuz şubesi olduğunu; bu şubenin zamanla farklı coğrafyalara yayılarak diğer lehçeleri meydana getirdiğini aktarmış; Osmanlı lehçesi (*lehce-i Osmânî*)'nin de bu şekilde oluştuğunu ifade etmiştir. Uygur, Kıpçak, Çağatay, Türkmen, Selçuklu ve Osmanlılara ait eserlerin basılıp karşılaştırılarak bu lehçeler arasındaki farkların ortaya çıkarılması gerektiğini belirtmiş; bu işin zorlu olduğunu ancak becerikli insanların gayretleriyle üstesinden gelinebileceğini bir özdeyiş⁶¹ ile dile getirmiştir.

Ön söz metinlerinde verilen bilgilere göre -ikinci baskının ikinci cildi ayrı tutulacak olursa- LO, tek dilli ve genel amaçlı bir sözlük olarak tasarlanmıştır. Fakat hazırlayıcı, eserini ‘özet’ ve ‘el kitabı’ anlamlarına gelen sözcüklerle nitelendirerek tam bir “mükemmel lügat” hedeflemediğini vurgulamıştır. Kullandığı yöntemleri aktararak, ancak bir heyet ile hazırlanabilecek “(muhtemel) Türkçe Sözlük”ün⁶² şablonunu çizmiş ve ona yol gösterecek bir kılavuz kitap oluşturmaya çalışmıştır. Bu sebeple (veya bu amaç doğrultusunda) LO’nun hedeflediği kullanıcı, üst tabakayı oluşturan aydın kitesidir. Dış ölçütler açısından yapılacak sözlük bilimsel incelemeler, bu veriler ışığında gerçekleştirilecektir. Ayrıca; yazım, özel işaretler ve diğer sözlük bilimsel yöntemler konusunda verilen vaatlerin durumu, dış ölçütler açısından yapılacak incelemelerde (*bk. 2.2*) tespit edilecektir.

2.2. DIŞ ÖLÇÜTLER

Jackson’a göre bir sözlük eleştirmeni, dış ölçütleri eleştirmeden önce belirlemelidir ve bu ölçütlerin kaynağında akademik araştırmalar bulunmalıdır (2016, s. 257). Bu çalışmada kullanılacak dış ölçütler, Birinci Bölüm’de belirlenmiş ve Jackson’ın (2003, s. 173-183; 2016, s. 258-263) önerdiği üzere *Sunum* ve *İçerik* ana başlıklarıyla sınırlandırılmıştır (*bk. 1.6*).

⁶⁰ LO’da /è/ ünlüsü hakkında ayrıntılı bilgi için: (*bk. Meral Türkmenoğlu, 2017*).

⁶¹ *Himmetü’r-ricâl takla’ü’l-cibâl*.

⁶² XIX. yüzyıla kadar ihmal edilmiş olan Türkçeden Türkçeye (tek dilli) bir sözlüğün hazırlanması gerektiği, özellikle *Encümen-i Dâniş* etrafında toplanan, Tanzimat dönemi aydınları tarafından gündeme getirilmiştir (*bk. 1.4*).

Dış ölçütler açısından yapılacak *Sunum* incelemesi kapsamında ilk olarak sözlükteki maddelerin⁶³ sunum biçimleri ve nitelikleri 6 alt başlıkta incelenecektir. Elde edilen bulgular, iki baskı arasında karşılaştırılacak ve yöntem konusundaki (özellikle tutarsız) uygulamalar da ortaya koyulacaktır. *İçerik* başlığında ise **EK 2-3**'te bulunan sözlük maddelerinin içerikleri, farklı ölçütlere göre düzenlenmiş 12 alt başlıkta ayrıntılı bir biçimde incelenecektir. Son olarak bu bölümde, LO'nun sözlük bilimsel açıdan değeri ve A. Vefik Paşa'nın sözlükçülük anlayışı üzerine elde edilen veriler, Üçüncü Bölüm'de özetlenerek değerlendirilecektir.

2.2.1. Sunum İncelemesi

Jackson'a göre: Batı'daki sözlük bilimsel incelemelerde akademik eleştirmenler genellikle sözlüklerin içeriğine yoğunlaşma eğilimi göstererek sunum ve ulaşılabilirliği göz ardı etmiştir. Oysaki bir sözlüğün içerdiği malzemelerin sunum biçimi, hedef kullanıcıların bilgiye ulaşmasında önemli bir göreve sahiptir (2016, s. 258-259). Kullanıcı kitlesi olarak aydınların ve "dile aşına olan kişilerin" hedeflendiği LO'da sunum niteliklerinin ortaya koyulabilmesi için 6 ayrı konu (veya ölçüt) belirlenmiştir. Bu çerçevede: LO'nun iki baskısındaki sayfalarının düzenlenişi ve kullanışlılık dereceleri (*bk. 2.2.1.1*); sözlükteki maddelerin diziminde tercih edilen yöntemler ve kullanıcı açısından uygunlukları (*bk. 2.2.1.2*); madde başlarının ve iç maddelerin düzenleniş biçimleri (*bk. 2.2.1.3*); maddelerin uzunluk dereceleri ve kullanışlılığa etkileri (*bk. 2.2.1.4*); kullanılan kısaltmalar ve tutarlılıkları (*bk. 2.2.1.5*); noktalama işaretleri ve yeterlilik dereceleri (*bk. 2.2.1.6*) irdelenecektir. Ayrıca ön söz metinlerinde, sunum konusunda verilen vaatlerin uygulanma durumlarının tespiti de ilgili başlıklarda yapılacaktır.

2.2.1.1. Sayfa Düzeni

Birinci baskıdaki maddeler ve tanım metinleri, sütunlara bölünmeden biçimlendirilmiştir. Sayfa kenarlarında bol miktarda boşluk mevcuttur. İstisnalar görülse de, madde başları arasında genellikle boşluk bırakılmıştır. Sayfa numaraları, sağ üst köşede iki yay ayrıç arasına yazılmıştır. Bir sayfada ortalama 23 satır bulunmaktadır. Maddelerin tanım ve açıklama metinleri dışında herhangi bir görsel malzeme vb. kullanılmamıştır.

⁶³ Her iki baskıda (özellikle maddelerin dizimi ve düzeni konularında) birbirinden farklı ve çok karmaşık yöntemlerin tutarsız bir biçimde uygulandığı tespit edilmiştir. Bu durumda inceleme evreninin (seçilen 350 madde ile) daraltılması, yanlış değerlendirmelere ve kesin olmayan sonuçlara yol açabileceğinden *Sunum* başlığında eserin tamamı (ilk baskının tamamı ve ikinci baskının yalnızca birinci cildi) incelenecektir.

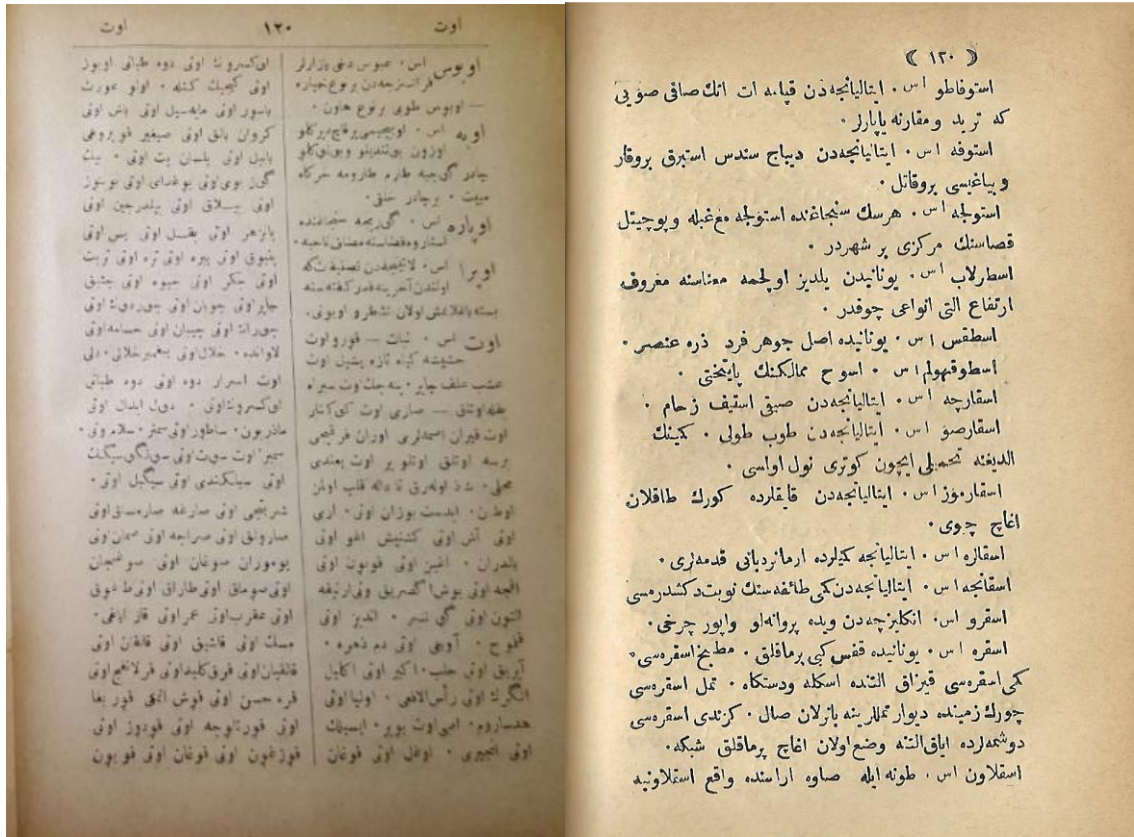
İkinci baskıda sayfalar iki sütun olarak biçimlendirilmiştir. Sayfa kenarlarındaki boşluklar yeterli düzeydedir. Madde başları arasındaki boşluklar daha belirgindir. Sayfa numaraları üst kısımda ortalanmış bir şekilde bulunmaktadır. Ayrıca sütunların sonlarında bulunan madde başları, sayfanın üst sağ ve sol köşelerine eklenmiştir. Bir sütundaki ortalama satır sayısı 28'dir ancak bu sayı, sayfadaki maddelerin düzenine göre değişkenlik göstermektedir. Bu baskıda da herhangi bir görsel malzeme vb. kullanılmamıştır.

Birinci baskıdaki sayfalar, daha düzensiz bir görünüme sahiptir. Bu sebeple kullanıcıya kolay erişilebilirlik vadetmemektedir. Sözlük hazırlayıcısı, ilk baskıdaki hataları ikincisinde telafi ederek daha düzenli ve kullanışlı bir sözlük elde etmiştir. İkinci baskıda maddeler arasındaki boşlukların belirginleştirilmesi; sütun düzeninden ötürü sayfaların daha düzenli görünmesi; "her sayfanın üst bilgisine o sayfadaki madde başı en son sözcüğün yazılması"⁶⁴, sözlüğün kullanılabilirliğini arttıran uygulamalardır. LO'daki sayfa düzenlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için iki baskıdaki 120. sayfaların görüntüsü örnek olarak Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4. Sözlüğün İki Baskısından Sayfa Örnekleri

2. BASKI

1. BASKI

⁶⁴ Akalın'ın (2017, s. 56) tespitine göre: Günümüz sözlüklerinde uygulanan bu yöntem, Türk sözlükçülüğünde Redhouse ile başlamıştır (bk. 1.3).

2.2.1.2. Madde Dizimi

LO'nun her iki baskısında, maddelerin dizimi için Arap sözlükçülüğündeki bâb-fasıl sistemi tercih edilmiş fakat bu sistem, iki baskıda farklı şekillerde uygulanmıştır. Birinci baskıda bâblar, harflerin ana bölüm başlığını oluştururken fasıllar alt başlık niteliğindedir ve bâb harfinin diğer harflerle birleşimi söz konusudur. Ön sözlerde belirtildiği üzere, madde başı sözcüklerin hecelerini oluşturan harflere göre bir düzen tercih edilmiş ve bu düzende Osmanlı Türkçesi alfabesindeki sıralama temel alınmıştır. Birinci baskıda yer alan bâblar ve buldukları sayfa aralıkları **Tablo 6**'da sunulmuştur.

Tablo 6. Birinci Baskıdaki Bâblar ve Buldukları Sayfa Aralıkları

No.	Sayfa	BÂB BAŞLIKLARI	Ses / Harf Karşılıkları
1	1-75	Elif-i Meftûha-i Mufahhame ve Memdûde Bâbı	/a/
2	76-112	Elif-i Meftûha-i Murakkaka Bâbı	/e/
3	113-118	Elif maa Yâ-yı Mechûle Bâbı	/è/
4	119-128	Elif-i Meksûre-i Makbûze Bâbı	/ı/
5	129-163	Elif-i Meksûre Bâbı	/i/
6	164-185	Elif-i Mazmûme-i Mufahhame Bâbı	/o/
7	186-200	Elif-i Mazmûme-i Meksûte Bâbı	/ö/
8	201-216	Elif-i Mazmûme-i Memdûde Bâbı	/u/
9	217-224	Elif-i Mazmûme-i Makbûze Bâbı	/ü/
10	225-336	Bâbü'l-Be	<i>be</i>
11	337-379	Pâ-i Müsellese [Pe] Bâbı	<i>pe</i>
12	380-422	Tâ-i Müsennât [Te] Bâbı	<i>te</i>
13	423-424	Sâ [Peltek Se] Bâbı	<i>se</i>
14	425-448	Cim Bâbı	<i>cim</i>
15	449-512	Harf-i Çim Bâbı	<i>çim</i>
16	513-521	Hâ-i Huttî Bâbı	<i>ha</i>
17	522-560	Hâ-i Mu'ceme [Hı] Bâbı	<i>hı</i>
18	561-598	Dâl Bâbı	<i>dal</i>
19	599-600	Zâl-i Arabiyye Bâbı	<i>zel</i>
20	601-608	Harfû'r-Râ Bâbı	<i>re</i>
21	609-617	Harf-i Zâ Bâbı	<i>ze</i>
22	617	J Harfî	<i>je</i>
23	618-662	Sîn Bâbı	<i>sin</i>
24	663-683	Harf-i Şîn-ı Mu'ceme Bâbı	<i>şin</i>
25	684-734	Sâd Bâbı	<i>sat</i>
26	735-736	Dâd Bâbı	<i>dat</i>
27	737-799	Tâ-i Mühmele [Tı] Bâbı	<i>tı</i>
28	800	Zâ-i Menkûta [Zı] Bâbı	<i>zı</i>
29	801-815	Ayn Bâbı	<i>ayın</i>

No.	Sayfa	BÂB BAŞLIKLARI	Ses / Harf Karşılıkları
30	816-823	Gayn Bâbı	<i>gayın</i>
31	824-848	Fâ-i Muvahhade Bâbı	<i>fe</i>
32	849-986	Kaf Bâbı	<i>kaf</i>
33	987-1037	Kâf-ı Arabî [Kef] Bâbı	<i>kef</i>
34	1038-1085	Gâf-ı Acemî Bâbı	<i>gef</i>
35	1086-1101	Lâm Bâbı	<i>lâm</i>
36	1102-1168	Harf-i Mim Bâbı	<i>mim</i>
37	1169-1185	Harf-i Nûn Bâbı	<i>nun</i>
38	1186-1197	Vâv-ı Hevvez Bâbı	<i>vav</i>
39	1198-1208	Hâ-i Hevvez Bâbı	<i>he</i>
40	1209-1279	Yâ-yi Huttî Bâbı	<i>ye</i>

Birinci baskıda alfabetik olarak sıralanmış 40 bâb bulunmaktadır. Yani eser, Osmanlı Türkçesinde bulunan seslere ve harflere göre 40 bölüme ayrılmıştır. Ünlüler *elif* harfi başlığında toplanmamış; her ses için ayrı bir bâb oluşturulmuştur. İlk 9 bâbda sunulan ünlülerin arasında /è/ de yer almaktadır. Ünsüz harfler ise toplam 31 bâbdan oluşmaktadır. Bâb başlıklarının adlandırılmasında “Elif Bâbı” veya “Harf-i Elif Bâbı” gibi bir standart belirlenmemiş ve farklı yöntemler bir arada kullanılmıştır. Bu bağlamda tespit edilen yöntemler şöyle özetlenebilir:

- Bâb başlıklarında harfler, ses değerleri veya sesletimleri öne çıkarılacak biçimde yazılmıştır. Örneğin: *tu* [ط] harfine ait bâb başlığı *Tâ-i Mühmele Bâbı* [طاً مهمله بابى] biçiminde; *sin* [س] harfine ait başlık ise *Sîn Bâbı* [سين بابى] biçiminde adlandırılmıştır. Bu yazım tercihi, bazı harflerin⁶⁵ bâb başlıklarında çeşitli sözcüklerle nitelendirilerek tarif edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine, başlık adlandırmalarında sözlük hazırlayıcısı tarafından iki farklı uygulama denemiştir: İlk yöntemde harfler, sahip oldukları nitelikler öne çıkarılacak şekilde adlandırılmış; ikincisinde ise ebced hesabında kullanılan, kodlanmış sözcüklerin yardımıyla adlandırma yapılmıştır.
- Bâb başlıklarındaki harf nitelendirmeleri; harflerin harekelerine, uzunluklarına, kalınlık-inceciklerine, noktalı ya da noktasız olma durumlarına, nokta sayılarına veya harfin kaynağı olan dillerin adlarına göre değişmiştir: Harekelerine göre *meftûha* ‘üstünlü’, *meksûre* ‘esreli’, *makbûze*⁶⁶, *mazmûme*⁶⁷, *meksûte*⁶⁸; uzunluklarına göre *memdüde* ‘uzun’; kalınlık-inceciklerine göre: *mufahhame* ‘kalın’, *murakkaka* ‘ince’; noktalı veya noktasız

⁶⁵ Örneğin: ح *ha*, ح *hi* ve ◊ *güzel he* harfleri “hâ” biçiminde sesletilmek üzere yazılmıştır. Bu sebeple hazırlayıcı, /h/ sesi için kullanılan bu harfleri farklı şekillerde nitelendirerek ayırma ihtiyacı hissetmiştir.

⁶⁶ /u/ ve /ü/ sesleri ile okunan

⁶⁷ zammeli (ötreli) okunan

⁶⁸ “zamme-i mebsûte”, yani /o/ sesi ile okunan

olmalarına göre *mu'ceme* 'noktalı', *menkûta* 'noktalı', *mühmele* 'noktasız'; nokta sayılarına göre *muvaħhade* 'tek noktalı', *müsennat* 'iki noktalı', *müsellese* 'üç noktalı' ifadeleri kullanılmış; harfin kaynağı olan dile göre ise *Zâl-i Arabiyye*, *Kâf-ı Arabî*, *Gâf-ı Acemî* gibi adlandırmalar yapılmıştır.

- Bâb adlandırmalarında *huttî* ve *hevvez* ifadeleri de kullanılmıştır. Bunlar, ebced hesabında harf sıralarının kolay ezberlenebilmesi için kodlanarak oluşturulmuş sözcüklerdir. *Huttî*'nin açılımı ح - ط - ی ve ebced hesabındaki karşılıkları 8, 9 ve 10 iken; *hevvez*'in açılımı و - و - ز, ebceddeki karşılıkları ise 5, 6 ve 7'dir (Uzun, 1994, s. 68).
- Bölüm başlıklarının 39'unda *bâb* ifadesi bulunurken J harfi için ayrılan bölümün başlığında yalnızca *J Harfi* ifadesi yer almaktadır fakat bu bölüm de bir bâb olarak kabul edilmiştir.

Birinci baskıdaki bâblar, alt başlık niteliğindeki fasıllara ayrılmıştır. Sözlük hazırlayıcısı, fasıllar için de bir standart tercih etmemiş; adeta farklı yöntemlerin denemelerini gözler önüne sermeye çalışmıştır. Bu sebeple fasıl sayıları, bâblara göre değişkenlik göstermiştir. İlk baskıdaki fasıl başlıkları **Tablo 7**'de, bâblara ait toplam fasıl sayıları ise **Tablo 8**'de sunulmuştur.

Tablo 7. Birinci Baskıdaki Bâb ve Fasıl Başlıkları

No.	Sayfa	BÂB ve FASIL BAŞLIKLARI
1	1-75	Elif-i Meftûha-i Mufahhame ve Memdûde Bâbı:
1	1-3	Elif maa Bâ Faslı
2	4-5	Elif maa Pâ Faslı
3	5-11	Elif maa Tâ Faslı
4	11-13	Elif maa Cim
5	13-15	Elif maa Çim
6	16	Fasl-ı Elif maa Hâ-i Huttî
7	16-17	Elif maa Hâ
8	17-19	Elif maa Dâl
9	19-28	Elif maa Râ
10	28-30	Elif maa Zâ
11	31	Elif maa Sin
12	31-33	Elif maa Şın
13	34-35	Elif maa Sad
14	35-36	Elif maa Tâ
15	36-43	Elif maa Gayn
16	43-44	Elif maa Fâ
17	44-50	Elif maa Kaf
18	50-51	Elif maa Kâf
19	52-61	Elif maa Lâm

No.	Sayfa	BÂB ve FASIL BAŞLIKLARI
20	61-62	Elif maa Mîm
21	62-66	Elif maa Nûn
22	66-75	Elif maa Vâv
2	76-112	Elif-i Meftûha-i Murakkaka Bâbı:
23	76-77	Elif maa Bâ Faslı
24	77-78	Elif maa Pâ
25	78-80	Elif maa Tâ
26	80	Elif maa Sâ
27	81	Elif maa Cîm
28	81-82	Elif maa Dâl
29	82	Elif maa Zâl
30	82-86	Elif maa Râ
31	86-87	Elif maa Zâ
32	87-89	Elif maa Sîn
33	90-92	Elif maa Şîn
34	92	Elif maa Sâd
35	92-93	Elif maa Fâ
36	93-101	Elif maa Kâf-ı Türkî ve Arabî ve Fârisî
37	101-105	Elif maa Lâm
38	105-107	Elif maa Mîm
39	107-109	Elif maa Nûn
40	109-111	Elif maa Vâv
41	111-112	Elif maa Yâ
3	113-118	Elif maa Yâ-yı Mechûle Bâbı
4	119-128	Elif-i Meksûre-i Makbûze Bâbı:
42	119-122	Elif maa Sîn
43	122-125	Elif maa Sâd
44	125-127	Yâ ile Yazılan Kesre-i Makbûze
45	127-128	Yâ'lı Elif-i Makbûze maa Lâm
5	129-163	Elif-i Meksûre Bâbı:
46	129-130	Elif-i Meksûre maa Bâ
47	130-131	Elif maa Hâ
48	131	Elif maa Dâl
49	132-133	Elif maa Râ ve Zâ
50	133-139	Elif maa Sîn
51	139-141	Elif maa Şîn
52	141	Elif maa Lâm
53	141-143	Elif maa Mîm
54	143	Elif maa Nûn
55	144	Elif maa Hâ
56	144-162	Elif-i Meskure maa Yâ

No.	Sayfa	BÂB ve FASIL BAŞLIKLARI
57	162-163	Elif-i Meksure maa* Vâv
6	164-185	Elif-i Mazmûme-i Mufahhame Bâbı:
58	164-165	Elif-i Mazmûme maa Bâ
59	165-167	Elif-i Mazmûme maa Tâ
60	167-168	Elif-i Mazmûme maa Cîm
61	168	Elif-i Mazmûme maa He
62	168-172	Elif-i Mazmûme maa Re
63	172-174	Elif-i Mazmûme-i Mufahhame maa Gayn
64	174-176	Elif-i Mazmûme-i Mufahhame maa Kaf
65	176-177	Elif-i Mazmûme-i Mufahhame maa Kâf
66	177-180	Elif-i Mazmûme-i Mufahhame maa Lâm
67	180-181	Elif-i Mazmûme maa Mîm
68	181	Elif-i Mazmûme maa Nûn
69	182	Elif Mazmûme-i Mufahhame maa Vâv
70	182-185	Elif-i Mazmûme-i Mufahhame maa Yâ
7	186-200	Elif-i Mazmûme-i Meksûte Bâbı:
71	186	Elif-i Mazmûme maa Pâ
72	186-189	Elif-i Mazmûme-i Meksûte maa Tâ
73	189-192	Elif-i Mazmûme-i Meksûte maa Re
74	192-193	Elif-i Mazmûme-i Meksûte maa Ze
75	193-197	Elif-i Mazmûme-i Meksûte maa Kâf
76	197-200	Elif-i Mazmûme-i Meksûte maa Lâm
77	200	Elif-i Mazmûme maa Yâ
8	201-216	Elif-i Mazmûme-i Memdûde Bâbı:
78	201-203	Elif Mazmûme-i Memdûde maa Cîm
79	203-208	Elif Mazmûme-i Memdûde maa Râ
80	208	Elif Mazmûme-i Memdûde maa Sîn
81	208-209	Elif Mazmûme-i Memdûde maa Şîn
82	209	Elif Mazmûme-i Memdûde maa Sâd
83	209-211	Elif Mazmûme-i Memdûde maa Gayn
84	211	Elif Mazmûme-i Memdûde maa Fâ
85	211-213	Elif Mazmûme-i Memdûde maa Lâm
86	213	Elif Mazmûme-i Memdûde maa Mîm
87	213-214	Elif Mazmûme-i Memdûde maa Nûn
88	214-216	Elif Mazmûme-i Memdûde maa Yâ
9	217-224	Elif-i Mazmûme-i Makbûze Bâbı:
89	217-218	Elif-i Mazmûme-i Makbûze maa Tâ
90	218	Elif-i Mazmûme-i Makbûze maa Cîm
91	218-219	Elif-i Mazmûme-i Makbûze maa Râ
92	219-221	Elif-i Mazmûme-i Makbûze maa Zâ

* Özgün metinde yanlışlıkla “ba” yazılmıştır.

No.	Sayfa	BÂB ve FASIL BAŞLIKLARI
93	221-222	Elif-i Mazmûme-i Makbûze maa Sîn
94	222-223	Elif-i Mazmûme-i Makbûze maa Şîn
95	223	Elif-i Mazmûme-i Makbûze maa Fâ
96	223-224	Elif-i Mazmûme-i Makbûze maa Kâf
97	224	Elif-i Mazmûme-i Makbûze maa Lâm
10	225-336	Bâbü'l-Be:
98	225-258	Bâ maa Elif Faslı
99	258-260	Bâ maa Tâ Faslı
100	260-261	Bâ maa Cîm Faslı
101	261-262	Bâ maa Hâ ve Hâ
102	263-264	Bâ maa Dâl Faslı
103	264-270	Bâ maa Râ
104	270-272	Bâ maa Zâ Faslı
105	272-273	Bâ maa Sîn Faslı
106	273-276	Bâ maa Şîn Faslı
107	276-277	Bâ maa Gayn Faslı
108	277	Bâ maa Kaf Faslı
109	277-280	Bâ maa Kâf Faslı
110	281-286	Bâ maa Lâm Faslı
111	286-310	Bâ-i Mazmûme Faslı
112	310-313	Bâ-i Mazmûme maa Kâf
113	313-325	Bâ-i Mazmûme maa Lâm Faslı
114	325-326	Bâ maa Hâ Faslı
115	326-328	Bâ-i Meftûha maa Yâ Faslı
116	328-336	Bâ-i Meksûre Faslı
11	337-379	Pâ-i Müsellese Bâbı:
117	367-376	Pâ-i Mazmûme Faslı
118	376-377	Pâ-i Meftûha maa Yâ
119	377-379	Pâ-i Meksûre maa Yâ
12	380-422	Tâ-i Müsennât Bâbı:
120	380-410	Tâ-i Meftûha ve Meczûme Faslı
121	411-422	Tâ-i Mazmûme Faslı
13	423-424	Sâ Bâbı
14	425-448	Cîm Bâbı:
122	425-444	Cîm-i Meftûha Faslı
123	444	Cîm-i Meftûha maa Yâ Faslı
124	445-446	Cîm-i Mazmûme Faslı
125	446-448	Cîm-i Meksûre** Faslı
15	449-512	Harf-i Çîm Bâbı:
126	449-488	Çîm-i Meftûha Faslı

** Özgün metinde yanlışlıkla “meskûre” yazılmıştır.

No.	Sayfa	BÂB ve FASIL BAŞLIKLARI
127	488-500	Çîm-i Mazmûme Faslı
128	500-512	Çîm-i Meksûre Faslı
16	513-531	Hâ-i Huttî Bâbı:
129	513-531	Hâ-i Meftûha Faslı
17	532-560	Hâ-i Mu'ceme Bâbı:
130	532-555	Hâ-i Meftûha Faslı
131	555-559	Hâ-i Mazmûme
132	559-560	Hâ-i Meksûre Faslı
18	561-598	Dâl Bâbı:
133	561-580	Dâl-1 Meftûha Faslı
134	581-589	Dâl-1 Mazmûme Faslı
135	589-598	Dâl-1 Meksûre Faslı
19	599-600	Zâl-i Arabiyye Bâbı
20	601-608	Harfî'r-Râ Bâbı
21	609-617	Harf-i Zâ Bâbı
22	617-617	J Harfî
23	618-662	Sîn Bâbı:
136	618-646	Sîn-i Meftûha Faslı
137	647-656	Sîn-i Mazmûme Faslı
138	656-662	Sîn-i Meksûre Faslı
24	663-683	Harf-i Şîn-1 Mu'ceme Bâbı:
139	663-679	Şîn-1 Meftûha Faslı
140	679-680	Şîn-1 Mazmûme Faslı
141	680-683	Şîn-1 Meksûre Faslı
25	684-734	Sâd Bâbı:
142	684-715	Sâd-1 Meftûha Faslı
143	716-727	Sâd-1 Mazmûme Faslı
144	728-734	Sâd-1 Meksûre Faslı
26	735-736	Dâd Bâbı
27	737-799	Tâ-i Mühmele Bâbı:
145	737-798	Tâ-i Meftûha Faslı
146	798-799	Tâ-i Meksûre Faslı
28	800	Zâ-i Menkûta Bâbı
29	801-815	Ayn Bâbı:
147	801-814	Ayn-1 Meftûha Faslı
148	814-815	Ayn-1 Mühmele-i Mazmûme
30	816-823	Gayn Bâbı:
149	816-821	Gayn-1 Meftûha Faslı
150	822-823	Gayn-1 Mazmûme Faslı
151	823	Gayn-1 Meksûre Faslı
31	824-848	Fâ-i Muvahhade Bâbı:

No.	Sayfa	BÂB ve FASIL BAŞLIKLARI
152	824-844	Fâ-i Meftûha Faslı
153	844-847	Fâ-i Mazmûme Faslı
154	847-848	Fâ-i Meksûre Faslı
32	849-986	Kaf Bâbı:
155	849-931	Kaf-1 Meftûha Faslı
156	932-973	Kaf-1 Mazmûme Faslı
157	973-986	Kaf-1 Meksûre Faslı
33	987-1037	Kâf-1 Arabî Bâbı
158	987-1020	Kâf-1 Meftûha Faslı
159	1021-1034	Kâf-1 Mazmûme Faslı
160	1034-1037	Kâf-1 Meksûre
34	1038-1085	Gâf-1 Acemî Bâbı
161	1038-1055	Gâf-1 Meftûha Faslı
162	1056-1079	Gâf-1 Mazmûme Faslı
163	1079-1085	Gâf-1 Meksûre Faslı
35	1086-1101	Lâm Bâbı
164	1086-1097	Lâm-1 Meftûha Faslı
165	1097-1100	Lâm-1 Mazmûme Faslı
166	1100-1101	Lâm-1 Meksûre Faslı
36	1102-1168	Harf-i Mîm Bâbı
167	1102-1159	Mîm-i Meftûha Faslı
168	1160-1166	Mîm-i Mazmûme Faslı***
169	1166-1168	Mîm-i Meksûre Faslı
37	1169-1185	Harf-i Nûn Bâbı:
170	1183-1184	Nûn-1 Mazmûme Faslı
171	1184-1185	Nûn-1 Meksûre Faslı
38	1186-1197	Vâv-1 Hevvez Bâbı
172	1186-1195	Vâv-1 Meftûha Faslı
173	1195-1197	Vâv-1 Meksûre Faslı
39	1198-1208	Hâ-i Hevvez Bâbı
174	1198-1206	Hâ-i Meftûha Faslı
175	1207	Hâ-i Mazmûme
176	1208	Hâ-i Meksûre
40	1209-1279	Yâ-yi Huttî Bâbı
177	1209-1256	Yâ-yi Meftûha Faslı
178	1257-1276	Yâ-yi Mazmûme Faslı
179	1277-1279	Yâ-yi Meksûre Faslı

*** Özgün metinde yanlışlıkla “bâbı” yazılmıştır.

Tablo 8. Birinci Baskıdaki Bâblara Ait Fasılların Sayıları

Bâb Numarası	Fasıl Sayısı
1	22
2	19
3	0
4	4
5	12
6	13
7	7
8	11
9	9
10	19
11	3
12	2
13	0
14	4
15	3
16	1
17	3
18	3
19	0
20	0
21	0
22	0
23	3
24	3
25	3
26	0
27	2
28	0
29	2
30	3
31	3
32	3
33	3
34	3
35	3
36	3
37	2
38	2
39	3
40	3
Toplam:	179

Tablo 8'e göre: En fazla fasıl, birinci bâbda bulunmaktadır. Bu bâbda /a/ ile başlayan sözcükler, ikinci harflerine göre (alfabetik sırayla) toplam 22 fasla ayrılarak düzenlenmiştir. İkinci bâbda da aynı sistem uygulanmaya çalışılmış fakat bâblar ilerledikçe bu sistemden vazgeçilmiş; fasıllar birleştirilmiş veya sayıları azaltılmıştır:

- Üçüncü bâbda, madde başı sayısı az olduğu için fasıl sistemi kullanılmamıştır.
- Dördüncü bâbda (s. 119) fasıl başlığı yazılmadan üç madde başı tanımlanmış; ardından, fasıl düzenine *Elif maa Sin* başlığı ile başlanmış; yalnızca 4 fasıl düzenlenmiştir.
- Beşinci bâbda fasıl sayısı 12'dir ve *Elif maa Râ ve Zâ* (s. 132) başlığı ile fasıllar birleştirilmeye çalışılmıştır.
- Altıncı bâbda (s. 168) bulunan *Elif-i Mazmûme maa Re* başlığında “/o/ + re + Alfabetik...” düzenindeki madde başı sözcükler, s. 172'ye dek sıralanmış; bu sözcükler bitince ayrı birer fasıl niteliğinde olan *ze*, *şın*, *sad* ve *ü*'lî sözcükler de herhangi bir başlık yazılmaksızın sıralanmıştır. Böylece fasıl sayıları azaltılarak 13'e düşürülmüştür.
- Yedi, sekiz ve dokuzuncu bâblara ait fasıllarda bu uygulamalar sürdürülerek fasıl sayıları azaltılmaya çalışılmıştır.

Ünlülere ait ilk dokuz bâbda, özellikleri yukarıda sıralanan fasıl sistemi uygulanmıştır. Ünsüz harflere geçildiğinde ise öncelikle ünlülerde kullanılan sistem denenmiş ve *be* harfine ait olan onuncu bâb, 19 fasla ayrılmıştır. Bu fasıllarda bulunan madde başı sözcükler s. 225'ten 286'ya dek “*be* + Alfabetik...” düzende sıralanırken; s. 286'da *Bâ-i Mazmûme Faslı*, s. 326'da *Bâ-i Meftûha maa Yâ Faslı*, s. 328'de ise *Bâ-i Meksûre Faslı* başlıkları ile farklı bir yöntem arayışına girilmiştir. Bu yeni yöntemde, bâblardaki sözcükler harekelerine göre üçer fasılda toplanmıştır.

Tablo 9. Harekelerine Göre Düzenlenen Üçlü Fasıl Sistemi

Fasıl Adı	Harekesi	Ses Değerleri	Maddelerin Dizimi
<i>Meftûha</i>	Fetha	/a/, /e/	Bâb harfi + Alfabetik...
<i>Meksûre</i>	Kesre	/ı/, /i/	Bâb harfi + ye + Alfabetik...
<i>Mazmûme</i>	Zamme	/o/, /ö/, /u/, /ü/	Bâb harfi + vav + Alfabetik...

Birinci baskıda *be* dışındaki ünsüz harflere ait bâblarda kullanılan bu sistem, on birinci bâbdan itibaren uygulamaya koyulmuştur. Ancak sistem henüz oturtulamadığı için buradaki fasıllar da harflere ayrılmış; *Tâ-i Meftûha ve Meczûme Faslı* (s. 380) ve *Cim-i Meftûha maa Yâ Faslı* (s. 444) gibi başlıklar, on beşinci bâba dek devam etmiştir. On beşinci bâbdan itibaren bu fasıl sistemi

yerleşmiş⁶⁹ ve başlıklar yalnızca *Lâm-ı Mefûha Faslı* biçiminde yazılmaya başlamıştır. Sözlük hazırlayıcısı, fasıl başlıklarında oldukça serbest hareket etmiştir. 179 fasıl başlığının 76'sında *fasl* ifadesi bulunurken 103 ünde herhangi bir ifade yer almamaktadır fakat bunlar, bâbların alt başlığı niteliğini taşıdığı için fasıl oldukları düşünülmektedir.

İkinci baskıda (birinci ciltte), maddelerin dizimi için yine bâb ve fasıl sistemi kullanılmış fakat ilk baskıdan farklı olarak, tüm harfler toplam 32 bâbda; bâblar ise toplam 68 fasılda düzenlenmiştir. Yöntem konusunda karmaşanın baskın olduğu ünlü seslere ait bölümler dışarıda tutulacak olursa bu ciltte, üçlü fasıl sisteminin (*bk. Tablo 9*) yaygın olduğu söylenebilir. Söz konusu ciltteki fasıl başlıkları **Tablo 10**'da; bâblara ait fasıl sayıları ise **Tablo 11**'de sunulmuştur.

Tablo 10. İkinci Baskının Birinci Cildindeki Bâb ve Fasıl Başlıkları

No.	Sayfa	BÂB ve FASIL BAŞLIKLARI
1	1-168	[Elif Bâbı]*:
1	1-59	Elif-i Mefûha-i Mufahhame ve Memdüde
2	59-83	Elif-i Mefûha-i Murakkaka**
3	84-88	Elif maa Yâ-yı Mechûle
4	89-96	Elif-i Meksûre-i Makbûze
5	97-118	Elif-i Meksûre
6	119-135	Elif-i Mazmûme-i Mufahhame
7	136-148	Elif-i Mazmûme-i Meksûte
8	149-161	Elif-i Mazmûme-i Memdüde
9	162-168	Elif-i Mazmûme-i Makbûze
2	169-252	Bâbü'l-Be:
10	247-252	Bâ-i Meksûre
3	253-285	Pâ-i Müsellese:
11	277-283	Pâ-i Mazmûme
12	284-285	Pâ-i Meksûre
4	286-311	Tâ-i Müsennât Bâbı:
13	286-311	Tâ-i Mefûha
5	312	Sâ Bâbı
6	313-326	Cîm Bâbı:
14	313-322	Cîm-i Mefûha Faslı
15	323-324	Cîm-i Mazmûme Faslı
16	325-326	Cîm-i Meksûre
7	327-375	Hârf-i Çim Bâbı:

⁶⁹ Sistemin yerleştiğinin düşünülme sebebi: 15.bâbdan itibaren fasıl sayılarının genellikle 3'te sabitlenmiş olmasıdır (*bk. Tablo 8*) ancak yine de, bazı bâbların fasıl sayıları 1, 2 veya 0'dır. Fasıl sayılarının 1 veya 2 olmasının sebepleri, hazırlayıcının fasılları birleştirmeye çalışması veya başlıkları yazmayı ihmal etmiş olmasıdır. Sıfır olma sebebi ise bâblardaki madde başı sayılarının fasıllara ayrılacak kadar fazla olmamasıdır.

* Bu başlık, özgün metinde bulunmamaktadır.

** Özgün metinde yanlışlıkla "muraffaka" yazılmıştır.

No.	Sayfa	BÂB ve FASIL BAŞLIKLARI
17	357-366	Çîm-i Mazmûme Faslı
18	367-375	Çîm-i Meksûre Faslı
8	376-378	Hâ-i Huttî Bâbı:
19	376-378	Hâ-i Meftûha Faslı
9	379-391	Hâ-i Mu'ceme Bâbı:
20	379-388	Hâ-i Meftûha Faslı
21	389-390	Hâ-i Mazmûme
22	391	Hâ-i Meksûre
10	392-419	Dâl Bâbı:
23	392-404	Dâl-i Meftûha
24	405-412	Dâl-i Mazmûme Faslı
25	413-419	Dâl-i Meksûre Faslı
11	420	Zâl-i Arabiyye Bâbı
12	421-423	Harfû'r-Râ Bâbı
13	424-428	Harf-i Zâ Bâbı
14	429	J Harfi
15	430-459	Sîn Bâbı:
26	430-447	Sîn-i Meftûha Faslı
27	448-459	Sîn-i Mazmûme Faslı
16	460-471	Şîn-ı Mu'ceme Bâbı:
28	460-468	Şîn-ı Meftûha Faslı
29	469	Şîn-ı Mazmûme Faslı
30	470-471	Şîn-ı Meksûre Faslı
17	472-508	Sâd Bâbı:
31	472-493	Sâd-ı Meftûha Faslı
32	494-503	Sâd-ı Mazmûme Faslı
33	504-508	Sâd-ı Meksûre Faslı
18	509	Dâd Bâbı
19	510-558	Tâ-i Mühmele Bâbı:
34	510-534	Tâ-i Meftûha Faslı
35	535-557	Tâ-i Mazmûme Faslı
36	558	Tâ-i Meksûre Faslı
20	558	Zâ-i Menkûta Bâbı
21	559-562	Ayn Bâbı:
37	559-562	Ayn-ı Mufahhame Faslı
22	563-568	Gayn Bâbı:
38	563-566	Gayn-ı Meftûha Faslı
39	567-568	Gayn-ı Mazmûme Faslı
40	568	Gayn-ı Meksûre Faslı
23	569-583	Fâ-i Muvahhade Bâbı:
41	569-579	Fâ-i Meftûha Faslı
42	580-582	Fâ-i Mazmûme Faslı
43	583	Fâ-i Meksûre Faslı
24	584-680	Kaf Bâbı:

No.	Sayfa	BÂB ve FASIL BAŞLIKLARI
44	584-640	Kaf-1 Meftûha Faslı
45	640-671	Kaf-1 Mazmûme Faslı
46	671-680	Kaf-1 Meksûre Faslı
25	681-711	Kâf-1 Arabî Bâbı:
47	681-699	Kâf-1 Meftûha Faslı
48	700-709	Kâf-1 Mazmûme Faslı
49	709-711	Kâf-1 Meksûre Faslı
26	712-746	Gâf-1 Acemî Bâbı:
50	712-724	Gâf-1 Meftûha Faslı
51	725-741	Gâf-1 Mazmûme Faslı
52	742-746	Gâf-1 Meksûre Faslı
27	747-757	Lâm Bâbı:
53	747-754	Lâm-1 Meftûha Faslı
54	754-756	Lâm-1 Mazmûme Faslı
55	756-757	Lâm-1 Meksûre Faslı
28	758-786	Harf-i Mîm Bâbı:
56	758-781	Mim-i Meftûha Faslı
57	782-785	Mim-i Mazmûme Faslı
58	785-786	Mim-i Meksûre Faslı
29	787-793	Harf-i Nûn Bâbı:
59	792	Nûn-1 Mazmûme Faslı
60	793	Nûn-1 Meksûre Faslı
30	794-799	Vâv Bâbı:
61	794-798	Vâv-1 Meftûha Faslı
62	798-799	Vâv-1 Meksûre Faslı
31	800-805	Hâ-i Hevvez Bâbı:
63	800-804	Hâ-i Meftûha Faslı
64	805	Hâ-i Mazmûme Faslı
65	805	Hâ-i Meksûre Faslı
32	806-856	Yâ-yi Huttî Bâbı:
66	806-839	Yâ-yi Meftûha Faslı
67	840-854	Yâ-yi Mazmûme Faslı
68	854-856	Yâ-yi Meksûre Faslı

Tablo 11. İkinci Baskının Birinci Cildindeki Bâblara Ait Fasil Sayıları

Bâb Numarası	Fasil Sayısı
1	9
2	1
3	2
4	1
5	0

Bâb Numarası	Fasıl Sayısı
6	3
7	2
8	1
9	3
10	3
11	0
12	0
13	0
14	0
15	2
16	3
17	3
18	0
19	3
20	0
21	1
22	3
23	3
24	3
25	3
26	3
27	3
28	3
29	2
30	2
31	3
32	3
Toplam:	68

İkinci baskının birinci cildinde (s. 1-168) yer alan ilk 9 başlıkta “bâb” veya “fasıl” ifadesi yahut birleştirici bir “Elif Bâbı” başlığı bulunmamaktadır. Ünlülerle başlayan madde başı sözcüklerin sıralandığı bu bölümlerin niteliği, ikinci baskı ön sözünde bulunan “(...) yâ-yı mechûle ile yazılan elif faslında (...)” ifadesinden anlaşılmaktadır. Bu ifadeye göre: /è/ ile başlayan sözcüklerin yer aldığı *Elif maa Yâ-yi Mechûle* (s. 84) adlı bölüm başlığı, bir fasıl olmalıdır. Dolayısıyla aynı niteliği taşıyan diğer 8 bölüm başlığı da birer fasıl olarak kabul edilmeli ve bu fasıllar, hazırlayıcının eklemeyi ihmal ettiği *Elif Bâbı*’nın altında yer almalıdır. Bâb başlıklarında görülen ihmalkârlık *Pâ-i Mûsellese* başlığında da sürdürülmüştür. Ayrıca ilk baskıda *J Harfi* biçiminde belirsiz bulunan bâb başlığı, bu baskıda da değiştirilmemiştir. Diğer 29 başlıkta ise *bâb* ifadesi ihmal edilmeden yazılmıştır.

Sözlüğün ilk baskısında (s. 1-224) dokuz ayrı bâb şeklinde düzenlenen ünlüler, ikinci baskının ilk cildinde (s. 1-168) dokuz ayrı fasılda ele alınmıştır. İki baskıda da bu ünlüler için kullanılan başlıklar aynıdır. İkinci baskıdaki bu dokuz fasılda yer alan madde başı sözcüklerin dizimi için (3 ve 7. fasıllar hariç) “*elif* + Alfabetik...” düzen tercih edilmiştir. **Tablo 10**’da görülen üçüncü fasılda yalnızca “*elif* + *ye* + Alfabetik...”; yedinci fasılda (s. 136-148) ise “*elif* + *vav* + Alfabetik...” düzene uyulmuştur. Ancak bu fasılda (s. 136) *Elif-i Mazmûme-i Mebsûte* başlığının ardından alfabetik düzene aykırı olarak önce ilk üç harfi “*elif* + *vav* + *pe* (...)” olan sözcükler⁷⁰ sıralanmış; ardından, harf düzeni “*elif* + *vav* + *be* (...)” olan “öbek [اوبك] *is.*” maddesi yazılmıştır. Bu uygulamanın bir hata mı, yoksa bilinçli bir tercih mi olduğu yine aynı sayfanın başına eklenen “Harekât-ı hafifeden sonra bâ harfi telaffuzunda pâ’ya munkalib olur” notu ile açıklığa kavuşmaktadır. Bu kısa açıklamaya göre sözlük hazırlayıcısı, sesletim sırasında ortaya çıkan ses değişimini göz önünde bulundurarak böyle (alfabetik düzene aykırı) bir dizimi tercih etmiştir.

İlk baskıda (s. 225-1279) 31 bâba ayrılan ünsüz harfler, ikinci baskının birinci cildinde (s. 169-856) de aynı biçimde düzenlenmiştir. Bu bâblar için kullanılan başlıklar iki baskıda da aynıdır. Ancak ilk baskıda; özellikle *be* harfine ait bâbda (s. 225-336) görülen fasıl düzeni konusundaki kararsızlık, ikinci baskıda görülmemektedir. İkinci baskıda, harekelerine göre düzenlenen üçlü fasıl sisteminde (*bk. Tablo 9*) karar kılınmakla birlikte bu sistemin uygulanmasında bazı ihmaller göze çarpmaktadır. Örneğin: *Hârf-i Çim Bâbı* ve *Harf-i Nûn Bâbı* bölümlerinde *Mazmûme* ve *Meksûre* fasılları bulunurken *Meftûha* faslına ait bölüm başlığı unutulmuştur. *Tâ-i Müsennât Bâbı* ve *Hâ-i Hutî Bâbı* adlı bölümlerde ise tüm madde başları yalnızca *Meftûha* faslı başlığında toplanmış; diğer fasıllar yazılmamıştır. Söz konusu ciltte yer alan 68 fasıl başlığının 17’sinde *fasıl* ifadesi bulunmamaktadır. Ayrıca **Tablo 11**’de bazı bâblarda fasıl sayısının sıfır olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, söz konusu bâblardaki madde başı sayısının (ilk baskıdaki gibi) ayrı fasıllar oluşturamayacak kadar az olmasıdır.

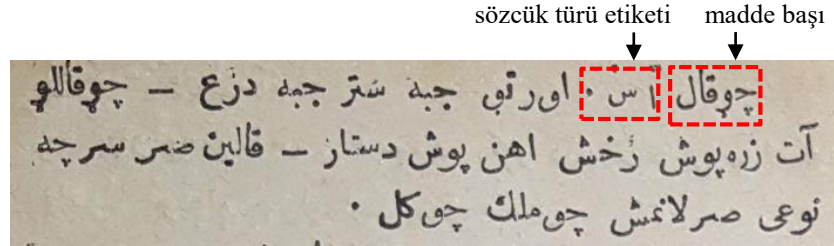
Maddelerin dizimi için bâb ve fasıl sisteminin kullanıldığı LO’da fasıllar için birden fazla yöntemin uygulanmaya çalışılması, sözlüğün işlevselliğine gölge düşürmüştür. Bâb ve fasıl başlıklarında görülen ihmalkâr tutum, eserde kullanılan sistemin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Öte yandan ön söz metinlerine göre eserin meydana getirilme amacının “(muhtemel) Türkçe Sözlük için bir kılavuz hazırlamak” olduğu düşünülürse, fasıl sisteminde birden fazla uygulamanın ortaya koyulması da anlam kazanabilir. Sonuç olarak maddelerin dizimi konusunda ikinci baskının, ilk baskıya göre daha sistemli ve tutarlı olduğu söylenebilir.

⁷⁰ Bahsi geçen maddeler, -sırasıyla- şunlardır: “öpme [اوپمه] *ni.*”, “öp [اوپ] *is.*”, “öpmek [اوپمك] *fm.*”, “öptürmek [اوپدرك]”, “öpüşmek [اوپشمك]”, “öpüştürmek [اوپشدرمك]”, “öpülmek [اوپلمك]”, “öpüş [اوپوش]”.

2.2.1.3. Madde Düzeni

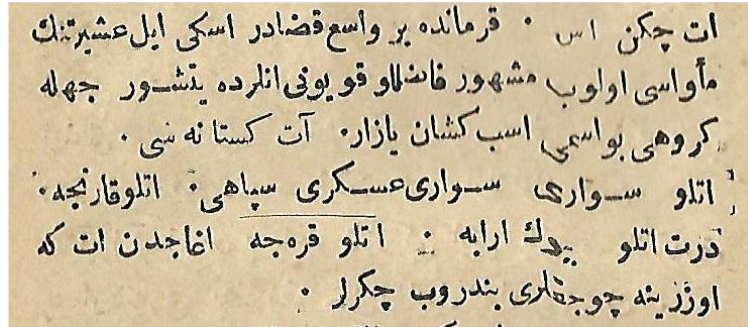
LO'nun iki baskısında, madde düzeni konusunda belirsizlikler ön plandadır fakat genel eğilimlere göre: Birinci baskıdaki madde başı sözcükler, genellikle satır başında ve daha girintili yazılmış; hemen ardından sözcük türü etiketi eklenmiştir (*bk. Şekil 5*).

Şekil 5. Birinci Baskıdaki Madde Başı Düzeninde Genel Eğilimler⁷¹

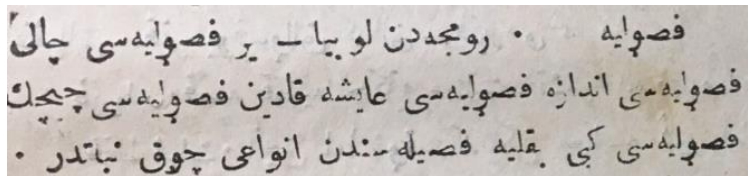

Şekil 5'te sunulan genel eğilimlerin dışında, muğlak uygulamalar da tespit edilmiştir. Örneğin: Madde başı sözcükten önce kimi zaman girinti yapılmamış (*bk. Şekil 6*), kimi zaman sözcük türü etiketi verilmemiş (*bk. Şekil 7-8*), kimi zaman ise her ikisi de yazılmış ancak madde başı sözcük yazılmamıştır (*bk. Şekil 9*). Ayrıca madde başı sözcüğün bazen satır başı yapılmadan yazıldığı da olmuştur (*bk. Şekil 10*).

Şekil 6. Birinci Baskıdaki (s. 6) *at çeken* Maddesinin Düzeni

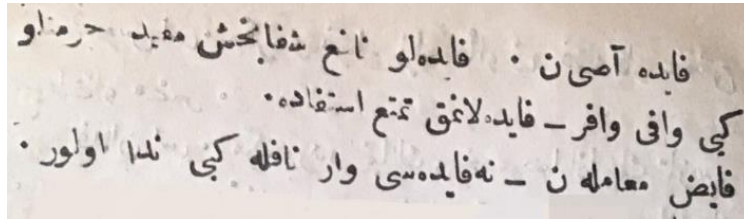

Şekil 7. Birinci Baskıdaki (s. 837) *fasulye* Maddesinin Düzeni

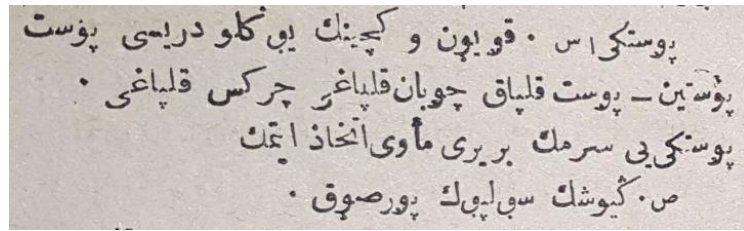

⁷¹ Sunulan madde örneği, ilgili baskıdaki s. 495'ten alınmıştır.

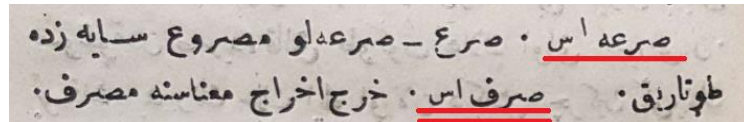
Şekil 8. Birinci Baskıdaki (s. 827) fayda Maddesinin Düzeni

Şekil 9. Birinci Baskıdaki (s. 371) پوستکی Maddesinin Düzeni

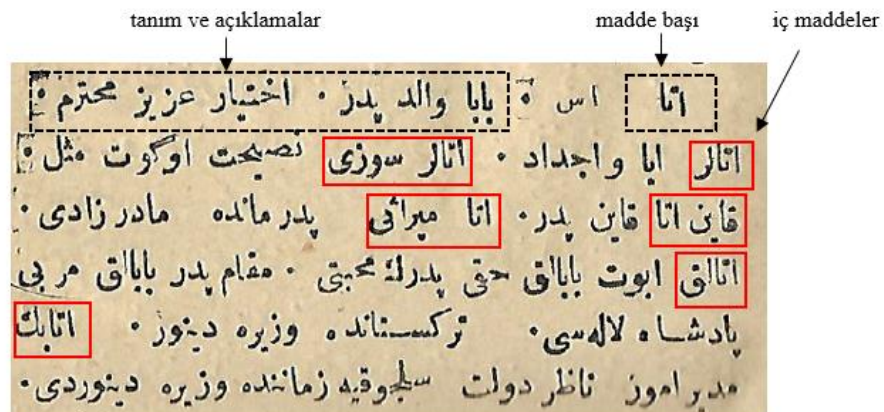

Şekil 10. Birinci Baskıdaki (s. 709) sarf Maddesinin Düzeni

Sözlüğün ilk baskısında noktalama işaretleri yeterli ve tutarlı bir biçimde kullanılmadığından iç maddelerin tespiti çok zorlaşmıştır⁷². Bu baskıda iç maddeler, sözlüğün ilk sayfalarında genellikle madde başı sözcüğün tanım ve açıklamalarının hemen ardından, sözcük türü etiketi eklenmeden yazılmıştır (bk. Şekil 11).

Şekil 11. Birinci Baskıdaki İç Madde Düzeninde Genel Eğilimler⁷³

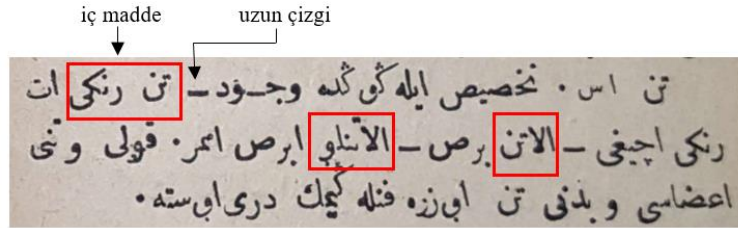

⁷² İki baskıda kullanılan noktalama işaretleri ve yeterlilik durumları için: (bk. 2.2.1.6.)

⁷³ Sunulan madde örneği, ilgili baskıdaki s.7'den alınmıştır.

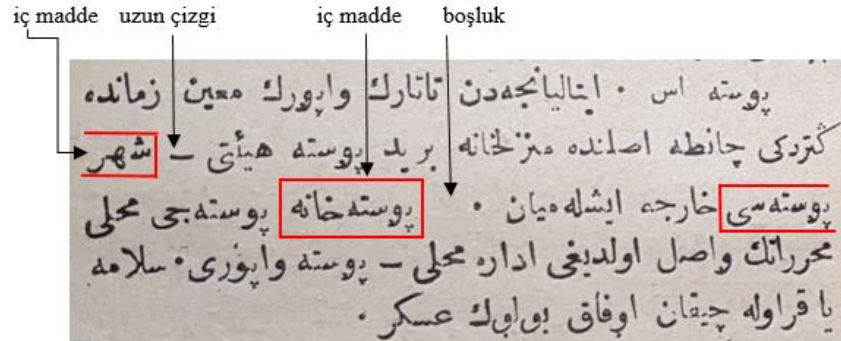
Sayfalar ilerledikçe, bir yandan **Şekil 11**'deki uygulama sürdürülmüş; diğer yandan ise iç maddelerin ayrımı için *uzun çizgi* kullanılmaya başlanmıştır (bk. **Şekil 12**). Bu işaret, çok anlamlı madde başı sözcüklerin farklı anlamları verilmeden önce ve madde başı sözcüğün diğer dillerdeki biçimlerinin aktarılmasından önce de kullanılmıştır (bk. **2.2.1.6**). Dolayısıyla bu çoklu kullanım, iç maddelerin tespitini zorlaştırmıştır.

Şekil 12. Birinci Baskıdaki (s. 408) *ten* Maddesinin İç Madde Düzeni

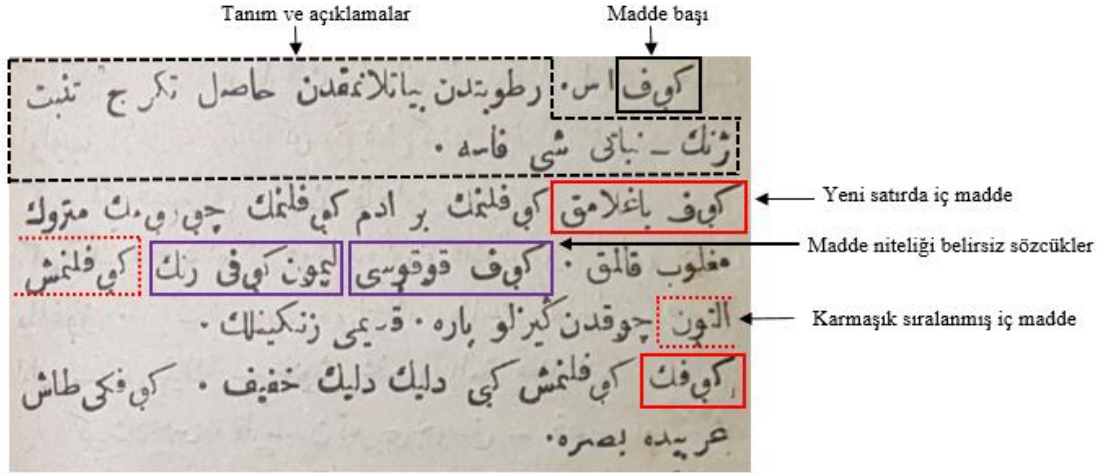
Bazı maddelerde, iç maddeleri ayırmak için kimi zaman uzun çizgi kullanılmış; kimi zaman ise uzun boşluklar bırakılmıştır (bk. **Şekil 13**). Aynı madde içinde bu tür tutarsız uygulamaların sık sık görülmesinden yola çıkılarak, maddelerin düzeni konusundaki tekniğin birinci baskıda zayıf olduğu söylenebilir.

Şekil 13. Birinci Baskıdaki (s. 371) *posta* Maddesinin İç Madde Düzeni

Birinci baskıda yer alan bazı maddelerdeki tutarsız uygulamalarla iç maddelerin tespiti neredeyse imkânsız duruma gelmiştir. Örneğin “küf (is.)” maddesinde; *küf bağlamak* ve *küfek* iç maddeleri yeni satırlarda yazılmış; *küflenmiş altın* iç maddesi ise yine *küf* sözcüğüyle ilişkili fakat madde niteliği belirsiz olan birkaç sözün ardından herhangi bir ayırıcı işaret eklenmeden tanımlamıştır. Bu maddede art arda sıralanan *küf kokusu* ve *limonküfü renk* ifadelerinin tanım veya açıklama metni bulunmadığından, madde niteliği tespit edilememiştir (bk. **Şekil 14**) ancak burada, sözlük hazırlayıcısının madde başı sözcükten türetilmiş veya onunla ilişkili olan öğeleri bir araya getirme amacının öne çıktığı söylenebilir.

Şekil 14. Birinci Baskıdaki (s. 1030) *küf* Maddesinin İç Madde Düzeni

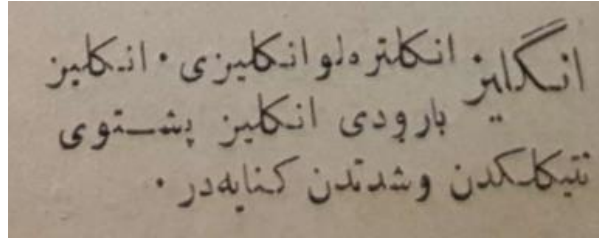
İkinci baskının birinci cildinde madde başları, daha büyük ve kalın yazılmış; sözcük türü bilgisi ise kimi zaman ihmal edilmiştir. Sözcük türü etiketinin bulunmadığı maddelerin genellikle etiketi olan önceki madde başı ile biçimce veya anlamca ilişkili olduğu tespit edilmiştir (bk. Şekil 15). Bu durum, söz konusu maddelerin “iç madde” niteliğine sahip olduğunu düşündürmektedir fakat aynı ciltte, hem sözcük türü bilgisi bulunmayan hem de kendisinden önceki maddelerle ilişkili olmayan maddeler de mevcuttur. Örneğin: *İngiliz* maddesinin sözcük türü etiketi yoktur (bk. Şekil 16) ve öncesinde -yine sözcük türü bilgisi olmayan- “*İncirli [انجیرلو]*”, sonrasında ise “*İhtiman [اهتمان]*” maddeleri bulunmaktadır. Dolayısıyla eserin ikinci baskısında yer alan maddelerin “madde başı” veya “iç madde” nitelikleri hakkında kesin tespitler yapmak mümkün değildir.

Şekil 15. İkinci Baskının Birinci Cildindeki Madde Başları Düzeninde Genel Eğilimler⁷⁴

اگری اس . اگریچننگل عکاظ بال
 پتکی قوپردقلری اوفاق
 اوراق مشوار اکیش .
 اگریلک اعوجاج انعطاف حدب
 انحن قاشق قوسی زیادہ
 مقوس اولسی — گوزک قایماچی
 مزاجک اگریلگی ینازلق ایاغک
 وبجاغک مقوسلکی سقامت شقاوت
 فساد فسق شرارت .

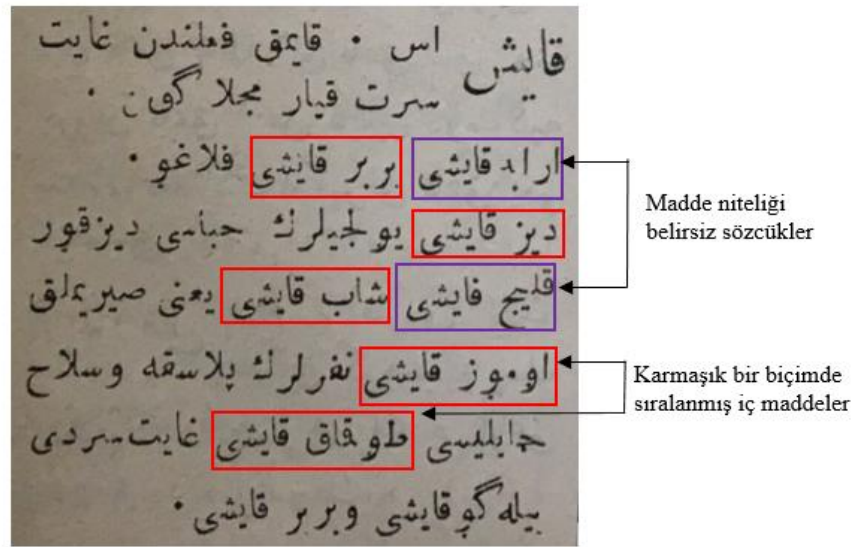
⁷⁴ Sunulan madde örneği, ilgili baskıdaki s.73'ten alınmıştır.

Şekil 16. İkinci Baskının Birinci Cildindeki (s. 104) İngiliz Maddesinin Düzeni

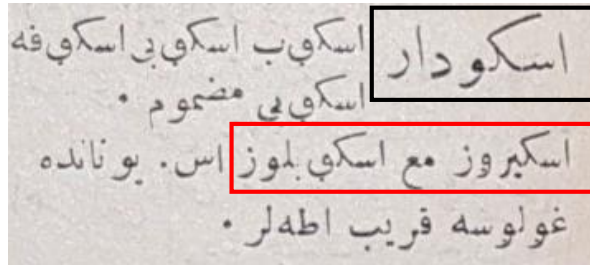
İkinci baskının birinci cildindeki iç maddeler, ilk baskıda olduğu gibi, madde başı sözcüklerin tanım ve açıklamalarının ardından; bazen yeni bir satırda bazen de art arda, herhangi bir düzen gözetilmeksizin sıralanmıştır (bk. Şekil 17). Madde başı sözcükten türetilmiş veya onunla ilişkili olup niteliği tespit edilemeyen ögeler, bu baskıda da bulunmaktadır. Ayrıca noktalama işaretleri yeterli ve tutarlı bir biçimde kullanılmadığı için (bk. 2.2.1.6) iç maddelerin ve tanımlarının sınırlarını belirlemek zorlaşmıştır.

Şekil 17. İkinci Baskının Birinci Cildindeki İç Madde Düzeninde Genel Eğilimler

İkinci baskının birinci cildindeki bazı maddeler, genel uygulamaların tamamen dışında bir düzene sahiptir. Örneğin: *Üsküdar* maddesi, büyük ve kalın yazılmış, sözcük türü etiketi eklenmemiştir. Bu maddenin içinde satır başı ile yeni bir madde, küçük ve ince yazılmış; ardından sözcük türü etiketi eklenmiştir (bk. Şekil 18). Bu ve benzeri maddelerde, madde başlarının ve iç maddelerin kesin özelliklerini saptayarak ayrımlarını yapmak neredeyse imkânsız duruma gelmiştir.

Şekil 18. İkinci Baskının Birinci Cildindeki (s. 103) *Üsküdar* Maddesinin Düzeni

LO'nun her iki baskısında, maddelerin düzeni konusunda tutarsız uygulamalar yaygındır. Sözlüğün hazırlanma amacına yönelik olduğu tespit edilen (*bk.* 3.2) bu uygulamalar, eseri karmaşık bir duruma getirerek kullanışlılığını azaltmıştır. Ayrıca yine bu tutarsızlıklardan ötürü, yalnızca genel eğilimlerden yola çıkılarak inceleme yapmak mümkün olabilirken; madde başlarının ve iç maddelerin kesin sayılarını tespit etmek mümkün değildir.

2.2.1.4. Maddelerin Uzunluğu

Bir sözlükte maddelerin uzunluğu, büyük ölçüde iç içe yerleştirme (*nesting*) uygulaması ile belirlenir. Bu uygulamada türemiş ve birleşik sözcükler, deyimler vb. bir kök sözcüğün altında tek bir madde içinde sunulur. Bu sözcükler için ayrı birer madde başı hazırlamak, daha kısa ve daha çok sayıda maddenin yanı sıra daha fazla boşluk yaratacağından sözlüğün hacminin artmasına sebep olur. Öte yandan madde başı sözcük olarak eklerin ve türemiş biçimlerin dâhil edilmesi, maddelerin kısa olmasını sağlayarak ulaşılabilirliği artırır (Jackson, 2016, s. 259).

LO'nun ilk baskısında, iç içe yerleştirme yönteminin yoğun bir biçimde uygulandığı tespit edilmiştir. Bu uygulama ile sözcükler, kök niteliğinde (olduğu düşünülen) bir madde başının altında toplanarak iç madde yapılmış; iç maddelerin sayısı arttıkça maddelerin uzunlukları satırlardan sayfalara ulaşmıştır. Bu uygulamanın yanı sıra, ansiklopedik nitelikteki tanımlar da maddelerin uzamasına sebep olmuştur. Birinci baskının tamamı incelenmiş ve sayfa uzunluğu 2'den (yani bir *varaktan*) fazla olan maddeler, uzunluklarına göre **Tablo 12**'de sıralanmıştır.

Tablo 12. Birinci Baskıdaki En Uzun Maddeler

No.	Madde Başı	Sözcük Türü	Sayfa Aralığı	Satır Sayısı*
1	yeñiçeri	<i>is.</i>	1245-1248	83
2	kapamak	<i>fm.</i>	854-858	76

* Sözlüğün ilk baskısında bir sayfadaki ortalama satır sayısı 23'tür (*bk.* 2.2.1.1). Tablodaki maddelere ait sayfa uzunlukları, bu veriye göre değerlendirilmelidir.

No.	Madde Başı	Sözcük Türü	Sayfa Aralığı	Satır Sayısı*
3	çıkmaq	<i>fl.</i>	505-508	71
4	gelmek	<i>fl.</i>	1049-1052	68
5	tutmak	<i>fl.</i>	774-777	65
6	olmak	<i>fl.</i>	177-180	65
7	burmak	<i>fm.</i>	293-295	64
8	göz	<i>is.</i>	1063-1066	64
9	top	<i>is.</i>	769-772	63
10	çalmak	<i>fm.</i>	463-465	62
11	ök	<i>is.</i>	194-196	61
12	su	<i>is.</i>	716-718	57
13	almak	<i>fm.</i>	57-60	54
14	Türk	<i>is.</i>	394-396	54
15	kab	<i>is.</i>	850-852	54
16	kesmek	<i>fm.</i>	1003-1006	54
17	yapmak	<i>fm.</i>	1210-1213	54
18	yol	<i>is.</i>	1269-1272	54
19	baş	<i>is.</i>	235-238	53
20	komak	<i>fm.</i>	965-967	53
21	görmek	<i>fm.</i>	1061-1063	50
22	bağ	<i>is.</i>	242-244	49
23	sal	<i>is.</i>	698-700	49

Tablo 12'deki maddelerden *yeñiçeri* ve *Türk* olmak üzere ikisinin uzunluk sebebi, ansiklopedik tanım; kalan 21 maddenin sebebi ise iç içe yerleştirme uygulamasıdır. İlk baskıdaki en uzun madde, ansiklopedik nitelikte bilgi verilen *yeñiçeri* iken; ilgili baskıdaki maddelerin bu denli uzamasının temel sebebi, iç içe yerleştirme uygulamasıdır. Özellikle *kapamak* maddesinde; *kapatmak*, *kapalmak/kapanmak*, *kapak*, *kapama*, *kapatma*, *kapalı*, *kapanık*, *kapı*, *kapı ağası* gibi türemiş biçimler iç madde sayılarak toplanmış ve *kapa-* köküne dayandırılmıştır. Böylece iç içe yerleştirme ile yer tasarrufu sağlanmış ancak ulaşılabilirlik azalmıştır.

İkinci baskının birinci cildinde, iç içe yerleştirme yönteminden büyük oranda vazgeçildiği için maddeler kısalmıştır. Örneğin: -bir önceki paragrafta değinilen- *kapamak* maddesine ait türemiş biçimler (yani iç maddeler), bu baskıda (s. 588-590) ayrı birer madde başı⁷⁵ yapılmış; böylece ulaşılabilirlik arttırılmıştır. Bahsi geçen cildin tamamı incelendiğinde, bazı maddelerin (ilk baskıda olduğu gibi) iç içe yerleştirme yöntemi ile düzenlendiği; bazılarının ise ansiklopedik tanımlar sebebi ile uzadığı tespit edilmiştir (bk. **Tablo 13**).

⁷⁵ Sözlükte (genel anlamda) madde başlarının tespiti konusunda sorun yaşandığı bilinmektedir (bk. **2.2.1.3**). Buradaki "madde başı" ifadesi ile (genel eğilimlerden yola çıkılarak) sözcüklerin satır başında, daha büyük ve kalın yazılmış olmaları kastedilmektedir.

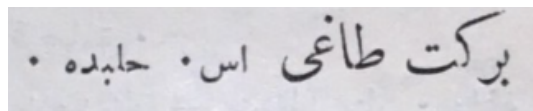

Tablo 13. İkinci Baskının Birinci Cildindeki En Uzun Maddeler

Madde Başı	Sözcük Türü	Sayfa Aralığı	Satır Sayısı*
yeñiçeri	<i>is.</i>	831-834	149
balıkçı	-	190-192	93
Türk	<i>is.</i>	294-296	87
ağız	<i>is.</i>	30-32	67
su	<i>is.</i>	494-495	60
gitmek	<i>fl.</i>	742	50

İkinci baskının birinci cildinde yer alan en uzun üç maddenin (*yeñiçeri*, *balıkçı*, *Türk*) uzunluk sebebi, ansiklopedik nitelikte bilgi verilmesidir. Kalan üç maddede (*ağız*, *su*, *gitmek*) ise iç içe yerleştirme yöntemi kullanılmıştır. Özellikle *su* maddesinde; *et suyu*, *ağız suyu*, *akarsu*, *su terazisi*, *su dolabı*, *ak su*, *sudan şey*, *baştan soğuk su dökülmek* ve *yüreğe su dökülmek* gibi sözcük öbekleri, iç içe yerleştirme yöntemiyle tek madde altında toplanmıştır. Yer tasarrufu sağlayan bu uygulama, ulaşılabilirliği azalttığı gibi, maddelerin uzunluğu konusundaki tutarsızlığa işaret etmektedir.

Sözlüğün her iki baskısındaki bazı tanımlar, çok kısa tutulmuştur (*bk. Şekil 19*). Kimi zaman da, madde başı sözcük yazılmış fakat tanım metni eklenmemiştir⁷⁶. Sözlüğün kullanıcı kitlesinin yalnızca eğitilmiş kesimle sınırlanmasına sebep olan bu uygulamalardan yola çıkılarak Ahmed Vefik Paşa'nın LO'da, bilgi vermekten çok, söz varlığı öğelerini kaydetmeyi önemseydiği söylenebilir.

Şekil 19. İkinci Baskının Birinci Cildindeki (s. 203) *Bereket Dağı* Maddesi

Sözlük bilimsel içerik incelemesinin evrenini oluşturan maddeler (*bk. EK 1-3*) de uzunlukları bakımından incelenmiştir. En uzun maddelerin; birinci baskıda *top* (*bk. Tablo 12*), ikinci baskının birinci cildinde *Türk* (*bk. Tablo 13*); en kısalarının ise ilk baskıda “canelya [جانليا] *is.*”, ikinci baskıda ise “zerrîn [زرين] *is.*” olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ikinci baskının ilk cildindeki “kancık [قانجي]” maddesinde, herhangi bir tanım veya açıklama metninin yer almadığı görülmüştür.

* İkinci baskının birinci cildinde yer alan bir sütündeki ortalama satır sayısı 28'dir ve her sayfada iki sütun bulunmaktadır (*bk. 2.2.1.1*).

⁷⁶ Tanım metni bulunmayan bu tür maddeler için: (*bk. Tablo 39*)

Sonuç olarak LO'nun ilk baskısında, iç içe yerleştirme uygulaması ile maddelerin uzatılarak yer tasarrufunun sağlandığı fakat ulaşılabilirliğin azaldığı; ikinci baskısında ise maddelerin kısa, ulaşılabilirliğin yüksek ancak yöntem konusunda tutarsızlığın baskın olduğu söylenebilir.

2.2.1.5. Kısaltmalar

Jackson'a göre: İç içe yerleştirme (*nesting*) uygulaması gibi, kısaltmaların kullanımı da yer tasarrufu sağlar. Ancak günümüzdeki birçok yeni sözlükte, sözcük türü etiketleri ve köken bilgilerindeki dillerin isimleri gibi öğelerin kısaltmaları değil, tam biçimleri yazılır. Çünkü daha az kısaltma, daha çok ulaşılabilirlik anlamına gelir (2016, s. 259). LO'da kullanılan kısaltmaların ilk baskıda *Mukaddime* metninden önce *Rumûzât Cedveli*; ikincisinde ise *Mukaddime*'den sonra, *Rumûzât* başlıklı listelerde toplanarak sıralandığı tespit edilmiş; bu kısaltmalar **Tablo 14**'te sunulmuştur.

Tablo 14. İki Baskıdaki *Rumûzât* Listelerinde Bulunan Kısaltmalar

Kısaltma*		Açılımı	Bulunduğu Baskı
Arap Harfli	Latin Harfli		
اس.	<i>is.</i>	İsim	1 ve 2.
ص.	<i>s.</i>	Sıfat	
ض.	<i>z.</i>	Zamir	
ف ل.	<i>fl.</i>	Fi'l-i Lâzım	
ف م.	<i>fm.</i>	Fi'l-i Müteaddi	
ن.	<i>n.</i>	Nazar oluna	2.
مضأ.	<i>muzâ.</i>	Muzâri	

Birinci baskıda, sözcük türü etiketleri⁷⁷ ve bağlantı ögesi (*nazar oluna / bk.*) için kısaltmalar kullanılmış; ikinci baskıda ise bunlara eylemlerin geniş zaman biçimleri için kullanılan *muzâri* (*muzâ.*) eklenmiştir. Böylece sözlükte yer tasarrufu sağlanmış ancak istikrarlı bir biçimde sürdürülememiştir. Birinci baskıda bulunan sözcük türü etiketlerinin (*bk. Tablo 1*) bir kısmı, her zaman uzun biçimleriyle kullanılmıştır. Bu uygulamanın ikinci baskıda sürdürüldüğü tespit edilmiş; her iki baskıda kısaltılmadan yazılan sözcük türü etiketleri derlenerek **Tablo 15**'te sunulmuştur.

* LO'nun özgün metninde, yalnızca Arap harfli kısaltmalar kullanılmıştır.

⁷⁷ İki baskıdaki sözcük türü etiketlerinin nitelikleri için: (bk. **2.2.2.4.**)

Tablo 15. Her İki Baskıda Kısaltılmadan Yazılan Sözcük Türü Bilgileri

Arap Harfli	Latin Harfli
ادات/اداتن.	Edat/Edattan
اصواتن.	Esvâtan
مهملاتن.	Mühmelâtan
متابعاتن.	Mütetâbiâtan
ندا.	Nidâ
حال.	Hâl
ظرف.	Zarf

Sözlüğün iki baskısı kısaltmalar açısından incelendiğinde, emir kipinin “*em.* [م.]” kısaltmasıyla bir sözcük türü etiketi olarak kullanıldığı fakat bu kısaltmanın her iki baskıdaki *Rumûzât* listelerine eklenmediği görülmüştür. Yine bu listelerde yer almayan ancak ilk baskıdaki madde başlarında bulunan, anlamı belirsiz bazı etiketler/işaretler Birinci Bölüm’de (*bk.* 1.6) tespit edilmiş ve bu işaretler derlenerek bahsi geçen başlıktaki **Tablo 2**’de sunulmuştur.

LO’nun iki baskısında bulunan sözcük türü etiketlerinde kısaltılmış biçimlerin (10 adet) uzun biçimlerden (7 adet) daha fazla sayıda olması, eserde yer tasarrufunun önemsendiğini göstermektedir. Sözlükte köken bilgisi verilirken kullanılan dil isimlerinin iki baskıda da kısaltılmadan yazılması (*bk.* 2.2.2.8) ise hazırlayıcının kısaltmalar konusunda bir standardının bulunmadığına işaret etmektedir. Kullanılan tüm kısaltmaların *Rumûzât* listelerinde yer almaması, bu düşünceyi desteklediği gibi, kullanıcının bilgiye erişimini engelleyerek sözlüğün kullanılabilirliğini azaltmıştır. Sonuç olarak kısaltmalar konusunda, sözlüğün her iki baskısında tutarsız uygulamaların yaygın olduğu söylenebilir.

2.2.1.6. Noktalama İşaretleri

Noktalama işaretleri, matbaanın yaygınlaşmasıyla Tanzimat yazarlarının Batı dillerinden çevirdikleri veya uyarladıkları eserlerle birlikte bugünkü anlamda kullanılmaya başlamış (Koç, 2008, s. 284) fakat bu dönemde henüz bir düzen oluşturulmadığı için işaretlerin kullanımı, yazarların istekleri doğrultusunda ve gelişigüzel şekillenmiştir (Levend, 2010, s. 92). Kimi yazarlar, kullandıkları işaretler ve özellikleri hakkında eserlerinin giriş bölümünde açıklama yaparken kimileri herhangi bir açıklama yapmayı tercih etmemiştir (Koç, 2008, s. 284).

Tanzimat dönemine ait bir sözlük olan LO’nun, her iki baskısında çeşitli noktalama işaretlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir (*bk.* **Tablo 16**) fakat bu işaretler hakkında (ön sözlerde ve sözlüğün diğer bölümlerinde) herhangi bir açıklamaya rastlanamamıştır.

Tablo 16. İki Baskıdaki Noktalama İşaretleri

İşaret	Adı	Bulunduğu Baskı
.	nokta	1 ve 2.
–	uzun çizgi	
()	yay ayraç	
?	(ters) soru işareti	
!	ünlem işareti	
« »	tırnak işareti	
*	yıldız	
...	üç nokta	
:	iki nokta	2.

LO'daki noktalama işaretlerinin çok çeşitli olmasına rağmen, kullanım derecelerinin az olduğu tespit edilmiştir. Bu tutarsızlığın sebebi, işaretlerin belirli görevlerle sınırlandırılmaması; başka bir deyişle, aynı görev için birden fazla işaretin kullanılmış olmasıdır. **Tablo 16'**daki işaretlerin iki baskıda kullanıldıkları görevler şunlardır:

- Sözlüğün her iki baskısında *nokta*, tutarlı ve yeterli bir biçimde kullanılmamıştır. Genellikle, cümlelerin sonuna değil, paragrafların sonlarına *nokta* konulmuş; bu uygulama ile tanım metnlerinin, iç maddelerin ve gönderimlerin sınırlarını belirlemek zorlaştırmıştır.
- Sözcük türü etiketlerinin ardından da *nokta* kullanılmıştır. Bu etiketlerin kısaltma biçiminde olması ve kısaltmaların ardından *nokta* konulması, günümüz için alışılmış bir uygulamadır fakat sözlüğün her iki baskısında, kısaltma olmayan sözcük türü etiketlerinin (*bk. Tablo 15*) ardından da *nokta* konulmuştur.
- Temel noktalama işaretlerinden *virgül*, iki baskıda da kullanılmamıştır. *Virgül*'ün günümüzdeki birincil görevinin yerine bazen uzun boşluklar bırakılmıştır. Kimi zaman boşluk dahi bırakılmadığı için tanımlar, açıklamalar ve iç maddelerin sınırları tespit edilemez duruma gelmiştir.
- *Uzun çizgi*, iki baskıda da yaygındır. Bu işaret; sözlük birimlerin, tanımların ve açıklamaların sınırlarını belirginleştirme amacıyla kullanılmıştır. Örneğin: Tanım metnlerinde yer alan eş veya yakın anlamlı sözcüklerin sıralanmasından önce; çok anlamlı sözcüklerin anlam açıklamalarından önce; iç maddelerden önce; iç maddelerin türemiş biçimlerinden önce; örnek deyim veya atasözlerinden, örnek şiiir dizelerinden, gönderimlerden ve köken bilgisi açıklamalarından önce *uzun çizgi* konulmuş fakat bu kullanımlar düzenli olarak tekrarlanmadığı (veya standartlaştırılmadığı) için bu işaret, metnlerin anlaşılabilirlik seviyesini artırma konusunda tek başına yeterli olamamıştır.

- Birinci baskıda daha fazla bulunan *yay ayraç*; bu baskıdaki sayfa numaralarının gösteriminde, genellikle fasıl başlıklarında ve bazen de bâb başlıklarında kullanılmıştır. Ayrıca iki baskıdaki sözcüklerin farklı yazım biçimleri, kimi zaman *yay ayraç* içinde gösterilmiştir. Örneğin: “gürgen (*is.*)” maddesinin iki baskıdaki açıklama metinlerinde (*bk. EK 2-3*) *korampa* sözcüğünün hemen ardından “(*kerempe*)” ifadesi eklenmiştir. Bu uygulamalardan hareketle, bahsi geçen işaretin (günümüzdeki tırnak işaretine benzer biçimde) çeşitli ögelere vurgu yapma amacıyla kullanıldığı söylenebilir.
- Soru anlamı taşıyan cümlelerin ardından *soru işareti* (ters soru işareti) nadiren konulmuştur. Bu işaretin iki baskıdaki asıl görevi, sözlük hazırlayıcısının doğruluğundan emin olamadığı ifadeleri bildirmektir. Örneğin: İkinci baskıdaki “Bozbaba (*is.*)” maddesinde (*bk. EK 3*) yer alan *bozbakal* iç maddesinde tanımın ardından “*cırlayık*”⁷⁸ ifadesi eklenerek *cırlayık* ve *bozbakal* kuşları arasındaki ilişkiden şüphelenildiği belirtilmiştir⁷⁸. Benzer uygulamayı Meninski’nin *Thesaurus*’unda tespit eden Tulum’a (2011, s. 50) göre: Bu tereddüdün yansıtılması, bir sözlük için önemli olmakla birlikte, sözlüğün güvenilirliğini arttıran ve sözlük hazırlayıcısına saygı uyandıran bir nitelik sayılmalıdır.
- *Ünlem işareti* kullanımı, soru işaretine göre daha yoğundur fakat iki baskıda ünlem bildiren ifadelerin bol miktarda bulunmasına rağmen, bunların sonuna nadiren *ünlem işareti* konulmuştur. Dolayısıyla ünlem işaretinin, bu eserde, günümüzdeki anlamda kullanıldığı söylenebilir.
- Maddelerin tanım ve açıklama metinlerinde örnekleme amacıyla sunulan atasözleri, deyimler ve şiir dizeleri kimi zaman *tırnak işareti* içinde yazılmış; kimi zaman ise hiçbir işaret kullanılmadığı için metinler karmaşıklaşmıştır.
- *Yıldız işareti*⁷⁹ ilk baskıda yalnızca bir görevde kullanıldığı tespit edilmiştir: “çenge [چنگه] *is.*” maddesinde (s. 486-487) yer alan bir beyit örneğinin iki dizesinin de baş ve son kısımlarına birer *yıldız* konulmuştur⁸⁰.
- *Üç nokta*, her iki baskıda, iki görevde kullanılmıştır: (1) Tanım ve açıklama metinlerinde, sözlük hazırlayıcısının bilgi eksikliği yaşadığı durumlarda bu işarete başvurulmuştur. Örneğin: İkinci baskıdaki (s. 368) “çihla [چيخله] *is.*” maddesi “... *envâ’ından balık*.” olarak tanımlanmış; balığın türü bilinmediği için *üç nokta* konulmuştur. (2) Bazı maddelerin

⁷⁸ Bu kullanıma, ilk baskıdaki “alçak [الچاق] *sf.*” (s. 56) ve “ervelemek [اروه له مك] *fm.*” (s. 85) maddeleri de örnek olarak verilebilir.

⁷⁹ Yavuzarslan’ın (2009, s. 133) tespitine göre, (yalnızca Arapça ve Farsça sözlerin konu edildiği) ikinci baskının ikinci cildinde Farsça madde başlarından sonra *yıldız* işareti kullanılarak Arapça sözcükler ile Farsça sözcükler birbirinden ayrılmıştır.

⁸⁰ Bu uygulama, ikinci baskının birinci cildinde (s. 415) yer alan *dirlik* maddesinde de tespit edilmiştir.

tanımları kısaltılmaya çalışılmış ve bu amaçla bahsi geçen işaret kullanılmıştır. Örneğin: “top (*is.*)” maddesinin birinci baskıdaki tanım metninde (*bk. EK 2*), top çeşitleri ile bu sözcüğün türevleri tek tek yazılarak art arda sıralanmış; ikinci baskıda bu sözcüklerin büyük bir kısmı yazılmamış; yerine *üç nokta* konulmuştur⁸¹ (*bk. EK 3*). Dolayısıyla *üç nokta*nın ikinci baskıda (birinci cildinde) daha fazla kullanıldığı söylenebilir.

- Kullanım derecesi düşük olan *iki noktaya* yalnızca ikinci baskıda rastlanılmıştır. Eylemlerin geniş zaman biçimlerini gösteren *muzâ*. kısaltmasının ardından, istisnasız bir biçimde bu işaret kullanılmıştır.

Noktalama işaretlerinin günümüzdeki anlamda kullanımı, Tanzimat dönemi için yeni bir uygulamadır. Bu sebeple, bahsi geçen dönemde yayımlanmış bir sözlük olan LO’da noktalama işaretleri konusunda tutarsız uygulamalar yaygındır. Hazırlayıcı, sözlüğünün iki baskısında da birtakım işaretleri kullanmış ancak uygulamalar çoğu zaman deneme seviyesinde kalmıştır. Her iki baskıda nokta’nın yetersiz kullanımı ve virgülün bulunmayışı; tanımların, açıklamaların, iç maddelerin ve gönderimlerin ayırımını zorlaştırarak sözlüğün kullanılabilirlik derecesini azaltmıştır. Mevcut işaretler tutarsız biçimde kullanıldığı için metinlerin anlaşılabilirlik seviyesine yeterli bir olumlu etki sağlayamamıştır. Kullanılan işaretler hakkında ön sözlerde (ve diğer bölümlerde) açıklama yapılmamış olması, sözlüğün kullanımını zorlaştırmakla birlikte, eserin hazırlanma amacıyla ters düşmektedir. Dolayısıyla metinlerin anlaşılabilirliğini artırma amacıyla kullanılan noktalama işaretlerinin, LO’nun her iki baskısında bu görevi yerine getiremediği söylenebilir.

2.2.2. İçerik İncelemesi

Sözlük bilimsel içerik incelemesinde, **EK 1-3**’te yer alan sözlük maddeleri çeşitli ölçütlerle: *Söz Varlığı, Madde Başları, İç Maddeler, Sözcük Türleri, Yazım ve Sesletim, Tanım ve Anlam, Kullanım Bilgisi, Dil Bilgisi, Köken Bilgisi, Örnekler, Gönderimler ve Özel Nitelikler* olmak üzere 12 alt başlıkta irdelenecektir. Bu incelemelerde, sözlük bilimi araştırmaları kapsamındaki tartışmalara değinilmeden, LO’nun sözlük bilimsel açıdan değeri ve A. Vefik Paşa’nın sözlükçülük anlayışı konularındaki veriler ortaya koyulacaktır. Bu bağlamda, önceki bölümlerde elde edilen verilerden de yararlanılacak; ön sözlerde çizilen sınırların ve vaatlerin denetlenmesine özen gösterilecektir. Son olarak, içerik incelemesinden elde edilecek bulgular Üçüncü Bölüm’de özetlenerek değerlendirilecektir.

⁸¹ Bu uygulamaya, ilk baskıdaki “kabak (*is.*)” (s. 854) ve ikinci baskıdaki “enginar (*is.*)” (s. 81), “lüle (*is.*)” (s. 756), “menekşe (*is.*)” (s. 779) maddeleri de örnek olarak verilebilir.

2.2.2.1. Söz Varlığı

Genel amaçlı sözlükler, genel dilin söz varlığını yansıtmaya amacıyla ortaya konulur ve bu sözlüklerde genel dil öğelerinin yer alması beklenir. Ancak genel dilin sınırlarını çizmek, sanılanın aksine zor bir iştir. Çünkü genel dilin söz varlığını; terim, ağız, argo vb. pek çok farklı katmana ait öge oluşturmaktadır ve bu öğelerden hangilerinin genel sözlüğe dâhil edilmesi gerektiği ile ilgili farklı anlayışlar ortaya çıkabilmektedir (Bozkurt, 2017, s. 23).

Genel amaçlı bir sözlük olarak tasarlanan LO'nun⁸² ön söz metinlerinde, madde başlarının seçimi hakkında açıklamalar yapılmış ve söz varlığının çeşitli ölçütler çerçevesinde sınırlandırıldığı belirtilmiştir. Ancak iç ölçütler açısından yapılan sözlük bilimsel değerlendirmede (*bk. 2.1.3*) ikinci baskıdaki ciltlerin söz varlığı (farkları ve yeni uygulamalar) hakkında yeterli derecede açıklama yapılmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu bölümde, öncelikle LO'nun iki baskısındaki söz varlığının kapsamı ortaya koyularak karşılaştırılacak; ardından, genel dilin hangi katmanlarına ait öğelerin yer aldığı tespit edilecek ve söz varlığının niteliği üzerine incelemeler yapılacaktır.

Ön sözlere göre: Her iki baskıda, XIX. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde kullanılan Türkçe kökenli sözcükler ile biçimce ve/veya anlamca değişim geçirmiş alıntı (Arapça, Farsça ve Batı dillerine ait) sözcükler madde başı yapılmış; özgün biçim ve anlamlarını koruyan Arapça ve Farsça sözcükler ise tamamen dışarıda tutulmuştur. İkinci baskının iç kapak sayfasında yer alan açıklamaya⁸³ göre ise Arapça ve Farsça sözcükleri ikinci baskının yalnızca ikinci cildinde konu ettiğini belirten A. Vefik Paşa, söz varlığı konusunda önemli bir değişiklik yapmıştır. Bu yeni uygulamanın gerçekleştirilme durumu ve iki baskıdaki söz varlığı farklarının ortaya koyulabilmesi için madde başlarının karşılaştırılarak incelenmesi gerekmektedir.

Sözlük bilimsel inceleme için ilk baskıdan seçilen 350 madde başı (*bk. EK 1-3*), ikinci baskının (söz varlığı kapsamı daha benzer olan) birinci cildinde arandığında, yalnızca 281'inin bu ciltte yer aldığı ve bunlardan 18'inin Arapça, 16'sının ise Farsça olduğu (*bk. Tablo 17*) görülmüştür. Dolayısıyla A. Vefik Paşa'nın, ikinci baskı için planladığı yeni söz varlığı uygulamasını tam anlamıyla gerçekleştirmediği söylenebilir. İkinci baskının birinci cildinde yer almayan 69 sözcük ise **Tablo 18**'de sunulmuştur.

⁸² Ön sözlere göre LO, söz varlığı açısından genel amaçlı sözlük niteliğindedir ancak hacim açısından "kamus" veya "mükemmel lügat" iddiasında değildir.

⁸³ *cüzv-i evveli aslı Arabî ve Fârisî olmayan kelimât ve müvelledâtı; cüzv-i sânisî aslı Arabî ve Fârisî olan elfâz-ı Osmâniyyeyi hâvi*

Tablo 17. Birinci Baskıdan Seçilen Madde Başlarından İkinci Baskının Birinci Cildinde Bulunan Arapça ve Farsça Kökenli Sözcükler

No.	Madde Başı	Sözcük Türü	Kökeni*
1	Âhî, Âhiler	<i>is.</i>	Ar.
2	eczâcî	<i>is.</i>	Ar.
3	pıhtı	<i>is.</i>	Far.
4	perde	<i>is.</i>	Far.
5	pelâs	<i>is.</i>	Far.
6	penbe	<i>sf.</i>	Far.
7	cübbe	<i>is.</i>	Ar.
8	çenber	<i>is.</i>	Far.
9	reçel	<i>is.</i>	Far.
10	zerrîn	<i>is.</i>	Far.
11	sâyî	<i>is.</i>	Ar.
12	sel	<i>is.</i>	Ar.
13	şâl	<i>is.</i>	Far.
14	soytarı	<i>is.</i>	Ar.
15	ziyâfet	<i>is.</i>	Ar.
16	turfanda	<i>is.</i>	Far.
17	anterî	<i>is.</i>	Ar.
18	fistik	<i>is.</i>	Ar.
19	felâtûn	<i>is.</i>	Ar.
20	kabala	<i>is.</i>	Ar.
21	kuskus	<i>is.</i>	Ar.
22	kebâb	<i>is.</i>	Ar.
23	kerrâke	<i>is.</i>	Ar.
24	kisbet	<i>is.</i>	Ar.
25	kilim	<i>is.</i>	Far.
26	gergef	<i>is.</i>	Far.
27	mârpîc	<i>is.</i>	Far.
28	maymun	<i>is.</i>	Ar.
29	nâmkör	<i>sf.</i>	Far.
30	nîsân	<i>is.</i>	Ar.
31	vâh	<i>is.</i>	Ar.
32	hem	<i>ed.</i>	Far.
33	hemşehrî	<i>is.</i>	Far.
34	yâdes	<i>is.</i>	Far.

* Tablodaki sözcüklerin köken bilgileri için TDK'nin Genel Ağ sayfasında (www.tdk.gov.tr) yer alan sözlüklerden (*bk.* TDKBTS, TDKGTS) ve *Kubbealtı Lügati*'nin Genel Ağ sayfasındaki (<http://lugatim.com>) sorgulama bölümünden faydalanılmıştır. Kaynağı belirsiz ve çelişkili sözcükler dışarıda tutulmuş; her iki kaynaktan köken bilgisi aynı olan sözcükler tabloya yazılmıştır. Son Erişim: 20.04.2018

Tablo 18. Birinci Baskıdan Seçilen Madde Başlarından İkinci Baskının Birinci Cildinde
Bulunmayanlar

No.	Madde Başı	Sözcük Türü
1	âdem oğlanı	<i>is.</i>
2	azarlamak	<i>fm.</i>
3	a'zâ	<i>is.</i>
4	alafranka	<i>sf.-is.</i>
5	esîrci	<i>is.</i>
6	endâm âynesi	<i>is.</i>
7	i'tikad	<i>is.</i>
8	ihtimâm	<i>is.</i>
9	omnibüs	<i>is.</i>
10	buhûr	<i>is.</i>
11	balgam	<i>is.</i>
12	bahâr	<i>is.</i>
13	peri illeti	<i>is.</i>
14	peygamber	<i>is.</i>
15	tahkîk meclisi	<i>is.</i>
16	teşennüc	<i>is.</i>
17	sâniye	<i>is.</i>
18	cerîde	<i>is.</i>
19	ceste	<i>is.</i>
20	çâşnî-gîr	<i>is.</i>
21	hürmetsizlik	<i>is.</i>
22	harûn	<i>sf.</i>
23	hüküm ta'yîn etmek	<i>fm.</i>
24	hammâl	<i>is.</i>
25	hayvân	<i>is.</i>
26	hanım çiçeği	<i>is.</i>
27	hâne	<i>is.</i>
28	hergele	<i>is.</i>
29	halvet	<i>is.</i>
30	hayâl	<i>is.</i>
31	deskere	<i>is.</i>
32	dîvâr	<i>is.</i>
33	zevk	<i>is.</i>
34	renkli	<i>is.</i>
35	zemîn	<i>is.</i>
36	sittin sene	<i>ni.</i>
37	serhoş	<i>is.</i>
38	semender	<i>is.</i>
39	şirket	<i>is.</i>

No.	Madde Başı	Sözcük Türü
40	şeytân	<i>is.</i>
41	şîve	<i>is.</i>
42	tabî'at	<i>is.</i>
43	zürâfa	<i>is.</i>
44	arzuhâl	<i>is.</i>
45	asker	<i>is.</i>
46	ıtır yaprağı	<i>is.</i>
47	illetli	<i>sf.</i>
48	gûl-yabânî	<i>is.</i>
49	fenâ	<i>sf.</i>
50	kadîd	<i>is.</i>
51	kahr	<i>is.</i>
52	keşkûl	<i>is.</i>
53	kem	<i>sf.</i>
54	kenif	<i>is.</i>
55	lâcverd	<i>is.</i>
56	lebbeyk	<i>ni.</i>
57	mübâşir	<i>is.</i>
58	mücerred	<i>ed.</i>
59	mihrâf	<i>is.</i>
60	Meryem Ana	<i>is.</i>
61	meşk	<i>is.</i>
62	mu'âmele	<i>is.</i>
63	mağara	<i>is.</i>
64	makâm	<i>is.</i>
65	mevlâ	<i>is.</i>
66	nebât şekeri	<i>is.</i>
67	nefsâniyyet	<i>is.</i>
68	nemlenmek	<i>is.*</i>
69	yestehlemek	<i>fl.</i>

Tablo 18'de yer alan 69 madde başından 46'sı, ikinci baskının yalnızca ikinci cildinde bulunmaktadır (*bk. Tablo 19*). Bu sözcükler (TDK verilerine dayalı olarak) incelendiğinde, kökenlerinin istisnasız bir biçimde Arapça veya Farsça olduğu görülmüştür. Dolayısıyla ilk baskıdaki Arapça ve Farsça sözcüklerin büyük bir kısmının (iç kapak sayfasında belirtilen yeni uygulama kapsamında) ikinci baskıdaki ikinci cilde taşındığı söylenebilir. Birinci baskıdan seçilen maddelerden, ikinci baskının iki cildine de alınmayan 23 sözcük ise **Tablo 20'**de sunulmuştur.

* Aslında eylem türünde olan bu sözcük, eserin ilk baskısında yanlışlıkla *isim* olarak etiketlenmiştir. Sözcük türü etiketi yanlış olan maddeler için: (*bk. Tablo 31*)

Tablo 19. Birinci Baskıdan Seçilen Madde Başlarından İkinci Baskının Yalnızca İkinci Cildinde Bulunanlar

No.	Madde Başı	Kökeni*	Bulunduğu Sayfa
1	a'zâ	Ar.	869
2	i'tikad	Ar.	932
3	ihimâm	Ar.	952
4	balgam	Ar.	973
5	bahâr	Far. / Ar.**	974
6	buhûr	Ar.	980
7	peygamber	Far.	989
8	teşennüc	Ar.	1015
9	sâniye	Ar.	1047
10	cerîde	Ar.	1055
11	ceste	Far.	1056
12	harûn	Ar.	1075
13	hammâl	Ar.	1080
14	hayvân	Ar.	1082
15	hâne	Far.	1091
16	hergele	Far.	1094
17	halvet	Ar.	1097
18	hayâl	Ar.	1100
19	deskere	Far.	1113
20	dîvâr	Far.	1119
21	zevk	Ar.	1124
22	zemîn	Far.	1149
23	serhoş	Far.	1163
24	semender	Far.	1171
25	şirket	Ar.	1199
26	şeytân	Ar.	1198
27	şive	Far.	1201
28	tabî'at	Ar.	1220
29	arzuhâl	Ar.	1232
30	asker	Ar.	1234
31	fenâ	Ar.	1262
32	kadîd	Ar.	1272
33	kahır	Ar.	1278
34	keşkûl	Far.	1291
35	kem	Far.	1292

* Tablodaki sözcüklerin köken bilgileri için TDK'nin Genel Ağ sayfasında (www.tdk.gov.tr) yer alan TDKBTS sorgulama bölümünden faydalanılmıştır. Son erişim: 20.04.2018

** Birinci baskının ilgili madde başında yer alan tanımlar, hem Arapça hem de Farsça kökenli *bahâr* sözcüklerini kapsamaktadır (bk. EK 2).

No.	Madde Başı	Kökeni*	Bulunduğu Sayfa
36	kenif	Ar.	1292
37	lâcverd	Far.	1304
38	lebbeyk	Ar.	1306
39	mübâşir	Ar.	1357
40	mücerred	Ar.	1369
41	mihrâf	Ar.	1351
42	meşk	Ar.	1332
43	muâmele	Ar.	1391
44	mağara	Ar.	1338
45	makâm	Ar.	1340
46	mevlâ	Ar.	1349

Tablo 20. Birinci Baskıdan Seçilen Madde Başlarından İkinci Baskının Her İki Cildinde Bulunmayanlar

No.	Madde Başı	Sözcük Türü
1	âdem oğlanı	<i>is.</i>
2	azarlamak	<i>fm.</i>
3	alafranka	<i>sf. - is.</i>
4	esîrci	<i>is.</i>
5	endâm âynesi	<i>is.</i>
6	omnibüs	<i>is.</i>
7	peri illeti	<i>is.</i>
8	tahkîk meclisi	<i>is.</i>
9	çâşnî-gîr	<i>is.</i>
10	hürmetsizlik	<i>is.</i>
11	hüküm ta'yîn etmek	<i>fm.</i>
12	hanım çiçeği	<i>is.</i>
13	renkli	<i>is.</i>
14	sittin sene	<i>ni.</i>
15	zürâfa	<i>is.</i>
16	ıtır yaprağı	<i>is.</i>
17	illetli	<i>sf.</i>
18	gûl-yabânî	<i>is.</i>
19	Meryem Ana	<i>is.</i>
20	nebât şekeri	<i>is.</i>
21	nefsâniyyet	<i>is.</i>
22	nemlenmek	<i>is.</i>
23	yestehlemek	<i>fl.</i>

Tablo 20'ye göre: Birinci baskıdan seçilen madde başlarından ikinci baskının iki cildine de dâhil edilmeyenlerin sayısı 23'tür. Bu sözcüklerin ikinci baskının söz varlığı kapsamından çıkarılma sebeplerinin tespit edilebilmesi için ön sözlerdeki açıklamalardan hareketle incelenmesi gerekmektedir. Bu açıklamalara göre, madde başı sözcüklerin seçiminde birtakım ölçütler kullanılarak söz varlığının kapsamı daraltılmış ve aşağıdaki niteliklere sahip olan sözcükler iki baskıya da dâhil edilmemiştir:

1. Arapça veya Farsça kökenli olup biçimsel ve/veya anlamsal boyutlarda değişim geçirmemiş sözcükler,
2. Bilinen dil bilgisi kuralları ile türetilmiş ve özel bir anlama sahip olmayan sözcükler,
3. Arapça, Farsça ve Türkçe sözlerden anlam değiştirilmeyerek türetilen sözcükler,
4. Aydınların kullanmadığı Arapça sözcükler⁸⁴,
5. Bilimsel terimler,
6. Anlaşılması zor (muğlak) ifadeler.

Söz konusu 23 madde başı (*bk. Tablo 20*), bu kurallara göre incelendiğinde; *âdem oğlanı*, *azarlamak*, *esîrci*, *endâm âynesi*, *hürmetsizlik*, *hüküm ta'yîn etmek*, *hanım çiçeği*, *renkli*, *ıtır yaprağı*, *illetli*, *nebât şekeri*, *nemlenmek* ve *yestehlemek* olmak üzere 13'ünün üçüncü kurala; *çâşnî-gîr* ve *nefsâniyyet* olmak üzere 2'sinin de birinci kurala dayanılarak ikinci baskıya dâhil edilmediği düşünülebilir. Bir hukuk terimi olan *tahkîk meclisi* maddesinin çıkarılma sebebinin, beşinci kural olduğu söylenebilir. Kalan 7 sözcüğün sebebi ise yukarıdaki kurallarla açıklanamamaktadır. Bunlardan *peri illeti*, *sittin sene*, *gûl-yabânî*, *zürâfa* ve *Meryem Ana* maddeleri Arapça ve Farsça sözcüklerden türetilmiş (veya kökeni Arapça) olsa da, **EK 2**'deki tanım metinlerine bakıldığında, biçimsel veya anlamsal boyutlarda çeşitli değişimler geçirmiş oldukları görülebilir. Son olarak *alafranka* ve *omnibüs* maddelerinin söz varlığı kapsamından çıkarılması ise, sebebi anlaşılammakla birlikte hazırlayıcının ikinci baskıda (Arapça sözcüklerde olduğu gibi) Batı kaynaklı sözcüklerin de kapsamını daraltmaya çalıştığını düşündürmektedir.

İkinci baskıya madde başı olarak alınmayan türemiş ve birleşik sözcüklerin sözlükte iç madde biçiminde yer alması, hem sözlük bilimsel açıdan hem de söz varlığının çeşitliliğini koruma açısından daha doğru bir uygulama olacaktır. Nitekim ikinci baskının ikinci cildindeki “âdem (*is.*)” madde başında (s. 862) *âdem oğlanı*; “endâm (*is.*)” madde başında (s. 898) *endâm âynesi*; “nebât (*is.*)” madde başında (s. 1416) ise *nebât şekeri* sözlerine iç madde olarak yer verilmiş fakat aynı ciltte “tahkîk (*is.*)” (s. 1002), “hüküm (*is.*)” (s. 1078), “sittin (*is.*)” (s. 1176), “ıtır (*is.*)” (s. 1242) ve “illet (*is.*)” (s. 1242) sözcükleri madde başı yapıldığı hâlde; *tahkîk meclisi*, *hüküm ta'yîn etmek*, *sittin sene*, *ıtır yaprağı* ve *peri illeti* iç madde olarak alınmamıştır. Türkçe olduğu belirtilen *hanım*

⁸⁴ Bu kural, yalnızca ikinci baskıdaki ön sözde yer almaktadır.

(s. 381) ve *çiçek* (s. 368) sözcükleri ise birinci cilde madde başı olarak alınmış ancak *hanım çiçeği*, ikisine de dâhil edilmemiştir.

LO'nun birinci baskısında, Türkçe kökenli sözcükler ile biçimce ve/veya anlamca değişim geçirmiş (Arapça, Farsça ve Batı dillerine ait) alıntı sözcükleri birlikte ele alan A. Vefik Paşa, ikinci baskı için yeni bir düzen oluşturmayı hedeflemiş fakat bu düzen hakkında yeni baskı ön sözünde herhangi bir bilgi vermemiştir. İkinci baskının iç kapak sayfasındaki açıklamaya göre: Bu yeni düzende Arapça ve Farsça sözcükler, ilgili baskının yalnızca ikinci cildinde konu edilmiştir. Sözlük bilimsel inceleme için birinci baskıdan seçilen 350 madde başı sözcük (*bk. EK 1*), ikinci baskının birinci cildinde arandığında 69'unun bu ciltte yer almadığı (*bk. Tablo 18*); kalan 281 sözcükten 18'inin Arapça, 16'sının ise Farsça kökenli olduğu (*bk. Tablo 17*) tespit edilmiştir. İkinci baskının birinci cildine alınmayan 69 madde başı sözcükten 46'sının istisnasız bir biçimde Arapça veya Farsça kökenli olup ikinci ciltte madde başı yapıldığı (*bk. Tablo 19*); 23'ünün ise bu baskıdaki söz varlığı kapsamından çıkarıldığı (*bk. Tablo 20*) görülmüştür. Bu verilerden hareketle A. Vefik Paşa'nın, ikinci baskı için planladığı yeni söz varlığı uygulamasını (istisnalar görülse de) büyük ölçüde gerçekleştirdiği söylenebilir.

İki baskıdaki söz varlığının çeşitli ölçütlerle sınırlandırıldığı ön sözlerde belirtilmiş fakat ilk baskıdan seçilen 350 madde başından pek çoğunun bu ölçütlere uygun olmadığı tespit edilmiştir. Bu tür sözcüklerin bir kısmı ikinci baskıda iç madde yapılırken; diğer kısmının ise söz varlığı kapsamından tamamen çıkarıldığı görülmüştür. Bu verilerden hareketle, sözlüğün birinci baskısında Türkçe kökenli sözcükler ile biçimce ve/veya anlamca değişim geçiren (Arapça, Farsça ve Batı dillerine ait) alıntı sözcüklerin yer aldığı söylenebilir. İkinci baskının birinci cildi ise bu bağlamda ilk baskı ile aynı çizgidedir ancak Arapça ve Farsça sözcüklerin büyük çoğunluğu (ön söz metninde belirtilmemiş olsa da) bu baskıdaki ikinci cilde taşınmıştır. İkinci baskının ikinci cildi ise Arapça ve Farsçadan Türkçeye ayrı bir sözlük (yabancı ögeler sözlüğü) niteliğindedir.

Ön sözlere göre: LO'nun "mükemmel lügat" veya "kamus" iddiası yoktur (*bk. 2.1.3*). Bu sebeple genel dil, yani XIX. yüzyıl Osmanlı Türkçesi, bu eserde bazı katmanları dışarıda tutulacak şekilde sınırlandırılmıştır. (Örneğin: Bilimsel terimlerin dâhil edilmediği ön söz metnlerinde belirtilmiştir.) Bu sınırlar içinde kalan katmanlara ait ögelerin tespiti için 281 madde başı incelenmiş⁸⁵; Türkçenin temel söz varlığına ait ögelerin yanı sıra halk ağzına ait sözler, argo niteliğindeki ifadeler, kaynağı Batı dilleri olan alıntı sözcükler ve çok sayıda özel ad tespit edilmiştir.

⁸⁵ Söz varlığı hakkında her iki baskıyı kapsayan tespitlerin yapılabilmesi için iki baskıda da yer alan 281 madde başı (*bk. EK 1-3*) incelenmiştir.

Aksan'a (2015, s. 17) göre: Temel söz varlığına ait ögeler, her dilde kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşayan ve insan yaşamında birinci derecede önemi olan kavramları yansıtan sözcüklerdir. Başta organ adları olmak üzere; ana besin maddelerinin adları, insanın yakın ilişki içinde bulunduğu hayvan adları, tarım araçlarına ait adlar, sayı adları ve temel somut eylemleri gösteren sözcükler bu ögelerdendir. Genel dilin söz varlığını yansıtmak üzere meydana getirilen genel sözlüklerde öncelikle bu ögelerin yer alması beklenir.

LO'nun iki baskısında, Türkçenin temel söz varlığına ait sözcüklere geniş yer ayrıldığı tespit edilmiştir. İncelenen madde başlarından temel organ adları veya vücudun bölümlerini ifade edenler: *baş, but, dil, gövde*; besin maddeleri ve bitki adları: *bal, çay, soğan, fıstık, kabak, kekik, gürgen*; hayvan adları: *arслан, boğa, tağuk* [tavuk], *maymun*; akrabalık adları: *abla, yeğen*; renk adları: *ak, penbe* [pembe]; sayı adları ise *beş, dört, kırk* vb.'dir. Temel somut eylemlerden *ısırmak, taramak* ve *yıkmak* gibi pek çok sözcük de madde başı olarak her iki baskıda bulunmaktadır⁸⁶. Ayrıca her iki baskıda, temel söz varlığının yanı sıra, daha nadir görülen bitki ve hayvan adları da madde başı yapılmıştır. Bir karpuz çeşidi olan *cimcime*; bir çiçek adı olan *her dem taze*; balık çeşitlerinden *çuka, çığa, hani, şendere*; kuş çeşitlerinden *canelya, dülengeç* [dölengeç], *florya* ve *muymul* sözcükleri bunlara örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla LO'da Türkçenin temel söz varlığının yeterli miktarda temsilinin sağlandığı ve daha ötesine geçilerek ağız sözcüklerinin de madde başı yapıldığı söylenebilir.

Osmanlı Türkçesinin söz varlığına ait bütün ögeleri LO'da bir araya getirmeyi amaçlayan A. Vefik Paşa, halk diline ait pek çok sözcüğe de (hem madde başı hem de iç madde olarak) geniş yer vermiştir. İncelenen madde başlarından 35'inin Anadolu ağızlarında yaşadığı tespit edilmiştir.

Tablo 21. Seçilen Madde Başlarından Her İki Baskıda Bulunan Halk Ağızlarına Ait Sözcükler⁸⁷

No.	Madde Başı	Sözcük Türü
1	arımak	<i>fl.</i>
2	ıhlamak	<i>fl.</i>
3	işremek	<i>fl.</i>
4	çımkırmak	<i>fm.</i>
5	çimmek	<i>fl.</i>
6	kocmak [koçmak]	<i>fm.</i>
7	maylamak	<i>flm.</i>
8	ılgım salgım	<i>is.</i>
9	ök	<i>is.</i>

⁸⁶ Bu yönüyle LO'ya ve Ahmed Vefik Paşa'ya, o dönemin kimi aydınları olumsuz eleştiriler yöneltmiştir: (bk. 3.3.)

⁸⁷ Bu tablo hazırlanırken TDK'nin Genel Ağ sayfasında (www.tdk.gov.tr) yer alan TTAS sorgulama bölümünden faydalanılmıştır. Son Erişim: 21.04.2018.

10	bark	<i>is.</i>
11	pahsa [pasha, paska]	<i>is.</i>
12	pelâs [palas]	<i>is.</i>
13	tikâñ [diken]	<i>is.</i>
14	cinke	<i>is.</i>
15	çırçır	<i>is.</i>
16	dülengeç [dölengeç]	<i>is.</i>
17	şıpşıp	<i>is.</i>
18	şîb [şip]	<i>is.</i>
19	toy	<i>is.</i>
20	kancık	<i>is.</i>
21	kotan	<i>is.</i>
22	kete	<i>is.</i>
23	kenif [kenef]	<i>is.</i>
24	lakırdı	<i>is.</i>
25	meleş	<i>is.</i>
26	iğdin	<i>sf.</i>
27	pumbul [pompul]	<i>sf.</i>
28	tike tike	<i>sf.</i>
29	hımhım	<i>sf.</i>
30	zevzek	<i>is.</i>
31	sayrı	<i>sf.</i>
32	dal	<i>sf.</i>
33	koş	<i>sf.</i>
34	kaval	<i>sf.</i>
35	yeke	<i>sf.</i>

Türkçenin söz varlığını yalnızca temel öğelerle sınırlı tutmayan A. Vefik Paşa, halk diline ait söz varlığı zenginliğini de sözlüğüne yansıtmıştır. Bu zenginlik, **Tablo 21**'de yer alan sözcüklerin yanı sıra (farklı sözcük türü etiketlerine sahip olan) *öhö öhö öhö*, *kem küm*, *be*, *behey*, *lebbeyk*, *allem kallem* madde başlarının iki baskıda da bulunması ve kullanım bilgisi olarak halk söyleyişlerine (*avâm zebânzedi*) de yer verilmesi (*bk. 2.2.2.7*) ile gözler önüne serilmiştir. Ayrıca deyimlerin iç madde yapılması ve madde başı sözcükleri örnekleme amacıyla çok sayıda deyim ve atasözlerine yer verilmesi⁸⁸, A. Vefik Paşa'nın halk diline verdiği önemi göstermektedir. Söz varlığının bu niteliğinden dolayı LO, "halk arasında konuşulan dilin ilk sözlüğü" (Gözler, 1985, s. 52; Yılmaz, 1990, s. 155) ve "Anadolu Türkçesinin ilk sözlüğü" (Tansel, 1965, s. 141) olarak da nitelendirilmiştir.

⁸⁸ İç madde yapılan deyimler için: (*bk. Tablo 26*); örnekleme amacıyla kullanılan deyimler ve atasözleri için: (*bk. Tablo 44*)

LO’da halk diline ait ögelerin yanı sıra, argo niteliği taşıyan sözcüklere de (madde başı ve iç madde olarak) yer verilmiştir. İncelenen madde başları arasında tespit edilen argo niteliğindeki sözcükler şunlardır: *telve*, *zevzek*, *soytarı*, *kancık*, *kokoz*, *matruş*. Bazı madde başlarının tanımlarında, sözcüklerin argodaki anlamları da belirtilmiştir. Örneğin: “*abla (is.)*” maddesinde “*kayış lisânında [argoda] zevce ma’nâsına.*” açıklaması yer almaktadır. Ayrıca çok sayıda argo sözcük iç madde yapılmıştır. Bunlara örnek olarak “*top (is.)*” maddesinde bulunan *top atmak*, *topu atmak*, *top yoluna gitmek*; “*göğde [gövde] (is.)*” maddesinde bulunan *gövdeye atmak*; “*soğan (is.)*” maddesinde bulunan *kaba soğan* ve “*kaşkaval (is.)*” maddesinde yer alan *kuru kaşkaval* iç maddeleri verilebilir. Tansel’e göre: Halk deyişleri ve argo sözlüğü hazırlayanlar için LO, zengin bir malzeme kaynağıdır. Ferit Devellioğlu’nun *Türk Argosu*, Mehmet Halit Bayrı’nın *İstanbul Argosu ve Halk Tabirleri*, Dr. Mehmet Ali Ağakay’ın *Türkçede Mecazlar Sözlüğü* adlı eserlerinde bulunmayan bu tür sözcüklerin pek çoğunu A. Vefik Paşa’nın LO’sunda ve tiyatro eserlerinde bulmak mümkündür (1964b, s. 273-274).

Tanzimat döneminde Batılılaşma hareketleriyle birlikte Osmanlı Türkçesine Batı kaynaklı sözcüklerin girişinin hızlandığı ve bunların özellikle gazeteler aracılığıyla halka ulaştırılarak yaygınlaştığı (bk. 1.4) bilinmektedir. Bu sözcüklerden biçimce ve/veya anlamca değişim geçirmiş olanların LO’nun iki baskısında madde başı yapıldığı, sözlük hazırlayıcısı tarafından ön söz metinlerinde belirtilmiştir. Bu bağlamda yapılan incelemelerin sonunda 281 madde başından 49’unun Batı kökenli olduğu tespit edilmiştir. Ancak bunların yalnızca 39’unda köken bilgisi olarak dil adı bulunmaktadır (bk. Tablo 22). Kalan 10 sözcüğün köken bilgisi ise açık bir biçimde verilmemiştir⁸⁹.

Tablo 22. Seçilen Madde Başlarından Her İki Baskıda Bulunan Batı Kaynaklı Sözcükler

No.	Madde Başı	Sözcük Türü	Kaynak Dil*
1	ataşe	<i>is.</i>	Fr.
2	acyo	<i>is.</i>	İt.
3	arş	<i>em.</i>	Fr.
4	arya	<i>is.</i>	İt.
5	aksiyon	<i>is.</i>	Fr.
6	elektrika	<i>is.</i>	Yun.
7	ıstofato	<i>is.</i>	İt.
8	ıskopamar	<i>is.</i>	İt.
9	istalya	<i>is.</i>	İt.
10	baderna	<i>is.</i>	İt.

⁸⁹ Türkçeye hangi dilden geçtiği bilgisi açık bir biçimde verilmeyen alıntı sözcükler, 2.2.2.8.’de konu edilecektir.

* Sözlüğün her iki baskısında, maddelerin köken bilgileri verilirken dil adları kısaltılmadan yazılmıştır.

No.	Madde Başı	Sözcük Türü	Kaynak Dil*
11	bravo	<i>is.</i>	İt.
12	parime	<i>is.</i>	İt.
13	protesto	<i>is.</i>	İt.
14	poliçe	<i>is.</i>	İt.
15	transport	<i>is.</i>	Fr.
16	tül	<i>is.</i>	Fr.
17	ciro	<i>is.</i>	İt.
18	çinko	<i>is.</i>	İt.
19	roka	<i>is.</i>	Rum.
20	sinyor	<i>is.</i>	İt.
21	sünger	<i>is.</i>	Yun.
22	silindir	<i>is.</i>	Rum.
23	toka	<i>is.</i>	İt.
24	fayton	<i>is.</i>	Fr.
25	fizyoloci	<i>is.</i>	Yun.
26	kalavra	<i>is.</i>	Rum.
27	kalyon	<i>is.</i>	İt.
28	kulumbur	<i>is.</i>	İt.
29	konboy	<i>is.</i>	İt.
30	gönye	<i>is.</i>	Rum.
31	lastik	<i>is.</i>	Fr.
32	lavanta	<i>is.</i>	İt.
33	litre	<i>is.</i>	İt.
34	macana	<i>is.</i>	İt.
35	manevra	<i>is.</i>	Fr.
36	müze	<i>is.</i>	Fr.
37	mostra	<i>is.</i>	İt.
38	vazo	<i>is.</i>	İt.
39	yakamoz	<i>is.</i>	Rum.

Tablo 22'de yer alan 39 sözcükten 22'si İtalyanca, 9'u Fransızca, 5'i Rumca⁹⁰ ve 2'si Yunancadır⁹¹. LO'nun ikinci baskısındaki Batı kaynaklı madde başlarını derleyerek benzer sonuçlar elde eden Yıldız'a göre İtalyanca kökenli sözcüklerin daha fazla sayıda olması, sözlüğün hazırlandığı dönemde Osmanlı Devleti ile İtalyanların ilişkileri ve İtalyanca sözcüklerin birçoğunun denizcilik, gemicilik terimleriyle ilgili olduğu düşünüldüğünde açıklık kazanmaktadır (2004, s. 445-446). Bahsi geçen tablodaki *arya*, *ıskopamar*, *istalya*, *baderna*, *parime*, *kalyon*, *kulumbur*, *konboy*, *macana* gibi denizcilik alanına ait sözcüklerin tamamının İtalyanca kökenli

⁹⁰ Ahmed Vefik Paşa, sözlüğünün ikinci baskısında (s. 423), Rumca'yı "Rumların Yunanıden bozduğu lisan" biçiminde tanımlayarak Yunancadan ayırmıştır.

⁹¹ Bu bilgilerin günümüzdeki verilerle karşılaştırılması için: (bk. **Tablo 43**)

olması, Yıldız'ın tespitini destekler niteliktedir. Ayrıca *acyo*, *aksiyon*, *poliçe*, *ciro* gibi ekonomi ve *transport* gibi baskıcılık terimlerinin de her iki baskıda madde başı yapılması, ön sözlerde belirtilen “bilimsel terimlerin sözlüğe alınmayacağı” kuralına uyulmadığını göstermektedir. Sözlük hazırlayıcısının çizdiği söz varlığı sınırlarına uymadığı görülse de -biçimce ve/veya anlamca değişim geçirmiş- Batı kaynaklı sözcüklere yer verilmesi, LO'nun güncel dili yansıtan bir sözlük olduğuna işaret etmektedir.

LO'nun her iki baskısında, çok sayıda etnik grup adı ve yer adına da (madde başı ve iç madde olarak) yer verilmiştir. İncelenen 281 madde başından 50'sinin özel ad olduğu görülmüş ve tespit edilen sözcükler **Tablo 23**'te sunulmuştur.

Tablo 23. Seçilen Madde Başlarından Her İki Baskıda Bulunan Özel Adlar

Niteliği		Madde Başı*
YER ADLARI	Kazâ	Ağlasun
		Eyyübeli
		Ëlbeyli
		İzenbol
		Tamzara
		Hazro nâm-ı diğêr Tercîl
		Horasan
		Dânişmendli
		Değirmenlik
		Serik
		Karakuş
		Kaşaklı
		Yalomiçe
		Şehir
	Bilbao	
	Osmancık	
	Gazne	
	Kütahya	
	Midilli	
	Hûş	
	Kasaba	İskarapar
		Hüsrev Paşa
		Kalafat
	Bender	İnebolu
		Ünye
		Maskat

* Tabloda bulunan maddelerden, sözcük türü *sıfat* olan *Çingâne* [Çingene] ve birinci baskıdaki etiketi *ilm.* olan *Çağatay* dışında tamamı *isim* olarak etiketlenmiştir.

Niteliği		Madde Başı*
	Nâhiye	Ayvalıdere
		Karacaova
	Ada	Bozbaba
		Mis
	Kal'a [Kale]	Eğirdir
		Kerek
	İskele	Silifke
	Vilâyet	Fergana
	Ülke	Amerika
	Irmak	Sîrderya
	Dağ	Kazdağı
	Haliç	Mahmûdiye
Diğer	Pencşenbe Bâzârı	
	Şugr	
	Merzifon	
	Mekril	
ETNİK GRUP VE TOPLULUK ADLARI	Âhî, Âhîler	
	Ermeni	
	Türk	
	Çağatay	
	Çingâne	
	Sandallı	
	Malay	
	Nastûrî	

Tablo 23'ten anlaşıldığı üzere LO, özellikle yer adları konusunda zengin bir kaynaktır. Eserin %5'ine karşılık gelebilecek bir kısmının (bk. 1.6) incelenmesine rağmen en küçük yerleşim birimi olan nahiyelerden, eyalet ve sancaklara kadar çok sayıda yer adı tespit edilmiştir. Hazırlayıcı, yalnızca Osmanlı Devleti sınırlarında bulunan yer adlarını değil; diğer ülkelerin (ör. *Amerika*) ve şehirlerin (ör. *Bilbao*) adlarını da sözlüğüne madde başı olarak almıştır. Küçük aşiret adlarından büyük devletleri oluşturan topluluk adlarına kadar birçok madde başı, LO'nun söz varlığını zenginleştirmiştir. Bu maddelerden biri olan *Çağatay*'ın iki baskıdaki tanım metinlerine (bk. **EK 2-3**) bakıldığında öncelikle Cengiz Han'ın oğlu olan Çağatay Han, yani bir kişi adı olarak; ardından ise Çağatay Hanlığı'nı kapsayacak şekilde, bir etnik grup adı olarak açıklandığı görülmüştür. Ayrıca *Çingiz* [Cengiz] maddesinde (1293, s. 487; 1306, s. 355) ünlü Moğol hükümdarı Cengiz Han konu edilmiş; *timur/Timur* maddesinde (1293, s. 420; 1306, s. 310) ünlü hükümdar Timur'un çeşitli lakapları sıralanmıştır. Dolayısıyla LO'nun iki baskısında etnik grup ve yer adlarının yanı sıra özel kişi adlarının da konu edildiği söylenebilir.

XIX. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin söz varlığını konu eden LO'da, -ikinci baskının ikinci cildi dışarıda tutulduğunda- öncelikli olarak Türkçenin (temel) söz varlığının ele alındığı söylenebilir. Halk diline ait ögelerin ve argo niteliği taşıyan ifadelerin bulunması, genel dilin farklı katmanlarına da yer verildiğini gösterirken; Batı dillerine ait pek çok sözcüğün madde başı yapılması, güncel dili yansıtan bir sözlük olduğuna işaret etmekte; etnik topluluk, kişi ve yer adlarının bol miktarda bulunması ise ansiklopedik bir sözlük niteliği kazandırmaktadır.

2.2.2.2. Madde Başları

Sözlük bilimi, sözcük bilimi ve dil bilimi gibi alanların birbirinden kesin çizgilerle ayrılamaması (bk. 1.2), bu alanlarda kullanılan ortak terimlerin tanımlanmasında karmaşaya sebep olmaktadır. Bu karmaşayı *lemma* terimi üzerinden irdeleyen Bozkurt (2017, s. 23-29), incelemesinin sonunda (sözlük biliminin sınırları içinde) *sözlük birim* terimini şu şekilde tanımlamıştır:

Tanımlanabilecek veya açıklanabilecek bir özelliğe sahip olup basılı sözlüklerde geleneksel olarak koyu harflerle veya dışarı çıkıntılı olarak gösterilerek sözlüklerde tanımlanan, açıklanan, anlatılan konulardan veya kavramlardan her biri sözlük birimidir.

Bu tanıma göre, sözlüklerde madde başı veya iç madde olan tüm ögeler birer *sözlük birim*dir. Bir sözlük birim olan madde başı, yabancı sözlük bilimciler tarafından farklı biçimlerde (*lemma*, *headword*, *entry*, *entry word*, *entry-head*, *key word*, *main entry*) adlandırılmış ve tanımlanmıştır⁹².

Hartmann ve James'in (Aktaran: Bozkurt, 2017, s. 25) *headword* tanımı ise şöyledir:

Madde başı için seçilen bir sözcük veya tümcenin biçimidir, sözlük yapısında maddenin (entry) başladığı konumdur. Uygulamalar, madde başlarının basımla ilgili olarak gösterim biçimine göre çeşitlenir (Örneğin koyu harflerle gösterim ya da dışarı çıkıntılı gösterim) veya çoklu ve çeşitli biçimlerin (Örneğin eş adlı sözcüklerin ya da çok anlamlı sözcüklerin alt maddeleri gösterimi için alt simge veya üst simge) ayrılmasına göre çeşitlenir. Ancak çoğu gösterimde sözcüğün standart biçimi vardır.

LO'nun iki baskısında, madde başlarının düzeni konusunda tutarsız uygulamaların yaygın olduğu (bk. 2.2.1.3) bilinmektedir. Genel eğilimlere göre: Birinci baskıdaki madde başı sözcüklerin, satır başında ve daha girintili; ikinci baskıda ise daha büyük ve kalın yazıldığı söylenebilir.

Bir sözcüğün madde başı olabilmesi için bazı niteliklere sahip olması gerekmektedir. Atkins ve Rundell'a göre: Adların tekil biçimleri, eylemlerin ise mastar biçimleri madde başı olarak seçilmeli ve çekimli biçimler dışarıda tutulmalıdır. Ayrıca özel adlar, genellikle ansiklopedik bilgi kaynaklarının sınırları içinde düşünülmekte ve sözlüklere alınmamaktadır (Aktaran: E. Aslan, 2017b, s. 49). Aksan'a (2015, s. 84-85) göre ise genel amaçlı sözlüklerde, madde başlarının sahip olması gereken nitelikler şunlardır:

⁹² Ayrıntılı bilgi için: (bk. Bozkurt, 2017).

- Madde başı olacak ögeler; *ev, güneş, ben, süsengiller, ayol* gibi değişik nitelikteki bağımsız biçimbirimlerdir⁹³.
- Madde başı sözcükler, dilde kesinleşmiş yazım biçimlerine uygun olarak vurgu özellikleri ve sözcük türleri açısından dildeki yerleri (ad, eylem, ünlem vb.) gösterilerek sözlükte yer almalıdır.
- Farklı söyleyiş biçimlerinin yaygın olması durumunda (yine ve gene gibi), yaygın biçim alfabetik sırada madde başı olarak açıklanmalı; diğerinde ise açıklama yapılmadan yaygın biçimli maddeye gönderim yapılmalıdır.
- Özel adlar ve eylemlerin çekimli biçimleri söz varlığına katılmamalıdır.
- Bir dilin genel sözlüklerinde herhangi bir uzmanlık alanının ayrıntı sayılabilecek, herkesçe bilinmeyen veya bilinmesi gerekli olmayan kavramlarına yer verilmemelidir.
- Addaş [eş adlı] ögeler, ayrı birer madde başı olarak alınmalıdır (*dolu*: ‘boş’un karşıtı’ ve *dolu*: ‘yuvarlak buz tanesi’ gibi).

EK 1'de listesi ve **EK 2-3**'te Latin harflerine aktarılmış metinleri sunulan maddeler, yukarıdaki ölçütler göz önünde tutularak incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Türkçenin kurallarına göre çoğul biçimde bulunan *isim* etiketli tek madde başının (her iki baskıda) *Âhî, Âhîler* olduğu tespit edilmiştir. Bu istisna dışındaki 271 isim, yalnızca tekil biçimiyle madde başı yapıldığı için bu konudaki tutumun günümüzdeki sözlük bilimsel anlayışa yakın olduğu söylenebilir.
- Sözcük türü *eylem* olan 26 madde başı sözcüğün tamamı ise (günümüzdeki sözlüklerde olduğu gibi) master biçimindedir.
- Özel adların (yer adları, etnik grup adları vb.) her iki baskıda madde başı yapıldığı, bilinmektedir (*bk. 2.2.2.1*) fakat bu uygulama, eserin hazırlandığı dönemin sözlükçülüğüne ait bir gelenek olarak yorumlanmalıdır.
- Ön söz metinlerine göre: Osmanlı Türkçesinin türetim kurallarını az da olsa açığa çıkarmayı amaçlayan sözlük hazırlayıcısı, bu doğrultuda eklere de madde başı olarak yer vermiştir. Örneğin: Küçültme eki olan *+cIk* ve addan ad yapım eki olan *+lAyIn*'ın her iki baskıda *cık* ve *layın/leyin* biçimlerinde madde başı yapılmıştır. Ayrıca *bembeyaz*,

⁹³ “Dildeki yapı ve ses açısından anlamlı/işlevli daha küçük birimlere ayrılamayan ögelere *biçimbirim* denmektedir. (...) Bu tanıma göre, bir kökten ibaret, tek başına kullanılabilen anlamlı veya işlevli ögeler biçimbirim olabilecekleri gibi köklere eklenerek onların anlamını, niceliğini, türünü değiştiren veya metindeki diğer kelimelerle ilişkilerini gösteren ekler de birer biçimbirimdir (...) Cümlede tek başına kullanılabilen, başka hiçbir ögeye ihtiyaç duymayanlar *bağımsız biçimbirimler*, ancak başka bir ögeyle birlikte ortaya çıkabilenler ise *bağımlı biçimbirimler*dir.” (Demir ve Yılmaz, 2012, s. 182). O hâlde, bağımlı biçimbirimler olan ekler Aksan’a göre madde başı niteliği taşımamaktadır.

tertemiz, hamhalat, yapayalnız gibi pekiştirilmiş sözcüklerin ilk öğelerinin *bem, ter, ham* ve *yap* biçimlerinde her iki baskıda madde başı olduğu görülmüştür⁹⁴.

- Sözlüğün iki baskısında, madde başı sözcüklerin farklı yazımlarının aktarımı için özel bir çaba sarf edilmiştir. Bu konuda tercih edilen yöntemler ve sebeplerine ön söz metinlerinde değinilmiştir. Söz konusu metinlere göre: Birden fazla yazımı yaygın olan sözcüklerin iki yazım biçimi de verilmiş ancak tanımları bir kez yapılmıştır. İncelenen maddelerden “başmak (*is.*)”, “bürtün (*is.*)”, “kabak (*is.*)”, “yasak (*is.*)”, “yakamoz (*is.*)” ve “yada (*is.*)” gibi bazı sözcüklerin ikili yazımlarla madde başı yapıldıkları görülmüştür. “bayram (*is.*)”, “cimcime (*is.*)”, “dört (*is.*)”, “şıpşıp (*is.*)” ve “sınamak (*fm.*)” sözcüklerinin madde başında tek biçimde yazıldığı; sözcük türü etiketinin ardından farklı yazım biçimlerinin sıralandığı tespit edilmiştir. Ayrıca “turfanda [طرفنده] *is.*” maddesinde tanım olarak yalnızca “İlk turfanda, sahîhi *bk.* turfanda [ترفنده].” açıklamasının yer aldığı görülmüştür. Her iki baskıda madde başlarının yazımıyla ilgili farklı yöntemler söz konusu olduğu için kesin sonuçların elde edilebilmesi adına, bu konunun ayrı bir başlıkta irdelenmesi gerekmektedir⁹⁵.
- Batı dillerinden alınan sözcüklerden ekonomi, denizcilik ve hukuk gibi alanlara ait terimlerin iki baskıda madde başı yapıldığı, söz varlığı konulu incelemede (*bk.* 2.2.2.1) ortaya koyulmuştur. LO’nun hedeflediği kullanıcı kitlesi, XIX. yüzyıldaki aydınlar olduğu için bu tür sözcüklerin sorun oluşturmadığı tahmin edilebilir. Diğer yandan, terim veya uzmanlık alanı sözlüklerinin modern sözlükçülüğe ait uygulamalar olduğu düşünülürse, Osmanlı sahası sözlükçülüğünde henüz bu tür ayrımların bulunmadığı (veya yaygınlaşmadığı) söylenebilir.
- Eş adlılıkta (Fr. *homonymie*) farklı anlamdaki sözcüklerin aynı yazım ve sesletime sahip olması söz konusudur (Günay, 2007, s. 201). Bu olgunun *çok anlamlılıkla* karıştırılması muhtemeldir ancak çok anlamlılığa aynı sözcüğün farklı anlamları arasında mutlaka bir ilişki bulunması gerekirken, eş adlılıkta anlam ilişkisi mevcut değildir. Günümüz sözlüklerinde çok anlamlı sözcüklerin anlamları tek madde başında (numaralandırılarak) sunulurken; eş adlı sözcükler ayrı madde başlarında ve numaralandırılarak ele alınmaktadır. Ahmed Vefik Paşa’nın bu konulardaki tutumu ile LO’daki uygulamaların tespiti için 10 madde başı, anlam çerçeveleri ve iki baskıdaki durumları örnek olarak **Tablo 24**’te sunulmuştur.

⁹⁴ Bu madde başlarından 3’ünün sözcük türü *edat*; *ter* madde başının etiketi ise *esvâtandır*. Görevi aynı olan eklerin farklı biçimlerde etiketlenmesi, bu konudaki uygulamaların tutarsızlığına işaret etmektedir. Sözcük türleri hakkında ayrıntılı değerlendirme için: (*bk.* 2.2.2.4.)

⁹⁵ Yazım ve sesletim konuları hakkında ayrıntılı değerlendirme için: (*bk.* 2.2.2.5.)

Tablo 24. Seçilen Madde Başlarından Eş Adlı Olanlar ve İki Baskıdaki Durumları⁹⁶

Madde Başı	Sözcük Türü	Anlamlar	DURUMU	
			1. bs.	2. bs. / 1. c.
bahâr [بهار]	is.	1. İlkbahar mevsimi 2. Baharat	Bahsi geçen anlamlara ait tanımlar tek maddede toplanmıştır.	MY*
tokat/ Tokat [توقات]	is.	1. El içi; el içi ile vurulan sille 2. Dere arasında olan hayvan yatağı 3. Bir şehir adı	İlk iki anlama ait tanımlar tek madde başı altında toplanmış; üçüncü anlam için ayrı madde başı düzenlenmiştir.	Birinci baskıdaki uygulama tekrarlanmıştır.
timur [تيمور]	is.	1. Demir 2. Ünlü bir hükümdarın adı	Bahsi geçen anlamlara ait tanımlar ve türevler tek maddede toplanmıştır.	Ayrı birer madde başı düzenlenmiştir.
sâniye [ثانية]	is.	1. Dakikanın altmışta biri 2. İkinci rütbe	Ayrı birer madde başı düzenlenmiştir.	MY*
çay [چای]	is.	1. Irmağın küçüğü 2. Maruf bitki	Ayrı birer madde başı düzenlenmiştir.	Birinci baskıdaki uygulama tekrarlanmıştır.
çırçır [چرچر]	is.	1. Az ses çıkaran şey; ağzı durmayan, mızımız (kimse) 2. Küçük pınar 3. Kısa ve kalın oklava 4. Pamuk çekirdeği ayıklamak için kullanılan bir alet 5. Küçük çekirge	Bütün anlamlara ait tanımlar ve türevler tek maddede toplanmıştır.	Birinci baskıdaki uygulama tekrarlanmıştır.
dil [دیل]	is.	1. Bir organ; bazı şeylerin içinde olan yassı ve uzun parça; denize çıkmış kara 2. Lisan	Bahsi geçen anlamlara ait tanımlar ve türevler tek maddede toplanmıştır.	Birinci baskıdaki uygulama tekrarlanmıştır.

⁹⁶ Tablodaki *çok anlamlı* sözcüklerin sahip olduğu farklı anlamlar (aralarında ilişki bulunması sebebiyle) numaralandırılmamış; yalnızca *eş adlılık* söz konusu olduğunda numaralandırmaya başvurulmuştur.

* Birinci baskıdan seçilen madde başlarından, ikinci baskının birinci cildinde bulunmayanlar için: (bk. **Tablo 18**)

Madde Başı	Sözcük Türü	Anlamlar	DURUMU	
			1. bs.	2. bs. / 1. c.
sal [صال]	is.	1. Su taşıtı 2. eyl. Sal-	Öncelikle birinci anlam açıklanmış; ikinci anlam ise aynı maddede iç madde yapılmıştır. İkinci anlama ait türevler de aynı yerde iç madde olarak ele alınmıştır.	Ayrı birer madde başı düzenlenmiştir.
Midilli [مدلول]	is.	1. Bir şehir adı 2. Bir çeşit at	Madde başı olarak birinci anlam açıklanmış; ikinci anlam ise ilkiyle köken bilgisi açısından ilişki kurularak aynı yerde iç madde yapılmıştır.	Birinci baskıdaki uygulama tekrarlanmıştır.
mostra [موضطره]	is.	1. Numune, örnek 2. Bir çeşit kuş	Bahsi geçen anlamlara ait tanımlar tek maddede toplanmıştır.	Birinci baskıdaki uygulama tekrarlanmıştır; argo niteliğindeki bir iç madde eklenmiştir.

Tablo 24'te görüldüğü üzere sözlük hazırlayıcısı, aynı bağlamda çeşitli anlamlar kazanıp *çok anlamlı* duruma gelen sözcüklerin tüm anlamlarına ait açıklamaları tek madde başında toplamış ve numaralandırmadan art arda sıralamıştır (ör. *dil: 1*). Aralarında anlam ilişkisi bulunmayan, aynı yazım ve sesletime sahip sözcükleri de (yani eş adlıları da) ayrı madde başlarında ele almak yerine, genellikle tek madde başında toplamıştır (ör. *bahâr, çırçır, dil, mostra*). Bu uygulamaya kimi zaman, aralarında anlam ilişkisi bulunduğunu belirten açıklamalar da eklemiştir (ör. *Midilli*) ve böylece eş adlı sözcükleri, çok anlamlı kabul etmiştir. Farklı sözcük türlerine ait olan eş adlıları da yine tek madde başında toplamış; bu hatalı uygulamayı yeni baskıda kimi zaman düzeltmiştir (ör. *sal*). Diğer yandan *tokat, saniye* ve *çay* sözcüklerinin -aralarında ilişki bulunmayan- farklı anlamları için ayrı birer madde başı hazırlamış⁹⁷ ancak bu maddeleri “çay¹”, “çay²” biçiminde numaralandırmamıştır. Eş adlı madde başlarında numaralandırmanın yapılmaması, XIX. yüzyıl Osmanlı sahası sözlükçülüğü için olağan bir durum iken bu eksiklik, gönderimlerin niteliğini ve sözlüğün kullanılabilirliğini olumsuz etkilemiştir.

LO'nun iki baskısında, günümüzdeki sözlük uygulamalarla orantılı olarak adlar (genellikle) tekil, eylemler ise yalnızca mastar biçimleriyle madde başı yapılmış; birden fazla yazımı yaygın olan sözcüklerin farklı biçimleri, özel uygulamalarla ve gönderimler aracılığıyla aktarılmıştır.

⁹⁷ *Tokat/tokat* için aslında üç ayrı madde başı hazırlanması gerekirken, sözcüğün ilk iki anlamı tek madde başında toplanmış; özel ad olan üçüncü anlamı içinse ayrı madde başı yapılmıştır (bk. **Tablo 24**). Bu uygulamadan hazırlayıcının, (bu bağlamda bir açıklama yapmamış olsa da) sözcüğün ilk iki anlamı arasında bir ilişki olduğunu düşündüğü (yani bunları *çok anlamlı* kabul ettiği) çıkarımı yapılabilir.

Hazırlayıcı tarafından eş adlı kabul edilen sözcükler ayrı madde başlarında ele alınmış ancak *eş adlılık* olgusu, genellikle *çok anlamlılık* ile karıştırıldığından bu tür ögeler çoğu zaman tek madde başında toplanmıştır. Diğer yandan özel adlar, terimler ve ekler her iki baskıda madde başı yapılmıştır. Günümüzdeki sözlük bilimsel anlayışa ters düşen bu uygulama, eserin hazırlanma amacının “Türkçenin söz varlığını bir araya getirmek” ve “Osmanlı Türkçesinin dil bilgisi kurallarını açığa çıkarmak”; kullanıcı kitlesinin ise “toplumun eğitilmiş kesimini oluşturan aydınlar” olduğu düşünülürse anlam kazanabilir. Sonuç olarak LO’nun iki baskısındaki madde başlarının; sözlüğün amacı/amaçları, kullanıcı kitlesi ve hazırlandığı dönemle uyumlu fakat aynı türdeki günümüz sözlükleriyle (çoğunlukla) uyumsuz olduğu söylenebilir.

2.2.2.3. İç Maddeler

İç maddeler genellikle, madde başı sözcükten türemiş ve tanımlanabilir biçimler olarak düşünülür; sözlükte madde başının iç veya alt kısmında yer aldığı için *iç madde* veya *alt madde* biçiminde adlandırılırlar. Bir sözcüğün madde başı veya iç madde yapılması, sözlüğün sunumuna ve sözlük hazırlayıcısının tutumuna bağlıdır. Dolayısıyla “her sözlüğün madde başı girişinde farklılıklar olabilir. Örneğin: TDK’nin *Türkçe Sözlük*’ünde ‘babaanne’ sözcüğü, ‘baba’ madde başlığı altında bulunurken; D. Mehmet Doğan’ın *Büyük Türkçe Sözlük*’ünde ise ‘babaanne’ ayrı bir madde başıdır.” (Günay, 2007, s. 36). Sözlük birimlerin madde başı veya iç madde biçiminde sunulması, sözlükteki bilgiye erişimi etkileyen bir konudur ve bunun için maddelerin sunumunda sözlük hazırlayıcısının tutarlı olması beklenir.

LO’daki madde düzenlerinde tek bir biçim belirlenemediğinden, hangi ögelerin madde başı ve hangilerinin iç madde olduğu tam anlamıyla açıklık kazanamamıştır (*bk. 2.2.1.3*). Genel eğilimlerden hareketle seçilebilen 350 madde başının (*bk. EK 1-3*) incelenmesiyle, bu konudaki uygulamaların genel anlamda sözlüğün amacı ve kullanıcı kitlesiyle uyumlu olduğu tespit edilmiştir (*bk. 2.2.2.2*). Bu başlıkta ise bahsi geçen madde başlarına ait iç maddeler, iki baskı arasında karşılaştırılarak incelenecek; hazırlayıcının hangi ögeleri iç madde saydığı tespit edilecek ve bu konudaki uygulamaların erişilebilirliğe etkileri ortaya koyulacaktır. İki baskıdaki iç maddelerin⁹⁸ ortak özellikleri şunlardır:

- Madde başı sözcüğün türemiş biçimleri iç madde yapılmıştır. Örneğin “beş (*is.*)” maddesinde bulunan bazı iç maddeler şunlardır: *beşte bir, beşer, beşlik, beşleme, beşinci.*

⁹⁸ Her iki baskıda, madde başı sözcüğün tanımının ardından; bu sözcükten türetilmiş veya onunla ilişkili olan birtakım sözler, herhangi bir düzen gözetilmeksizin sıralanmıştır. Bunlardan tanım veya açıklama metni bulunmayanlar iç madde sayılmamıştır.

- Madde başı sözcük ile oluşturulan tamlamalar, iç madde yapılmıştır. Örneğin “bayram (*is.*)” maddesinde bulunan ortak iç maddeler şunlardır: *şeker bayramı, kurban bayramı, bayram ertesi, kara bayram, kandil bayramı, gül bayramı.*
- Madde başı sözcük ile oluşturulan deyimler iç madde yapılmıştır. Örneğin “ısırmak (*fm.*)” maddesinde bulunan ortak iç maddeler şunlardır: *avuç ısırmak, parmak ısırmak, göz ısırmak, yaka ısırmak.*
- Madde başı sözcük ile oluşturulan ikilemeler iç madde yapılmıştır. Örneğin “bu (*sf.*)” maddesinde bulunan bazı iç maddeler şunlardır: *şu bu, şuracık buracık, şöyle böyle.*
- Madde başı sözcük ile oluşturulan argo niteliğindeki ifadeler iç madde yapılmıştır. Örneğin “top (*is.*)” maddesinde bulunan ortak iç maddeler şunlardır: *top otu, top atmak, topu atmak, top yoluna gitmek.*
- Madde başı sözcük ile oluşturulan özel adlar iç madde yapılmıştır. Bu durum için “orfan (*is.*)” madde başında bulunan *Orfan Körfezi* iç maddesi örnek verilebilir.
- Madde başı sözcük ile oluşturulan, halk ağzındaki bazı kalıp sözler iç madde yapılmıştır. Bu durum için “esirgemek (*fm.*)” maddesinde bulunan *Mevlâ esirgesin* ve “iş (*is.*)” maddesindeki *iş ola* iç maddeleri örnek olarak verilebilir.
- Madde başı sözcük ile oluşturulan hastalık adları iç madde yapılmıştır. Örneğin “yel (*is.*)” maddesinde bulunan bazı ortak iç maddeler şunlardır: *yelyutan, yelli.* Benzer şekilde ilaç, bitki, organ, yemek ve hayvan adları da iç madde yapılmıştır.
- Madde başının sözcük türüne uygun olmayan bazı sözcükler de iç madde yapılmıştır. Örneğin *sıfat* etiketli “arslan” maddesinde aslında isimden türetilmiş şu iç maddeler bulunmaktadır: *arslançı, arslanlı, arslanağzı.*
- Madde başının bir ek olması durumunda iç maddeler, söz konusu ek kullanım örnekleri niteliğini taşımaktadır. Örneğin küçültme eki olan “cık (*ed.*)” madde başında iç maddeler şunlardır: *çocukçuk, bebecik, köycük.*
- Madde başı sözcüğün birden fazla anlama sahip olması durumunda iç maddeler, bu anlamların sunulduğu sıraya göre değil; karmaşık bir biçimde dizilmiştir.
- İç maddelerin birden fazla anlama sahip olması durumunda tanımlar numaralandırılmadan sunulmuştur.
- Aynı anlamı taşıyan iç maddeler art arda sıralanmış ve tanımları bir kez yapılmıştır. Bu uygulamaya örnek olarak “dil (*is.*)” maddesinde bulunan *dile gelmek* ve *dillere düşmek* iç maddeleri verilebilir.
- Birkaç istisna dışında iç maddelerin hangi sözcük türüne ait olduğu bilgisi genellikle verilmemiştir (*bk. Tablo 29*).

İç maddeler konusunda ortak yöntemlerin çoğunlukta olduğu görülse de, bazı uygulamaların iki baskı arasında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu uygulamalar ve erişilebilirliğe etkileri şu şekilde özetlenebilir:

- Birinci baskıda genellikle, iç içe yerleştirme (*nesting*) yöntemiyle, kök niteliğindeki bir sözcük madde başı yapılmış ve (yazım benzerliği sebebiyle) o kökten türediği düşünülen sözcükler iç madde yapılmıştır. Örneğin “ök (*is.*)” madde başındaki iç maddelerin bir kısmı şunlardır: *öğürmek*, *öksürmek*, *öksürük*, *öksüz*, *ökke* [öfke], *öğle*, *öğey* [üvey], *öğretmek*, *öğrenmek*, *öğmek* [övmek], *öğüt*, *ökçe*. Bunların birçoğu, aslında madde başı niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla bu uygulama ile kullanıcının bilgiye erişimi kısıtlanmıştır. Bahsi geçen madde başı, ikinci baskıda iç maddesiz düzenlenmiş; ilk baskıdaki iç maddeler ise ayrı birer madde başı yapılmıştır⁹⁹. İlk baskıda benimsenen yanlış uygulamaların ikincisinde bu şekilde düzeltilmeye çalışıldığı söylenebilir.
- Birinci baskıda yaygın bir biçimde kullanılan iç içe yerleştirme yönteminin kaynağında sözcüklerin yazım benzerliği bulunduğu için kimi zaman iç maddeler yanlış köke dayandırılmıştır. Örneğin ilk baskıda bulunan “toy (*is.*)” madde başında şu sözcükler iç madde yapılmıştır: *toymak* [doymak], *göz toymak*, *toymak bilmez*, *toyurmak*, *aç toyurmak*, *toyluk*, *tokluk*, *tok*, *toyum*, *toyumluk ganâim*. İkinci baskıda ise bu köken tahminlerinin yanlış olduğu anlaşılmış ve söz konusu iç maddeler, ayrı birer madde başı olarak düzenlenmiştir. İlk baskıda kullanılan bu yöntem, ulaşılabilirliği azalttığı gibi, kullanıcının yanlış çıkarım yapmasına sebep olmuştur.
- Birinci baskıda bazı iç maddelerin türemiş biçimleri de iç madde yapılmıştır. Örneğin “taramak (*fm.*)” maddesinde iç madde olan *tarak* sözcüğünün, yine iç madde yapılan türevleri şunlardır: *sakal tarağı*, *demir tarak*, *taşçı tarağı*, *deniztarağı*, *bahçe tarağı*, *tarla tarağı*, *el ayak tarağı*, *pabuş tarağı*, *taraklı ariz*, *kuş tarağı*, *bez tarağı*, *tarak kesesi*, *tarak sedef*, *taraklı kumaş*, *taragay*, *taraklamak*. İç maddenin iç maddesi konumunda olan bu türevler, madde başı sözcüğün önüne geçmekte ve aslında *tarak* sözcüğünün madde başı yapılması gerektiğini düşündürmektedir.
- İkinci baskıda bazı madde başlarına yeni iç maddeler eklenmiştir. Örneğin “sakal (*is.*)” maddesinin ilk baskıdaki iç maddeleri şunlardır: *sakal bırakmak*, *aksakal*, *ak sakal kara sakal*, *sakaldöken*, *sakalı elevermek*, *keçi sakalı*, *sakal cücüğü*, *sakallı adam*. İkinci baskıda, bahsi geçen iç maddelerin üzerine şunlar eklenmiştir: *saç sakal*, *sakal başı dağıtmak*, *tahta sakalı*, *sakala gülmek*, *sakalı değirmende ağartmak*, *işin sakalı bitmek*, *sakalı tıraş etmek*.

⁹⁹ Bu uygulamaya “arımak (*fl.*)” ve “sal (*is.*)” madde başları da örnektir.

- İlk baskıda iç madde olan özel adların (bk. **Tablo 25**) büyük çoğunluğunun ikinci baskıda ayrı birer madde başı yapıldığı tespit edilmiştir¹⁰⁰. Bunlardan *Timur*, *Demirbaş Karlos* ve *Mevlana* olmak üzere 3’ü kişi adı, 7’si ise yer adıdır. “Kazdağı (*is.*)” ve “sayrı (*sf.*)” madde başlarının altında yer alan *Sâînkale* ve *Kazlı Göl* iç maddeleri, aslında madde başı yapılmalıdır. Bu tür uygulamalar, erişilebilirliği etkileyip sözlüğün kullanımını zorlaştırdığı gibi kullanıcının yanlış çıkarımlar yapmasına sebep olmaktadır.
- Atasözleri her iki baskıda genellikle madde başı sözcükleri örneklendirme amacıyla kullanılmıştır (bk. **2.2.2.10**). İncelenen madde başlarında, ikinci baskıda iç madde olarak atasözlerine rastlanamamıştır. Birinci baskıda, bu anlamda bulunan tek örnek ise “bal (*is.*)” maddesinde yer alan *ucunu bul da yağa bala ver* iç maddesidir (bk. **Tablo 26**).

Tablo 25. Seçilen Madde Başlarında İç Madde Yapılan Özel Adlar

Madde Başı	Sözcük Türü	İç Maddeler	Bulunduğu Baskı
orfan	<i>is.</i>	Orfan Körfezi	1 ve 2.
timur [demir]	<i>is.</i>	Timur Timurbaş [Demirbaş] Karlos	1.
şeytan	<i>is.</i>	Şeytân Çarşısı	
sayrı	<i>sf.</i>	Sayınkal’a	
taramak	<i>fm.</i>	Taraklı Borlu	
top	<i>is.</i>	Topçu	
Kazdağı	<i>is.</i>	Kazlı Göl	
lacivert	<i>is.</i>	Azur	
mağara	<i>is.</i>	Mağaralı	1 ve 2.
mevlâ	<i>is.</i>	Mevlânâ	1.
Mis	<i>is.</i>	Meysan	

İç maddeler konusunda birinci baskının genel eğilimi, iç içe yerleştirme yöntemi iken; ikinci baskıda genel eğilim, iç maddeleri madde başı olarak yeniden düzenlemedir. Bu sebeple iç madde sayısı, ikinci baskıya eklemeler yapılarak arttırılmaya çalışılsa da, ilk baskıda daha fazladır. Bahsi geçen yöntemlerin uygulanmasında, her iki baskıda birtakım hatalar ve tutarsızlıklar tespit edilmiştir. Buna rağmen ikinci baskının erişilebilirlik konusunda daha iyi durumda olduğu söylenebilir. İç maddelerin söz varlığı, özellikle deyimler ve kalıp sözler açısından zengindir (bk. **Tablo 26**). Ayrıca mecaz anlamın ağır bastığı, argo ve hakaret yollu ifadelerin de iç madde yapıldığı görülmüş; tespit edilen bu tür ögeler **Tablo 27**’de sunulmuştur.

¹⁰⁰ Bu durumun sebebi, sözlük hazırlayıcısının birinci baskıdaki iç içe yerleştirme uygulamasından ikinci baskıda çoğunlukla vazgeçmiş olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için: (bk. **2.2.1.4.**)

Tablo 26. Seçilen Madde Başlarında İç Madde Yapılan Deyimler ve Diğer Kalıplaşmış Sözcükler

Madde Baş	İç Maddeler	Bulunduğu Baskı
ak	ak şeytan kara şeytan ak taş kara taş	1.
av	köpek olalı bir av avladı	2.
esirgemek	Mevlâ esirgesin söz esirgemek	1 ve 2.
ısırmak	avuç ısırmak parmak ısırmak göz ısırmak yaka ısırmak	
istemek	söz istemez ister olsun ister olmasın	2.
iş	iş ola	1 ve 2.
	iliğe işlemek	1.
	iş işten geçmek bir iş oldu	2.
ök	hâlini öğretmek	1.
us	us bahası	1 ve 2.
baş	baş almak baş oynamak baş başa vermek baş göz yarmak baştan indirmek değirmen suyu baş olmak baş bağlamak baş üstüne	
	başına medârı yok baş üstünde yeri	2.
bakmak	eğri bakmak ağıza bakmak dört yana bakmak yüze bakmak yüz yüze bakmak yüze bakmamak	1 ve 2.
	bakakalmak bak, bana bak	1.
bal	ucunu bul da yağa bala ver ballandırmak	1.
beğenmek	adam beğenmemek kendini beğenme	1 ve 2.
bulut	buluttan nem kapmak	2.
bayram	bayram etmek	1 ve 2.
perde	göz perdesi perde kaldırmak perde yırtılmak	1.
pelâs [palas]	pelâs pandıras	2.

Madde Başı	İç Maddeler	Bulunduğu Baskı
Türk	Türkçeyi unutturmak Türkçe bilmez	1.
timur [demir]	timur [demir] ayak timur [demir] leblebi	
çat	çat burada çat kapı arasında	2.
çay	denizi geçip çayda boğulmak	1 ve 2.
çenber [çember]	feleğin çenberinden geçmek	
halvet	oda halvete dönmek	1.
dört	dört ayak olmak dört el ile yapışmak dört başı mamur adam dört yanına bakınmak	
		dört dönmek
deli	ne oldum delisi deli dolu	1 ve 2
dil	dile gelmek, dillere düşmek dil ucunda dil uzatmak dilini kesmek	
	ağzı dili yok dilleşmek dillerde gezmek	1.
	dili uzun ağzı var dili yok dil çıkarmak dilini tutmak dil tutmak	2.
zevk	zevki dert üstüne zevke bakmak zevke gitmek	1.
renkli	renği yok adam renk renk olmak	
saat	saat başı saat on birde	1 ve 2.
sel	sel önünden kütük kapmak	
sevmek	sevinçten yere basmamak	1.
	Allah'ı seversen, Allah'a isen	2.
söz	söz eri sözünün eri söz anlamak söz bilmek sözünü bilmek söz düşmek söz dinlemek	1 ve 2.
	söz götürmez söz yok söz kesmek sözü kesmek	2.

Madde Başı	İç Maddeler	Bulunduğu Baskı
	sözde durmak söz geçirmek sözünü yabana atmak sözüm ona söz gelişi, söz gelimi	
şeytan	şeytan tüyü	1.
sağır	hem sağır hem sığır	1 ve 2.
sal	el sallamak sallapati sallasırt etmek salkım saçak kapıp salıvermek sövüp saymak hiçe saymak	1.
sakal	ak sakal kara sakal sakalı elevermek	1 ve 2.
	sakalı değirmende ağartmak işin sakalı bitmek	2.
taramak	aran taran	1 ve 2.
	arayıp taramak	1.
davranmak	ağır davranmak	1 ve 2.
top	altın topu	
toy	göz toymak [doymak] toymak [doymak] bilmez	1.
asker	asker birikmiş	
fenâ	fenâsı bu ki iç fenâ olmak	
kabak	kabak başta patlamak kabak tadı vermek	1 ve 2.
	başı kabak yalın ayak	1.
	başı kabak	2.
kırk	kırklara karışmak kırklamak	1.
kaval	üstü kaval altı şeyhâne	1 ve 2.
koçmak	kucağa varmak	1.
kıl	kılı kırk yarmak burnundan kıl aldırılmamak	1 ve 2.
	yağdan kıl çekmek	2.
kebab	ciğer kebabı olmak	1 ve 2.
	kebabçı kedisi gibi yutkunmak	2.
kerrâke	Vehbi'nin kerrâkesi	1 ve 2.
kül	benzi kül olmak külünü savurmak	
kim	kimimiz var kimsemiz yok	1.
gebe	geceler gebedir	1 ve 2.
gemi	gemiye duvarda gören	

Madde Başı	İç Maddeler	Bulunduğu Baskı
göstermek	parmakla gösterilmek göze mal görünmemek yaşını göstermemek yol göstermek	1 ve 2.
	Rabb'im göstermesin	2.
gövde	gövdeli ağır gövdeli	1 ve 2.
gölge	gölgesinden korkar	
lakırdı	lakırdı etmek lakırdısını etmek lakırdı bitirmek lakırdı söylemek lakırdı taşımak lakırdı karıştırmak boş lakırdı	1 ve 2.
	lakırdısı olmaz	2.
mertek	elifi mertek zanneder	1 ve 2.
makâm	başa makâmlar gelmek	1.
mıncık	mıncığı çıkarmak	1 ve 2.
maymun	maymun gibi mukallid maymun iştahlı	
ninni	şerrine ninni	
yıkmaq	gönül yıkmak birinin üzerine yıkmak	2.
	ev yıkmak	
yel	yele vermek	1 ve 2.
	yel yepelik gitmek yeldirmek	1.
	yel yeperek	2.

Tablo 27. Seçilen Madde Başlarında İç Madde Yapılan Argo Niteliğindeki İfadeler

Madde Başı	İç Maddeler	Bulunduğu Baskı
arlan	arlanlanmak	1 ve 2.
ak	akşamcı	1.
ök	öksüz sevindiren	
ufatmak	ufaklık	
baş	iki başlı ejder başı alınmak	
bakmak	bakıcı bakıcılık	
beş	beşkardeş beş parmak	1 ve 2.

Madde Başı	İç Maddeler	Bulunduğu Baskı
balgam	balgam bırakmak	1.
Türk	birinin türküsünü çağırarak	
Çingâne [Çingene]	çingânelik	1 ve 2.
	çingâne borcu saçın çingânesi	2.
hammâl	hammâllık etmek	1.
hayvan	hayvan bakışlı	
deli	deli duman	1 ve 2.
dil	dilli düdük dillenmek	1.
zevk	zevke almak	
zevzek	zevzeklenmek	
söz	sakat söz söz ebesi	2.
şeytan	şeytanın art ayağı şeytanları ayaklanmak	1.
sağır	sağır yağır	2.
sal	beşik sallamak kuyruk sallamak kolan salıncağı	1.
sırıtmak	sırıtkan	
sakal	sakallı adam	1 ve 2.
	sakala gülmek	2.
soğan	kaba soğan sakala soğan doğramak tavuk ayağı yemiş	1 ve 2.
dal	daltaban hazele dal dalkavuk	1.
top	top otu top atmak topu atmak top yoluna gitmek	1 ve 2.
	top topuz topu mihlamak topaç adam topal iskemle topuz altında	1.
fenâ	fenâ karı	1.
kaşkaval	kuru kaşkaval	1 ve 2.
kadîd	kuru kadîd	1.
koş	aşağı koşu adamlar	
kukulya	kukulyacı kukulyacı kıyafetli	
kıl	kıllanmak	
kül	kül kedisi külhânî	
	külhân misâfiri	

Madde Başı	İç Maddeler	Bulunduğu Baskı
gövde	gövdeye atmak	1 ve 2.
lakırdı	lakırdı olmaz adam	2.
mankır [mangır]	mankır yetiştirmek	
muâmele	muâmeleci	1.
makâm	makâm etmek, makâm tutturmak	
minimini	minimini bebek	1 ve 2.
yeğen	deve yeğeni	
yel	yerinde yeller esmek	

Madde başı sözcükten türetilmiş veya onunla ilişkili olan bütün öğeleri madde içlerinde bir araya getirme eğilimine sahip olan sözlük hazırlayıcısının, bunları çoğunlukla karmaşık bir biçimde sunduğu; bazılarını -tanım/açıklama metni eklemeyen- art arda sıralamakla yetindiği ve yalnızca bir kısmına sözcük türü etiketi eklediği tespit edilmiştir. Bu tür tutarsız uygulamalar, sözlüğün iki baskısındaki iç maddelerin sınırlarını ve kesin sayılarını tespit etmeyi zorlaştırmıştır. İç içe yerleştirme yönteminin yaygın bir biçimde uygulandığı birinci baskıda, aslında madde başı niteliği taşıyan pek çok öge iç madde yapılmıştır. Ulaşılabilirliği olumsuz yönde etkileyen bu uygulamadan ikinci baskıda büyük ölçüde vazgeçilmiştir. Yer adları, kişi adları, halk diline ait kalıplaşmış ifadeler ve argo niteliğindeki sözler gibi genel dilin farklı katmanlarına ait pek çok öge, her iki baskıda iç madde yapılmıştır. Sonuç olarak LO'daki iç maddelerin söz varlığı açısından zengin olduğu fakat bu konudaki tutarsız uygulamaların sözlüğün kullanımını zorlaştırdığı söylenebilir.

2.2.2.4. Sözcük Türleri

Sözcük türlerinin sınıflandırılması ve tanımlanması, Türk dil bilgisinin tartışmalı konularından biridir. Geleneksel dil bilgisinde bu konu, genellikle iki farklı yaklaşımla incelenmektedir: İlk yaklaşımda sözcükler, öncelikle *isim*, *fiil* ve *edat* olmak üzere üç bölümde ele alınır. Ardından isim, kendi içinde: *isim* (ad), *zamir* (adıl), *sıfat* (önad) ve *zarf* (belirteç); edat ise *çekim edatı*, *bağlama edatı* ve *ünlem edatı* olmak üzere bölümlendirilerek toplamda 8 ayrı sözcük türü listelenir (bk. Ergin, 2000, s. 216-218). İkinci yaklaşımda ise doğrudan *ad*, *sıfat*, *zamir*, *zarf*, *takı* (edat), *bağlam* (bağlaç), *ünlem* ve *fiil* (eylem) olmak üzere 8'e ayrılarak incelenir (bk. Banguoğlu, 2015, s. 152). Günümüzde çeşitli eleştiriler alan bu sınıflandırmaların yerine yeni teklifler sunulmuştur¹⁰¹.

¹⁰¹ Ayrıntılı bilgi için: (bk. Delice, 2017, s. 356-359)

LO'nun ilk baskısında 17 farklı sözcük türü etiketinin bulunduğu (bk. 1.6) bilinmektedir. İkinci baskının birinci cildinde madde başlarının büyük bir bölümü (toplam 5644 adet), sözcük türü etiketi olmadan düzenlenmiştir. Diğer madde başlarında ise ilk baskıdaki birkaç etiketin çıkarılması dışında, sözcük türlerinin aynı olduğu görülmüştür. İki baskıda bulunan sözcük türleri ve toplam madde başı sayıları **Tablo 28**'de sunulmuştur.

Tablo 28. İki Baskıdaki Sözcük Türü Etiketleri ve Toplam Madde Başı Sayıları

Sözcük Türü	Etiketi	Kısaltmalar*	Madde Başı Sayısı**	
			1. bs.	2. bs. / 1. c.
İsim	اس .	<i>is.</i>	5435	5022
Sıfat	ص .	<i>sf.</i>	431	334
Fi'l-i Müteaddî	فم .	<i>fm.</i>	250	225
Fi'l-i Lâzım	فل .	<i>fl.</i>	228	209
Edat / Edattan	ادات/اداتن .	<i>ed.</i>	110	123
Esvâtan	اصواتن .	<i>es.</i>	90	110
Nidâ	ندا .	<i>ni.</i>	33	34
Hâl.	حال .	<i>hâl</i>	9	7
İsim - Sıfat	اس ص .	<i>is. - sf.</i>	7	4
Mühmelâtan	مهملاتن .	<i>müh.</i>	4	7
Zamir	ض .	<i>zm.</i>	4	5
Fi'l-i Müteaddî ve Lâzım	فم و ل .	<i>fm. - fl.</i>	3	2
Fi'l-i Lâzım - Müteaddî	ف ل م .	<i>fl. - fm.</i>	2	2
Sıfat - İsim	ص اس .	<i>sf. - is.</i>	2	–
Mütetâbiâtan	متتابعاتن .	<i>müt.</i>	2	3
Emir	ام .	<i>em.</i>	1	–
İlm	علم .	<i>ilm.</i>	1	–
Toplam:			6612	6087

Tablo 28'de bulunan *isim*, *sıfat*, *fiil* ve *zamir* etiketleri genellikle günümüzdeki anlamlarını karşılayacak biçimde kullanılmıştır. Eylemler, nesne ile ilişkilerine göre geçişli (*fi'l-i müteaddî*) ve geçişsiz (*fi'l-i lâzım*) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Edatın kullanımı ise günümüzdeki kapsamının dışındadır. “İsim-Sıfat”, “Fi'l-i Müteaddî ve Lâzım” gibi ikili kullanımlar da dikkat çekmektedir. Sözcük türleri ve etiketlerinin kullanımları hakkında daha detaylı tespitlerin yapılabilmesi için (tüm etiketleri kapsayacak biçimde seçilen) 350 madde başı (bk. **EK 1-3**) incelenmiş ve elde edilen bulgular özetlenmiştir:

* Sözcük türü etiketlerinin sözlükte kullanılan işaretleri (veya kısaltmaları), bu tez çalışmasındaki diğer kısaltmalarla karışıklık yaratmaması için yeniden düzenlenmiştir (bk. 1.7).

** Sözcük türü etiketi bulunmayan madde başları bu incelemenin kapsamına alınmadığı için “toplam madde başı sayıları” ifadesiyle sözlüğün tamamında bulunan maddelerin sayısı kastedilmemiştir. Esasen her iki baskıda madde başları ve iç maddelerin sınırları net olmadığı için toplam madde sayılarının tespiti mümkün görünmemektedir.

- Jackson'a (2016, s. 162) göre sözlüklerde bulunan sözcük türü etiketleri, genellikle kısaltma biçimindedir. LO'daki genel uygulamalar da bu yöndedir (*bk. 2.2.1.5*) fakat *esvâttan*, *mühmelâttan* ve *mütetâbiâttan* gibi 7 etiketin (*bk. Tablo 15*), her iki baskıda istisnasız bir şekilde, kısaltılmadan kullanıldığı tespit edilmiştir.
- Kısaltma biçimindeki sözcük türü etiketleri, iki baskıdaki *Rumûzât* listelerinde sunulmuş (*bk. Tablo 14*); emir anlamındaki *em.* kısaltması ise her iki baskıda kullanıldığı hâlde bu listelere eklenmemiştir.
- Sözcük türü etiketleri, iki baskıda da genellikle madde başları için kullanılmıştır. İç maddelerde ise birkaç istisna (*bk. Tablo 29*) dışında sözcük türü bilgisine rastlanmamıştır.
- Birden fazla türde kullanılan sözcükler sözlüğe alınırken, sözcüğün her türdeki anlamı ve kullanımı için çoğu zaman ayrı bir madde başı yapılmamıştır. Bu nitelikteki sözcükler genellikle bir etiketin altında toplanarak tanımlanmıştır. Örneğin: *iğdin* madde başında, sözcüğün hem isim hem de sıfat türlerinde tanımları yapılmış fakat yalnızca sıfat (*sf.*) etiketi ile işaretlenmiştir. “şeytan (*is.*)” madde başında ise sözcüğün sıfat ve isim türlerindeki kullanımlarını gösteren iç maddeler sıralanmış ancak sıfat türü için herhangi bir etiket kullanılmamıştır.
- “İsim-Sıfat”, “Sıfat-İsim”, “Fi’l-i Lâzım-Müteaddî”, “Fi’l-i Müteaddî ve Lâzım” gibi ikili etiketler; hem isim hem de sıfat veya hem geçişsiz hem de geçişli eylem niteliği taşıyan sözcükler için kullanılmış; her sözcük türüne ayrı bir madde başı yapılmaması amacıyla türetilmiştir. Dolayısıyla bu uygulamanın temelinde, yer tasarrufu sağlama düşüncesinin bulunduğu söylenebilir.
- İki sözcük türünü birlikte karşılayan etiketlerin kullanıldığı madde başları şunlardır: “usta (*is.- sf.*)”, “alafranga (*sf.- is.*)”, “maylamak (*fl.- fm.*)” ve “bakmak (*fm.- fl.*)”. Bu maddeler incelendiğinde: *usta* ve *alafranga* sözcüklerinin, etiketlerindeki sıraya uyularak isim ve sıfat türlerindeki anlamlarının açıklandığı görülmüştür. Eylemlerde ise aynı durum söz konusu değildir. Nesne alabilen bir eylem geçişsiz duruma getirilemeyeceği için *fm* ve *l.* etiketi yanlıştır ve yerine *fm.*'nin kullanılması gerekmektedir. Bu etiketle işaretlenen *maylamak* ise geçişli bir eylem olduğu için yalnızca *fm.* ile etiketlenmelidir.
- Bazı sözcüklerin, madde başında sözcük türü etiketi bulunurken madde içinde ayrı bir türe işaret edilmiştir. Örneğin: *eñ* maddesi ilk baskıda sıfat, ikincisinde isim olarak işaretlenmiş; tanım metinlerinin ilk cümlelerinde ise “tafdil edati” olduğu belirtilmiştir.
- Bazı madde başlarının sözcük türü etiketleri ikinci baskıda değiştirilmiş; bazıları ise silinmiştir. İki baskıda farklı etiketlenen maddeler derlenrek **Tablo 30**'da sunulmuştur.

- İlk baskıda emir (*em.*), ikincide ise *esvâttan* etiketlerinin kullanıldığı “arş” madde başı, aslında ünlem türündedir ve *nidâ* olarak etiketlenmelidir. İsim, sıfat, zamir türlerine ait etiketler de bazı madde başlarında yanlış kullanılmıştır (*bk. Tablo 31*).
- Bazı madde başlarının tanımları iki sözcük türünü kapsayacak biçimde yapılmış; etiketleme ise yalnızca bir sözcük türü üzerinde gerçekleştirilmiştir. Tespit edilen maddeler, etiketleri ve tanım metinlerine göre sözcük türleri **Tablo 32**’de sunulmuştur.
- Bazı etiketler belli bir sözcük türü için değil; birden fazla türü karşılayacak biçimde, tutarsız olarak kullanılmıştır. Örneğin: *edat/edattan* etiketi bağlaçlar, pekiştirmeli sözler ve ekler; *hâl.* etiketi ise edatlar ve ikileme biçimindeki sıfatlar için kullanılmıştır. Dolayısıyla sözlük hazırlayıcısının *edat* ve *hâl.* etiketleriyle tam olarak neyi kastettiğini tespit etmek mümkün görünmemektedir.
- Bir önceki maddede açıklanan uygulamalardan dolayı, bazı sözcük türlerini karşılayan yalnızca bir etiket olduğunu söylemek mümkün değildir. Her iki baskıda madde başı biçiminde bulunan ünlemler, ikilemeler, ekler, pekiştirmeli sözler, ses yansımaları sözcükler ve etiketleri **Tablo 33**’te sunulmuştur.
- Mevcut söz varlığı, tür etiketleri üzerinden değerlendirilirse: ‘sesler’ anlamına gelen *esvât*, ses yansımaları sözcükler için; ‘birbiri ardınca gelenler’ anlamındaki *mütetâbiât*, ikilemeler için; ‘anlamsız, boş sözler’ anlamına gelen *mühmelât* ise ikilemelerin ve pekiştirmeli sözlerin anlamsız olan ögeleri için kullanılmalıdır. Bu etiketlerin sözlükteki kullanımlarına bakıldığında: “allem kallem” ve “meyâl” gibi madde başları için *mühmelâttan* etiketinin, anlamına uygun bir biçimde kullanıldığı görülmüştür. *Esvâttan*’ın farklı kullanımları olsa da, genellikle ses yansımaları sözcükler için kullanıldığı söylenebilir. *Çoluk çocuk* ikilemesinin ilk ögesi olan “çoluk” madde başının etiketi ise *mütetâbiâtan*’dır. Bu etiketin aslında ikilemenin iki ögesini birlikte karşılayacak biçimde kullanılması ve tüm ikilemelerin bu etiket ile işaretlenmesi gerekmektedir fakat **Tablo 33**’e bakıldığında, bu konuda bir standart oluşturulmadığı söylenebilir.
- LO’da *bağlaç* etiketi bulunmamaktadır; *zarf* ise yalnızca ilk baskıda yer alan bir iç maddede (*bk. Tablo 29*) kullanılmıştır. Türkçede zarfların bir sözcük türü olarak ele alınmaya başlanması, Fransız dil bilgisi çalışmalarından etkilenen Hüseyin Cahit’in 1908 yılında hazırladığı *Türkçe Sarf ve Nahiv* adlı eseriyle olmuştur (Böler, 2008, s. 4). Ahmed Vefik Paşa’nın 1876 tarihli eserinde zarf türüne yer vermesi, onun Batı’daki dil çalışmalarını yakından takip ettiğini göstermektedir. Ancak zarf niteliği taşıyan *sittin sene* maddesinin *nidâ*; *eş* maddesinin ise sıfat (*sf.*) ile etiketlenmesi, bu konudaki kararsızlığa işaret ederken; bu tür tutarsız uygulamalar, sözlüğün kullanımını zorlaştırmıştır.

- Sözlüğün iki baskısında, madde başı sözcüğün ardından bazı etiketler eklenmiştir. **Tablo 28**'de toplanan bu etiketlerden “*ilm.*” dışında, tamamı sözcük türü bilgisi içermektedir. Madde başı sözcüklerden yalnızca ilk baskıda *Çağatay* için kullanılan *ilm.* etiketinin, her iki baskıda *Timur* iç maddesi için de kullanıldığı tespit edilmiştir (bk. **Tablo 29**). Bu kullanımlara göre sözlük hazırlayıcısının, özel kişi adları için bu etiketi tercih ettiği düşünülebilir ancak *Çağatay* madde başının ikinci baskıda isim (*is.*) olarak etiketlenmesi ve ilk baskıdaki *Timurbaş* [Demirbaş] *Karlos* iç maddesinin de isim etiketini taşıması (bk. **Tablo 25**) bu tespiti şüpheli duruma getirmektedir.

Tablo 29. Seçilen İç Maddelerden Sözcük Türü Etiketleri Bulunanlar

Madde Başı	İç Madde	Sözcük Türü	Bulunduğu Baskı
arımak	ârî	<i>ni.</i>	1.
ak	akşam	<i>zf.</i>	
iş	iş ola	<i>ni.</i>	1 ve 2.
beğenmek	hünkârbeğendi	<i>is.</i>	1.
timur [demir]	Timur	<i>ilm.</i>	
lakırdı	laklak	<i>es.</i>	
mağara	Mağaralı	<i>is.</i>	1 ve 2.

Tablo 30. Seçilen Madde Başlarından Sözcük Türü Etiketleri İki Baskıda Farklı Olanlar

Madde Başı	Sözcük Türü Etiketleri	
	1. bs.	2. bs. - 1. c.
arş	<i>em.</i>	<i>es.</i>
eñ	<i>sf.</i>	<i>is.</i>
bankır bankır	<i>hâl.</i>	–
Çağatay	<i>ilm.</i>	<i>is.</i>
hani / hanı	<i>is.</i>	–
davranmak	<i>fl.</i>	–
zevzek	<i>is.</i>	<i>sf.</i>
kancık	<i>is.</i>	–
kurgan	<i>is.</i>	–

Tablo 31. Seçilen Madde Başlarından Sözcük Türü Etiketi Yanlış Olanlar ve Doğruları

Madde Başı	Etiketi	Doğru Etiket	Bulunduğu Baskı
arş	<i>em.</i>	<i>ni.</i>	1 ve 2.
orfan	<i>is.</i>	<i>sf.</i>	
ufatmak	<i>fl.</i>	<i>fm.</i>	
bravo	<i>is.</i>	<i>ni.</i>	
ceste	<i>is.</i>	<i>zf.</i>	1.
çımkırmak	<i>fm.</i>	<i>fl.</i>	1 ve 2.
renkli	<i>is.</i>	<i>sf.</i>	1.
zevzek	<i>is.</i>	<i>sf.</i>	
şeytân	<i>is.</i>	<i>sf.</i>	
serhoş	<i>is.</i>	<i>sf.</i>	
sağır	<i>is.</i>	<i>sf.</i>	1 ve 2.
soytarı	<i>is.</i>	<i>sf.</i>	
turfanda	<i>is.</i>	<i>sf.</i>	
kadîd	<i>is.</i>	<i>sf.</i>	1.
kamu	<i>ed.</i>	<i>sf.</i>	1 ve 2.
kaval	<i>zf.</i>	<i>sf.</i>	2.
matruş	<i>is.</i>	<i>sf.</i>	1 ve 2.
nemlenmek	<i>is.</i>	<i>fl.</i>	1.

Tablo 32. Seçilen Madde Başlarından Tanımları Birden Fazla Sözcük Türünde Yapılanlar ve Bunların Etiketleri

Madde Başı	Tanım Metnine Göre Sözcük Türleri	Sözlükteki Etiketi	Bulunduğu Baskı
arslan	sıfat ve isim	<i>sf.</i>	1 ve 2.
ak	isim ve sıfat	<i>is.</i>	
iğdin	isim ve sıfat	<i>sf.</i>	
baş	isim ve sıfat	<i>is.</i>	
bu	sıfat ve zamir	<i>sf.</i>	
telve	isim ve sıfat	<i>is.</i>	
timur [demir]	isim ve sıfat	<i>is.</i>	
top	isim ve sıfat	<i>is.</i>	
kenif	isim ve sıfat	<i>is.</i>	1.
kül	isim ve sıfat	<i>is.</i>	1 ve 2.
kim	zamir ve bağlaç	<i>sf.</i>	1.
yeke	sıfat ve isim	<i>sf.</i>	1 ve 2.

Tablo 33. Birden Fazla Sözcük Türü İçin Kullanılan Etiketler ve İşaretlendikleri Madde Başları

Türü	Madde Başı	Etiketi
Ünlem	arş	<i>em.</i>
	be, behey lebbeyk	<i>ni.</i>
İkileme (Sıfat/Zarf)	bankır bankır	<i>hâl.</i>
	allem kallem meyal	<i>müh.</i>
	çoluk	<i>müt.</i>
	kem küm	<i>es.</i>
Yansıma	öhö öhö öhö çat vakvak	<i>es.</i>
Pekiştirme	bem ham yap	<i>ed.</i>
	çör	<i>is.</i>
	ter	<i>es.</i>
Ek	cık layın/leyin	<i>ed.</i>

LO'nun her iki baskısında sözcük türü etiketleri çok çeşitli olsa da, uygulamalarında görülen tutarsızlıklar bu etiketlerin kapsamlarının belirlenmesini ve sözlüğün kullanımını zorlaştırmıştır. Söz konusu etiketlerden hareketle A.Vefik Paşa'nın "sözcük türü" saydığı ögeler şu şekilde sıralanabilir: adlar, eylemler, sıfatlar, zamirler, edatlar, ünlemler, ikilemeler, anlamsız sözler¹⁰², ses yansımaları sözcükler. Zarf etiketinin yaygın biçimde kullanılmaması, bağlaçların eksikliği; ses yansımaları sözcükler, anlamsız sözler ve ikilemelerin tür sayılması dışında bu sınıflandırmanın, günümüz dil bilgisinde bulunan ikinci eğilime yakın olduğu söylenebilir. Sözcük türü bilgilerinin genellikle kısaltmalarla aktarılması ve ikili etiketlemeler, iki baskıda yer tasarrufu sağlamaya çalışıldığını akla getirmekte iken *mühmelâttan* ve *mütetâbiâtan* gibi bazı türlerin her iki baskıda kısaltılmadan yazılması, bu düşüncüyü şüpheli kılmaktadır. Kullanılan kısaltmalardan *em.*'in *Rumûzât* listelerinde yer almaması, erişilebilirliği olumsuz etkilemiştir. Diğer yandan, eylemlerin Batı sözlükçülüğü yöntemleri çerçevesinde geçişli ve geçişsiz olarak sınıflandırılması, "Türk sözlükçülüğü için dönemine kıyasla çok büyük bir gelişme ve ilerleme" (Yavuzarslan, 2009, s. 132) sayılmıştır. "Türkçenin dil bilgisi kitaplarında 1908 yılından önce yer almayan" (Böler, 2008, s. 4) *zarf* türüne, 1876 tarihli (ilk) baskıda -deneme seviyesinde de olsa- yer verilmesi ise A. Vefik Paşa'nın özellikle Fransız dil bilgisi çalışmalarını yakından takip ettiğini ve bunlardan

¹⁰² ikilemelerin ve pekiştirmeli sözlerin anlamsız olan ögeleri

etkilendiğini göstermektedir. Sonuç olarak LO'nun iki baskısında sözcük türleri konusunun Batı'daki sözlükçülük yöntemleri çerçevesinde geliştirildiği ve bu açıdan dönemine göre daha ileride olduğu ancak bu konudaki tutarsız uygulamalar ve belirsizliklerin sözlükten faydalanmayı zorlaştığı söylenebilir.

2.2.2.5. Yazım ve Sesletim

Yazım ve sesletim arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Bu sebeple sözlük bilimi kaynaklarının birçoğunda yazım (*orthography*) ve sesletim (*pronunciation*) terimleri genellikle eş anlamlı olarak ele alınmış ve kullanılmıştır (E. Aslan, 2017b, s. 53). Yazım (imlâ), bir dilin sözcüklerinin doğru olarak yazıya geçirilmesini sağlayan ortak yazı şekli; sesletim (telaffuz) ise sözcüklerin söyleyiş biçimi olarak adlandırılır (Gümüşkılıç, 2008, s. 273). Genellikle yazım kılavuzlarıyla ilişkilendirilen yazım konusu, sözlükler için de önemlidir. Çünkü kullanıcılar, sözcüklerin doğru yazımlarını öğrenmek için de sözlüklere başvurur. Bu sebeple madde başları, standart yazım ve sesletimi yansıtabilecek biçimde düzenlenmelidir (E. Aslan, 2017b, s. 53-54).

Osmanlı Türkçesi metinlerinin yazımında sözcüklerin bağlı olduğu dilin yazım kuralı esas alınmıştır. Bir sözcük Arapça veya Farsça kökenli ise bu dillerdeki biçimleri değiştirilmeden yazılmıştır. Türkçe kökenli sözcüklerin yazımında ise yüzyıldan yüzyıla değişiklik görülmektedir. Hatta bir sayfada Türkçe bir sözcüğün birden çok yazım biçimine rastlamak mümkündür (Kantar, 2010, Sunuş). Bu değişkenlik, sözcüklerin okunuşlarını ve anlamlandırılmasını sorunlu duruma getirdiği gibi Osmanlı Türkçesi döneminde sözlük hazırlamayı da zorlaştırmıştır.

Yazım ve sesletim konularına ayrı bir önem verdiği görülen A. Vefik Paşa'nın tutarsız yazıma sahip Türkçe sözcükler hakkında izlediği yol, LO'nun ön sözlerine göre şöyledir:

Mürekkebâtan iki yerde yazılanlar yalnız birinde şerh olundu. (...) meselâ yapağı [یپاگی], çukur [چوقور], yanaşmak [یناشمق] yerine “یناشمق, چقور, یپاگی” imlâsı câiz ve merî bulunduğundan bunların ba'zısı iki yerde gösterildi. Lâkin teksîr-i sevâd-ı hatâdan ictinâben çoğunda bu tekellüften vâz gelindi.

Bu ifadelerle göre: Arapçanın yazım geleneğine uyularak¹⁰³ ünlüleri eksik yazılan Türkçe sözcüklerden bazıları bu sözlükte hem uzun hem de kısa biçimleriyle yer almıştır. Çünkü kısa biçimler, yanlış olsa da yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak hatayı yaygınlaştırmamak (yani, eksik ünlülü biçimlerin yayılmasını engellemek) için birçok sözcükte bu uygulama hayata geçirilmemiştir. Dolayısıyla A. Vefik Paşa'nın, madde başlarının yazımı konusunda tutarsız

¹⁰³ Bu yazım karmaşasının Arapçanın etkisinden kaynaklandığı bilgisi, yalnızca ikinci baskı ön sözünde belirtilmiştir. Ön sözler hakkında ayrıntılı inceleme için: (bk. 2.1.3); Osmanlı Türkçesindeki yazım (imlâ) sorunu için: (bk. 1.4).

uygulamalar benimsediği söylenebilir. Ayrıca bu tür sözcüklerin bir kısmı, iki kere madde başı yapılmış; tanım veya açıklamaları ise yalnız bir kere yazılmıştır. Ancak tanım metnlerinin sözlük hazırlayıcısına göre doğru kabul edilen yazımın madde başında mı, yoksa yaygın olan biçimin verildiği maddede mi olduğu belirsizdir. Bu belirsizliğin açıklığa kavuşması ve çok biçimli yazımların aktarılmasında tercih edilen yöntemlerin belirlenebilmesi için 350 madde başı (bk. **EK 1-3**) incelenmiş; elde edilen bulgular, şu şekilde özetlenmiştir:

- Ön söz metnlerine göre ünlü harfleri eksik yazılan Türkçe sözcüklerden bazıları, farklı yazımları yansıtacak biçimde madde başı yapılmıştır. Bu bağlamda üç yöntemin uygulandığı tespit edilmiştir: (1) Sözcüklerin tüm yazım biçimleri ayrı ayrı madde başı yapılmış, yaygın olan yazımın madde başında asıl tanım ve açıklamalar yazılmış, yaygın olmayan yazım biçimlerinin bulunduğu madde başlarında ise asıl maddeye gönderim yapılmıştır. (2) Sözcüklerin farklı yazım biçimleri tek maddede ve madde başı düzeyinde sunulmuştur. (3) Farklı yazım biçimleri yine tek maddede fakat madde içinde sunulmuş, ardından tanım ve açıklama metinleri aktarılmıştır.
- Birinci yönteme örnek olarak *bayram* sözcüğü verilebilir. Sözlüğün her iki baskısındaki “بیرام (is.)” madde başında, tanım yerine “aslı بیرام” açıklaması yapılmış; ardından bayram türleri iç madde olarak sıralanmış ve tanımlanmıştır. Asıl yazım biçiminin bulunduğu “بیرام” maddesine bakıldığında ise yalnızca “بیرام” biçiminin olduğu maddeye gönderim yapıldığı görülmüştür. Dolayısıyla bu yöntemde tanımın yer aldığı madde başı yazımının, hazırlayıcının doğru kabul ettiği biçimi değil; yaygın olanı gösterdiği söylenebilir.
- Madde başlarının yazımında çok biçimliliği yansıtacak biçimde düzenlenmesine dayanan ikinci yönteme, *kabak* sözcüğü örnek verilebilir. Bu sözcük her iki baskıda “قباق قباق (is.)” biçiminde madde başı yapılmıştır. Görüldüğü gibi bu yöntemde, hazırlayıcının doğru saydığı yazım ile yaygın yazım biçimi arasında ayırım yapılmamış; ikisi birlikte sunulmuştur.
- Farklı yazım biçimleri konusunda her iki baskıda en fazla kullanılan yöntem olan üçüncüsüne, *çımkırmak* sözcüğü örnek verilebilir. İki baskıda da “چمقمرق (fm.)” biçiminde madde başı yapılan bu sözcüğün tür etiketinin ardından -tanımına geçilmeden önce- “چيمقمرق” ifadesi eklenmiştir. Bu yöntemde genellikle, yaygın olan yazım biçiminin madde başı yapıldığı söylenebilir.
- Türkçe kökenli *ısırmak*, *çırçır*, *sağır* ve *kırk* sözcükleri her iki baskıda, Arapça yazım geleneğinin etkisiyle “اصرمق (fm.)”, “چرچر (is.)”, “صاغر (is.)”, “قرق (is.)” biçimlerinde

madde başı yapılmış ancak sözlük hazırlayıcısının önerdiği yazım biçimleri hakkında herhangi bir ek açıklama yapılmamıştır.

- *Esirgemek* ve *bulut* gibi bazı Türkçe sözcükler, hazırlayıcının doğru kabul ettiği yazımlarıyla “اسيرگه مك (fm.)” ve “بولوت (is.)” biçimlerinde madde başı yapılmış; eksik ünlülü biçimleri hakkında madde içinde de herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Dolayısıyla farklı yazım biçimleri hakkında ek bilgi verilmeyen Türkçe kökenli sözcüklerin bazen yalnızca eksik ünlülü biçimleriyle, bazen de tüm ünlüleri yazılarak madde başı yapıldığı söylenebilir.
- Seçilen maddelerden “Eğirdir (is.)”’in ikinci baskıda اكردير ve اگردير olmak üzere iki kere (s. 70 ve 74) madde başı yapıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu madde başlarında tanım ve açıklama metinleri hemen hemen aynıdır ve birbirlerine gönderim yaptıklarına dair herhangi bir açıklama mevcut değildir. Dolayısıyla iki kere madde başı yapılan sözcüklerin tamamının birinci yöneteme dayalı uygulamalar olmadığı söylenebilir.
- Sözlük hazırlayıcısının *demir* sözcüğü ile *Timur*’un aynı kökenden geldiğini varsayarak (her iki baskıda) tek madde başında [تيمور (is.)] toplaması ve *demir* sözcüğüne ait türevleri de sözlüğün tamamında *timur* biçiminde yazması, ilgi çekicidir ancak sözlük bilimsel açıdan doğru bir uygulama değildir.

Ahmed Vefik Paşa, Türkçe kökenli sözcüklerin bir kısmını (ön söz metinlerinde belirttiği gibi) farklı yazımları yansıtabilecek biçimde madde başı yapmış ve bu amaçla (ön sözlerde detaylı bilgi vermemiş olsa da) üç yöntem tercih etmiştir. Bu yöntemlerin kullanılmadığı diğer Türkçe sözcüklerin ise bazen eksik ünlülü, bazen de tüm ünlüleri yazılarak madde başı yapıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Türkçe kökenli sözcüklerin bulunduğu madde başlarında “her zaman yaygın olan yazım biçimi kullanılmıştır” veya “tüm ünlüleri yazılarak madde başı yapılmıştır” gibi genellemeler yapmak mümkün değildir. Bu anlamda LO’nun, farklı yazım biçimleriyle ilgili geniş bilgi verdiği ancak kullanıcıya tutarlı yazım bilgisi sunan bir sözlük olmadığı söylenebilir.

İki baskıda madde başı olan alıntı sözcüklerden bazılarının çok biçimli yazımları madde başında veya içinde sunulmuş fakat ön söz metinlerinde bu konuyla ilgili açıklama yapılmamıştır. Bu tür sözcüklerin farklı yazımları genellikle ikinci veya üçüncü yöntem kullanılarak aktarılmıştır. İncelenen madde başlarından Türkçe kökenli olmayan sözcüklerin yazım özellikleri şunlardır:

- Farsça kökenli *turfanda* sözcüğü, iki baskıda da üçer kere madde başı yapılmıştır. Bunlardan ikisinde tanım metni bulunurken, birinde ise yalnızca asıl yazım biçiminin olduğu maddeye gönderim yapılmıştır. Bu bağlamda birinci yöntemin kullanıldığı görülen *turfanda* sözcüğünün, iki baskıdaki madde başları ve tanımları **Tablo 34**’te sunulmuştur.

- Rumca *yakamoz* sözcüğü, her iki baskıda “ياقاموز يفاموز *is.*” biçiminde madde başı yapılmıştır. İkinci yöntemin kullanıldığı bu maddede, sözcüğün hem tüm ünlüleriyle hem de kısaltılarak yazılması, hazırlayıcının yabancı sözcüklerde de ünlülerin yazımına dikkat ettiğini göstermektedir.
- Arapça veya Farsça kökenli bazı sözcükler, yazımları değiştirilerek madde başı yapılmış; kaynak dildeki yazımları ise sözcük türü etiketlerinin hemen ardından madde içinde (üçüncü yöntem kullanılarak) yazılmıştır. Örneğin: “sel [سل] *is.*”, “soytarı [صويتارى] *is.*” ve “nâmkör [نامكور] *sf.*” maddelerinde “seyl [سيل]”, “sa‘teri [سعترى]”, “nankör [نانكور]” gibi ek yazım açıklamaları bulunmaktadır.
- Arapça kökenli olan *entari*, *vaha*, *buhur*, *kenef* gibi bazı sözcükler Arapçadaki yazımlarına sadık kalınarak “anterî [عنترى] *is.*”, “vâh [واح] *is.*”, “buhûr [بخو] *is.*”, “kenif [كنيف] *is.*” biçimlerinde madde başı yapılmıştır.
- Farsça kökenli olan *çeşni*, *palas*, *marpuç* gibi bazı sözcükler Farsçadaki yazımlarına sadık kalınarak “çâşnî-gîr [چاشنيگير] *is.*”, “pelâs [پلاس] *is.*”, “mârpîc [مارپيج] *is.*” biçimlerinde madde başı yapılmıştır.
- Batı dillerinden alınan sözcüklerin bir kısmı, kaynak dildeki yazımlarına sadık kalınarak “baderna [بادرنه] *is.*”, “bravo [براوو] *is.*”, “protesto [پروتستوو] *is.*” biçimlerinde madde başı yapılmıştır.
- Batı kaynaklı sözcüklerden bazıları Osmanlı Türkçesinde ses değişimine uğramış ve sözlükte, değişim geçirmiş biçimleriyle madde başı yapılmıştır. Örneğin: Fransızca *marche* ve *élastique* sözcüklerinde ses düşmesi; İtalyanca *stufato* ve *stalia* sözcüklerinde ise ses türemesi görüldüğü için bu sözcükler, her iki baskıda “arş [ارش] *em./es.*”, “lastik [لاستيك] *is.*”, “ıstofato [استوفاطو] *is.*”, “ıstalya [استاليا] *is.*” biçimlerinde madde başı yapılmıştır. Kimi zaman bu değişimlerle ilgili bilgiler (üçüncü yöntem kullanılarak) madde içlerinde aktarılmıştır.
- Günümüzde Fransızca kaynaklı biçimleriyle kullanılan *elektrik* ve *fizyoloji* gibi bazı sözcükler, LO’da farklı olarak “elektrika [القتريفا] *is.*”, “fizyoloci [فيزيولوجى] *is.*” biçimlerinde madde başı yapılmış ve kökenlerinin Yunanca (*Yunanî*) olduğu belirtilmiştir.
- Her iki baskıda madde başı yapılan *litre* sözcüğünün İtalyanca kaynaklı olduğu bilgisi, madde içinde verilmiştir. Bu sözcüğün İtalyanca yazımı *litro* (Tanış, 1986, s. 717) iken madde başı sözcüğün yazımı ise Fransızcaya dayalı olarak “litre [لتره] *is.*” biçiminde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla alıntı sözcüklerin yazımlarının, köken bilgisi açıklamalarıyla kimi zaman örtüşmediği söylenebilir.

Tablo 34. *turfanda* Sözcüğünün İki Baskıdaki Madde Başları ve Tanımları

Madde Başı	Sözcük Türü	MADDE İÇERİĞİ		SAYFA	
		1. bs.	2. bs. - 1. c.	1. bs.	2. bs.
ترفنده	is.	Galatı تورفانده; meyve tahsisi ile sebz ve tâze nev-bâve. turfanda salatalık.	Galatı تورفانده; turfandalık : meyveye tahsis ile sebz ve tâze, bâkûre, nev-bâve; turfanda salatalık.	393	294
طرفنده	is.	İlk turfanda, sahîhi bkz. ترفنده	Turfanda [ترفنده]; ilk yemiş, turfanda [طرفانده].	764	530
طورفنده	is.	Turfanda [ترفنده], bâkûre, nev-ber, nev-bâve; vâsf olur turfanda yemiş : semerr, bâkûr, körpe, pîş, res, tâze – turfandalık : soymândî hıyâr.	Turfanda [ترفنده], bâkûre, nev-ber, nev-bâve; vâsfında turfanda yemiş : semerr, bâkûr, körpe, pîş, res, tâze	779	542

Osmanlı Türkçesinde kullanılan alıntı sözcükler, LO'nun iki baskısında, kimi zaman kaynak dildeki biçimiyle kimi zaman da değişim geçirmiş biçimiyle madde başı yapılmıştır. Arapça ve Farsça kimi sözcüklerin geleneğe uygun biçimde yazılmamış olması, A. Vefik Paşa'nın dönemindeki bazı aydınlar tarafından olumsuz eleştiriler almasına (bk. 3.3) sebep olmuştur. Türkçe kökenli olmayan sözcüklerin yazımlarındaki çok biçimliliğin de yansıtılması (ön söz metinlerinde belirtilmemiş olsa da) önemli bir uygulamadır fakat **Tablo 34**'te görüldüğü üzere birden fazla yazım biçimi yaygın olan bazı sözcüklerin tanım metni, yalnızca bir madde başında verilmemiş ve karmaşık uygulamalara yol açılmıştır. Dolayısıyla LO; sözcüklerin farklı yazım biçimleri konusunda zengin bir kaynak olsa da, çelişkili uygulamalar sözlükten faydalanmayı zorlaştırmıştır.

Arap harfli Türkçe metinlerde okunuşun kolaylaştırılması için harekelerden faydalandığı bilinmektedir fakat alıntı sözcükleri yazımı kalıplaştığı için XVI. ve XX. yüzyıllar arasında yazılan Osmanlı Türkçesi metinlerinin büyük çoğunluğu harekesizdir. XIX. yüzyıla ait bir eser olan LO'nun ilk baskısında hareke kullanılmamıştır. İkinci baskıda ise kimi zaman *şedde* ve *tenvin* işaretlerinin kullanıldığı (ör. s. 200) tespit edilmiştir. Bu uygulama tutarsız olsa da, sözcüklerin doğru biçimde okunmasını belirli ölçüde mümkün kılmıştır. Yazım ve sesletim konularına önem verdiği görülen A. Vefik Paşa, sözlüğünün iki baskısında birtakım uygulamaları hayata geçirerek harekelerin eksikliğini gidermeye çalışmıştır. İki baskının karşılaştırılmasıyla (bk. EK 2-3) elde edilen yazım ve sesletim konularındaki genel bulgular şunlardır:

- İstisnalar görülmele birlikte, iki baskıdaki madde başı sözcüklerin genellikle farklı yazımları da aktarılmaya çalışılmıştır.
- Farklı yazım biçimlerinin sunumu konusunda her iki baskıda en fazla üçüncü yöntem kullanılmıştır. İkinci yöntem ise daha çok birinci baskıda tercih edilmiştir.
- Söz konusu yöntemlerin uygulanmadığı sözcüklerin bir kısmı, kaynak dildeki (eksik ünlülü) biçimleriyle madde başı yapılmış; doğru sesletimin sağlanabilmesi için hangi harekeyle okunması gerektiği bilgisi, madde içlerinde birtakım kalıp sözcüklerle verilmiştir. Bu bağlamda, yuvarlak ünlülerle okunması gereken sözcüklere *mazmûmdur* veya *zamme ile*; düz ünlülerle okunması gerekenlere ise *meksûr* veya *meksûrdur* ifadeleri eklenmiştir. Her iki baskıda bulunan bu tür madde başları ve sesletim açıklamaları derlenerek **Tablo 35**'te sunulmuştur.
- İlk baskıda *cübbe*, *çimmek*, *Hüsrev Paşa*, *Şugr*, *kisbet* gibi madde başı sözcüklerin sesletimleri hakkında herhangi bir ipucu verilmemiş; ikinci baskıda (birinci cildinde) ise hangi ünlülerle okunması gerektiği bilgisi, *mazmûm* ve *meksûr* gibi etiketlerle (*bk. Tablo 35*) aktarılmıştır. Bu bağlamda, ilk baskıdaki eksikliklerin ikincisinde giderilmeye çalışıldığı söylenebilir.
- İlk baskıda bulunan *dal* ve *duvak* gibi madde başı sözcüklerin ilk harfleri *tı* [ط] olduğundan, aslında /d/ sesiyle okunmaları gerektiği bilgisi, kalıp olmayan ifadelerle aktarılmıştır (*bk. Tablo 35*). Bahsi geçen sözcükler, ikinci baskıda özel bir işaret ile yazıldığı için (*bk. Tablo 37*) bu açıklamalara ihtiyaç kalmamıştır. Dolayısıyla ikinci baskıda daha gelişmiş yöntemlerin kullanıldığı ifade edilebilir.
- Her iki baskıda madde başı olan *sınamak* sözcüğünün farklı yazım bilgisi (ünlüleri eksiksiz yazılmış biçimi) verilmiş olmasına rağmen, hangi ünlüyle okunması gerektiği bilgisi de *meksûr* ifadesiyle ayrıca belirtilmiştir (*bk. Tablo 35*).
- Bazı madde başlarının yazımı ikinci baskıda değiştirilmiş, bazıları ise (ikinci yöntem terk edilerek) tek biçimde yazılmıştır. Tespit edilen bu türdeki madde başları ve iki baskıdaki yazımları **Tablo 36**'da sunulmuştur.
- Yaygın bir uygulama olmasa da, bazı sözcükler ikili yazım biçimleriyle (ikinci yöntem kullanılarak) iç madde yapılmıştır. Örneğin: “bu (*sf.*)” maddesinde yer alan *buncılayın* sözcüğü her iki baskıda “بونجیلاين بونجیلاين” biçiminde iç madde olmuştur.
- Bazı sözcükler aynı maddenin başında ve içinde farklı biçimlerde yazılmıştır. Örneğin: her iki baskıda yer alan “başmak (*is.*)” madde başı, tanım ve açıklama metinlerinde yine aynı biçimde yazılmış ancak *paşmakçı* iç maddesinde yazım tutarsızlaşmıştır. Yalnızca ilk baskıda bulunan “alafranka [الافرانقه] *sf.-is.*” madde başında bu sözcük, “alafranga

[الافرانغه]” biçiminde iç madde yapılmıştır. Dolayısıyla madde başındaki yazımların, bazen madde içinde tutarsızlaştığı söylenebilir.

- Bazı sözcüklerin söyleniş biçimleri, tanım ve açıklama metinlerinde *zebânzedi* veya *avâm zebânzedi* ifadelerinin ardından aktarılmış; doğrudan halk söyleyişini yansıtan maddeler ise *avâm zebânzedidir* ibaresiyle sınırlandırılmıştır (bk. 2.2.2.7).

Tablo 35. Seçilen Madde Başlarından Tanım Metinlerinde Sesletim Açıklaması Bulunanlar

MADDE BAŞI		Sözcük Türü	SESLETİM AÇIKLAMALARI	
Arap	Latin		1. bs.	2. bs. - 1. c.
ترك	Türk	<i>is.</i>	zamme ile	mazmûm
جبه	cübbe	<i>is.</i>	–	mazmûm
چممك	çimmek	<i>fl.</i>	–	meksûr
خمم	hımhim	<i>sf.</i>	meksûrdur	meksûrdur
خسرو پاشا	Hüsrev Paşa	<i>is.</i>	–	mazmûm
شغر	Şugr	<i>is.</i>	–	mazmûm
صنامق	sınamak	<i>fm.</i>	meksûr	meksûr
طال	dal	<i>sf.</i>	dâl gibi okunur	–
طواق	duvak	<i>is.</i>	dâl-ı mazmûme gibi	mazmûm
فستق	fıstık	<i>is.</i>	meksûrdur	meksûr
قوانمق	kıvanmak	<i>fl.</i>	meksûrdur	meksûr
كسبت	kisbet	<i>is.</i>	–	meksûr
مباشر	mübâşir	<i>is.</i>	mazmûmdur	MY
مجرد	mücerred	<i>ed.</i>	mazmûmdur	MY
محراف	mihrâf	<i>is.</i>	meksûrdur	MY
مدللو	Midilli	<i>is.</i>	meksûrdur	meksûr
معامله	muâmele	<i>is.</i>	mazmûmdur	MY
منجیق	mıncık	<i>is.</i>	meksûrdur	meksûr
نننى	ninni	<i>is.</i>	meksûrdur	meksûr

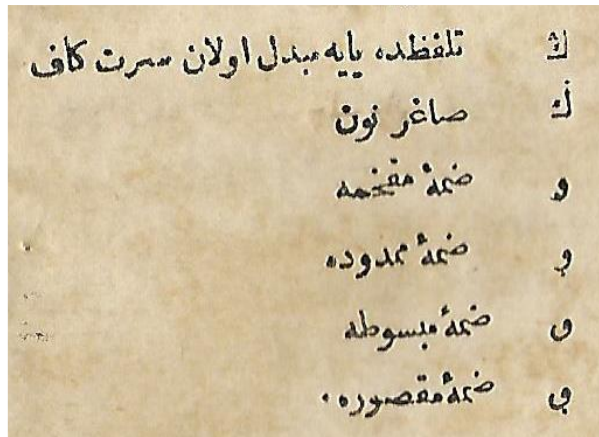
Tablo 36. Seçilen Madde Başlarından Yazımı İkinci Baskıda Değiştirilenler

Madde Başı	YAZIM BİÇİMLERİ	
	1. bs.	2. bs. - 1. c.
öhö öhö öhö	او هو او هو او هو	او هو او هو
bankır bankır	بانقر بانقر	بانقر
be, behey	به بهی	به
hani	حانی	حانی
Hazro nâm-ı diğêr Tercil	حزرو نام دیگر ترجیل	حزرو
hemşehrî	همشهری	همشهری
zerrînkadeh	زرین قدح	زرین
yasak	ياساق ياساق	ياساق

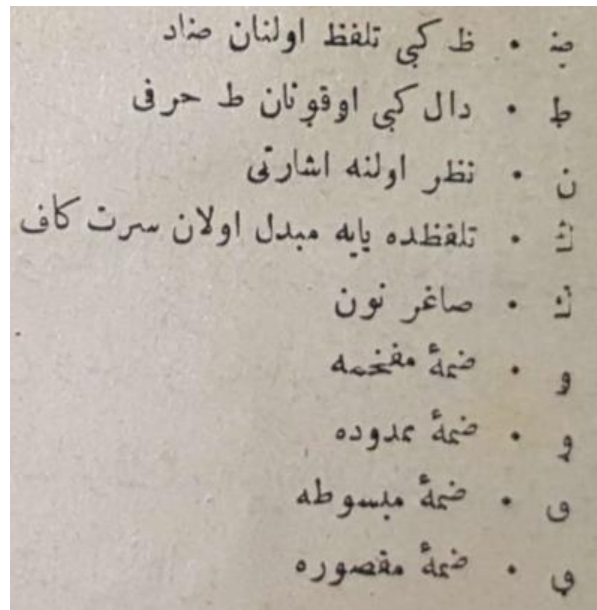

Arap alfabesinin Türkçedeki sesleri (özellikle ünlüleri) karşılama konusunda yetersiz kaldığının (bk. 1.4) bilincinde olan A. Vefik Paşa'nın yazım konusuna verdiği önemin altında, sözcüklerin doğru okunmasını sağlama düşüncesi bulunmaktadır. Bu amaçla, alfabede birden fazla ses karşılığında kullanılan *kef* [ك] ve *vav* [و] harfleri için özel işaretler geliştirerek bu seslerin ayrı ayrı temsil edilmesini sağlamıştır. Söz konusu işaretleri LO'nun her iki baskısında kullandığını ön söz metinlerinde belirtmiş; bu işaretleri ve açıklamalarını ilk baskıda *Rumûzât Cedveli* (bk. Şekil 20), ikincisinde ise *Rumûzât* (bk. Şekil 21) başlıkları altında sunmuştur.

Şekil 20. Doğru Sesletimi Sağlama Amacıyla Geliştirilen Özel İşaretler ve Birinci Baskıdaki *Rumûzât* Listesinde Yer Alan Açıklamaları

Şekil 21. Doğru Sesletimi Sağlama Amacıyla Geliştirilen Özel İşaretler ve İkinci Baskıdaki *Rumûzât* Listesinde Yer Alan Açıklamaları

Şekil 20-21'de görüldüğü üzere birden fazla sese karşılık gelen harflerin altına, üstüne veya içine noktalar eklenerek farklı işaretler oluşturulmuştur. Birinci baskıda *kef* [ك] çeşitleri için 2, *vav* [و] çeşitleri içinse 4 işaret belirlenmiştir. İkinci baskıda bu işaretler tekrarlanmış, ayrıca *ti* [ط] ve *dat* [ض] için de birer işaret eklenerek toplam sayıları 8'e çıkarılmıştır. Dolayısıyla sözlüğünün ilk baskısının ardından A. Vefik Paşa'nın, yazım ve sesletim konularına daha fazla açıklık getirme ihtiyacı hissederek ikinci baskıyı bu anlamda geliştirmeye çalıştığı söylenebilir. Söz konusu işaretlerin daha iyi anlaşılabilmesi için karşılaştırmalı açıklamaları **Tablo 37**'de sunulmuştur.

Tablo 37. İki Baskıda Kullanılan Özel İşaretler ve Ses Değerleri

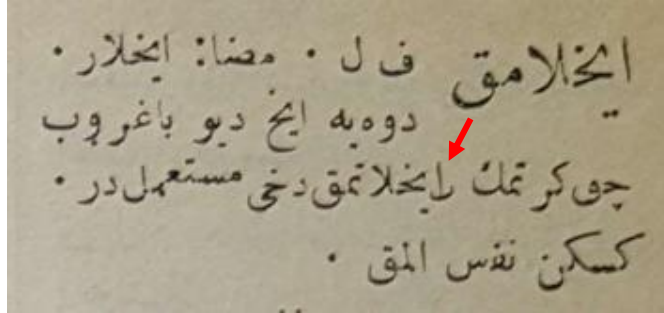
İşaret	Ses Değeri	AÇIKLAMASI	
		1. Baskı	2. Baskı
ض	/z/	–	zı [ظ] gibi telaffuz olunan dat [ض]
ط	/d/	–	dal [د] gibi okunan ti [ط] harfi
ك	/g/, /ğ/	telaffuzda yâ'ya mübeddel olunan sert kâf	telaffuzda yâ'ya mübeddel olunan sert kâf
ن	/ŋ/	sağır nun	sağır nun
و	/o/	zamme-i mufahhame	zamme-i mufahhame
و	/u/	zamme-i memdûde	zamme-i memdûde
و	/ö/	zamme-i mebsûte	zamme-i mebsûte
و	/ü/	zamme-i maksûre	zamme-i maksûre

Türkçede /t/ ünsüzünün önlük-artlık ayrımı bulunmadığı hâlde Arap alfabesinde /t/'nin birden fazla harf ile temsil edildiği; art (kalın) sıradan sözcükler için *ti* [ط], ön (ince) sıradan sözcükler içinse *te* [ت] harflerinin kullanıldığı; Türkçenin eski dönemlerinde /t/'li seslendirildiği için *ti* harfiyle yazılıp bugün /d/ ile okunan *dağ* ve *doğru* gibi sözcüklerin yazımının da Osmanlı Türkçesi için bir sorun hâline geldiği Korkmaz (1991, s. 16-17) tarafından ifade edilmiştir. Ahmed Vefik Paşa, bu sorun için ikinci baskıda bir çözüm önermiş (bk. **Tablo 37**) ve *ti* harfinin altına nokta ekleyerek bu işaretin /d/ sesine karşılık geldiğini belirtmiştir. Benzer biçimde /z/ ve /d/ olmak üzere iki sese karşılık kullanılan *dat* [ض] harfinin ses ayrımının yapılabilmesi için harfin altına bir nokta ekleyerek bu yeni işaretin /z/ sesini temsil ettiğini *Rumûzât* listesinde (bk. **Şekil 21**) göstermiştir. Aynı baskının ön söz metninde, söz konusu iki işaret hakkında bilgi vermemiş; ilk baskıdaki ifadeleri tekrarlamıştır. Dolayısıyla ikinci baskı ön sözünün, yeni uygulamalar hakkında yeterli bilgi vermediği söylenebilir.

Rumûzât listelerine göre toplam sayıları ilk baskıda 6, ikincisinde 8 olan özel işaretlerin her iki baskıdaki kullanım durumlarının tespiti için (ikinci baskının ikinci cildi dışarıda tutularak) sözlüğün tamamı incelenmiş ve şu bulgular elde edilmiştir:

- Birinci baskıda *vav* harfinin özel işaretleri ilk 163 sayfada kullanılmamış; s. 164'ten itibaren /o/ sesine ayrılmış bölüm olan *Elif-i Mazmûme-i Mufahhame Bâbı* başlığının ardından bu işaretler kullanılmaya başlanmıştır; sonraki bölümlerde de çoğunlukla kullanılmıştır. Benzer şekilde *kef* harfinin özel işaretleri de ilk sayfalarda ihmal edilmiş, sonraki bölümlerde ise (istisnalar olsa da) genellikle gösterilmeye çalışılmıştır.
- İlk baskıda *vav* ve *kef* harflerinin özel işaretleri kimi zaman tutarsız biçimde kullanılmıştır. Örneğin: s. 94'te bulunan *genişlik* sözcüğünün yazımında hem /g/ hem de /η/ sesleri için aynı işaret (𐤎) kullanılmıştır. Sayfa 647'de ise *vav* harfinin çeşitleri için kullanılan işaretler, sözcüklerin okunuşlarını zorlaştıracak biçimde hatalı kullanılmıştır. Bu tür kullanımların, baskı hatasından kaynaklandığı düşünülebilir.
- İkinci baskıda *kef* ve *vav* harflerinin özel işaretleri, madde başlarında çoğu zaman kullanılmamıştır. Bu durum, ön sözdeki vaatlerin yerine getirilmediğine işaret etmekle birlikte madde başı sözcüklerin okunuşunu zorlaştırmıştır. İlgili baskıda bulunan tanım ve açıklama metinlerinde ise söz konusu 6 işaretin (istisnalar görülse de) genellikle kullanıldığı söylenebilir.
- *Dat* ve *tı* harflerinin özel işaretleri de ikinci baskıdaki madde başlarında ihmal edilmiştir. Bu harfler için ayrılan bâblara bakıldığında ise *Dâd Bâbı* (s. 509), *Tâ-i Mühmele Bâbı* (s. 510-558) başlıkları altında yer alan maddelerde söz konusu işaretlerin genellikle kullanıldığı görülmüştür.
- İkinci baskıda, *Rumûzât* listesinde bulunmayan başka özel işaretlerin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin: *elif* [ʰ] harfinin altına bir çengel konularak /ı/ sesi için özel bir işaret oluşturulmuş (bk. **Şekil 22**); bu işaret madde başlarında kullanılmamış, yalnızca tanım ve açıklama metinlerinde (tutarsız bir biçimde) kullanılmıştır.
- *Kef* harfinin karşıladığı ses çeşitleri için yalnızca iki özel işaret geliştirildiği, hazırlayıcı tarafından ön sözlerde belirtilmiştir fakat 𐤎 işaretinin de /g/ sesi için genellikle madde içlerinde, kimi zaman ise madde başlarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla *kef* için ikinci baskıda 4 işaretin kullanıldığı (bk. **Tablo 38**) söylenebilir.

Şekil 22. İkinci Baskının Birinci Cildindeki (s. 94) *ihlamak* Maddesinde /l/ Sesinin Gösterimi

Tablo 38. İkinci Baskının Birinci Cildinde *Kef* Harfi İçin Kullanılan Özel İşaretler ve Ses Değerleri

İşaret	Ses Değeri
ك	/k/
گ	/g/
ڭ	/g/, /ğ/
ك	/ŋ/

Doğru sesletimi sağlamak üzere geliştirilen özel işaretlerin kullanımı, iki baskıda da tutarsızdır. Özellikle ikinci baskıda bu işaretlerin madde başı sözcüklerin yazımı için kullanılmamış olması, vaatlerin yerine getirilmediğine işaret etmektedir. Aynı baskıda *Rumûzât* listesinin dışında yeni işaretlerin kullanılması (bk. **Şekil 22**, **Tablo 38**) ise sözlükten faydalanmayı zorlaştırmıştır. Bu baskıdaki özel işaretlerin daha fazla çeşide sahip olması, sesletim açısından faydalıdır ancak kullanımdaki tutarsızlıklar bu durumu gölgelemiştir. Sonuç olarak özel işaretler konusunda ilk baskının daha tutarlı, ikincisinin ise daha zengin olduğu söylenebilir.

Türkçedeki tüm ünlülerin yazıda temsil edilmesi için çaba sarf ettiği (bk. **Tablo 37**) görülen A. Vefik Paşa, ikinci baskının ön sözünde /è/ ünlüsünün yazımına şu sözlerle değinmiştir:

Elsine-i Türkiyyede an-asl fetha-i murakkaka mefkûd olduğundan hâlâ fetha ile meselâ el [ال], er [ار], erken [اركن], ergen [ارگن], enmek [انمك], benimsemek [بنمسه مك], gelmemek [كلممك] kelimeleri aslında èl [ايل], èr [اير], èrken [ايركن], èrgen [ايرگن], ènmek [انمك], benimsèmek [بنمسيمك] ve gelmèmek [كلاممك] telaffuz olduğundan bunlar yâ-yı mechûle ile yazılan elif faslında ve fusûl-i sâirde iki şekilde zabt olundu. (...) Eğer üdebâ ittifak birle fetha-i murakkakaya dahı bir 'alâmet-i münâsebe vaz' ederlerse resm-i harfîñ artık eksîğî kalmaz.

Kapalı /e/'yi *fetha-i murakkaka* (ince /e/) olarak adlandıran sözlük hazırlayıcısı, bu sesin Türk dillerinde/lehçelerinde henüz tanınmadığı için *üstün* (fetha) ile (/e/ sesini karşılayacak biçimde) yazıldığını fakat *esreli* (/i/ ile) sesletildiği için ى + ا ile yazılması gerektiğini aktarmıştır. Bu yazım biçimlerine örnek olarak 7 sözcük göstermiş ve bu sözcüklerin *Yâ-yı Mechûle İle Yazılan Elif Fashl*'nda ve sözlüğün diğer bölümlerinde her iki biçimde yazıldığını belirtmiştir. Verilen

örneklerde /è/'nin yazımı için *elif* [ʔ] ve *elif + ye* [ʔ + ʔ] olmak üzere iki farklı eğilim dikkat çekmektedir. Hazırlayıcı, olumsuz çatı ifade eden *-mA-* ekinin ön ünlülü biçiminde (*-me-*) /è/'nin varlığını iddia etmiş; bu ekin yazımında yalnızca *elif* harfini kullanmıştır. Türkçede addan eylem yapımı için kullanılan *+msA-* ekinin de ön ünlülü biçiminde (*+mse-*) de /è/'nin varlığını öne sürerek bu ekin yazımında ise *elif + ye* harflerini kullanmıştır. Aynı harf birleşimini ayrıca, kök hecesinde /è/ bulunan (veya bulunduğu iddia edilen) *el, er, erken* gibi sözcüklerin yazımı için de kullanmıştır (Meral Türkmenoğlu, 2017, s. 51-54). Söz konusu ünlünün iki baskıdaki kullanım durumlarının tespiti için (ikinci baskının ikinci cildi dışarıda tutularak) sözlüğün tamamı incelenmiş ve şu bulgular elde edilmiştir:

- Ön söz metninde belirtilmemiş olmasına rağmen, ilk baskıda /è/ için *Elif maa Yâ-yı Mechûle Bâbı* (s. 113-118) başlıklı bölüm ayrılmıştır. Bu bâbda bulunan madde başı sözcükler istisnasız bir biçimde *elif + ye* ile yazılmış; hazırlayıcının ikinci baskı ön sözünde belirttiği gibi yalnızca *elif* ile yazılmış biçimlerle ilgili herhangi bir ek bilgi verilmemiştir.
- Birinci baskıdaki ilgili bâbda yer alan iç maddelerin yazımlarında ise tutarsızlık söz konusudur. Örneğin: “èrmek [ايرمك] *fm.*” maddesinde (s. 114) bulunan *er* sözcüğü, اير biçiminde iç madde yapılmıştır. Aynı madde içinde bulunan *erkeklik, erkeksi, ersiz* gibi sözcükler ise “ارككك, ارككسى, ارسز” biçimlerinde iç madde yapılmıştır.
- İkinci baskıda *Elif maa Yâ-yı Mechûle* (s. 84-88) fasıl başlığı altında toplanan sözcüklerden 47'si *elif + ye* biçiminde, 6'sı ise yalnızca *elif* ile yazılarak madde başı yapılmıştır. Diğer yazım biçimleri ise madde içinde gösterilmiştir. Örneğin: *ergen* sözcüğü ارگن biçiminde madde başı yapılmış (s. 85); diğer yazımı ise tanım metninden önce ايرگن biçiminde sunulmuş fakat bu uygulama yaygınlaştırılmamıştır.
- Olumsuz çatı ekinin ön ünlülü biçimi olan *-me-* ve addan eylem yapım ekinin ön ünlülü biçimi olan *+mse-* her iki baskının tamamında, ikinci baskı ön sözünde belirtildiği biçime sadık kalınarak yazılmıştır.¹⁰⁴
- İlk baskının /è/ için ayrılan bölümündeki söz varlığı, ikinci baskıda tekrarlanmış; ayrıca şu sözcükler de madde başı olarak eklenmiştir: *ip, edinme, ertuğrul, irgeç, erce, erik, indirmek, indirici, ince, evirmek.*
- İlk baskıda iç madde (s. 115), ikincisinde ise madde başı (s. 86) olan *ır* ve *ıraklık* sözcüklerinin /è/ ünlüsüne sahip olduğunun düşünülmesi, hazırlayıcının bu konu hakkındaki bilgi birikimini şüpheli duruma getirmiştir.

¹⁰⁴ Ayrıca (ön söz metninde belirtilmemiş olsa da) ortaç eki *-An'*in ön ünlülü biçimi (*-en*) de, her iki baskıda *elif* ile [ʔ] yazılmıştır. Bu uygulamanın kapalı /e/ ile ilişkisi ise belirsizdir.

- Her iki baskıda madde başı veya iç madde yapılan; *el* ‘ülke, halk’; *en-* ‘inmek’, *er* ‘erken’, *elt-* ‘iletmek’, *ét-* ‘yapmak, düzenlemek’ sözcüklerinin Ana Türkçede kök hecesinde /è/ olduğu bilinmektedir (bk. Yılmaz, 1991, s. 164). Bu bağlamda hazırlayıcının yanlış ve şüpheli tahminleri daha fazla olsa da, doğru yönlendirmelerinin de görüldüğü söylenebilir.

İkinci baskı ön sözünde, /è/’nin (henüz tanınmadığı için) yalnızca *elif* ile yazılmasını eleştiren A. Vefik Paşa, aynı metinde, örnek olarak sunduğu *gelmemek* sözcüğünde (-*me-* ekini yazarken) yalnızca *elif* harfini kullanmıştır. Dolayısıyla /è/’nin yazımı konusunda kararsız ve çelişkili bir tutumun hâkim olduğu söylenebilir. Dönemin aydınlarının söz konusu ünlü için bir işaret bulması gerektiğini belirtmesi de, bu kararsızlığı destekler niteliktedir. Sözlüğün her iki baskısının /è/ için ayrılan bölümlerinde yer alan sözcükler, -tutarsızlıklar görülse de- genellikle *elif + ye* yazımıyla madde başı yapılmış; diğer yazımları ise zaman zaman gösterilmiştir fakat bu sözcüklerin çoğunda /è/ ünlüsünün bulunmaması, bu konuda yeterli bilgi sahibi olmadığını düşündürmüştür. Yine de, A. Vefik Paşa’nın XIX. yüzyılda /è/ ünlüsünü tanıtmaya çalışması ve bu ses için özel bir işaret belirlenmesini önermesi övgüye değerdir (Meral Türkmenoğlu, 2017, s. 55).

2.2.2.6. Tanım ve Anlam

Tanım, genellikle sözlüklerin en önemli ögesi olarak görülür. Bu sebeple tanım yapmak veya bir sözcüğü tanımlamak, sözlük hazırlayıcısının en çok zaman ve emek harcaması gereken konudur. Sözcüğün toplumdaki değer, işlev, biçim ve anlamını doğru olarak ortaya koymak gerekir (Günay, 2007, s. 89). Bunun için anlam, birinci derecede yol göstericidir. İnsanın deneyimlerine ve gerçek dünyaya gönderimde bulunan sözcükler, anlam denilen içerikle değerlendirilir (Günay, 2007, s. 56). Bir sözcüğün anlamı ortaya koyulurken; gerçek dünya ile olan ilişkisi, onunla taşıdığı bağlantıları, söz varlığının diğer öğeleriyle olan ilişkileri, bir cümle veya bir metnin yapısı içindeki diğer sözcüklerle olan düzenli ilişkileri gibi birçok konu göz önünde bulundurulur (Jackson, 2016, s. 35). Ayrıca sözcükler, kullanıldıkça yeni anlamlar kazanır ve çok anlamlı duruma gelir. Dolayısıyla sözlük hazırlayan bir kişinin, sözcüklerin anlamlarını tek tek belirleyerek sınırlaması ve bu anlamları dildeki kullanımlarına göre tanımlamaya çalışması, çok zahmetli bir iştir.

Sözcüklerin birçoğu, çok anlamlılık gösterir. Sözlük hazırlayıcısı için bir sözlük birimin kaç anlamı olduğuna ve hangi sıraya göre bunları düzenleyeceğine karar vermek zordur (Jackson, 2016, s. 35). Aksan’a göre: Tanım sırasında öğelerin temel anlamları başta verilmeli, yan anlamları ise ilişkilerine ve kullanım sıklıklarına göre sıralanmalıdır (2015, s. 85). Bu bağlamda

sözlük türlerine göre farklı uygulamalar tercih edilebilir. Örneğin: tarihsel bir sözlük olan *Oxford English Dictionary* (OED)'de madde başı sözcükler, en eski anlamlarından en yeni anlamlara doğru sıralanarak tanımlanmış; genel amaçlı bir sözlük niteliğinde olan *Collins English Dictionary* (CED)'de ise sözcüklerin öncelikle güncel ve temel anlamları aktarılmıştır¹⁰⁵ (Jackson, 2016, s. 141-142).

Bir sözlük hazırlanırken sözlük birimlerin anlam sınırları belirlendikten sonra, her anlam için ayrı birer tanım yapılmalıdır (Jackson, 2016, s. 143). Tanım metinleri hazırlanırken bazı ilkelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir: Bir sözcük, kendisinden daha basit bir biçimde tanıtılmalı; tanımın daireselliğinden kaçınılmalı, diğer bir deyişle, tanımlar kısır döngü yaratacak biçimde hazırlanmamalıdır. Bir tanım, tanıtılmış maddenin (sözcüğün) yerine kullanılabilecek nitelikte olmalıdır (Jackson, 2016, s. 144). Tanımlarda teknik veya belirli bir alana özgü dil kullanılmamalı; sunulan anlam, hedeflenen kullanıcı kitlesi için anlaşılır, bilgilendirici ve yardımcı olmalıdır (Elyıldırım, 2017, s. 756).

Sözlük bilimi alanına yönelik her çalışmada, az ya da çok, tanımla ilgili bilgiler bulunur. Her çalışmada tanımlamanın tanımı yapılı ve tanımlama türleri sınıflandırılır. Bazı araştırmalarda kırk tür tanımdan söz edilir. Bu türleri farklı gruplar altında toplayarak daha sınırlı tanım durumlarından da söz edenler çoktur (Günay, s. 2007, s. 90). Bu çalışmada ise beş tür tanım konu edilecek ve LO'nun her iki baskısında tespit edilen bu tanım türleri için örnekler sunulacaktır:

- 1. Çözümleyici (İng. *analytical*) tanım:** En yaygın tanım biçimidir. Tanımlanan kavramın anlambirimcik¹⁰⁶ çözümlemesine¹⁰⁷ dayalı olarak yapılı (Yılmaz, 2017, s. 11). İç merkezli öbek (İng. *endocentric phrase*) de denilen bu türde tanımlar tek cümledir. Örneğin *New Oxford Dictionary of English* (NODE)'de (1998) bulunan “at” (*horse*) sözcüğünün ilk anlamına ait tanım¹⁰⁸ şöyledir: “Uçuşan bir yele ve kuyruğa sahip olan; binicilik, yarış ve yük taşımak ve çekmek için kullanılan; sert tırnaklı, bitki yiyen, evcilleştirilmiş bir memeli hayvan.” (Jackson, 2016, s. 144). Bu örnekte, tanımlanan sözcük (at), *üst anlam* olan kendi *cinsine* (memeli) bağlıdır ve diğer memelilerden bu

¹⁰⁵ Bu tespitler; OED'in 1989 tarihli ikinci, CED'in 1998 tarihli dördüncü baskıları için yapılmıştır.

¹⁰⁶ **anlambirimcik:** Anlambirimin gösterilen bölümünü oluşturan en küçük anlamsal özelliklerin her biri. Örneğin *koltuk* anlambirimi, içerik bakımından “arkalıklı”, “iki, üç, ... kişilik”, “oturmak için” ve “ayaklı” anlambirimciklerinden oluşur. *Sandalyede*yse “iki, üç, ... kişilik”in yerini “bir kişilik” anlambirimciği alır (Vardar, 2002, s. 20).

¹⁰⁷ **anlambirimcik çözümlemesi:** Sözcüğün göndergesi ile ilgili bir açıklama ve çözümleme biçimidir. Belli bir sözcük grubu içindeki ayırt edici yanları belirtmeye ve anlambirimcik demetini oluşturan anlambirimler arasındaki karşıtlığı ortaya koymaya yöneliktir. Bir sözcüğün anlamı temel alınarak incelenmesi de denebilir. Sözlükbirim çözümlemesi içinde anlambirimcik çözümlemesi, oldukça etkili ve üretken bir durumdadır (Günay, 2007, s. 272).

¹⁰⁸ *a solid-hoofed plant-eating domesticated mammal with a flowing mane and tail, used for riding, racing, and to carry and pull loads* (Jackson, 2003, s. 89).

memeli hayvanı ayırt edebilmek için ayırıcı özellikleri olan birkaç farklılık (uçuşan bir yele ve kuyruk, sert tırnaklı, bitki yiyen, evcilleştirilmiş vb.) sunulmuştur. Dolayısıyla bu tür tanımlarda, “cins + farklılıklar” söz konusudur (Jackson, 2016, s. 144).

Çözümleyici tanım yöntemine LO’da sık başvurulmuştur. Örneğin: Her iki baskıda madde başı olarak bulunan (*bk. EK 2-3*) “reçel (*is.*)” sözcüğü “meyve, sebze ile pişen koyu tatlı” biçiminde tanımlanmıştır. Burada tanımlanan sözcük (reçel), üst anlam olarak “tatlı” cinsine bağlıdır ve diğer tatlılardan onu ayıran özellikler: meyve, sebze ile pişirilerek yapılması ve koyu bir kıvama sahip olmasıdır. Benzer şekilde “asâfîrden, güzel sesli, sarıca yeşilli kuş” olarak tanımlanan “florya (*is.*)”, “serçe” cinsinden bir kuştur; ayırıcı özellikleri ise “güzel sesli” ve “sarıca yeşil renkli” olmasıdır. Görüldüğü gibi LO’daki çözümleyici tanımlarda ayırıcı özelliklere fazla değinilmemiş ve tanım metni genellikle kısa tutulmuştur. Bu açıdan ilgili türdeki tanımların yeterliliği tartışılabilir niteliktedir.

- 2. Sözcük eşleştirmeye dayalı (İng. *word-match*) tanım:** İkinci büyük tanım türüdür. Sözlüklerde en sık kullanılan yöntemlerden biridir. Burada kavramın eş, yakın, karşıt anlamlı sözcüklerle tanımlanması söz konusudur. Özellikle soyut olan sözcüklerde çözümleyici yaklaşım kolaylık sağlamadığı için bu yöntem tercih edilir fakat bu tanım türü, kısır döngüye (İng. *circularity*) yol açarak kusurlu tanımların ortaya çıkmasına sebep olabilir (Yılmaz, 2017, s. 11). *Collins Pocket English Dictionary*’de (2000) bulunan “sefil” (*miserable*), “mutsuz” (*unhappy*) ve “perişan” (*wretched*) maddeleri¹⁰⁹ örnek olarak verilebilir (Jackson, 2016, s. 145):

sefil 1 çok mutsuz, perişan. 2 sefalet yaratan. 3 bakımsız. 4 pespaye
mutsuz 1 üzgün veya morali bozuk. 2 talihsiz veya perişan
perişan 1 sefil veya mutsuz. 2 naçiz

Örneklerde görüldüğü üzere *sefil*, *mutsuz* ve *perişan* sözcükleri eş ve yakın anlamlı sözcüklerle (yani birbirleriyle) tanımlanmış fakat daha açıklayıcı bir tanım bulunmadığı için kısır döngü yaratılmıştır. Jackson’a (2016, s. 145) göre bu tanım yöntemi, daha sınırlı bir alana sahip olan küçük sözlüklerde tercih edilmektedir.

LO’nun iki baskısında (özellikle iç maddelerde) yaygın olan bu tanımlama yönteminde Arapça, Farsça, Türkçe eş veya yakın anlamlı sözcükler kullanılmıştır. Örneğin: Her iki baskıda madde başı olan “us (*is.*)” sözcüğü “akıl, kiyâset, rüşd, edeb, zekâ, ferâset, fatânet, nühâ, sükûn, hûş, hîred, ârâm” biçiminde eş ve yakın anlamlı sözcüklerin art arda

¹⁰⁹ *miserable* 1 very unhappy, wretched. 2 causing misery. 3 squalid. 4 mean.
unhappy 1 sad or depressed. 2 unfortunate or wretched.
wretched 1 miserable or unhappy. 2 worthless (Jackson, 2003, s. 95).

sıralanmasıyla tanımlanmıştır. Bu sözcüklerin tamamı Arapça veya Farsça olduğu için LO'nun incelemeye konu olan bölümlerine (ilk baskısı ve ikinci baskısının ilk cildine) madde başı olarak alınmamış ve dolayısıyla kısır döngüye sebep olunmamıştır.

Her iki baskıda madde başı yapılan “baş (*is.*)” sözcüğünün tanım metni ise “re’s, ser, kelle, kafa” sözcüklerinin art arda sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Eş veya yakın anlamlı bu sözcüklerden *re’s* (s. 606), *kelle* (s. 1013) ve *kafa* (s. 918) ilk baskıda madde başı olarak ayrıca ele alınmış; tanım metinleri ise daha açıklayıcı biçimde oluşturulmuştur. Dolayısıyla Arapça, Farsça eş veya yakın anlamlı sözcükler kullanılarak yapılan sözcük eşleştirmeye dayalı tanımlarda, tanımlama için kullanılan sözcükler ayrı ayrı madde başı yapılmış olsa da, tanım metinlerinde tekrara düşülmediği için (istisnalar görülse de¹¹⁰) genel anlamda kısır döngüye sebep olunmadığı söylenebilir.

İlk baskıda madde başı yapılan “bahâr (*is.*)” sözcüğünün birinci anlamına ait tanımı “Aslında yaza dênirdi; yaz, yay” ifadeleriyle oluşturulmuştur. Buradaki *yaz* sözcüğü, yine ilk baskıda (s. 1219) “yaz (*is.*)” biçiminde madde başı yapılmış; tanım metni ise “Türkîde bahâr, rebî’ ma’nâsınadır; yay, sayf demektir. Mutlaka ısıcaklar nebâtat açılan zamân; sayf, tâbistan” ifadeleriyle daha açıklayıcı bir biçimde hazırlanmış; Türkçe eş ve yakın anlamlı sözcüklerin kullanıldığı tanımlarda da kısır döngüye sebep olunmamıştır.

Sözcük eşleştirmeye dayalı tanımlarda, eş ve yakın anlamlıların yanı sıra, karşıt anlamlı sözcüklerden de faydalanılmıştır. Örneğin: İki baskıda madde başı yapılan “sevmek (*fm.*)” sözcüğü “hubb, vedd, muhabbet, meveddet etmek, ‘adâvet zıddı, dostluk, buğz zıddı, muhadenet” biçiminde eş, yakın ve karşıt anlamlı sözcüklerin art arda sıralanmasıyla tanımlanmıştır. Bazı iç maddelerin tanımları ise yalnızca karşıt anlamlı sözcük(ler) ile yapılmıştır. Örneğin: “iş (*is.*)” maddesinde yer alan *iş günü* iç maddesi “tatil zıddı”, “ök (*is.*)” maddesinde bulunan *öğey* [üvey] ise “öz zıddı” olarak tanımlanmıştır.

İki baskıda yer alan iç madde tanımlarının çoğunlukla sözcük eşleştirmeye dayalı yöntemle hazırlandığı; bu amaçla daha çok Arapça, Farsça kökenli eş ve yakın anlamlı sözcüklerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin: “baş (*is.*)” madde başında yer alan: *baş ağrısı* “suda’, yarımca, derd-i ser, tasdî’ât”; *baş tası* “kîhf, kâse”; *baş aşığı* ise “ma’kûs, menkûs” olarak eş ve yakın anlamlı sözcüklerle tanımlanmıştır. Dolayısıyla iç madde tanımlarının madde başlarına göre genellikle daha kısa olduğu söylenebilir.

¹¹⁰ Örneğin: “laklak (*es.*)” maddesi (1293, s. 1095; 1306, s. 752) iki baskıda “gulgul, *bk. leylek*” ifadeleriyle tanımlanmıştır. Asıl açıklamanın leylek maddesinde yapılması beklenirken bu sözcüğün her iki baskıda (1293, s. 1095; 1306, s. 753) yalnızca “laklak” eş anlamlı sözcüğüyle tanımlandığı tespit edilmiştir.

Genellikle soyut kavramlar için kullanıldığı bilinen sözcük eşleştirmeye dayalı yöntem, LO'da somut sözcüklerin tanımlanması amacıyla da sık tercih edilmiştir. Örneğin: “sakal (*is.*)” sözcüğü iki baskıda da “lihye, rîş, hat” biçiminde tanımlanmıştır. Somut sözcüklerde bu yönteme başvurulması, sözlük birimlerin kapsamlı bir biçimde tanıtılmasını engelleyerek tanımların yetersizleşmesine sebep olmuştur.

3. **Özgüleştirci** (İng. *typifying*) **tanım**: Tanımlanan sözcüğün “tipik” özelliğine, kavramın gönderimde bulunduğu şeye, özellikle karakteristik olan anlambirimciğe odaklanılır (Yılmaz, 2017, s. 43). Bu tanım türü, diğer türlerden biriyle (genellikle çözümleyici tanım ile) birlikte kullanılır ve “genellikle” (*typically*) zarfı başta gelir. *Concise Oxford Dictionary* (COD)’un onuncu baskısında yer alan “kızamık” (*measles*) tanımı¹¹¹ örnek olarak verilebilir: “**kızamık** ateş ve kırmızı kızarıklığa sebep olan bulaşıcı viral bir hastalık, genellikle çocukluk çağında ortaya çıkar.” (Jackson, 2016, s. 146). Bu örnekte, bir çözümleyici tanıma özgüleştirci tanımın eklenmesi gösterilmiştir: *ateş ve kırmızı kızarıklığa sebep olan bulaşıcı viral bir hastalık* bir çözümleyici tanım, *genellikle çocukluk çağında ortaya çıkar* ifadesi ise özgüleştirci tanıma örnektir.

Özgüleştirci tanımlama yöntemine, LO'da nadiren başvurulmuştur. Her iki baskıda madde başı biçiminde yer alan *buhur*, *cübbe* ve *çember* sözcüklerinin tanımları bu türe örnek olarak verilebilir:

buhûr is. tahsîs ile kömür tozu ve âsel-bend terkibinde yapılmış tütsü çubuğu.

cübbe is. tahsîs ile biniş altına giyilên dar libâs.

çenber is. tahsîs ile fiçılara ve koğalara [koyalara] vaz' olunan ağaç ve timur [demir] dâire.

LO'daki örneklerde (Jackson'ın sunduğu örneklerden farklı olarak) öncelikle özgüleştirci tanım, ardından çözümleyici tanım sunulmuş; özgüleştirme için ise “tahsîs ile” (*özellikle*) zarfı kullanılmıştır.

4. **Kurala dayalı** (İng. *rule-based*) **tanım**: Bir dilin gramerinde, bir sözcüğün veya bir sözcüğün anlamının kullanım bilgisinden hareketle tanım metni oluşturulur. Dil bilimsel sözcükler, işlevsel sözcükler, yansıma sözcükler ve seslenme bildiren sözcükler tanımlanırken genellikle bu yöntemden yararlanır (Yılmaz, 2017, s. 44). COD'un onuncu baskısında yer alan *and* bağlacının tanımı¹¹², bu türe örnek olarak verilebilir: “**and** (bağlaç) aynı sözcük türüne ait sözcükler, yan cümleler veya cümleleri bağlamak için kullanılır” (Jackson, 2016, s. 147).

¹¹¹ *measles an infectious viral disease causing fever and red rash, typically occurring in childhood* (Jackson, 2003, s. 95).

¹¹² *and (conjunction) used to words of the same part of speech, clauses, or sentences* (Jackson, 2003, s. 95).

LO'da madde başı yapılan zamirler, bağlaçlar, edatlar, ünlemler ve ses yansımali sözcükler kimi zaman kurala dayalı, kimi zaman da sözcük eşleştirmeye dayalı yöntemlerle tanımlanmıştır. Örneğin *hâl*. etiketli *işte* edatının ilk baskıda yer alan tanım metni şöyledir: “aslı uş de, hâ, hazâ gibi bak hâ ma'nâsına ve binâenaleyh gibi harf-i ibtidâ yerine kâ'imdir”. Bu edatın tanımı, Osmanlı Türkçesindeki kullanımından yola çıkılarak oluşturulmuş; ‘kullanılır’ anlamına gelen *kâ'imdir* ifadesiyle de bu durum vurgulanmıştır. Ünlem türündeki *be*, *behey* maddesinin ilk baskıdaki tanımı “be ey, bre, yâhû, eyyühe'n-nâs”; ikinci baskıdaki ise “pe, ey, behey! Bre, yâhû, eyyühe'n-nâs” biçimlerinde, yakın anlamlı sözcüklerin art arda sıralanmasıyla, sözcük eşleştirmeye dayalı olarak yapılmıştır.

Madde başı yapılan bazı eklerin kullanımı için hem açıklama yapılmış hem de örnekler verilmiştir. Örneğin sözcük türü *edat* olarak etiketlenen *layın/leyin* maddesinin tanım metni şöyledir: “ancılayın, buncılayın, sencileyin; kelime âhirine teşbihe ma'nâsı için gibi ve kadar yerine dâhil olur.” Bazı eklerde ise açıklama veya tanımlama yapılmamış, yalnızca örneklerle yetinilmiştir. Örneğin *edat* etiketli *yap* maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: “yapyalңыз, yapayalңыз, yamyassı gibi – muhaffefi yepyeñi, yemyeşil.”

LO'nun iki baskısında, kurala dayalı yöntem yerine sözcük eşleştirmeye dayalı yöntemin tercih edilmesi ve bazı maddelerde yalnızca örneklerle yetinilmesi gibi uygulamaların gerekçesi, hedef kitle olarak aydınların seçilmiş olması ve eğitimli kesimin bu bilgilere sahip olduğunun düşünülmesi olabilir.

5. **Ansiklopedik tanım:** Lehmann'a göre sözlükler, dilsel bilgiye yoğunlaşırken ansiklopediler dünya bilgisini kapsar ve maddelerle belirtilen nesnelere özelliklerini öne çıkarır (Aktaran: Bozkurt, 2017, s. 226). Sözlüklerde yer alan ansiklopedik tanımlarda ise madde başıyla ilgili tüm bilgiler yer alır; gerekli açıklamaların yanında ek bilgiler de verilir. Doğal türlerde ya da eşya adlarında bu tür tanımlar yapılabilir (Günay, 2007, s. 108-109).

LO'da ansiklopedik tanımlara sık rastlanmaktadır. Özellikle etnik grup ve tür adlarında madde başıyla ilgili tüm bilgiler verilmeye çalışılmış; detaylı açıklamalar yapılmıştır. Örneğin: Her iki baskıda yer alan *Türk* maddesinde Türk kavimlerinin adları sayılmış, lehçelerinin farklarından bahsedilmiş, tarih ve coğrafya konularında da ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Benzer uygulamalar her iki baskıda yer alan (*bk. EK 2-3*) *Çağatay*, *gemi*, *maymun* gibi maddelerde de tespit edilmiştir. Sözlük hazırlayıcısının bilgi birikimini ortaya koyan ansiklopedik nitelikteki tanımlar, sözlüğün iki baskısındaki madde başlarının uzunluk sebeplerinden biridir (*bk. 2.2.1.4*).

Özel adlara daha çok ansiklopedilerde yer verildiği, Hartmann ve James tarafından ifade edilmiştir (Bozkurt, 2017, s. 226). Yer adları ve etnik topluluk adları gibi çok sayıda özel adın LO'nun iki baskısında yer aldığı bilinmektedir¹¹³. Bu tür öğelerin genel amaçlı sözlüklerde yer alması, günümüzde (bu tür öğeler için ayrı sözlükler hazırlandığından) doğru bir uygulama olarak kabul edilmemektedir ancak XIX. yüzyıl Osmanlı sahası Türk sözlükçülüğü için olağan kabul edilen bu uygulamanın, sözlüğün içerdiği bilgi açısından değerini arttırırken LO'ya ansiklopedik bir sözlük niteliği kazandırdığı söylenebilir.

Sözcükler arasındaki eş anlamlılık, karşıt anlamlılık, alt anlamlılık ve parça-bütün gibi anlam ilişkileri, sözcüklerin anlamlarının belirlenmesinde ve tanımlamada önemli bir etkidir (Yılmaz, 2017, s. 45). Eş anlamlılığın bazı sözcükleri tanımlamak için kullanıldığı, sözcük eşleştirmeye dayalı yöntemde aktarılmıştır. Jackson'a göre karşıt anlamlılık, sözlük metinlerinde fazla rastlanan bir anlam ilişkisi değildir; alt anlamlılığa daha çok rastlanmaktadır. Çünkü çözümleyici tanımları oluşturmak için genellikle alt anlamlılık ilişkisi kullanılır. Örneğin: *Concise Oxford Dictionary (COD)*'un dördüncü baskısında “şayak” (*serge*) sözcüğü¹¹⁴ “giyim için kullanılan dimi örgülü, yünlü veya taranmış yünlü dokumalar” biçiminde tanımlanmıştır. Burada *şayak*, “dokuma” (*fabric*) cinsinin alt anlamlısıdır ve “dantel (*lace*), kadife (*velvet*), kamgarn (*worsted*)” gibi dokuma türüne ait olan diğer sözcüklerle ortak-alt anlamlıdır. Klasik bir sözlükte özel-üst anlamlı bir terimin ortak-alt anlamlıları takım hâlinde yer almaz. Esasen bir sözlük tutarlıysa, ortak-alt anlamlılar aynı “cins”e bağlı olur fakat bu konuda sözlüklerin pek tutarlı olduğu söylenemez. Örneğin: *New Oxford Dictionary of English (NODE)*, çatal (*fork*) ve kaşık (*spoon*) sözcüklerini “araç” (*implement*) cinsine; bıçak (*knife*) sözcüğünü ise “gereç” (*instrument*) cinsine bağlamıştır (2016, s. 149-151).¹¹⁵

LO'da özel-üst anlamlı bir sözcüğün madde başında, ortak-alt anlamlıları genellikle bir takım hâlinde toplanmıştır. Örneğin: Her iki baskıda madde başı yapılan “*bürtün (is.)*” ve “*kalyon (is.)*” sözcüklerinin tanımlarına bakıldığında (bk. **EK 2-3**) bunların “gemi” cinsine bağlı, ortak-alt anlamlı sözcükler olduğu tespit edilmiştir. Yine iki baskıda madde başı olan özel-üst anlamlı “*gemi (is.)*” sözcüğüne bakıldığında ise *bürtün* ve *kalyon* dâhil olmak üzere ortak-alt anlamlı pek çok sözcüğün (kavram sözlüklerinde olduğu gibi) bir araya getirildiği görülmüştür:

¹¹³ İki baskıdaki söz varlığı incelemesi için: (bk. **2.2.2.1**), madde başı olan özel adlar için: (bk. **Tablo 23**), iç madde yapılan özel adlar için: (bk. **Tablo 25**).

¹¹⁴ *serge a twill-weave wollen or worsted fabric used for clothing* (Jackson, 2003, s. 98).

¹¹⁵ Jackson'ın çalışmasını Türkçeye kazandıran Gürlek ve Patat, ‘alet, araç’ anlamlarını taşıyan *implement* ve *instrument* sözcüklerini özgün dildeki biçimleriyle aktarmayı tercih etmiştir ancak Jackson'ın vurgulamaya çalıştığı üzere, İngilizcede bu sözcükler için ufak anlam farkları mevcuttur. Bu farkı yansıtabilmek adına sözcüklerden biri *araç*, diğeri ise *gereç* olarak çevrilmiştir.

(...) yelken gemisi, vapur yâni çarh gemisi, pervâneli iskaru – ateş gemisi, burlota, harraka, üç anbarlı [ambarlı] ve kapak ve fırkaton ve korvet gibi üç direkli *kalyon* – sâbıkta iki katlı kale gibi göğe enlisi: barça mavna, serî'si: çekdiri, *bürtün*, karaka, polika gibi kalyon – çekdirinin on yediye kadar oturaklısı fırkate, yirmi oturaklısı perkende, yirmi dört oturaklısı kalita, yirmi beşlisi kadirga, otuzlusu bastarda, otuz altıya kadar paşa bastardası. iskonar, alamana, brik, bombard, çırnik, çekirme, zehebiye, sünbeki, şehdiye, çember, büyük çekelâva, sakoleva, tarada, karavella, kırlangıç, karamürsel, kotra, mastika, magosa, odun gemisi gibi iki direkli kayık, martika – iskampavya, sandal, fluka, geyik, ateş kayığı, salapurya, barka, piyâde gibi küçük filike. (...)

Bu uygulama bazı bitki, hayvan ve yer adlarında da yaygındır. Özellikle yer adlarında, madde başı sözcük bir “şehir” adıyla o şehre bağlı “kazâ” adları tek tek sıralanmıştır. Örneğin her iki baskıda (1293, s. 1023; 1306, s. 701) madde başı yapılan “*Kütahya (is.)*”nın tanım metni şöyledir:

Hüdâvendigâr'da sancak kürsüsü bir kazâ merkezi şehirdir; kazâları: Kütahya maa nevâhî-i etrâf şehir ve Altuntaş ve Gireği ve Ürünçek ve Armudlu ve Gümüş maa Tavşanlı, Suntanönü maa Eskişehir ve Seyitgâzi ve İnönü maa Bozöyük, Simav maa Eğrigöz ve Emet ve Dağardı, Gedos maa Şaphâne, Uşak maa Banaz ve Ulugöbek.

“*Kütahya (is.)*”nın tanımında sıralanan *Emet, Eskişehir, Şaphâne, Dağardı* gibi ortak-alt anlamlı sözcükler her iki baskıda ayrı birer madde başı yapılmış¹¹⁶ ve tanımlarında birer “kazâ” olarak bahsi geçen şehre bağlı buldukları belirtilmiştir. Bu çerçevede LO'nun, Jackson'un belirttiği “klasik sözlük” sınırlarının dışında yer aldığı tespiti yapılabilir. Ayrıca ortak-alt anlamlı sözcüklerin aynı *cinse* bağlandığı düşünülürse, LO'da bu konuda genellikle tutarlı bir yol izlendiği söylenebilir.

Parça-bütün anlamlılık, daha az tanınan bir anlam ilişkisidir. Sözlük birimlerin tanımlarında da nadir olarak kullanılır (Jackson, 2016, s. 151). Alt anlamlılık ve üst anlamlılığa benzer bir sınıflandırma olan parça-bütün ilişkisinde iki ya da daha fazla sözcük birbiriyle ilişkilendirilir. Bu iki sözcükten biri, bütün durumundaki diğer terimin bir kısmını belirtir. Örneğin: pedal/bisiklet, kol/vücut, yelken/gemi gibi ikili yapılar parça-bütün ilişkisini gösterir (Günay, 2007, s. 157). Parça-bütün anlam ilişkisinden LO'da zaman zaman faydalanılmıştır. Örneğin her iki baskıda madde başı olan “fizyoloci (*is.*)” [fizyoloji]'nin tanımı şöyledir: *Yunanîden ilm-i vezâîf-i â'za, ilm-i tibbî şü'belelerinden bir bâbdır.* Buradaki *tıp* (ilm-i tıp) bir bütün, *fizyoloji* (fizyoloci) ise bu bütüne bağlı bir parçadır.

Günay'a göre: Tanımların sözlük birimler için gerekli tüm bilgileri veren bir niteliğe sahip olması şarttır. Bir tanımın yeterli olması için işteşinin (Fr. *reciproque*) de doğru olması gerekir. Örneğin “ticaret, sanayi, ekonomi alanlarında çeşitli etkinliklerde bulunan kuruluş” denilince yalnızca *banka* sözcüğü akla geliyorsa bu tanım yeterlidir fakat finans kurumu, banker, sigorta şirketi de aynı işleri yapabilir. Bu açıdan *banka* sözcüğünün tanımının yeterli olduğunu söylemek zordur.

¹¹⁶ *Emet* (1293, s. 106; 1306, s. 78), *Eskişehir* (1293, s. 88; 1306, s. 66), *Şaphâne* (1293, s. 66; 1306, s. 460), *Dağardı* (1293, s. 747; 1306, s. 518).

Sözlük tanımındaki bazı bağlaçların kullanımı bu durumu belirlemede bir ayırt edici işleve sahiptir. Çünkü bir sözcüğün tanımında *ya da, veya, yahut* gibi seçenekli bir durum söz konusu ise bu tanım yeterli değildir. Bu tür ikilemeli anlatımlar, seçenekli sonuçlar sunar ve yapılan tanımlar değişebilir. Örneğin: *çırpak* sözcüğü “Çok ince değnek ya da sopa” biçiminde tanımlanmıştır. “Çok ince sopa, çırpak mıdır?” Hayır, çünkü değnek de olabilir. “Çok ince değnek ya da sopa, çırpak mıdır?” Tartışılır. O hâlde yeterli bir tanımda *ve* kullanılabilirken *veya, ya da, yahut* gibi değişmecesel anlatım biçimi kullanılmaz (2007, s. 99-101).

LO’da sözlük birimler tanımlanırken genellikle *ve* bağlacı kullanılmış; *yâ, yâhûd* gibi bağlaçlara da zaman zaman başvurulmuştur. Dolayısıyla bu uygulamalar, kimi zaman anlam karmaşasına sebep olmuştur. Örneğin iki baskıda madde başı yapılan çok anlamlı *dil* sözcüğünün anlamlarından birinin tanımı şöyledir: *bazı şeylerin içinde olan yassı yâhûd sifri* [sivri] *parça; terâzû* [terazi], *düdük, kantar, makara dili*. Buradaki “bazı şeyler” ifadesi, nesnenin niteliğini tam olarak açıklamada yetersizdir. Tanımın ardından sıralanan “terazi, düdük, makara” örnekleri, anlamın sınırlandırılmasına az da olsa yardımcı olmuştur fakat “yassı yahut sivri” niteliklerinin, verilen örneklerden hangi cisme ait olduğu belirsizdir. Bu tanımdan “Terazinin dili yassı mıdır?” veya “Terazinin dili sivri midir?” sorularının kesin yanıtları alınamayacağı için yetersiz bir tanımlama olduğu söylenebilir.

Sözlük hazırlayıcıları, çok anlamlı sözcüklerin anlamlarını sunma eğilimleri açısından *dağıtıcılar* (İng. splitters) ve *toplayıcılar* (İng. lumpers) olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Dağıtıcılar, anlam farklılıklarını numaralandırarak sunmayı tercih eder; toplayıcılar ise bu anlamları toplu bir biçimde sunar ve anlam ayrımlarını kullanıcıya bırakır. Birçok sözlük *dağıtıcı* sınıfa girer ancak farklı sözcüklerin anlamlarının dağıtımında aynı düşüncede olmayabilirler (Jackson, 2016, s. 136-138). LO’da çok anlamlı sözlük birimlerin anlamları sıralanırken numaralandırmaya başvurulmamıştır. Her iki baskıda (istisnalar görülse de) genellikle anlamlar art arda verilmiş, anlam ayırıcı bir işaret ise çoğu zaman kullanılmamıştır. Noktalama işaretlerinin yetersiz ve düzensiz kullanımı (bk. 2.2.1.6) sebebiyle anlamlara ait tanımların sınırları ve hatta iç maddeler ile örneklerin sınırlarını belirlemek çok zordur. Ayrıca eş adlı sözcüklerin tek madde başında toplanarak açıklandığı (bk. 2.2.2.2) da görülmüştür. Bu uygulamalarıyla A. Vefik Paşa’nın *toplayıcı* bir sözlük hazırlayıcısı olduğu söylenebilir. Sonuç olarak LO’nun iki baskısında yer alan tanımlar ve anlam ilişkileri hakkında elde edilen genel bulgular şu şekilde özetlenebilir:

- Birinci baskıdaki birçok tanım metni, ufak hataları düzeltilerek ikinci baskıda yeniden yer almıştır. Kimi zaman iç madde (bk. 2.2.2.3) ve örnek eklemeleri (bk. 2.2.2.10) de yapılmıştır. Tanımlama için tercih edilen yöntemler ise değişmemiştir.

- İki baskıdaki sözlük birimlerin tanımlanmasında daha çok, çözümleyici (İng. *analytical*) ve sözcük eşleştirmeye dayalı (İng. *word-match*) yöntemler tercih edilmiş; genellikle eş ve yakın anlamlı sözcüklerden faydalanılmıştır. Bu sözcükler ayrı birer madde başı yapılırsa dahi tanım metinleri daha açıklayıcı bir biçimde hazırlandığı için maddeler arasında kısır döngüye genellikle sebep olunmamıştır.
- Genel türlere ait adların tanımlanmasında zaman zaman ansiklopedik yöntem kullanılmıştır. Böylece Türkçenin söz varlığına ait daha fazla ögenin kaydedilmesi mümkün kılınmış ve aktarılan bilgiler daha kapsamlı duruma getirilmiştir.
- Özellikle ansiklopedik nitelikteki maddelerde belirli alanlara ait sözcükler ağırlıklı olduğu için günlük dilden uzaklaşmıştır ancak LO, eğitilmiş kesimi hedefleyen bir sözlük olduğundan bu dil kullanımının sorun oluşturmadığı tahmin edilebilir.
- Jackson'a göre sözcük eşleştirmeye dayalı tanımlama, genellikle daha dar alana sahip olan küçük sözlüklerde tercih edilmektedir (2016, s. 145). LO'da bu yöntemin daha fazla kullanılması, yer tasarrufu sağlama düşüncesini akla getirmiştir ancak ansiklopedik tanımların da yaygın olması, bu konuda tutarlı olunmadığını göstermektedir.
- Tanımlarda eş, yakın, karşıt, alt-üst, parça-bütün gibi anlam ilişkilerinden yararlanılmıştır. Özellikle yer adlarında alt-üst anlamlılık göze çarpmaktadır. Böylece yer adları, kullanıcıya düzenli ve toplu bir biçimde sunulmuş; eserin söz varlığının zenginliği de ortaya koyulmuştur.
- Tanımlanan sözcüğün diğer sözcüklerle olan anlam ilişkileri, kimi zaman sözlük içi gönderimlerle aktarılmıştır. Bu tür gönderimlerde ise eş-yakın ve alt-üst anlamlılık öne çıkmaktadır¹¹⁷.
- Kullanıcının bildiği varsayılan sözcükler tanımlanırken *ma'lûm* veya *ma'rûf* gibi ifadeler kullanılarak tanımlar kısaltılmıştır. Örneğin: İki baskıda madde başı olan *çay* sözcüğü, "ma'rûf, muattar yapraktır"; *mârpîc* [marpuç] ise "nargilenin ma'rûf borusu" biçiminde tanımlanmıştır. Bu tür maddelerde sözlük birimlerin tanıtılmasından çok, söz varlığını kaydetme amacı öne çıkmaktadır.
- Bazı sözlük birimler, yeterli ve açık biçimde tanımlanmamıştır. Örneğin: İki baskıda madde başı yapılan *her dem taze* sözcüğü "müreккеbe fâsılasından bir çiçektir." biçiminde tanımlanmış ancak aynı cinse ait diğer çiçeklerden ayrılan özellikleri hakkında bilgi verilmemiştir. Bunun sebebi, kullanıcı kitlesinin bu bilgilere sahip olduğunun düşünülmesidir.

¹¹⁷ Gönderimler konulu inceleme için: (bk. 2.2.2.11.)

- İlk baskıdaki bazı kısa ve yetersiz tanımlar, ikinci baskıda düzenlenerek geliştirilmiştir. Örneğin: *canelya* madde başının ilk baskıdaki tanımı “yerli kanarya”dır; ikinci baskıda ise “yerli, koyu renkli kanarya; iri başlısı er ganarya”dır. Ancak bu uygulama, yetersiz tanımların tamamını kapsayacak biçimde genişletilmemiştir.
- Tanımlamada eş ve yakın anlamlı sözcüklerle yetinilmesi; *yâ*, *yâhûd* vb. bağlaçların ve *ma'lûm*, *ma'rûf* ifadelerinin kullanılması gibi durumlar, tanımların kısalarak yetersizleşmesine sebep olmuştur. Ancak hedeflenen kullanıcı kitlesi ve sözlüğün hazırlanma amacı göz önünde bulundurulursa bu uygulamalar anlam kazanabilir.
- Osmanlı Türkçesinde kullanılan Türkçe kökenli ve Türkçeleşmiş sözcükleri bir araya getirerek “(muhtemel) Türkçe Sözlük” için bir kılavuz kitap hazırlamayı amaçlayan A. Vefik Paşa, bu amaçla meydana getirdiği LO’da kimi zaman sözcükleri yalnızca madde başı olarak kaydetmekle yetinmiş; herhangi bir tanım veya açıklama metni eklememiştir. İkinci baskıda (49 adet) daha yaygın olan bu tür tanımsız maddeler, ilk baskıda da (3 adet) tespit edilmiş ve **Tablo 39**’da sunulmuştur.
- Çok anlamlı sözcüklerin anlamları sıralanırken, ilk olarak yaygın ve güncel anlam verilmiştir. Ardından -herhangi bir sıralama yapılmadan-; eş, yakın, yan, mecaz anlamlar ve eski Türkçedeki, çeşitli dillerdeki anlamlar da kullanım bilgisi (*bk. 2.2.2.7*) olarak sunulmuştur. Bu bağlamda LO’nun (ön sözlerine göre) eş zamanlı bir sözlük olarak yola çıkarken eski biçimler ve anlamları da konu ederek bu yoldan saptığı söylenebilir.
- Ahmed Vefik Paşa’nın çok anlamlı sözcüklerde *toplayıcı* eğilime sahip olması, ulaşılabilirliği olumsuz etkileyerek sözlüğün kullanımını zorlaştırmıştır.
- İncelenen madde başlarında ayrıca; sözcüklerin çok biçimli yazımları, sesletim bilgileri, köken bilgisi açıklamaları; çeşitli dillerdeki biçimleri ve anlamları, galatlar, zebanzedler gibi pek çok türde ek bilgi yer almaktadır. Tanım ve açıklama metinlerine katkı sağlayan bu bilgilerin sunum sırası için herhangi bir düzen söz konusu değildir.

Tablo 39. İki Baskıdaki Tanımsız Madde Başları

Baskı	Madde	Sözcük Türü	Sayfa
1.	سلطان خانى	<i>is.</i>	640
	غارديك	<i>is.</i>	816
	قره طاغ	<i>is.</i>	912
2.	الاقارغه	–	41
	الوارده	<i>is.</i>	47
	ازميرنه	<i>is.</i>	98
	استرومباق	<i>is.</i>	100
	اورفور	<i>is.</i>	126

Baskı	Madde	Sözcük Türü	Sayfa
2.	اوغلاق	–	127
	اوغلان	–	127
	توريس قوشى	<i>is.</i>	306
	چپيل	–	343
	چوروكچاي	<i>is.</i>	361
	چوقه	<i>is.</i>	363
	چونكول	<i>is.</i>	366
	حماملو	<i>is.</i>	377
	خوريس	<i>is.</i>	388
	درز	<i>is.</i>	397
	دروند	<i>is.</i>	397
	دزقول	<i>is.</i>	398
	دوه بويونى	<i>is.</i>	404
	شرقى روم ايلي	<i>is.</i>	423
	زا	–	424
	زاخو	<i>is.</i>	424
	زادريمه	<i>is.</i>	424
	زاروشاد	<i>is.</i>	424
	زالف اوزومى	–	424
	زاويه	<i>is.</i>	424
	زرتابوس	<i>is.</i>	425
	زغارجى باشى	<i>is.</i>	425
	زنجان	<i>is.</i>	427
	زهاب	<i>is.</i>	428
	زيخنه	<i>is.</i>	428
	زيله	<i>is.</i>	428
	زينه	<i>is.</i>	428
	صارقول	<i>is.</i>	476
	صماقوجق	<i>is.</i>	492
	طقومه	<i>is.</i>	532
	طويغونلق	–	557
	ظراده	<i>is.</i>	558
	فوغو	<i>is.</i>	581
	قاون چكردگى	–	617
	قره قوم	<i>is.</i>	627
	قره طاغ	<i>is.</i>	630
	قصون	<i>is.</i>	632
	قيدان	<i>is.</i>	639
	ماچوله	<i>is.</i>	759
	مرانغوز بالغى	–	759
	ماريول	<i>is.</i>	760
	ملاوقه	<i>is.</i>	777
ملانوس	<i>is.</i>	777	
يساول	<i>is.</i>	829	

2.2.2.7. Kullanım Bilgisi

Kullanım bilgisinde, madde başı sözcüğün bağlama göre anlam farklarını açıklamak veya kullanıcıya madde başının farklı alanlara özgü kullanım türlerini vererek tanımı daha belirgin duruma getirmek esastır. Genellikle *kullanım etiketi* veya *kısaltmalarla* sunulan bu tür bilgiler, madde başının biçimiyle ve madde başının anlamıyla ilgili olmak üzere iki türdür (E. Aslan, 2017b, s. 60). Jackson'a göre kullanım etiketleri, sözlüklerde bir sözcük veya anlamın sadece belirli bir bağlamda kullanılacağını da gösterir. Bu etiketler (veya bağlamsal sınırlamalar); coğrafyaya (lehçeler vb.), zamana (tarihsel, eskimiş, modası geçmiş vb.), üsluba (gayri resmî, argo vb.), alana/konuya (Müzik, Denizcilik, Felsefe vb.), etkiye (aşağılayıcı, küçültücü, örtmeceli vb.) göre değerlendirilebilir (Jackson, 2016, s. 166-174).

LO'daki kullanım bilgilerini sözlük birimlerin biçimiyle ve anlamıyla ilgili olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Kısaltma veya etiket biçimlerinde standartlaştırılmamış olan bu bilgiler, yalnızca tanım metinlerinde bulunmaktadır. Biçimle ilgili kullanım bilgilerinde genellikle madde başının farklı dillerdeki yazım ve sesletim biçimleri söz konusudur. Bu çerçevede ayrıca sözcüklerin zebanzedleri, galatları, ta'ribleri ve asıl biçimlerine ait bilgiler de verilmiştir. İki baskıdan derlenen biçim hakkındaki kullanım bilgileri **Tablo 40**'ta sunulmuştur.

Tablo 40. Seçilen Maddelerin Tanım ve Açıklama Metinlerinde Yer Alan Biçim Hakkındaki Kullanım Bilgileri

Kapsam	MADDE	AÇIKLAMA	Bulunduğu Baskı
Türkîde	abla <i>is.</i>	Türkîde apa, apu	2.
	esirgemek <i>fm.</i>	Türkîde esremek 'hıfz, siyânet etmek'	1 ve 2.
	ök <i>is.</i>	Türkîde öb	
	ök -> öfke	Türkîde öpke	1.
	bark <i>is.</i>	Türkîde baruk 'mahfuz'	
	bayır <i>is.</i>	Türkîde bilan ve yure dërler	1 ve 2.
	timur [demir] -> ak timur	Türkîde çoyan	
	çaşnigîr <i>is.</i>	Türkîde bökavül, baverci, taday dênir	1.
	çimmek <i>fl.</i>	Türkîde çömmek	
	dört <i>is.</i>	Türkîde tört	1 ve 2.
	deli <i>sf.</i>	Türkîde til ve tilbe	
	dil <i>is.</i>	Türkîde til	
	sal -> salyâne	Türkîde salg ve salgıñ dërler	1.
	sayrı <i>sf.</i>	Türkîde sayru	1 ve 2.
	sayrı -> sayı	Türkîde sağış 'rakam'	1.

Kapsam	MADDE	AÇIKLAMA	Bulunduğu Baskı
	soğan -> şeker soğanı	Türkîde gümren	1 ve 2.
	dal (طال) <i>sf.</i>	Türkîde tal [تال] ‘çıplak, ârî, sâde, düz’	
	top <i>is.</i>	Türkîde tib ‘yuvarlak ve mecmû olan şeyler’	
	kaşkaval <i>is.</i>	Türkîde kaşkak ve kak her şeyin kurusuna dênir	
	kamu <i>ed.</i>	Türkîde kamuk	
	kekik <i>is.</i>	Türkîde kekik otu dêrler	
	maymun <i>is.</i>	Türkîde gibi/gèbi	
Kadîm-i Türkîde	abla <i>is.</i>	Kadîm-i Türkîde opa, epe, opu	1. 1 ve 2.
	bravo <i>is.</i>	Türkî-i Kadîmde hurra	
	dîvâr <i>is.</i>	Kadîm-i Türkîde tavr [تاور] dêrler	
	kamu <i>ed.</i>	Kadîm-i Türkîde ve Çağatayda asru, dükeli.	
Arapçada	hanı <i>is.</i>	Arabîde hani [حانى]	2.
	yada <i>is.</i>	Arabîde bazen yeşb dahı dêrler	1 ve 2.
Farsçada	mârpîc <i>is.</i>	kamıştan olan kısasına Fârisîde nîpîc derler	1.
	meşk (مشق) <i>is.</i>	Fârisî meşk [مشك].	
Çağataycada	muymul <i>is.</i>	Çağatayîde güygenek	1 ve 2.
	yada <i>is.</i>	Çağatayîde ceda ‘yeşim taşı’	
Çince	çay <i>is.</i>	Lugat-ı Çinîde tay ve ti	1 ve 2.
Kadîmde/ Sâbıkta	Ağlasun <i>is.</i>	kadîmde Sagalasu	1. 2. 1 ve 2. 2.
	Ermeni <i>is.</i>	kadîmde Ermen, Armen ve Aram tesmiye olunan vilâyetin halkı.	
	tağuk [tavuk] <i>is.</i>	kadîmde tahaku ve dakuk telaffuz olunurdu	
		kadîmde tahaku ve dakuk.	
	başmak <i>is.</i>	sâbıkta medâse dênirdi	
	kabak -> başı kabak	sâbıkta yalın aya başı kaba dênirdi.	
	Kazdağı <i>is.</i>	kadîmde İda	
Anadolu’da	hergele <i>is.</i>	Anadolu’da eğrek ta’bîr êderler	1.
Sözcüğün Aslı	işte <i>hâl.</i>	aslı uş de	1 ve 2.
	bayram (بیرام) <i>is.</i>	aslı bayram [بايرام]	
	sevmek (سومك) <i>fm.</i>	aslı sevmek [سيومك]	
	taramak (طرامق) <i>fm.</i>	aslı taramak [تارامق] ve targamak	
	fıstık <i>is.</i>	aslı Fârisî peste	2.
	kabala (قباله) <i>is.</i>	aslı meksûr kabala [قباله]	
	kaval <i>sf.</i>	aslı kav, kaval [قوال]	1 ve 2.
	küstere <i>is.</i>	aslı Fârisîden kestere	
	gemi <i>is.</i>	aslı gime	

Kapsam	MADDE	AÇIKLAMA	Bulunduğu Baskı
	göstermek <i>fm.</i>	aslı görgüzmek, görsitmek, gördürmek	
	nebât şekeri <i>is.</i>	aslında teber-hûn	1.
	yıkmak (يَقْمَق) <i>fm.</i>	aslı yıkmak [بيقَمَق]	
Zebânzedi	timur [demir] <i>is.</i>	zebânzedi demür	1 ve 2.
	tağuk [tavuk] <i>is.</i>	zebânzedi tavuk	
	cık -> çocukçuk	zebânzedi çocuk	
	top -> tobra	zebânzedi torba	1.
	zevk -> zevklenmek	zebânzedi zefklenmek yanlışdır	
	kabala (قبالة) <i>is.</i>	zebânzedi kabala [قاباله]	1 ve 2.
	lastik -> gomalastik	zebânzedi komalastik	
	lebbeyk <i>ni.</i>	avâm zebânzedi leppî ‘efendim’	1.
	Merzifon <i>is.</i>	zebânzedi mars-vân	1 ve 2.
	hemşehrî <i>is.</i>	zebânzedi hemşeri	
Galatı	arımak -> arkodı	galatı aykırı	1.
	deskere <i>is.</i>	pek galatı tezkere	
	gûl-yabânî <i>is.</i>	galatı kulyabânî	
	nebât şekeri <i>is.</i>	galat-ı fâhişi nevbet şekeri	
	yel <i>is.</i>	galat-ı meşhûru rüzgâr	1 ve 2.
Sahîhi	abur cubur <i>sf.</i>	sahîhi obur cubur	
	ısırmak -> ısırgan (اصرغان) otu	sahîhi ıssı ma‘nâsından ısırgan [اصيرغان]	1.
Ta‘rîbi	felâtûn <i>is.</i>	ta‘rîbi eflâtûn	1 ve 2.
	lâcverd <i>is.</i>	ta‘rîbi allazverd	1.

Tablo 40'ta görüldüğü üzere, madde başlarının ve iç maddelerin farklı yazım ve sesletim bilgileri genellikle; *Türkî* (Doğu Türkçesi), *Kadîm-i Türkî* (Eski Türkçe), *Çağatâyî* (Çağatayca), *Arabî* (Arapça) ve *Fârisî* (Farsça)'deki biçimler hakkındadır. Sözcüklerin halk arasındaki yaygın söyleniş biçimleri, *zebânzedi* ifadesiyle aktarılmış; bazen *Anadolu'da* ifadesiyle vurgulanmıştır. Madde başı veya iç madde olan sözcüklerin *aslı* olarak aktarılan bilgiler, kimi zaman asıl yazım veya sesletim biçimlerini yansıtırken kimi zaman da, sözcüklerin köken bilgilerine işaret etmiştir. Bu karmaşık uygulama, sözlükten faydalanmayı zorlaştırmıştır. Yaygın olan ancak yanlış kabul edilen biçimler, *galatı*; doğruları ise *sahîhi* ifadeleriyle sunulmuş; ayrıca bazı sözcüklerin Arapçalaşmış biçimleri ise *ta‘rîbi* ifadesiyle aktarılmıştır. Sözlükteki maddeler, çoğu zaman yetersiz bir biçimde tanımlanmış olsa da bu tür ek kullanım bilgileri, tanım ve açıklama metinlerini zenginleştirerek sözcüklerin farklı diller/lehçeler arasında karşılaştırmalı biçimde incelenmesini bir ölçüde mümkün kılmıştır.

Maddelerin tanım ve açıklama metinlerinde; sözcüklerin çeşitli dillerde, genel dilin farklı katmanlarında, farklı coğrafyalarda ve alanlardaki anlamları da zaman zaman aktarılmıştır. Her iki baskıdan derlenen bu tür bilgiler, **Tablo 41**'de sunulmuştur.

Tablo 41. Seçilen Maddelerin Tanım ve Açıklama Metinlerinde Yer Alan Anlam Hakkındaki Kullanım Bilgileri

Kapsamı	MADDE	AÇIKLAMASI	Bulunduğu Baskı
Türkîde	bal -> meyân balı	Türkîde yapışkan ve yapışacak şey, kulb, kol, bâzû ma'nâsınadır	1 ve 2.
	harûn <i>sf.</i>	Türkîde yorgun, argın, durmuş ma'nâsına	1.
	kokoz <i>sf.</i>	Türkîde şaşkın, zıngıldamış	1 ve 2.
	kıl -> kıllı müteşa'ir	Türkîde barak.	1.
	kişi <i>is.</i>	Türkîde erkek, recül, hâlâ zât, ferd, nefer ma'nâsına.	1 ve 2.
	kişi -> kis	Türkîde aygır.	1.
	yel -> yelegen	Türkîde sokak köpeği demek.	
Arpçada	saât <i>is.</i>	Arabîde zamân, ân ma'nâsınadır	1 ve 2.
	kebâb <i>is.</i>	Arabî ma'nâsıyla ciğer kebâbı olmak, yanıp kebâb olmak 'göñül yanmak'	
	Midilli -> midilli	Arabîde mahşer midillisi, yaramaz demektir.	1.
		Arabîde yaramaz demektir mahşer midillisi.	2.
Farsçada	abur cubur <i>sf.</i>	Fârisîde evbâr, toymaz ma'nâsına	1 ve 2.
	silindir <i>is.</i>	Fârisî üstüvâne, sütûn	
	kebâb <i>is.</i>	Fârisîde mutlakâ yanmış, büryan, yanık	2.
Çağataycada	koş <i>sf.</i>	Çağatayda çifte, tüfenk, ikiz	1 ve 2.
Kadim-i Türkîde	şâl <i>is.</i>	Kadîm-i Türkîde mutlakâ yün kumâş, peşmîne, sof, şayak.	
Argoda	abla <i>is.</i>	Kayış lisânında zevce ma'nâsına.	
Sâbıkta	mankır <i>is.</i>	Sâbıkta kara fülüs, dördü bir akçe	
	mağara -> Kurşunlu Mahzen	sâbıkta timur [demir]-hâne.	1.
Türkistan'da	teneke <i>is.</i>	Türkistan'da ince, yayvan meskûkât.	1 ve 2.
Musikîde	makâm <i>is.</i>	mûsikîde râh	1.

Tablo 41'de görüldüğü üzere anlam hakkındaki kullanım bilgileri, biçim hakkındakilere göre daha az sayıdadır. Genellikle çeşitli dillerdeki anlamlar üzerine şekillenen bu bilgiler, sözcüklerin köken bilgisi açıklamalarına katkı sağlamaktadır. Genel dilin katmanlarından *argoya* ait anlamlar aktarılırken yalnızca bir maddede (abla) 'argo' anlamına gelen *kayış lisanı* ifadesi kullanılmıştır. Sözcüklerin eski Türkçedeki anlamları *sâbıkta*; Türkistan coğrafyasındaki anlamı *Türkistan'da*; müzik alanındaki anlamı ise *musikîde* ifadeleriyle aktarılmış fakat bu uygulamalar, tüm maddeleri ve anlamları kapsayacak biçimde yaygınlaştırılmamıştır. Anlam hakkındaki kullanım bilgilerinin (tutarsız uygulamalara rağmen) sözlük birimlerin tanımlanmasına katkı sağladığı, kesin olarak ifade edilebilir.

Bazı maddelerde ayrıca, sözcüğün kullanıldığı sınırlı alan hakkında birtakım bilgiler de verilmiştir. Etiket biçiminde düzenlenmemiş olan bu tür bilgiler, yine tanım ve açıklama metinlerinde yer almaktadır. İki baskıdan derlenen sınırlayıcı kullanım bilgileri **Tablo 42**'de sunulmuştur.

Tablo 42. Seçilen Maddelerin Tanım ve Açıklama Metinlerinde Yer Alan Sınırlayıcı Kullanım Bilgileri

Madde	Kullanım Bilgisi	Bulunduğu Baskı
öhö öhö öhö <i>es.</i>	ehe ehe gibi avâm kârıdır.	1 ve 2.
pazar	avâm zebânzedidir, sahihi: <i>bk. bâzâr</i>	1.
teşennüc <i>is.</i>	sürünceme ma'nâsına avâm zebânzedi	
kurgan <i>is.</i>	Türkîde hisâr	2.
	Türkîde hisâr kurmak	
kisbet <i>is.</i>	kisvet galatı, avâm zebânzedi	1 ve 2.
gülle	gürle galatı, <i>bk. gür</i>	1.
matruş <i>is.</i>	müvelled ve pek galat kelimedir	1 ve 2.
maylamak <i>fl-fm.</i>	Türkîde yağlamak ve yağlanmak, semirmek.	
minimini <i>sf.</i>	ufacık ma'nâsına etfâl ta'bîri	1.

Tablo 42'de görüldüğü üzere bazı maddeler; kullanıcı kitlesine göre *avâm kârı*, *avâm zebânzedi* ve *çocuk ta'bîri*; yapılarına göre ise *galat* ve *müvelled* olarak nitelendirilmiş ve bu bağlamlarda sınırlandırılmıştır. Sıfat türündeki *minimini*, çocukların kullandığı bir sözcük olarak nitelendirilmiş; *gülle* sözcüğü, ses yansımali *gür* köküne dayandırıldığı için yanlış (*galat*) sayılmış; yabancı kökenli olan *kisbet* ve *pazar* sözcükleri ise kaynak dildeki biçimleri değişerek halk söyleyişlerini yansıttığı için galat kabul edilmiştir. Ayrıca *matruş* sözcüğü Farsça *traş*'tan,

Arapçanın *mef'ûl* vezni kullanılarak türetildiği (veya uydurulduğu) için *müvelled*¹¹⁸ (sonradan uydurma) ve yine aynı sebeplerden ötürü “pek galat” sayılmıştır.

Ön sözlerdeki açıklamalara göre, diğer Türk lehçelerine ait bazı sözcükler madde başı yapılırken Osmanlı Türkçesinde kullanılmadıklarına da işaret edilmiştir. İncelenen maddeler arasında yalnızca *kurgan* ve *maylamak* sözcüklerinin bu türde olduğu görülmüştür. Tanım metinleri **Tablo 42**'deki açıklamalardan ibaret olan bu sözcüklerin XIX. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde mevcut olmadıklarına doğrudan işaret edilmese de, yalnızca *Türki*'deki (Doğu Türkçesindeki) anlamları ile sınırlandırılmış olmaları bu niteliğe sahip olduklarının göstergesidir. Ancak bazı sözcüklerin *Türki*'deki biçimleri ve anlamlarının ek bilgi olarak sunulduğu (*bk. Tablo 40-41*) da bilinmektedir. Dolayısıyla bu tür bilgilerden hangilerinin sınırlayıcı kullanım bilgisi olduğunu belirlemek zorlaşmıştır. LO'daki sınırlayıcı kullanım bilgileri, Jackson'ın aktardığı gibi fazla çeşitli olmasa da, sözlüğün değerini arttırmıştır.

2.2.2.8. Köken Bilgisi

Sözlükteki maddelerin kökeni hakkında verilen bilgilerin tümünü kapsayan köken bilgisi; sözcüğün tarihsel gelişimi, hangi dilden alındığı, nasıl bir değişim gösterdiği ve bugünkü kullanımına dek ne tür biçimsel ve anlamsal süreçlerden geçtiği ile ilgilidir (E. Aslan, 2016, s. 126). Svensén'a göre: Sözlük kullanıcılarının büyük bir bölümü köken bilgisine ilgi duyar ve sözlükte şu bilgileri ararlar (Aktaran: E. Aslan, 2017b, s. 59):

- *Bu sözcük yerli mi, ödünçleme mi, yoksa yabancı bir sözcük mü?*
- *Sözcük yerli değilse, hangi dilden geldi ve hangi yolla dile girdi?*
- *Sözcük ilk kez ne zaman ve nerede kullanıldı?*
- *Sözcüğün özgün anlamı neydi; bugünkü anlamını nasıl kazandı ve sözcüğün birkaç anlamı varsa bu anlamlar arasındaki bağlantı nedir?*
- *(İki dilli sözlüklerde) amaç dil ile diğer dil arasında ne tür bir ilgi var?*
- *Sözcük ve sözlüğün tarihsel gelişiminde ilginç dil dışı gerçekler var mı?*

Genel amaçlı sözlüklerde bu bilgilerin tümü ayrıntılı olarak verilmez; hatta sözcük o dile ait ise kökeni hakkında bilgi verilmez; sözcük başka dilden alınmışsa yalnızca hangi dilden alındığı hakkında bilgi, genellikle kısaltmalar kullanılarak verilir (E. Aslan, 2016, s. 126). Genel amaçlı bir sözlük olarak tasarlanan LO'nun hedeflediği kullanıcı, dönemin aydınları olduğu için köken bilgisi açıklamaları da bu kitlenin eğitim seviyesi gözeticilerle hazırlanmıştır: Arapça ve Farsça sözcüklerin kaynak dilleri, kullanıcıların bu bilgilere sahip olduğu var sayıldığı için genellikle yazılmamıştır. Bunların dışında kalan alıntı sözcüklerden, Batı kaynaklı olanların hangi dilden

¹¹⁸ LO'nun ikinci baskısındaki *müvelled* sözcükler hakkında bilgi için: (*bk. Toparlı, 2007*)

geçtiği bilgisi (istisnalar görülse de) çoğunlukla verilmiştir. İncelenen maddelerden (bk. **EK 2-3**) yola çıkılarak köken bilgisi hakkında elde edilen bulgular şunlardır:

- Ön sözlere göre: LO'nun iki baskısında Osmanlı Türkçesinin türetme kurallarının açığa çıkarılabilmesi için sözcükler, genellikle bir köke dayandırılmıştır. Bu uygulama, daha çok birinci baskıda, iç içe yerleştirme (*nesting*) yöntemi ile gerçekleştirilmiş (bk. **2.2.1.4**); aynı kökten türetildiği düşünülen sözcükler, kök niteliğinde sayılan bir madde başı sözcüğün altında toplanmıştır. Bu uygulamanın en tipik örneği, ilk baskıdaki “ök (*is.*)” maddesidir. “Göğüs, sine” olarak tanımlanan bu sözcüğün konu edildiği madde başında; *öksürmek*, *öksüz*, *ökge* [öfke], *öğle*, *öğey* [üvey], *öğeyik* [üveyik], *öğretmek* ve *ökçe* gibi pek çok sözcük toplanarak iç madde yapılmıştır. Bahsi geçen maddelerin tanımları ise şöyledir:

öksürmek: göğüs dert edip suâl etmek (...)

öksüz: yetim, yetâmî, bî-kes.

ökge, *öyke*, *öfke*: göğüsten gelên harâret, gazab, leheb (...)

öğle: günün göğsü, nısf-ı nehâr, zuhr, gün orta, gün yarımı, nim-rûz.

öğey, *öğey* [üvey]: öz zıddı, sadrı olmayan.

öğretmek: sineye nakşetmek (...)

ökçe: akab, topuk arkası, pabuş ökçesi.

Yukarıdaki iç maddelerden *öksürmek*, *öfke*, *öğle* ve *öğretmek* sözcükleri tanımlanırken ‘göğüs’ anlamıyla bağdaştırılarak *ök* köküne dayandırılmıştır. Bu köken bilgisi açıklamalarının doğruluğu tartışılabilir ancak bu noktada önemli olan, hazırlayıcının *öksüz*, *üvey* ve *ökçe* sözcüklerini de aynı kökten türediğini var saymasına rağmen bu konuda herhangi bir açıklama yapmamış olmasıdır. Özellikle *öksüz* ve *üvey* sözcüklerinin Eski Türkçede ‘anne’ anlamına gelen *ög* kökünden türetildiği (Clouston, 1972, s. 99; Eren, 1999, s. 314, 429) düşünülürse, A. Vefik Paşa'nın (hatalı bir bakış açısıyla) yazım biçimlerinden yola çıkarak sözcükleri aynı köke dayandırdığı ve yalnızca mantıksal bir ilişki kurabildiği iç maddelerde köken bilgisi açıklamalarına yer verdiği söylenebilir.

- İç madde yapılan Türkçe sözcüklerin köken açıklamaları, ilk baskıda genellikle “ök (*is.*)” maddesinde olduğu gibi iç içe yerleştirme yöntemiyle aktarılmıştır. Örneğin: Bir hayvan adı olan *arı* sözcüğü ‘temizlenmek’ anlamındaki “arımak (*fl.*)” maddesinde iç madde yapılarak “sineğin pâki” biçiminde; *bodur* sözcüğü “but (*is.*)” madde başında ele alınarak “budu kısa olmakla boysuz olan” biçiminde; *yelek* sözcüğü ise ‘rüzgâr’ anlamındaki “yel (*is.*)” madde başına dâhil edilerek “rüzgâr alır nîm-ten” biçiminde tanımlanmıştır. Bahsi geçen sözcükler ikinci baskıda ayrı maddelerde ele alınmış olsa da, köken açıklamaları ilk baskıda olduğu gibi korunmuştur.

- Türkçe kökenli madde başı sözcüklerin hangi kökten türedikleri bilgisi zaman zaman verilmiştir. Örneğin: “soğan (*is.*)” sözcüğü, her iki baskıda “sokmak ma`nâsından, basal” biçiminde tanımlanarak *sok-* eylemine; *bark* sözcüğü ise “barınmış, harîm, harem ma`nâlarına münâsebet alır” açıklamasıyla *barın-* eylemine dayandırılmıştır.
- Bazı Türkçe sözcüklerin köken bilgileri açık bir biçimde verilmemiş; kullanıcının bu bilgileri çıkarım yoluyla elde etmesi sağlanmıştır. Örneğin: “elti/êlti (*is.*)” maddesi her iki baskıda, “kadının zevciniñ haremi ki êlden ma`dûddur” biçiminde tanımlanarak *elti* sözcüğünün ‘yabancı’ anlamındaki *el* sözcüğünden türediği düşündürülmüştür. Bu tür köken açıklamalarına iki baskıda madde başı yapılan *boğa*, *tavuk*, *sal*, *kabak*, *meleş* sözcükleri de örnek olarak verilebilir.
- Türkçe kökenli sözcüklere açık bir biçimde “Türkçedir” denilirse de, kimi zaman Doğu Türkçesi (*Türkî*)’deki biçimleri veya anlamları aktararak bu kökene işaret edilmiştir. Örneğin: İki baskıda “yasag, yasa; aslı nizâm, tembih, men` ve zecr” olarak tanımlanan “yasak (*is.*)” madde başına “Tükîde yasamak: düzmek, yapmak, tanzîm, idâre demektir.” ifadeleri de eklenerek bir anlamda köken bilgisi verilmiştir.
- Ön sözlere göre *Türkî* (Doğu Türkçesi) kökenli bazı sözcükler madde başı yapılırken Osmanlı Türkçesinde kullanılmadıklarına işaret edilmiştir. İncelenen maddeler arasında yalnızca “kurgan (*is.*)” ve “maylamak (*flm.*)” sözcüklerinin bu türde olduğu görülmüştür. Bahsi geçen maddelerin tanımlarında Osmanlı Türkçesinde kullanılmadıklarına dair bir ibare bulunmamaktadır fakat açıklamaları yapılırken yalnızca *Türkî*’deki anlamları ile sınırlandırılmış olmaları (*bk. 2.2.2.7*) bu niteliği taşıdıklarına işaret etmektedir.
- Türkçe kökenli bazı sözcüklerin köken açıklamalarında eskicil biçimlere de yer verilmiştir. Örneğin: İki baskıda madde başı olan “işte (*hâl.*)” edatı “aslı uş de”; edat olarak etiketlenen *dahı* ise “aslı takı” biçimlerinde açıklanmıştır.
- Özellikle Türkçe sözcüklerin yer aldığı madde başlarında, köken bilgileri zaman zaman sözlük içi gönderimler (*bk. 2.2.2.11*) yoluyla da aktarılmıştır.
- Sözlük hazırlayıcısı, birinci baskıda emin olamadığı bazı köken bilgilerini ikinci baskıda değiştirmiştir. Örneğin: ‘ırmağın küçüğü’ anlamına gelen “çay (*is.*)” sözcüğü için ilk baskıda “aslı çağlamak ma`nâsından olmak gerektir” açıklaması yapılmış; ikinci baskıda ise bu bilgi düzenlenerek “aslı çağlamak” biçiminde doğrudan verilmiştir. Benzer şekilde *kim* zamiri için ilk baskıda “aslı Fârisî ki olmak gerektir” açıklaması yapılmış; ikincisinde ise “aslı Fârisî ki” olarak değiştirilmiştir. Türkçe bir zamirin Farsça sayılmasının sebebi ise *kim* bağlacının Farsçadaki *ki* bağlacı ile karıştırılmış olmasıdır.

- Bazı sözcüklerin kökenleri neden-sonuç ilişkisiyle aktarılmıştır. Örneğin: “arlan (*sf.*)” madde başındaki *arlanlı* iç maddesinde yer alan “Selçukiyye’niñ gümüş sikkesinde şîr ü hürşîd resmi olduğundan nâşî, elsinede gruşa ıtlâk olunan isim”; *vakvak* maddesinde ise “nârcîl cevizi, ağacında kuruyup takırdadığından kinâyeye vakvâk ağacı” açıklamalarıyla kuruşa *arlanlı*, Hindistan cevizi ağacına ise *vakvak ağacı* adının verilme nedenleri ortaya koyulmuştur.
- Bazı yer adlarında da köken bilgisi niteliğinde açıklamalar vardır. Örneğin: İki baskıda madde başı yapılan “Bâlîkesrî (*is.*)” [Balıkesir]’in tanımında “Bâlî Bey binâsı olup kadîm kasrının âsârı mevcûddur.” açıklaması yer almaktadır. Bu ifadelerden şehrin kurucusu olan Bâlî Bey’den ötürü *Bâlîkesrî* biçiminde adlandırıldığı çıkarımı yapılabilir.
- Alıntı sözcüklerin kökenleri genellikle iki biçimde aktarılmıştır: (1) Madde başı sözcüğün hangi dilden geçtiği bilgisi, “aksiyon (*is.*)” maddesinde olduğu gibi “Fransızcadan” biçiminde verilmiştir. (2) Bu bilgiyle birlikte sözcüğün özgün biçimleri de yazılmıştır. “fıstık (*is.*)” maddesindeki “aslı Fârisî peste” ve *arş* maddesindeki “Fransızca marş’tan” açıklamaları ikinci yöntemle örnek olarak verilebilir.
- İki baskıdaki alıntı sözcüklerin köken açıklamalarında dil adları istisnasız bir biçimde kısaltılmadan yazılmıştır. Kısaltmaların kullanılmaması, erişilebilirliğe katkı sağlarken yer işgaline sebep olmuştur.
- Alıntı sözcüklerin köken bilgileri için her iki baskıda genellikle birinci yöntemin tercih edildiği söylenebilir. İncelenen madde başlarından, söz konusu yöntemlerle köken bilgisi açık bir biçimde verilen sözcükler TDKGTS ve TBKKS’den elde edilen verilerle birlikte **Tablo 43**’te sunulmuştur.
- Bahsi geçen yöntemlerin dışında kalan alıntı sözcüklerin bir kısmında köken bilgisine yer verilmemiştir. Örneğin: Her iki baskıda madde başı yapılan “rimpapa (*is.*)”, “logaritma (*is.*)”, “fosfor (*is.*)”, “vampir (*is.*)” ve “vida (*is.*)” sözcüklerinin tanım metinlerinde bu sözcüklerin kökenleri hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır.
- Bazı alıntı sözcüklerin hangi yolla dile girdiği, çeşitli yer adlarıyla ilişki kurularak açıklanmıştır. Örneğin: Her iki baskıda yer alan “portakal (*is.*)” maddesinde “Portekiz vilâyeti Portakal’dan gelmiş narenc”; “tül (*is.*)” maddesinde “Fransa’da Tül şehrinde icâd olmuş bir nev’ ince ve seyrek dülbend”; *midilli* iç maddesinde ise “cezîre-i mezkûreden çok gelir küçük nev’ at” açıklamaları mevcuttur. Bu ifadelerden hareketle *portakal*’ın Portakal şehrinde, *midilli*’nin Midilli adasından geldiği; *tül*’ün ise Tül şehrinde icat edildiği için bu şekilde adlandırıldığı söylenebilir.

- Bazı sözcüklerin çeşitli dillerdeki serüvenleri de zaman zaman aktarılmıştır. Örneğin: Her iki baskıda yer alan “vâh (*is.*)” [vaha] maddesinde “Lisân-ı Kıbtî’den Yunanî’ye ve Arabî’ye naklolunmuş kelimedir” açıklaması yapılmıştır. “bravo (*is.*)” maddesinde ise “Türkî-i Kadîmde hurra ki Tatar’a ve Sakâlibe’ye ve ondan Rus’a ve Avrupa’ya geçmiştir.” açıklamasıyla aslında yabancı kökenli *bravo* sözcüğünü karşılayan bir ifadenin (*hurra*) Eski Türkçede mevcut olduğu; hatta bu sözcüğün çeşitli dillere de geçtiği bilgisi verilmiştir.
- Aslında yabancı kökenli olan bazı sözcüklerin köken açıklamaları, Türkçeye dayandırılacak biçimde anlam ilişkisi kurularak aktarılmıştır. Örneğin: TBKKS’de¹¹⁹ İtalyanca olduğu belirtilen “kaşkaval (*is.*)” sözcüğü için LO’nun her iki baskısında “Türkîde kaşkak ve kak her şeyin kurusuna denir” açıklamasının ardından “kurutulmuş kelle peyniri” tanımı yapılmıştır. Bu ifadelerle göre hazırlayıcının, *kaşkaval* sözcüğünü Türkçe kökenli saydığı söylenebilir.
- Bazı maddelerde, sözcüğün çeşitli anlamları ile kökeni arasında ilişki kurulamamış; bu durum “ma’lûm olmadı” ifadesiyle belirtilmiştir. “anterî (*is.*)” [entari] maddesinde yer alan “anter, bir nev’ maymundur; bir renkli böcektir; Şâm’da bir karye ismidir; tarz-ı ma’rûf libâsa itlâkınıñ vechi ma’lûm olmadı.” açıklaması bu duruma örnek olarak verilebilir.
- Bazı madde başlarında bir sözcüğün farklı dillerdeki biçimleri (*bk. Tablo 40*) veya anlamlarının (*bk. Tablo 41*) da aktarıldığı tespit edilmiştir (*bk. 2.2.2.7*). Bu tür açıklamalarda, sözcüğün hangi dilden alındığı bilgisi açık bir biçimde ortaya koyulmadığı için köken bilgisi sayılıp sayılmayacağı belirsizdir. Örneğin: “çay (*is.*)” maddesinde yer alan “lugat-ı Çinîde tay ve ti” açıklamasıyla *çay* sözcüğünün Çincedeki farklı biçimlerinin mi, yoksa doğrudan köken bilgisinin mi verilmeye çalışıldığı belirsizdir.
- Bazı alıntı sözcüklerin tanımlarında (her iki baskıda), sözcüğü kullanan topluluğun adı veya sözcüğün kullanıldığı bölgenin adı zikredilip doğrudan dilin adı yazılmadığı için köken bilgisi belirsiz kalmıştır. Örneğin: “orfan (*is.*)” maddesinde “Rumlarda öksüzler”; “boyar (*is.*)” maddesinde ise “Sakâlibe ve Tuna havâlisinde ağa, ağvât takımı” açıklamaları tanım yerine sunulmuştur. Bu ifadelerden *orfan* sözcüğünün Rumca, *boyar* sözcüğünün ise Sakalibe lisanı kökenli olduğu sonucu çıkarılabilir ancak bu çıkarımların doğru veya yanlış olduğu belirsizdir.

---

¹¹⁹ Son Erişim: 22.04.2018

Tablo 43. Seçilen Madde Başlarından Köken Bilgisi Açık Bir Biçimde Sunulan Alıntı
Sözcüklerin Günümüzdeki Verilerle Karşılaştırılması

No.	MADDE BAŞI	KÖKEN BİLGİSİ		
		1. bs.	2. bs. - 1. c.	TDK*
1	ataşe	Fr.	Fr.	Fr.
2	acyo	İt.	İt.	Fr.
3	arş	Fr.	Fr.	Fr.
4	arya	İt.	İt.	İt.
5	aksiyon	Fr.	Fr.	Fr.
6	alafranka [alafranga]	İt.	MY**	İt.
7	elektrika [elektrik]	Yun.	Yun.	Fr.
8	ıstofato	İt.	İt.	İt.
9	ıskopamar	İt.	İt.	–
10	istalya	İt.	İt.	İt.
11	omnibüs	Lat.	MY	Fr.
12	baderna	–	İt.	İt.
13	bravo	İt.	İt.	İt.
14	parime	İt.	İt.	İt.
15	palaska	Mac.	Mac.	Mac.
16	poliçe	İt.	İt.	İt.
17	protesto	İt.	İt.	İt.
18	transport	Fr.	Fr.	Fr.
19	ciro	İt.	İt.	İt.
20	çinko	İt.	İt.	İt.
21	roka	Rum.	Rum.	Rum.
22	sinyor	İt.	İt.	İt.
23	sünger	Yun.	Yun.	Rum.
24	silindir	–	Rum.	Fr.
25	toka	İt.	İt.	İt.
26	fayton	Fr.	Fr.	Fr.
27	fıstık	Far.	Far.	Ar.
28	florya	Rum.	Rum.	Rum.
29	fizyoloci [fizyoloji]	Yun.	Yun.	Fr.
30	kalavra	Rum.	Rum.	Rum.
31	kalyon	İt.	İt.	İt.
32	kukulya	Rum.	–	–
33	kulumbur	–	İt.	–

* TDK'nin Genel Ağ sayfasında (www.tdk.gov.tr) yer alan TBKKS ve TDKGTS sorgulama bölümlerinden elde edilmiştir. Son Erişim: 20.04.2018

** İkinci baskıda söz varlığı kapsamından çıkarılmış madde başları için: (bk. 2.2.2.1.)

No.	MADDE BAŞI	KÖKEN BİLGİSİ		
		1. bs.	2. bs. - 1. c.	TDK*
34	konboy [konvoy]	İt.	İt.	Fr.
35	küstere	Far.	Far.	Rum.
36	gönye	Rum.	Rum.	Rum.
37	lastik	Fr.	Fr.	Fr.
38	lavanta	İt.	İt.	İt.
39	litre	İt.	İt.	Rum.
40	macana [mancana]	İt.	İt.	–
41	manevra	–	Fr.	İt.
42	müze	Fr.	Fr.	Fr.
43	mostra	İt.	İt.	İt.
44	vazo	İt.	İt.	İt.
45	yakamoz	Rum.	Rum.	Rum.

Tablo 43'te görüldüğü üzere ilk baskıda yer alan *alafranga* ve *omnibüs* maddeleri, ikinci baskıya dâhil edilmemiş; *baderna*, *silindir*, *kulumbur* ve *manevra* sözcüklerinin köken bilgileri yalnızca ikinci baskıda verilmiş; ilk baskıda Rumca olduğu belirtilen *kukulya* sözcüğünün köken bilgisi ise ikinci baskıdan çıkarılmıştır. Bu verilerden hareketle sözlük hazırlayıcısının, köken bilgisi konusunda yeni açıklamalar ekleyerek ikinci baskıyı geliştirme eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu bağlamda *kukulya* sözcüğünün köken bilgisinin ikinci baskıya dâhil edilmeme sebebi ise anlaşılammıştır. Günümüzdeki verilerle karşılaştırıldığında tablodaki toplam 45 sözcükten 30'unun köken bilgisi güncelliğini korurken, 11'inin TDKGTS ve TBKKS verileriyle örtüşmediği görülmüş; kalan dört sözcüğün (*ıskopamar*, *kukulya*, *kulumbur*, *macana*) ise TDK sözlüklerinde yer almadığı tespit edilmiştir. Bedros Keresteciyan'a göre *ıskopamar* sözcüğü İtalyanca (Kerestedjian, 1971, s. 41); *Kubbealtı Lugatı*'na¹²⁰ göre *kukulya* Yunanca, *kulumbur* [kulumburna/kolumburna] ve *macana* [mancana] ise İtalyancadır. Bu bilgiler LO'dakilerle karşılaştırıldığında A. Vefik Paşa'nın köken bilgisi tahminlerinin büyük bir bölümünün günümüzdeki verilerle örtüştüğü söylenebilir.

Ön söz metinlerinde belirtildiği gibi LO'nun her iki baskısında, madde başlarının köken bilgileri hakkında açıklamalar yapılarak Osmanlı Türkçesinin sözcük türetme kuralları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Türkçe sözcükler (genellikle Doğu Türkçesinde) belli bir köke dayandırılmaya çalışılmış ancak sözcüklerin hangi eklerle türetildiği bilgisi verilmemiştir. Ayrıca bu amaçla genellikle ilk baskıda sözcükler kök niteliğindeki bir madde başı altında toplanarak iç madde yapılmış ancak bu yöntemde sözcüklerin yazım biçimlerinden yola çıkılarak aynı köke dayandırılmaya çalışıldığı için kimi zaman yanlış çıkarımlara sebep olunmuştur. Ön sözlerde iki

¹²⁰ Son Erişim: 22.04.2018

baskıdaki söz varlığının Osmanlı Türkçesinde kullanılan sözcüklerle sınırlandırıldığına belirtilmesine rağmen diğer Türk lehçelerinden alınan *kurgan* ve *maylamak* gibi sözcüklerin de madde başı yapılması, tutarsız uygulamalara işaret ederken Arapça sözcüklerin kullanımını azaltmayı hedefleyen A. Vefik Paşa'nın yabancı sözcükler yerine diğer Türk lehçelerinin söz varlığı öğelerini önerdiğini de göstermektedir. Alıntı sözcüklerde genellikle hangi dilden geçtiği bilgisi verilirken kimi zaman bu sözcüklerin özgün biçimleri de aktarılmıştır. İlk baskıda köken bilgisi belirsiz olan maddeler ikincisinde düzeltilmiş ve söz konusu baskıda bazı maddelere yeni açıklamalar da eklenerek bu bağlamda zenginleştirilmiştir. Sonuç olarak A. Vefik Paşa'nın Türkçe kökenli sözcükler için önerdiği köken açıklamalarında zaman zaman hataya düşse de, Batı kaynaklı sözcüklerdeki tahminlerinin günümüzde büyük oranda geçerliliğini koruduğu; Türkçeden Türkçeye ilk sözlük olan LO'nun, köken bilgisi konusunda zengin bir kaynak olduğu ve bu bağlamda ikinci baskının ilkine göre daha gelişmiş olduğu söylenebilir.

2.2.2.9. Dil Bilgisi

Sözlüklerde dil bilgisi (gramer) ile ilgili bilgiler genel olarak; sözcüğün çoğul biçimi, aldığı yapım ekleri, sözcük kökü bilgisi, eylemlerin geçişli/geçişsiz özellikleri gibi bilgileri içerebilir (E. Aslan, 2016, s. 125). Jackson'a göre, sözcük türü etiketleri de bu tür bilgilere dâhil edilebilir (2016, s. 261). Genel amaçlı sözlüklerde bu bilgiler, madde başı ile tanım arasında konumlandırılır ve kısaltmalarla gösterilir. Dil bilgisi sözlükleri ya da öğrenci sözlükleri gibi bazı uzmanlık sözlüklerinde ise çok daha ayrıntılı bilgiler verilebilir (E. Aslan, 2017b, s. 55).

Genel amaçlı bir sözlük olarak tasarlanan LO'nun iki baskısındaki maddelerin sözcük türleri hakkındaki bilgiler, madde başı ile tanım arasında kısaltma veya etiket biçiminde sunulmuş; madde başı yapılan eylemler, nesne ile ilişkilerine göre “geçişli (*fi'l-i müteaddî*)” ve “geçişsiz (*fi'l-i lâzım*)” olmak üzere etiketlenmiştir (bk. 2.2.2.4). İsimler genellikle tekil biçimleriyle madde başı yapılmış; çoğul biçimi hakkında bilgi verilen tek maddenin her iki baskıda yer alan “Âhî, Âhîler (*is.*)” olduğu tespit edilmiştir (bk. 2.2.2.2). Türemiş sözcükler ise daha çok ilk baskıda madde başı yapılmış; *hürmetsizlik*, *renkli*, *illetli* gibi maddeler ikinci baskının söz varlığı kapsamından çıkarılmış (bk. Tablo 20) ancak bahsi geçen madde başlarının tanım metinleri incelendiğinde, sözcüklerin aldıkları ekler hakkında herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır. Bu durumun sebebi, sözlük hazırlayıcısının hedef kitle olarak aydınları tercih etmiş olmasıdır. Ahmed Vefik Paşa, Osmanlı Türkçesinin türetim kurallarını “az da olsa” ortaya çıkarmayı amaçladığını ve bunları daha çok eğitilmiş kesimin anlayabileceğini ön söz metinlerinden alınan şu cümlelerle ifade etmiştir:

(...) *avâmın değil belki havâsın usûl-i iştikâkı zabt eylemeleri tashîl olunmakla muallimlere bir düstûrü'l-'amel cem' ve tanzîm için yol açıldı. Fakat lisân-ı Osmânîniñ kavâid-i iştikâkiyyesi bir nebze zâhire çıkmak ve asla rücû' ile imlâları düzelmek için kelimelerin ta 'rifâtı öylece asla havâle kılındı. Zîrâ cümle müştakkâtın bir yerde icâzen ta 'rifî, maânîniñ vâzihan istinbâtına kâfi âlet olur/addolundu.*¹²¹

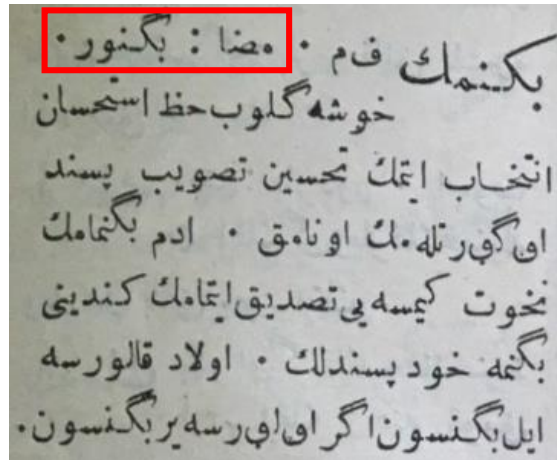
Bu ifadelere göre sözlük hazırlayıcısı, Osmanlı Türkçesinin türetim kurallarını ortaya koyabilmek için sözcüklerin tanımlarını yaparken köken açıklamalarına da yer vermiştir. Doğrudan “dil bilgisi/gramer kitabı” ismini zikretmese de aydınların anlayabileceği ve öğretmenlerin de faydalanabileceği bir eser meydana getirmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda yalnızca sözcüklerin köken açıklamalarından bahsedilmiş olsa da, birden fazla uygulamanın hayata geçirildiği tespit edilmiştir:

- Türkçe sözcük kökü bilgileri üç farklı şekilde aktarılmıştır: (1) madde içindeki açıklamalarla, (2) iç içe yerleştirme yöntemiyle, (3) madde içindeki türemiş biçimlerin sıralanmasıyla.
- İlk yöntemde madde başı sözcük, tanım metnindeki açıklamalarla bir köke dayandırılmıştır. Nadiren başvuru bu yöntem iki baskıda yer alan *çay*, *soğan*, *bark* ve *deli* maddelerinde (bk. **EK 2-3**) kullanılmış; sözcükler sırasıyla *çağla-*, *sok-*, *barın-* ve *dèle-/dile-* eylemleriyle ilişkilendirilmiştir.
- İkinci yöntemde, kök niteliğindeki bir sözcük madde başı yapılarak bu kökten türemiş biçimler veya türediği düşünülen sözcükler iç madde yapılmıştır. *İç içe yerleştirme* (nesting) adı verilen ve ilk baskıda yoğun bir biçimde kullanılan (bk. **2.2.1.4**) bu yöntemde, ilgili baskıdaki *ök* maddesi (bk. **2.2.2.8**) örnek olarak verilebilir.
- Üçüncü yöntemde madde başı sözcükten türetilmiş biçimler, tanım veya açıklama yapılmaksızın art arda sıralanmıştır. Yine ilk baskıda daha fazla kullanılan bu yöntemde *azarlamak* ve *hâne* maddeleri örnek verilebilir. İlk baskıda yer alan *azarlamak* maddesinin son bölümünde *azarlatmak*, *azarlanmak*, *azarlayış* sözcükleri sıralanmış; *hâne* maddesinde ise tanım metninin ardından bu sözcük ile türetilen *âbdest-hâne*, *edeb-hâne*, *arlan-hâne*, *eczâ-hâne*... gibi biçimler art arda sıralanmıştır (bk. **EK 2**). İç içe yerleştirme yöntemindeki iç maddelere benzeyen bu sözcüklerin tek farkı, tanım veya açıklama metinlerinin bulunmamasıdır.
- Osmanlı Türkçesinin türetim kurallarının açığa çıkarılması amacıyla hayata geçirilmiş uygulamalar yalnızca sözcük kökü açıklamaları ile sınırlı değildir. Aynı amaçla bazı ekler her iki baskıda madde başı yapılmış, ikinci baskıdaki eylemlerin geniş zaman kipi bilgisi de verilmiştir.

¹²¹ Yalnızca ikinci baskının ön sözünde bulunan ifadeler, altı çizili olarak gösterilmiştir.

- Küçültme eki olan *+cIk* ve addan ad yapım eki olan *+lAyIn*'ın her iki baskıda, *cık* ve *layın/leyin* biçimlerinde madde başı yapıldığı (bk. 2.2.2.2) bilinmektedir. Bu maddelerin tanımlarında (bk. EK 2-3) ilgili eklerin sözcük türetim biçimleri örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca *bembeyaz*, *tertemiz*, *hamhalat*, *yapayalnız* gibi pekiştirilmiş sözcüklerinin ilk ögeleri *bem*, *ter*, *ham* ve *yap* biçimlerinde her iki baskıda madde başı yapılmış; tanım metinlerinde ise benzer yapıya sahip sözcükler de örnek olarak sunulmuştur.
- İki baskıdaki bâbların ilk maddesinde, ilgili bâbdaki harfler madde başı yapılmış ve bu harflerin Osmanlı Türkçesindeki durumları hakkında dil bilgisel tespitler aktarılmıştır.
- İkinci baskının birinci cildinde, bazı eylemlerin geniş zaman (*muzâri*) kipinde üçüncü tekil kişi çekimi yapılarak, düzenli bir biçimde sözcük türü etiketinin hemen ardından *muzâ* kısaltmasıyla sunulmuştur (bk. Şekil 23). İkinci baskıdaki bu yeni uygulama, dil bilgisel bilgi açısından faydalıdır ancak *arımak*, *işremek*, *ufatmak*, *bakmak*, *çımkırmak*, *çimmek* gibi pek çok madde başında bu bilginin yer almaması, yöntem konusundaki tutarsızlığa işaret etmektedir.

Şekil 23. İkinci Baskının Birinci Cildindeki (s. 211) *beğenmek* Maddesinde Geniş Zaman Kipi Bilgisi

Ahmed Vefik Paşa, kimi zaman iki baskıdaki bâb veya fasıl başlıklarının altına da dil bilgisel açıklamalar eklemiştir. Örneğin: /ö/ ile başlayan sözcüklerin toplandığı *Elif-i Mazmûme-i Meksûte* (ilk baskıda bâb, ikincisinde fasıl) başlığının hemen altında (1293, s. 186; 1306, s. 136) “Harekât-ı hafifeden sonra bâ harfi telaffuzunda pâ’ya munkalib olur” notu yer almaktadır. Bu ek bilgi ile sözlük hazırlayıcısının alfabetik sıranın dışına çıkarak önce ikinci harfi /p/, sonra da ikinci harfi /b/ olan sözcükleri madde başı yapma sebebi açıklığa kavuşmuştur (bk. 2.2.1.2). Ayrıca, incelenen madde başlarından “ziyâfet [ضیافت] is.”in ikinci baskıdaki tanım metninin altında (s. 509) sesletim konusuna yönelik şu açıklamalar bulunmaktadır:

İsti'mâli kalîl olan kelimelerde dad [ضاد] harfî Arabî kâidesince okunur. Darb [ضارب], madrûb [مضروب], mudill [مضل], zucret [ضجرت], dihk [ضحك], dihâmet [ضحات] gibi dad [ض] harfinden olan kelimeler, cüz-i sâniide kâmilten tekrâr yazılmaya muhtaçtır.

Dil bilgisi kapsamında LO'nun her iki baskısında özellikle Türkçe sözcüklerin bir köke dayandırılması ve aynı kökten türetilmiş sözcüklerin bir araya getirilmesi üzerine yoğunlaşmış; günümüz sözlüklerinde bulunan sözcük türleri, eylemlerin geçişlilik ve geniş zaman kipi bilgileri de ihmâl edilmemiştir. Madde başlarının çoğul biçimleri ve türetilmiş sözcüklerin aldıkları ekler hakkında çoğu zaman bilgi verilmemiş olsa da; pekiştirilmiş sözcüklerin ilk ögeleri, bazı ekler ve dil bilimsel terimler ayrı birer madde başı yapılarak dil bilimsel bilgiler aktarılmıştır. Bu kapsamdaki bilgiler, eğitilmiş kesim hedeflendiği için uzun ve detaylı biçimde açıklanmamış; bu sebeple kimi zaman madde başlarından türetilmiş sözcükler herhangi bir açıklama yapılmadan art arda sıralanmıştır. Diğer yandan bazı bâb/fasıl başlıklarının veya maddelerin alt kısımlarında ek bilgiler de verilmiştir. Sözlüğün kullanımını kolaylaştırma amacıyla verilen bu bilgilerde genellikle sesletime odaklanılmıştır. Sonuç olarak LO'nun dil bilgisi kitabı iddiası olmasa da, türüne ve hedef kitlesine göre doyurucu açıklamalar içerdiği ve (geniş zaman kipi uygulamasının hayata geçirilmesinden ötürü) ikinci baskının bu anlamda daha fazla geliştirildiği söylenebilir.

2.2.2.10. Örnekler

Örnekler, sözlükteki maddelerin belirli bir biçimini ya da anlamını daha geniş bir bağlamda (cümle içinde) göstermek ve desteklemek için kullanılır. Hartmann ve James'e göre örnek, nesnel bir kanıt (belirli bir kaynaktan ya da derlemden alıntı) olabilir veya sözlük hazırlayıcısı tarafından oluşturulabilir. Dolayısıyla sözlüklerde verilen örnekler, aynı zamanda birer *kullanım bilgisidir*. Atkins ve Rundell'a göre örneklerin özellikleri, sözlüğün türüne ve kullanıcıların ihtiyaçlarına göre değişmektedir (Aktaran: E. Aslan, 2017b, s. 61). Örneğin: Bir sözlük, taramaya dayalı ise taranan eserlerden seçilen örnekler, ait oldukları anlamdan sonra yazılır; taramaya dayalı değilse hazırlayıcı tarafından belirli kalıplar hâlinde bazı örnekler verilebilir. Cümle şeklindeki örnekler, daha çok eylemler için kullanılır. Asıl anlamlarını cümle içerisinde kazanan sözcükler, sözlükte cansız nesnelere gibidir. Bunların canlandırılması, örneklerle ve kullanıma dair notlarla mümkün olmaktadır (Topaloğlu ve Kaçalın, 2009, s. 403). Dolayısıyla örnekler, her zaman tanımlarla uyumlu ve anlaşılabilir nitelikte olmalıdır.

EK 2-3'teki maddelerden yola çıkılarak, LO'daki örneklerin belirli bir konumunun olmadığı söylenebilir. Her iki baskıda genellikle tanım ve açıklama cümlelerinin ardından örnekler sunulmuş, kimi zaman da tanım metnini örnekler oluşturmuştur. Örneğin “yap (*ed.*)” maddesi için iki baskıda tanım yerine şu ifadeler bulunmaktadır: *yapyalınız, yapayalınız, yamyassı gibi* –

muhaffefi yepyeni, yemyeşil. Görüldüğü gibi, madde başı yapılan sözcüğün kullanımını açıklama amacıyla yalnızca örneklerden de faydalanılmıştır. Ayrıca madde içlerinde herhangi bir düzen gözetmeksizin art arda sıralanan birtakım sözcükler ve söz öbeklerinin olduğu tespit edilmiştir. Tanım veya açıklama metni bulunmayan bu sözler, madde başlarından türetilmiş olup Osmanlı Türkçesinin türetim kurallarını ortaya koyma amacıyla sıralanmıştır (*bk. 2.2.2.9*) fakat örnek niteliğine sahip olup olmadıkları belirsizdir. Niteliği belirsiz sözler dışarıda tutulursa LO'daki örnekler üç başlıkta toplanabilir: (1) atasözleri ve deyimler, (2) şiir dizeleri (3) cümleler.

Atasözleri ve deyimler gibi kalıplaşmış ifadelerle örnekleme, her iki baskıda (diğer uygulamalara göre) daha fazla başvurulmuştur. Genellikle tanımların kısa ve yetersiz olduğu maddelerde görülen bu uygulamada, sözlük birimin anlamını örnek(ler) aracılığıyla aksettirme amacı hissedilmektedir. Örneğin: İlk baskıdaki “kişi (*is.*)” maddesinde “insan gibi nekre olur.” açıklamasının ardından “Kişi bilmediğinin düşmanıdır. Kişi ettiğini bulur.” atasözleri art arda sıralanmış; her iki baskıdaki “lakırdı (*is.*)” maddesinde yer alan *boş lakırdı* iç maddesinde ise *lakırdı tobraya* [torbaya] *girmek* deyiimi verilmiştir. Böylece madde başı veya iç madde sözcüklerin çeşitli anlamlarda ve görevlerdeki kullanımları, kalıplaşmış ifadeler üzerinden örneklendirilmiştir. Ancak atasözü ve deyimlerde mecaz anlam öne çıktığı için sözlük birimin anlamı bu bağlamda sınırlı kalmıştır. İlk baskıda örnek olarak verilen bazı atasözleri, ikinci baskıda açıklanarak iç maddeye dönüştürülmüştür. Bu uygulamaya “av (*is.*)” maddesinde yer alan *köpek olalı bir av avladı* ifadesi örnek olarak verilebilir. İncelenen maddelerdeki deyimler, atasözleri ve halk dilindeki bazı kalıplaşmış söz öbekleri **Tablo 44**'te sunulmuştur.

Tablo 44. Seçilen Maddelerin Tanım Metinlerinde Örnekleme Amacıyla Bulunan Kalıplaşmış Sözler¹²²

MADDE	ÖRNEKLER	Bulunduğu Baskı
av -> av köpeği	köpek olalı bir av avladı	1.
işte	işte kılıç işte meydan	2.
iş	iş çıkarmak	
ök -> öksüz	«öksüzün şeytânı dokuz terbiyesi kıt»	1.
baş	baş için baş açmak baş kaldırmak baş komak, kesmek başa çıkmak baştan çıkmak baş vèrmek baş başa gelmek	1 ve 2.

¹²² Örneklerdeki noktalama işaretleri, eserdeki özgün biçimleriyle aktarılmıştır.

MADDE	ÖRNEKLER	Bulunduğu Baskı
	başa kakmak başa gelmek baş urmak başa urmak başına urmak baş ütölemek baş sağ olmak bir baştan bir uğurdan	
	baş olmak baş üstünde yeri baş bağlamak balık baştan tutulmak balık baştan kokmak başa geçmek iki başlı tutmak başa çıkmak başa çıkarmak baştan soğuk su dökülmek	1.
	baştan soğuk su gelmek başından büyük söylemek başa dar gelmek	2.
bakmak	bak şu feleğin kârına ayıya da kaval çaldırır ördek kaza bakarak çatlar	
beğenmek	evlâd kalırsa el beğensin, eğer ölürse yer beğensin	2.
but	«kedi ne budu ne»	1 ve 2.
Türk	Türkmân'a insaf yok mu demişler varak görek de alak gelecek demiş Türkmân'a arı aluğunu deyü sormuşlar, ben param ile vızırdı nêdem demiş.	2.
timur [demir]	timur [demir] ıslanmaz timur uslanmaz	
Çingâne [Çingene]	Çingâne çalar Kürd oynar	1 ve 2.
dil	dil burmak dil çıkarmak	1.
sel	sel geçer kum kalır	2.
sakal	sakala soğan doğramak sakala gülmek sakalı değirmende ağartmak	1.
soğan	soyup soğana döndürmek	
top	top yoluna, tan tuna gitmek topu mihlamak	2.
fıstık	«ağır ezgi fıstıkî makâm»	
kabak	yüzmek için kabak bağlamak	1 ve 2.
kırk	kırk kere söylemek	
kocmak -> kocunmak	al kaşağıyı gir ahıra yağırı olan kocunur	1.

MADDE	ÖRNEKLER	Bulunduğu Baskı
kebâb	kebâbcı kedisi gibi yutgunmak	1.
kem	kem söz, kalb akçe sâhibiniñ	
kem -> kemlik	kemliğe iyilik er kişiniñ kârı	
kişi	kişi bilmediğinin düşmanıdır kişi ettiğini bulur	1 ve 2.
göstermek	rahat ve huzûr göstermek hâlini göstermek lâyığını göstermek	
	Rabb'im göstermesin insanı libas gösterir	
gövde	ağacıñ gövdesinden yonmak	2.
lakırdı	lakırdı tobraya [torbaya] girmek	
mertek	eliñ gözündeki çöpü mertek mi sandıñ	
mevlâ	arayan mevlâsını bulur yâhû ya mevlâsını alıvêrmek	1.
hem	hem kel hem fodul	1 ve 2.
yel	başta kavak yelleri esme	2.
yel -> yelmek	yeler oñmaz karnı doymaz, yuvarlanan taş yosun tutmaz.	1.

Tablo 44'te yer alan bazı ifadeler, sözlük birimlerin anlamlarını örneklemekten çok, bu sözcüklerin hangi atasözleri veya deyimlerde yer aldığını belirtmek ve bu öğeleri kaydetmek amacıyla kullanılmıştır. Örneğin: İkinci baskıdaki “soğan (*is.*)” maddesinin en sonunda yer alan *soyup soğana döndürmek* deyiminde ve ilk baskıdaki *öksüz iç maddesinde* yer alan *öksüzün şeytânı dokuz terbiyesi küt* atasözünde *soğan* ve *öksüz* sözcüklerinin bulunduğu kalıplaşmış söz öbeklerinin kaydedilmesi amacı öne çıkmaktadır. Bu amaç, sözlüğün hazırlanma amacıyla örtüşmektedir. Aynı tabloda yer alan “Türkmân'a insaf yok mu demişler varak görek de alak gelek demiş” ve “Türkmân'a arı aluñmı deyü sormuşlar, ben param ile vızırdı nêdem demiş.” ifadelerinden yola çıkılarak sözlük hazırlayıcısının, halk söyleyişlerini de yansıtmaya çalıştığı söylenebilir. Halk dilinden derlediği deyimler ve atasözlerini 1871 yılında *Atalar Sözü - Türkî Durûb-ı Emsâl* başlığıyla yayımlayan A. Vefik Paşa'nın, bu eserini LO'da yer alan kalıplaşmış söz örnekleri için kaynak olarak kullandığı düşünülebilir.

LO'daki sözlük birimlerin çeşitli anlamlarını ve kullanım biçimlerini cümle içinde gösterme amacıyla kullanılan şiir dizeleri, ikinci baskının birinci cildinde (ilk baskıya göre) daha fazla sayıdadır. İncelenen maddelerde tespit edilen dizeler **Tablo 45**'te sunulmuştur.

* XVI. yüzyılın ünlü şairlerinden Bâkî'nin Dîvânında (Küçük, t.y., s. 95) yer alan “İdgehde varalum dülâba dil-ber seyrine / Görelüm âyîne-i devrân ne sûret gösterür” beytindeki ifadelerin vecizleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Tablo 45. Seçilen Maddelerin Tanım Metinlerinde Örnekleme Amacıyla Bulunan Şiir Dizeleri

MADDE	ÖRNEKLER	Bulunduğu Baskı
baş (<i>is.</i>)	destârı içre saklasa afyonu ehl-i keyf ta'yîb etmeziz anı hep başımızdadır	2.
bakmak (<i>fm.-fl.</i>)	âlemin yok çü bir deminde bekâ âkil olan bunun nesine baka eseriyle bekâ bulur âdem ehl-i hayrîş eserlerine (baka a.)	
pay (<i>is.</i>)	ezhârı taksîm êttiler, gül düştü hârîş payına	
sayrı (<i>sf.</i>)	«soğuktur sözün hemçü bâd-ı seher vêrir sayrıya sağa haylî keder»	1 ve 2.
kabak (<i>is.</i>) -> başı kabak	târihini gelicek hâlet-i nez'a dedî buşaldım cânib-i hakka başı kaba yalın ayaktır	2.
yıkmak (<i>fm.</i>) -> yıklmak	aşa êder ol cîlf-i alak-ı cihân «yıkl git buradan, yürü» ol zamân	1.
yel (<i>is.</i>) -> yel esmek	nice kılsın namâzı sofî kim gaybûbet fîkdân âbdestîş yerinde yeller eser	2.

Tablo 45'te sunulan dizeler, yazılı kaynaklardan alınmıştır ancak o dönemde yaygın bir uygulama olmadığı için kullanılan kaynaklar belirtilmemiştir. Bu sebeple, söz konusu dizelerin hangi şairlere ait olduğu saptanamamıştır. Gözütök'un (1997, s. 34-35) tespitine göre LO'nun ikinci baskısında (s. 91 ve s. 593) yer alan şu dizeler, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inden alınmıştır: “Âdeme kıldı ferîşteler sücûd / hem aşâ çok kıldı ol lutf ıssı cûd”, “susadım çünkü harâretten katı / sundular bir câm dolusu şerbeti”. Diğer yandan, yine ikinci baskıdaki (s. 800) şu dizelerin sonuna *vezinsiz Âşık Beşe* ifadesi eklenerek şair adı verilmiştir: “çevrinür hâ durmadın dolap gibi / kişiye varur aşdan her nasîbi”. **Tablo 45'**te yer alan dizelerde bu tür bilgilerin paylaşılmadığı düşünülürse, hazırlayıcının, şiir örneklerinin kaynağı konusunda tutarsız olduğu söylenebilir.

Örnekleme amacı taşıyan cümlelere, her iki baskıda az rastlanmaktadır. Örneğin: İlk baskıdaki “ak (*is.*)” maddesinin *akşam/ahşam* iç maddesinde «akşam (*zf.*) Akşam gelir»; her iki baskıdaki “hem (*ed.*)” madde başında “gerek yerine hem gelsin hem gelmesin” ,“velev-i âtife yerine hem doldursun hem içsin” ifadeleri bulunmaktadır. Bu ifadelerle göre cümle biçimindeki örnekler, sözcüklerin cümle içinde üstlendikleri çeşitli görevleri belirtmek için kullanılmış fakat bu uygulama yaygınlaştırılmamıştır. Bu durum, sözlüğün türüne göre değerlendirildiğinde bir yetersizlik olarak yorumlanabilir ve sözlüğün hedeflediği kullanıcı kitlesi göz önünde bulundurulduğunda anlam kazanabilir.

LO'nun iki baskısında, noktalama işaretlerinin yetersizliğinden ve iç madde sınırlarının kesin olarak belirlenememesinden ötürü madde içlerinde bir karmaşa söz konusu olduğu için örneklerin kesin sayısını tespit etmek mümkün görünmemektedir. Yine de, her iki baskıda, örnek verilmeyen maddelerin sayıca fazla olduğu; örnek verilen maddelerde ise genellikle gelişigüzel hareket edildiği söylenebilir. Örnek sayısının az olması, hedeflenen kullanıcı kitlesinin (XIX. yüzyıl aydınlarının) ihtiyaç duymayacağını düşünülmesi olabilir. Örnekleme için daha çok, kalıplaşmış sözlere başvurulması sözlüğün hazırlanma amacıyla (Türkçenin söz varlığına ait ögelerin kaydedilmeye çalışılmasıyla) açıklanabilir. Yine bu amaçla (az da olsa) şiir dizeleri ve cümlelerin kullanılması ise “(muhtemel) Türkçe Sözlük” için bir yöntem önerisi olarak yorumlanabilir. Cümle biçimindeki örnekler, genellikle hazırlayıcı tarafından üretilmiş; atasözleri ve deyim örnekleri, hazırlayıcının kendi çabalarıyla halk dilinden derlenmiş; şiir dizesi örnekleri ise yazılı kaynaklardan alınmış fakat genellikle şair veya kaynak adı belirtilmemiştir. Sonuç olarak LO'daki örneklerin, genel amaçlı bir sözlük olarak yeterliliği tartışılabilir olsa da, sözlüğün amacına ve kullanıcı kitlesine uygun; bu konuda ikinci baskının ilkinin göre daha zengin olduğu söylenebilir.

2.2.2.11. Gönderimler

Sözlük kullanıcılarını ek bilgilere yönlendirerek sorularının yanıt bulmasını sağlayan gönderimler, Svensén tarafından *sözlük içi* ve *sözlük dışı* olmak üzere iki gruba ayrılır. Sözlük içi gönderimler, sözlük içinde farklı bir yere gönderimde bulunurken sözlük dışı gönderimler ise sözlüğün dışındaki başka bir esere yönlendirir (Aktaran: E. Aslan, 2017b, s. 62). Sözcüklerin dilde dizimsel ve dizisel boyuttaki ilişkilerinin, çoğunlukla alfabe sırasına göre düzenlenmiş sözlüklerde gösterilmesi zordur. Dilin doğallığına aykırı olan bu sıralanıştan kaynaklanan sözcükler arasındaki iletişimsizlik, sözlük içi gönderimler sayesinde hafifletilir (Çetinkaya, 2017, s. 96). Sözlükteki maddeler arasında çeşitli bağlamlarda ilişki kurulmasını sağlayan sözlük içi gönderimlerin Wiegand ve Smit'e göre birçok türü vardır: “zıt anlamlı sözlük içi gönderimler, eş anlamlı gönderimler, alt anlamlı gönderimler, etimolojik gönderimler, biçimbirimlerle türetilmişliklere gönderimler, biçimbirimlerle çekimlenmişliklere gönderimler, yazım farklılıklarına gönderimler...” (Aktaran: Çetinkaya, 2017, s. 96). Svensén'a göre ise sözlük içi gönderimler, konuları bakımından *madde içi* ve *madde dışı* olmak üzere ikiye ayrılabilir (Aktaran: E. Aslan, 2017b, s. 62).

Sözlüklerin iç düzenleri hakkında genellikle ilk sayfalarda verilen bilgi ve açıklamalar arasında sözlük içi gönderimlerin nasıl yapıldığı ve hangi bağlantı ögelerinin kullanıldığıyla ilgili bilgiler de yer alır. Bazı gönderimler, ilişkilendirilen sözlük maddeleri arasında “*bk.*”, “*bkz.*” (bakınız), “*→*” gibi bağlantı ögelerini kullanarak belirsiz yönlendirme biçiminde olabilirken; kimileri ise

“*anl.*” (anlamdaş), “*kar.*” (karşıtı) gibi bağlantı ögelerini kullanarak ilişkilendirme boyutu hakkında bilgi içeren yönlendirmeler biçiminde olabilmektedir. Sözlük içi gönderimlerin hangi sözlük maddelerinde yapılacağı ile ilgili bir sınırlama yoktur (Çetinkaya, 2017, s. 96-97).

LO’nun iki baskısında gönderimlere sıkça başvurulmuş fakat uygulanan yöntemler hakkında bilgi verilmemiştir. İncelenen maddelere göre ‘bakınız’ anlamına gelen ن. (*nazar oluna*) kısaltması¹²³, gönderimlerde bağlantı ögesi olarak kullanılmıştır. Bu sebeple, sözlükteki tüm gönderimler belirsiz yönlendirme biçimindedir. **EK 2-3**’teki maddelerden yola çıkılarak LO’daki gönderimlerin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Her iki baskıda genellikle sözlük içi ve madde dışı gönderimler yaygındır. Sözlük dışı gönderim örneğine ise rastlanamamıştır.
- Sözlük içi-madde dışı gönderimler; eş-yakın anlamlı, alt-üst anlamlı, yazım farklılıklarına dair ve sözcük kökü bilgisi hakkındaki gönderimler olmak üzere çeşitlenmektedir.
- Eş veya yakın anlamlı gönderimlere her iki baskıdaki “ziyâfet (*is.*)” maddesi örnek olarak verilebilir. Bu maddede, tanım metninin sonuna “توى ن.” ifadesi eklenerek *toy* maddesine gönderim yapılmıştır. Ancak ilk baskıda *toy* sözcüğü (s. 797) numaralandırılmadan iki ayrı madde başı yapıldığı için hangi maddeye gönderim yapıldığı belirsizdir.
- Eş veya yakın anlamlı gönderimlerde, gönderim yapılan sözcüğün madde olarak karşılığı kimi zaman bulunmamaktadır. Örneğin: İlk baskıdaki “şirket (*is.*)” maddesinde *ortaklık* maddesine gönderim yapılmıştır fakat bu sözcük, ilgili baskının söz varlığı kapsamında bulunmamaktadır.
- Bir yelken çeşidi olan (alt anlamlı) *macana* sözcüğü, her iki baskıda madde başı yapılmış; tanım metninin sonunda (üst anlamlı) *yelken* maddesine gönderilmiş fakat “yelken (*is.*)” maddesinde (1293, s. 1252; 1306, s. 856) *macana*’ya gönderim yapılmamıştır. Alt-üst anlam ilişkisinin gönderimlerle sağlandığı diğer maddelerde¹²⁴ de bu uygulama mevcuttur. Dolayısıyla LO’da, yalnızca alt anlamlı ögenin üst anlamlı ögeye gönderimde bulunduğu söylenebilir.
- Anlam ilişkilerine dayalı sözlük içi gönderimlerde “*anl.*” (anlamdaş) gibi bilgi içeren bağlantı ögeleri yerine yine, *nazar oluna* ‘bakınız’ kısaltması (*n. / bk.*) kullanılarak belirsiz gönderimler yapılmış ve anlam ilişkilerinin tespiti kullanıcıya bırakılmıştır. Bu uygulama, XIX. yüzyıl Osmanlı sahası sözlükçülüğündeki uygulamalarla paraleldir.

¹²³ İlgili kısaltmanın açılımına, iki baskının ilk sayfalarında yer alan *Rumûzât* listeleri aracılığıyla ulaşılmıştır.

¹²⁴ Örneğin: “kalyon (*is.*)” maddesinde *gemi*’ye; “kıl (*is.*)” maddesinde *tiftik*’e; “vida (*is.*)” maddesinde ise *civata*’ya gönderim yapılmıştır (*bk. EK 2-3*).

- Farklı yazım biçimleri için gönderimler, iki baskıda da yaygın olarak kullanılmıştır. Bu gönderim türünde bir sözcüğün farklı yazımların bulunduğu maddeler, genellikle sözcüğün asıl tanımının yapıldığı maddeye yönlendirmektedir (*bk. 2.2.2.5*). Asıl tanımın yer aldığı madde başı yazımının doğruluğu veya geçerliliği ise karmaşık ve tartışmalıdır¹²⁵.
- Köken bilgisine yönelik gönderimlere genellikle Türkçe kökenli madde başı sözcükler için başvurulmuştur. Örneğin: Her iki baskıda madde başı yapılan “sırtmak (*fl.*)” eyleminin *sır-* kökünden türetildiği bilgisi, tanım metninin içinde “*bk. sırmak*” ifadesiyle verilmiştir. Ancak *sırmak* sözcüğünün, iki baskıda da madde başı olarak bir karşılığı yoktur.
- Madde başlarının ve iç maddelerin sınırlarını belirlemek zor olduğu için madde içi gönderimlerin tespiti de zorlaşmıştır. Noktalama işaretlerinin yetersiz ve düzensiz kullanılması da gönderimlerin tespitini zorlaştıran bir başka konudur.
- Gönderimler için kullanılan bağlantı ögesi, tanım ve açıklama cümlelerinin en sonunda yer aldığı için gönderen ve gönderilenin sınırlarını belirlemek de zorlaşmıştır. Örneğin: Her iki baskıda yer alan “baş (*is.*)” maddesinin ikinci paragrafında, niteliği belirsiz olan birtakım sözler art arda sıralanmış ve cümlenin sonuna *n. (bk.)* kısaltması eklenmiştir: “başa kakmak, başa gelmek, başı yukarıda, baştankara n.”. Bu ifadelerden, “*baştankara* sözcüğü için *kara* maddesine gönderim yapılmıştır”; “aynı maddede yer alan *baştankara* iç maddesine gönderim yapılmıştır”; “*başa kakmak* deyiminin anlamı için *kakmak* maddesine gönderim yapılmıştır” gibi pek çok sonuç çıkarılabilir. Sözlük hazırlayıcısının bu çıkarımlardan hangisini (veya hangilerini) amaçlayarak gönderim yaptığı ise belirsizdir.
- Sözlük içi-madde dışı gönderimlerde kimi zaman iç maddelere de yönlendirme yapılmıştır. Ancak kullanıcı, söz konusu iç maddenin hangi madde başında yer aldığını kolayca tespit edemeyeceğinden bu tür gönderimler yetersiz ve hatalı sayılabilir. Örneğin: Her iki baskıda madde başı olan “tikâh (*is.*)” sözcüğünün *dik-* eyleminden türetildiği bilgisi, tanım metninin sonunda yer alan “*bk. dikmek*” ifadesiyle verilmiştir. Bu eylem, ilk baskıda “dik (*sf.*)” maddesinde (s. 593) iç madde; ikincisinde ise ayrı bir madde başı olarak (s. 416) ele alınmıştır. Dolayısıyla ilk baskıda iç içe yerleştirme yöntemiyle tek madde başında toplanarak iç madde yapılan sözcüklerin gönderimlere olumsuz yönde etki ettiği; ikinci baskıda ise bu yöntemden vazgeçilerek sözcükler ayrı maddeler hâlinde düzenlendiği için gönderimlerin daha düzenli olduğu söylenebilir.

¹²⁵ Bu durumun tipik örneği *turfanda* maddesidir (*bk. Tablo 34*)

- İlk baskıdaki sözlük içi-madde dışı gönderimlerin bir kısmı, sözlükte yer almayan maddelere yönlendirmektedir. Bu tür karşılıksız gönderimler ikinci baskıda düzeltilmeye çalışılmıştır. Örneğin: “bingıldamak (*fl.*)” maddesinde tanımın ardından her iki baskıda *zangıldamak* eylemine gönderim yapılmıştır. Bu eylemin ilk baskıda madde olarak karşılığı bulunmamaktadır. İkinci baskıda ise *zangıldamak* biçiminde (s. 427) ayrı bir madde düzenlenmiştir.
- İkinci baskıdaki düzenlemelere rağmen, bazı gönderimler karşılıksız kalmıştır. Örneğin: “bingıldamak (*fl.*)” maddesinde, ilk baskıdan farklı olarak, sözcüğün ikinci anlamının açıklama metnine “*bk. tamga*” ifadesi eklenerek adı geçen maddeye gönderim yapılmıştır. Ancak bu baskıda *tamga* sözcüğü için herhangi bir madde düzenlenmediğinden gönderim karşılıksız kalmıştır.
- İkinci baskıda sözlük içi gönderimler (Arapça ve Farsçadan Türkçeye ayrı bir sözlük niteliğinde olan) ikinci ciltteki maddelere de yönlendirmektedir fakat kullanıcının ikinci cilde bakması için herhangi bir ek açıklama yapılmamıştır. Örneğin: “çinko (*is.*)” maddesinin sonunda *tutya* maddesine gönderim yapılmıştır. Bu sözcük, ilk ciltte yer almazken ikinci ciltte (s. 1046) madde başı olmuştur. Kullanıcının bu gönderimden faydalanabilmesi için *tutya* sözcüğünün kökeni hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bu uygulamanın, sözlüğün hedeflediği kullanıcı kitlesi için sorun oluşturmadığı varsayılabilir fakat sözlüğün halk tarafından kullanılmasını zorlaştırmıştır.
- Bazı madde başlarında tanım metninin en sonuna, madde başı sözcükle biçimce veya anlamca ilişkisi bulunmayan çeşitli sözcükler art arda sıralanarak gönderim yapılmaya çalışılmıştır. Örneğin: İlk baskıdaki “*protesto (is.)*” maddesinin son satırında, uzun bir boşluğun ardından “*پروز پروز ن.*” ifadeleri eklenerek *pürüz* sözcüğünün eksik ünlülü yazımı, diğer yazım biçimine gönderilmiştir. “*Protesto*” sözcüğü ile yalnızca alfabetik düzen açısından ilişkisi bulunan bu gönderimin, yer tasarrufu sağlama amacıyla yeni bir madde başı olarak düzenlenmediği düşünülmektedir.
- Kimi zaman bâb ve fasıl başlıklarına da gönderim yapılmıştır. Örneğin: İlk baskıdaki (s. 116) *eldim* iç maddesinde “*ileri, bk. elif-i meksûre.*” açıklamasıyla üçüncü bâbda yer alan bir maddeden beşinci bâba (*bk. Tablo 6*) bakılmasına dair yönlendirme yapılmıştır.
- **EK 2-3**'teki maddelerden yalnızca ikisinde farklı bir gönderim biçimi olarak *zîrdedir* ve *zîrde* ifadelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. ‘Aşağıdadır’ anlamına gelen bu ifadeler, aynı sayfada yer alan “aşağıdaki” bir maddeye gönderim yapmak için (belirli bir terim veya etiket seçilmeden) kullanılmıştır. Örneğin: İlk baskıda “*Ağlasun (is.)*” maddesinin bitimine “*ağlamak zîrde.*” ifadeleri eklenmiş; bu maddenin hemen ardından *ağlamak*

sözcüğü madde başı yapılmıştır. İkinci baskıda ise “arya (*is.*)” maddesinin sonuna “arığ zîrdedir.” yazılarak üç madde sonraki *arığ* maddesine işaret edilmiştir. İlk baskıdaki örneğe göre: *Ağlasun* sözcüğü, *ağla-* eylemiyle sözcük kökü açısından ilişkilendirilmiş ve bu ilişki, bahsi geçen gönderim aracılığıyla belirtilmiştir. İkinci örnekte ise Batı kaynaklı *arya* sözcüğü ile Türkçe *arığ* arasında gözle görülür bir ilişki saptanamamıştır. Yine de, bahsi geçen gönderimin aynı sayfada bulunan maddeler için yapıldığı söylenebilir.

- Son olarak yalnızca ilk baskıda yer alan *Bazı Tashih ve İlâve* başlıklı listede (s. 1280-1293), ilgili baskıdaki çeşitli sayfalara işaret edilerek bazı eklemeler ve gönderimler yapılmıştır. Bu gönderimlerin de (sözlüğün genelinde olduğu gibi) genellikle anlam ilişkileri, sözcük kökü ve yazım bilgileri hakkında olduğu söylenebilir (*bk. 2.2.2.12*).

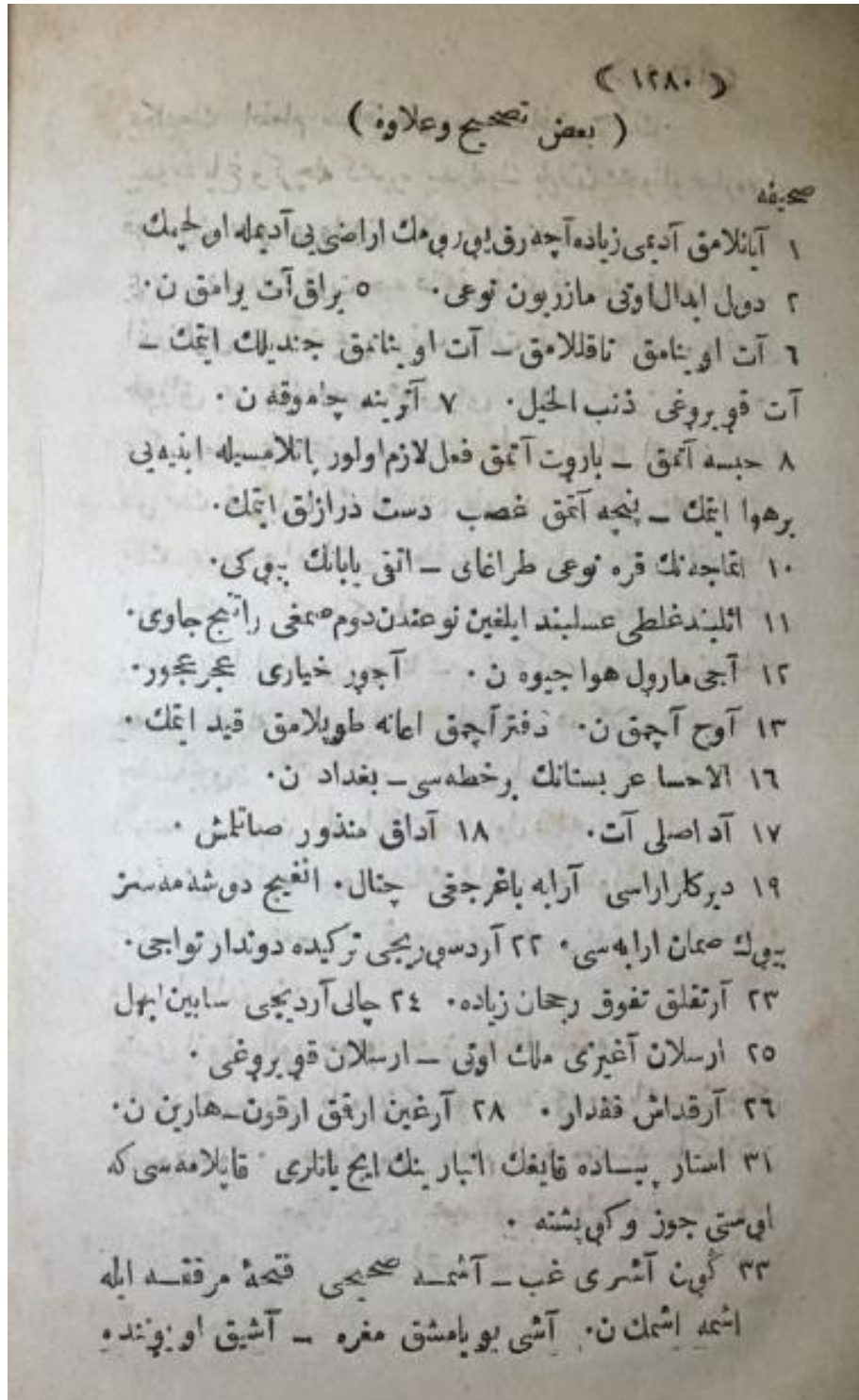
LO’da kullanıcıya çeşitli bağlamlarda ek bilgi verme amacıyla düzenlenen gönderimler, daima sözlük içindeki maddelerle sınırlı kalmıştır. Gönderilen bazı maddelerin sözlükte bir karşılığının bulunmaması, eserin kullanılabilirliğini azaltmıştır. Her iki baskıdaki maddelerin kesin sınırlarının belirlenememesi, noktalama işaretlerinin yetersizliği, eş adlı maddelerin numaralandırılmaması gibi sorunlar gönderimlerin niteliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca tanım metinlerinde gönderen ve gönderilen maddelerin ayırt edilecek biçimde yazılmamış olması, gönderimlerin sınırlarını belirlemeyi zorlaştırmıştır. İkinci baskıdaki gönderimler, ilkinde göre daha düzenlidir ancak ikinci baskının ikinci cildine yapılan gönderimlere, bu uygulamayla ilgili herhangi bir açıklama eklenmediği için sözlüğün kullanımı zorlaşmıştır. Sonuç olarak LO’daki gönderimlerin fazla sayıda olmasına rağmen, teknik yetersizlikler sebebiyle kullanışsız olduğu söylenebilir.

2.2.2.12. Özel Nitelikler

Sözlüklere bazı özel nitelikler eklenerek rakiplerinden ayırt edilmeye çalışılır. Eş anlamlı denemeler, sözcük yapım kutuları, yazım hataları, kullanım sıklığı gibi ek bilgiler ve notlar, özel niteliklere örnektir. Ön bölümde veya ek kısmında yer alan bu bilgiler; bazen sözlüğün verdiği bilgileri geliştirme, bazen de pazarlama hilesi olarak kabul edilebilir. Eleştirmenin yanıt araması gereken soru; bu bilgilerin sözlüksel betimlemeye, sözlüğün kapsamına ve kullanıcının faydasına katkı sağlayıp sağlamadıklarıyla ilgilidir (Jackson, 2016, s. 263).

LO’nun yalnızca ilk baskısının son bölümünde (s. 1280-1293), ek bilgi niteliğinde bir liste bulunmaktadır. *Bazı Tashih ve İlâve* başlıklı bu listede, ilgili baskıdaki çeşitli sayfalara işaret edilerek 615. sayfaya kadar, toplamda 230 maddeye, çoğunlukla iç madde ve gönderim şeklinde ekleme ve düzeltmeler yapılmıştır (*bk. Şekil 24*).

Şekil 24. Birinci Baskının Sonunda Yer Alan *Bazı Tashih ve İlave* Bölümünden Bir Sayfa
Örneği¹²⁶

¹²⁶ İlgili bölümün ilk sayfasının (s. 1280) görüntüsüdür.

Şekil 24'te görüldüğü üzere bu bölüm düzenlenirken sayfa bilgisi dışında bir açıklama yapılmadığından, söz konusu eklemelerin hangi maddeler için geçerli olduğu çoğu zaman belirsizdir. Örneğin: s. 2'ye “dul abdal otu mazeriyun nev'i” iç maddesi eklenmiş ancak ilgili sayfada *isim* ve *sıfat* etiketli iki adet *abdal* maddesi bulunduğu için bu eklemenin hangisine yapılacağı belirsiz kalmıştır¹²⁷. Benzer biçimde s. 81'e yalnızca *edeb çiçeği* ifadesi eklenmek (veya düzeltilmek) istenmiş ancak ilgili sayfada *edeb* maddesi¹²⁸ (veya bu ifadenin yanlış yazılmış bir biçimi) bulunmadığı için bu girişim belirsizlikle sonuçlanmıştır. Eş adlı sözcüklerin, sözlüğün tamamında numaralandırılmadan madde başı yapılması; çok anlamlı maddelerin anlamları için numaralandırmanın yapılmaması; noktalama işaretlerinin yeterli ve tutarlı bir biçimde kullanılmaması gibi sorunlar da bu listedeki ekleme ve düzeltme metinlerinin anlaşılabilirliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer yandan, buradaki ek bilgilerin bir kısmının ikinci baskıdaki maddelere ilave edildiği tespit edilmiştir. Örneğin: s. 1 için hazırlandığı belirtilen “abanlamak adımı ziyâde açarak yürümek araziyi adımla ölçmek” ifadeleri, ikinci baskıda (s. 2) yer alan “abamak (*fm.*)” maddesine eklenmiştir. Bu uygulamadan yola çıkılarak sözlük hazırlayıcısının, ilk baskıya yapmak istediği ekleme ve düzeltmeleri tekrar gözden geçirerek ikinci baskıyı bu anlamda geliştirdiği tespiti yapılabilir.

LO, ait olduğu türün ilk örneği olduğu için yayımlandığı dönemde henüz bir rekabet ortamı veya pazarlama hilesinden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla ilk baskıda yer alan *Bazı Tashih ve İlâve* başlıklı bölümün, sözlüğün kapsamına ve kullanıcıya faydalı olması için düzenlendiği söylenebilir ancak bu bölümün ayırt edici bir “özel nitelik” oluşturma amacıyla tasarlandığı söylenemez.

¹²⁷ İkinci baskıdaki (s. 2) *abdal* maddelerine bakıldığında, bu eklemenin *sıfat* etiketli maddenin son kısmına “dul abdal mazeriyun” biçiminde yapıldığı tespit edilmiştir.

¹²⁸ İlk baskıya ekleme yapılmak istenen s. 81'de (*Elif maa Dâl* başlığı altında) yer alan madde başları şunlardır: “edâ (*is.*)”, “edeb-hâne (*is.*)”, “edebsiz (*sf.*)”, “edebli (*sf.*)”, “Edremit (*is.*)”, “Edirne (*is.*)”

3. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

“Türkçeden Türkçeye ilk sözlük” (Akün, 2003, s. 127) olan *Lehce-i Osmâni* (LO), özgün yapısı ve içeriği sebebiyle özellikle ilk yayımlandığı dönemde olumsuz eleştiriler almış fakat daha sonraki yıllarda birçok sözlüğe kaynaklık etmiş ve Türk sözlükçülüğünde yeni bir dönemi başlatmıştır. Sonuç niteliğini taşıyan bu bölümde, sözlük bilimsel incelemelerden elde edilen tüm bulgular dört başlıkta değerlendirilirken; (1) LO’nun amacı, türü ve kullanıcı kitlesi, derli toplu bir biçimde ortaya koyulacak; (2) iki baskısının sözlük bilimsel ölçütler açısından karşılaştırması yapılacaktır; (3) esere yöneltilen eleştiriler ve bunların yeni baskıya etkileri irdelenecek; (4) son olarak, etkilediği sözlükler hakkındaki tespitler aktarılacaktır. Ahmed Vefik Paşa’nın sözlükçülük anlayışına da, bahsi geçen başlıklarda yer verilecektir.

3.1. SÖZLÜĞÜN AMACI, TÜRÜ VE KULLANICI KİTLESİ

LO’nun amacı, türü ve hedeflediği kullanıcı kitlesi hakkındaki bilgilere *Mukaddime* başlıklı ön söz metinleri aracılığıyla ulaşılmaktadır. Bu metinlere göre sözlüğün her iki baskısında birden fazla amaç bulunmaktadır (*bk. Tablo 46*) ancak her iki baskıdaki birincil amaç, XIX. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin söz varlığına ait öğeleri düzenleyip sınırlamaktır.

Tablo 46. Ön Söz Metinlerine Göre İki Baskıdaki Amaçlar

	1. BASKI	2. BASKI
Temel Amaç(lar)	<ul style="list-style-type: none"> • Türkçe ve Türkçeleşmiş sözcükleri düzenleyip sınırlamak 	<ul style="list-style-type: none"> • Türkçe ve Türkçeleşmiş sözcükleri düzenleyip sınırlamak • Aydınların (<i>üstâdânın</i>) kullanmadığı Arapça sözcüklerin kullanılmasını engellemek ve böylece “sahih belâgat-ı Osmâniyye”ye dönülmesini sağlamak
Diğer Amaç(lar)	<ul style="list-style-type: none"> • Osmanlı Türkçesinin türetim kurallarını, az da olsa, açığa çıkarmak • Türkçe sözcüklerin türetildiği kökleri ortaya koymak ve buradan hareketle sözcüklerin yazımlarını düzeltmek 	

Tablo 46'ya göre, sözlüğün diğer amaçları her iki baskıda ortaktır. Bu amaçlar; Osmanlı Türkçesinin dil bilgisi kurallarını, az da olsa, açığa çıkarmak ve Türkçe sözcüklerin çok biçimlilik gösteren yazımlarını, türetildikleri köklerden hareketle standart bir biçime kavuşturmadır. Ayrıca ikinci baskıda, değişim geçirmemiş (veya Türkçeleşmemiş) Arapça sözcüklerin kullanılmasını engellemek de temel amaçlar arasına eklenmiştir. Tanzimat dönemi aydınlarının, dil tartışmaları kapsamında; sadeleşme, yazım (imlâ), alfabe ve terimler gibi sorunları konu ederken Türkçeye özgü bir sözlük ve bir dil bilgisi kitabının hazırlanması ihtiyacını dile getirdikleri (*bk. 1.4*) bilinmektedir. Bu sorunların ve eksikliklerin bilincinde olan A. Vefik Paşa'nın, Türkçeden Türkçeye ilk sözlük olan LO'yu hazırlarken o dönemdeki dil sorunlarına çözüm önerileri sunmayı da amaçladığı söylenebilir. Bu bağlamda LO'nun iki baskısında tespit edilen öneriler şunlardır:

- **Alfabe:** Arap harflerinin Türkçedeki sesler (özellikle ünlüler) için yeterli olmadığını düşünen A. Vefik Paşa, başka bir yazı sistemini kabul etmek yerine, mevcut harflerin ıslah edilmesini önermiştir. Sözlüğünün ilk baskısında *vav* ve *kef* harflerinin karşıladığı sesler için toplamda 6 özel işaret geliştirmiş; ikinci baskıda bunlara *dat* ve *ti* harflerini de ekleyerek (*bk. Tablo 37*) sayılarını 8'e çıkarmıştır¹²⁹. Ayrıca /è/ için bir işaretin bulunması durumunda alfabenin bir eksiğinin kalmayacağını ikinci baskı ön sözünde belirtmiştir.
- **Yazım (İmlâ):** Osmanlı Türkçesini Arapça ve Farsçaya uydurmaya çalışmanın halk kültüründen uzaklaşmaya sebep olduğunu düşünen A. Vefik Paşa, konuşma dili ile yazı dili arasındaki ayrımın da, dili başka bir dilin gramer yapısına uydurmaya çalışmaktan kaynaklandığını savunmuştur (Çetindaş, 2014, s. 492). Bu sebeple LO'nun iki baskısında (Arapça ve Farsça kökenliler dâhil olmak üzere) alıntı sözcüklerin bir kısmını, değişim geçirmiş biçimleriyle (yani halk dilindeki söylenişleriyle) madde başı yapmıştır. Ayrıca LO'nun ön söz metinlerinde, Türkçe sözcüklerin Arap yazım geleneğinin etkisiyle ünlüleri eksik bir şekilde yazılmasını doğru kabul etmediğini belirtmiş; bu tür sözcüklerin Doğu Türkçesinde olduğu gibi yazılmasını önermiştir.
- **Sadeleşme:** Yazı dilinin sadeleşmesi için “üstâdânın kullanmadığı Arapça sözlerin kullanılmasını engelleme”yi amaçlamış (*bk. Tablo 46*); değişim geçiren alıntı sözcükleri “Türkçeleşmiş¹³⁰” kabul etmiş ve Türk dilinin diğer lehçelerindeki söz varlığı öğelerini madde başı yaparak tanıtmaya çalışmıştır. Ayrıca dönemin muhafazakâr kesiminin halk diline olumsuz bakış açısını değiştirme amacıyla Anadolu ağızlarına ait sözlere de sözlüğünde geniş yer vermiştir.

¹²⁹ İkinci baskıdaki *Rumûzât* listesinde sunulan özel işaretlerin sayısı 8 olsa da, *kef* harfi ve /ı/ sesi için birer özel işaret daha kullanılmış (*bk. 2.2.2.5*) ancak bu işaretler, bahsi geçen listeye eklenmemiştir.

¹³⁰ Örneğin: LO'nun ikinci baskısında (s. 175-176) *bâzâr* sözcüğü için “Galatı pazar Türkçe olmuştur” açıklaması yapılmıştır.

Türkçenin söz varlığını düzenleme ve sınırlama amacıyla yola çıkan A. Vefik Paşa, LO'nun ön söz metinlerinde “mükemmel lügat” hedeflemediğini; bir dilin mükemmel sözlüğünü hazırlamak için mutlaka el birliğiyle çalışılması gerektiğini belirtmiş; eserini nitelerken ‘el kitabı’ ve ‘özet’ anlamlarına gelen *ucâle*, *icmâl*, *muhtasar* gibi mütevazı sözler tercih etmiş ve bireysel çalışmalarının sonucunda “hacmi küçük ancak faydası bol” bir eser meydana getirdiğini ifade etmiştir. Hedeflediği kullanıcı kitlesi hakkında ilk baskı ön sözünde açık ifadeler bulunmasa da, ikinci baskı ön sözünde “bu eserin dile aşına olan seçkinlere hediye edildiği tekrar hatırlatılmalıdır” gibi cümlelerle, eğitilmiş kesimi oluşturan aydınları hedeflediğini göstermiştir. Dolayısıyla A. Vefik Paşa'nın, aslında herkes için kullanışlı bir “Türkçe Sözlük” hazırlamayı değil; bu sözlüğü hazırlayacak olan aydınların faydalanabileceği bir “kılavuz” oluşturmayı amaçladığı söylenebilir.

Ön söz metinlerinde verilen bilgilere göre LO, (ikinci baskısının ikinci cildi ayrı tutulduğunda¹³¹) *tek dilli* ve *genel amaçlı* bir sözlük olarak tasarlanmıştır. XIX. yüzyıldaki Osmanlı Türkçesini konu eden bu eser, yazıldığı dönem için çağdaş ancak günümüze göre tarihî bir sözlüktür. Bu sebeple *eş zamanlı tarihî sözlük* türüne girdiği söylenebilir. Ayrıca LO, malzemenin kaydedildiği ortam açısından *basılı* (kitabî); yazılış biçimine göre *mensur*; maddelerin düzenleniş biçimine göre ise *alfabetik* bir sözlüktür (*bk. 1.1*). Dönemin aydınlarının hazırlayacağı “(muhtemel) Türkçe Sözlük” için bir kılavuz niteliğinde olan bu eserde, genel dilin farklı katmanlarına ait pek çok sözcüğe (ör. yer adlarına, halk diline ait sözlere, argo niteliğindeki ifadelere, galatlara) madde başı veya iç madde olarak yer verilmiş; madde içlerinde ise tanımlardan çok, diğer ek bilgilere (ör. yazım, sesletim, köken, kullanım bilgilerine) ağırlık verilmiştir. Sözlüğün amacına ve kullanıcı kitlesine uygun olan bu uygulamalar; eserin aynı zamanda bir *yazım kılavuzu*, *yer adları sözlüğü*, *köken bilgisi sözlüğü*, *argo sözlüğü*, *galat sözlüğü*, *atasözleri ve deyimler sözlüğü* işlevi görmesini ve bir *ansiklopedik sözlük* niteliği kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca halk diline ait sözlere fazlaca yer verdiği için¹³² LO, “halk arasında konuşulan dilin ilk sözlüğü” (Gözler, 1985, s. 52) ve “Anadolu Türkçesinin ilk sözlüğü” (Tansel, 1965, s. 141) sayılmıştır.

Sonuç olarak LO'nun, dönemindeki diğer sözlüklere göre, özgün amaçlara sahip olduğu; bu amaçların, hedeflenen kullanıcı kitlesi ile uyumlu olduğu; iki baskısındaki söz varlığının nitelikleri açısından ise hem birden fazla sözlük türü içinde değerlendirilebildiği, hem de birçok alanda ilki gerçekleştirdiği söylenebilir.

¹³¹ LO'nun ikinci baskısının ikinci cildi, Arapça ve Farsçadan Türkçeye ayrı bir sözlük niteliğindedir. *Çok dilli sözlük* türündeki bu cilt, ele aldığı söz varlığının niteliğine göre “*yabancı ögeler sözlüğü*” sayılabilir.

¹³² Macar Türkolog Ignác Kúnos, A. Vefik Paşa'ya *Lehce-i Osmânî*'de halk diline ait sözlerin bol bulunduğu bahsettiği zaman, onun, “*Lehce*'mde bulunmayan avam lügatlerine rast gelip de yazarsan, kitabımı tekmiş etmiş [tamamlamış] olursun” dediğini kaydetmiştir (Tansel, 1964b, s. 273).

3.2. İKİ BASKISININ KARŞILAŞTIRILMASI

LO'nun toplamda iki baskı yaptığı bilinmektedir. Özellikle teknik açıdan zayıf olan 1876 (H 1293) tarihli (birinci) baskı, tamamlanmamış bir görünüme sahiptir. Son sayfalarına (s. 1280-1293) *Bazı Tashih ve İlâve* başlıklı bir bölümün eklenmiş olması (bk. 2.2.2.12), bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bir “prototip” (Yavuzarslan, 2009, s. 119) sayılan ilk baskıdaki hatalı uygulamaların bir kısmı, 1888/1889 (H 1306) tarihli (ikinci) baskıda düzeltilmiş; kimi eksiklikler giderilmiş; çeşitli konularda eklemeler yapılarak daha kullanışlı ve zengin içerikli bir sözlük elde edilmeye çalışılmıştır (bk. Tablo 47).

Tablo 47. İkinci Baskının Birinci Cildindeki Yenilikler

KONU		GELİŞMELER
SUNUM	Sayfa Düzeni	Madde başları arasındaki boşluklar belirginleştirilmiş; sütun düzenine geçilerek daha düzenli bir görünüm elde edilmiştir. Her sayfanın üst bilgisine, o sayfadaki madde başı en son sözcük yazılarak sözlüğün kullanımı kolaylaştırılmıştır.
	Madde Dizimi	İlk baskıda birden fazla yöntem uygulandığı için bir karmaşa söz konusudur. İkinci baskıda ise bir sistemde karar kılınmış ve buna sadık kalınmaya çalışılmıştır.
	Madde Düzeni	Madde başı yapılan sözcükler, daha büyük ve kalın bir biçimde yazılarak belirginleştirilmeye çalışılmıştır.
	Maddelerin Uzunluğu	İlk baskıda yaygın bir biçimde kullanılan iç içe yerleştirme (<i>nesting</i>) yönteminden büyük oranda vazgeçilmiş; böylece uzunluğu sayfalara ulaşan maddelerin sayısı azalmış ve ulaşılabilirlik artmıştır.
İÇERİK	Söz Varlığı	Arapça ve Farsça kökenli maddelerin sayısı arttırılmış ve bunların büyük bir kısmı ikinci cilde taşınmıştır.
	İç Maddeler	İç içe yerleştirme yönteminden büyük ölçüde vazgeçildiği için iç madde sayıları azalmış ancak yeni eklemeler yapılarak bu konuda zenginleştirilmeye çalışılmıştır.
	Yazım ve Sesletim	Sözcüklerin okunmasını kolaylaştıran özel işaretlere yenileri eklenmiş; ilk baskıda eksik ünlülü yazılan ve sesletim açıklaması bulunmayan sözcüklerin bir kısmı için yeni sesletim açıklamaları hazırlanmıştır.
	Tanım ve Anlam	Bazı hatalı tanımlar düzeltilmiş ve eksiklikler, az da olsa, giderilmeye çalışılmıştır.
	Köken Bilgisi	Bazı maddelere yeni açıklamalar eklenmiş; ilk baskıda sözlük hazırlayıcısının emin olamadığı köken açıklamaları, bu baskıda kesinleştirilmiştir.
	Dil Bilgisi	Eylem türündeki madde başlarına “muzâ.” kısaltması ile geniş zaman bilgisi eklenmiştir.

KONU		GELİŞMELER
	Örnekler	Özellikle, kalıplaşmış ifadeler ve şiir dizeleri eklemeleri yapılarak zenginleştirilmeye çalışılmıştır.
	Gönderimler	İlk baskıda, maddesel karşılığı bulunmayan gönderimlerin bir kısmı için yeni karşılıklar düzenlenmiştir.
	Özel Nitelikler	İlk baskıdaki <i>Bazı Tashih ve İlâve</i> bölümünde yer alan düzeltme ve eklemeler tekrar gözden geçirilmiş; bir kısmı, madde içlerine yedirilmiştir.

Tablo 47'e göre ilk baskıdaki en önemli eksiklik, sunum konusundaki tekniklerin yetersiz ve karmaşık olmasıdır. Bu durum, sözlüğün kullanılabilirliğini azaltmıştır. İkinci baskıda, güncel uygulamalarla daha düzenli bir görünüm ve daha kullanışlı bir sözlük elde edilmiştir. Yeni baskıdaki en önemli gelişme ise söz varlığının zenginleştirilerek Arapça-Farsçadan Türkçeye ayrı bir sözlük niteliğindeki ikinci cildin meydana getirilmiş olmasıdır. Ancak bu yeni uygulama, yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Bazı konularda ihmalkâr bir tutum sergilediği tespit edilen sözlük hazırlayıcısı, hatalı uygulamalarla sözlüğün karmaşık bir duruma gelmesine sebep olmuştur. İkinci baskının birinci cildinde tespit edilen hatalar ve eksiklikler özetlenerek ilk baskı ile karşılaştırmalı bir biçimde **Tablo 48'**de sunulmuştur.

Tablo 48. İkinci Baskının Birinci Cildindeki Hatalı Uygulamalar ve İlk Baskıdaki Durumları

KONU		2. BASKIDAKİ HATALI UYGULAMALAR	1. BASKIDAKİ DURUMLARI
SUNUM	Madde Dizimi	Ünlülerin konu edildiği bölümlere ait başlıklarda “fasıl” veya “bâb” gibi ifadeler ihmal edilmiştir.	Bahsi geçen başlıklarda istisnasız bir biçimde “bâb” ifadesi yazılmıştır.
	Madde Düzeni	Madde başlarının büyük bir kısmında sözcük türü etiketi ihmal edilmiştir.	Madde başı sözcüğün ardından, sözcük türü etiketi genellikle eklenmiştir.
	Maddelerin Uzunluğu	İç içe yerleştirme yönteminden büyük ölçüde vazgeçilmiştir ancak bu yöntemin uygulandığı bazı maddelerin bulunması, tutarsızlığa işaret etmektedir.	Bahsi geçen yöntem, yaygın biçimde uygulanmıştır.
İÇERİK	Söz Varlığı	İç kapak sayfasındaki açıklamalara göre Arapça ve Farsça kökenli maddeler, bu baskıdaki birinci cilde alınmamıştır ancak bu tür öğelerin bahsi geçen ciltte madde başı yapıldığı tespit edilmiştir.	İç kapak sayfasında, söz varlığının ciltlere göre farklı dağılım gösterdiğini belirten bir açıklama yoktur.
	Yazım ve Sesletim	Doğru sesletimi sağlamak üzere geliştirilen özel işaretler, madde başı sözcüklerin yazımında kullanılmamıştır. Ayrıca <i>Rumuzât</i> listesinde yer almayan bazı özel işaretlerin yaygın bir biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir.	Yalnızca <i>Rumuzât Cetveli</i> başlıklı listede yer alan işaretler kullanılmıştır. Bazı istisnalar görülse de, bu özel işaretlerin genel olarak kullanıldığı ifade edilebilir.

KONU		2. BASKIDAKİ HATALI UYGULAMALAR	1. BASKIDAKİ DURUMLARI
	Yazım ve Sesletim	Kapalı /e/ için düzenlenen bölümde, bu ünlüye sahip olduğu düşünülen madde başı sözcükler, karmaşık bir biçimde bazen <i>elif</i> ile bazen de <i>elif + ye</i> ile yazılmıştır.	İlgili bölümdeki madde başlarında /è/’yi göstermek üzere istisnasız bir biçimde <i>elif + ye</i> kullanılmıştır.
	Tanım ve Anlam	Tanım metni bulunmayan madde başı sayısı 49’dur.	Tanım metni bulunmayan madde başı sayısı 3’tür.
	Gönderimler	Ayrı bir sözlük niteliğinde olan ikinci ciltteki maddelere belirsiz gönderim yapılmış ancak ilgili cilde bakılması için ek açıklama yapılmamıştır.	İkinci cilt, birincinin devamı niteliğinde olduğu için gönderimler bu tür bir sorun yaratmamıştır.

Ahmed Vefik Paşa, belirli konularda sözlüğü geliştirmeye çalışırken (*bk. Tablo 47*) zaman zaman ihmalkâr bir tutum sergilemiş ve ilk baskıda görülmeyen hataları ikincisinde yapmıştır (*bk. Tablo 48*). Örneğin: Doğru sesletimi sağlamak üzere geliştirilen özel işaretlerin sayısını ikinci baskıda arttırmış ancak madde başı sözcüklerin yazımında bu işaretleri ihmâl ederek ön sözdeki vaatlerin dışına çıkmıştır. Madde başı sözcükleri daha büyük ve kalın yazarak belirginleştirmiş ancak sözcük türü etiketlerini ihmâl ederek tutarsız uygulamalara sebep olmuştur. Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin sayısını arttırarak bunları yalnızca ikinci ciltte konu ettiğini (yalnızca iç kapak sayfasında) belirtmiş ancak bu tür sözcükleri birinci ciltte de madde başı yapmıştır. İkinci baskıdaki ikinci cildin ayrı bir sözlük niteliğinde olması, gönderimlerin karşılık bulmasını ve sözlükten faydalanmayı zorlaştırmıştır. Diğer yandan, ilk baskıdaki bazı hatalı uygulamaların yeni baskıda sürdürüldüğü tespit edilmiştir (*bk. Tablo 49*).

Tablo 49. İki Baskıdaki Ortak Hatalar ve Eksiklikler

KONU		İKİ BASKIDAKİ HATALI UYGULAMALAR VE İHMALLER
SUNUM	Madde Dizimi	Bâb ve fasıl başlıklarında görülen ihmalkârlık, madde dizimi konusundaki yöntemlerin tespitini ve sözlüğün incelenmesini zorlaştırmıştır. Ayrıca, zaman zaman alfabetik düzenin dışına çıktığı tespit edilmiştir.
	Madde Düzeni	Sözlük birimlerin düzenlenmesinde benimsenen uygulamalar, genel anlamda karmaşık ve tutarsızdır. Bu karmaşa, madde başlarının ve iç maddelerin kesin sınırlarını ve sayılarını tespit etmeyi imkânsız bir duruma getirmiştir.
	Kısaltmalar	Emir kipinin “ <i>em.</i> [ءم]

KONU		İKİ BASKIDAKİ HATALI UYGULAMALAR VE İHMALLER
	Noktalama İşaretleri	Mevcut işaretlerin yetersiz ve tutarsız kullanılması, sözlükteki metinlerin anlaşılabilirliğine olumlu etki sağlayamamıştır. Noktanın yetersiz kullanımı ve virgülün eksikliği ise madde içlerindeki karmaşanın artmasına sebep olmuştur.
İÇERİK	Madde Başları	Eş adlı sözcükler, kimi zaman tek bir maddede toplanarak açıklanmış; ayrı madde başlarında ele alındığında ise numaralandırma yapılmamıştır.
	İç Maddeler	Madde içlerine karmaşa hâkim olduğu için iç maddelerin ve madde içlerindeki diğer öğelerin tespiti zorlaşmıştır.
	Sözcük Türleri	Birçok maddenin sözcük türü etiketinin yanlış veya tutarsız olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca <i>esvâttan</i> , <i>mühmelâttan</i> ve <i>mütetâbiâttan</i> gibi etiketler, belirli bir türe karşılık gelecek biçimde kullanılmamıştır.
	Yazım ve Sesletim	Birden fazla yazım biçimi yaygın olan madde başı sözcüklerin farklı yazım bilgileri sunulurken üç ayrı yöntem, karmaşık bir biçimde kullanılmıştır.
	Tanım ve Anlam	Çok anlamlı sözcüklere ait anlam açıklamaları, karmaşık bir biçimde sunulmuş; numaralandırma yapılmamıştır. Bazı maddelerdeki tanımlar çok kısa tutulmuş ve yetersiz kalmıştır.
	Kullanım Bilgisi	Köken bilgisi hakkındaki açıklamalar, standart bir düzende ve açık bir biçimde sunulmamıştır. Bu sebeple madde başı sözcüğün farklı dillerdeki biçimleri ve anlamları hakkında verilen kullanım bilgileri, zaman zaman köken bilgisi hakkındaki açıklamalarla karıştırılabilmektedir.
	Köken Bilgisi	
	Gönderimler	İç maddelere de gönderim yapılmış ancak hangi madde başında yer aldığı bilgisi verilmemiştir. Eş adlı sözlük birimlerde numaralandırmanın yapılmamış olması, gönderimlerin niteliğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Tablo 49'a göre sözlük hazırlayıcısı, birçok konuda karmaşık ve tutarsız uygulamalarla sözlüğün kullanımını zorlaştırmıştır. Ancak bunların bir kısmı, eserin hazırlanma amacına yönelik bilinçli uygulamalardır. Dönemin aydınlarının hazırlayacağı “(muhtemel) Türkçe Sözlük” için bir “kılavuz” görevi üstlenen bu eserde, çeşitli konulardaki farklı yöntemlerin uygulamaları gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Aynı görev için farklı noktalama işaretlerinin kullanılması; sözcüklerin farklı yazım biçimlerinin aktarımı için üç ayrı yöntemin tercih edilmesi; ilk baskıdaki maddelerin diziminde farklı uygulamaların ortaya konulması gibi durumların altında bu amaç bulunmaktadır. Genel dilin farklı katmanlarına ait öğelerin (ekler, terimler, yer adları vb.) madde başı yapılması; madde içlerinde tanımlardan çok, diğer bilgi türlerine (yazım, sesletim, kullanım vb.) ağırlık verilmesi; madde başı sözcükle ilişkili öğelerin çoğu zaman tanımlanmadan madde içlerinde toplanması; tanımsız madde başı sayısının katlanarak artması ve örnek sayısının az olması gibi durumlar ise Türkçenin söz varlığını bir yerde toplama ve mümkün olduğunca farklı alanlardan bilgileri kaydetme amaçlarına hizmet ederken sözlüğün kullanıcı kitlesinin yalnızca

eğitilmiş kesimle sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Ahmed Vefik Paşa, bahsi geçen sınırlayıcı durumların ve karmaşık uygulamaların bilincinde olduğu için sözlüğünün kullanıcı kitlesini “dile aşına olan seçkinler/aydınlar” olarak belirlemiş ve “mükemmel lügat” hedeflemediğini ön sözlerde vurgulamıştır.

İç ölçütler açısından yapılan incelemelere (bk. 2.1) göre: Ön söz metinlerinde, sözlüğün hazırlanma sürecinde tercih edilen yöntemler aktarılmış ve çeşitli konularda vaatler verilmiştir. Ancak bazı yöntemlerin ön söz metinlerinde dahi çeliştiği tespit edilmiştir:

- İki baskıdaki söz varlığının XIX. yüzyıl Osmanlı Türkçesi ile sınırlandırıldığı belirtilmiş; ardından, diğer Türk lehçelerine ait olan (Osmanlı Türkçesinde kullanılmayan) sözlerin de eklendiği¹³³ ifade edilerek söz varlığı için çizilen sınırların dışına çıkılmıştır.
- Arapça yazım geleneğinin etkisiyle ünlüleri eksik biçimde yazılan Türkçe sözcüklerden bazılarının, bu sözlükteki her iki baskıda hem uzun hem de kısa biçimleriyle yer aldığı; ancak hatayı yaygınlaştırmamak için birçok sözcükte bu uygulamadan vazgeçildiği¹³⁴ ifade edilerek, yazım konusunda tutarsız uygulamaların görülebileceği, ön söz metinlerinde ortaya koyulmuştur.
- Kapalı /e/ ünlüsünün Türk lehçelerinde/dillerinde henüz tanınmadığı için *üstün* (fetha) ile (/e/ sesini karşılayacak biçimde) yazıldığını; aslında *esreli* (/i/ ile) sesletildiği için ي + ا ile yazılması gerektiğini (yalnızca ikinci baskı ön sözünde) ifade eden sözlük hazırlayıcısı; bu sese sahip olan sözcüklerin ilgili baskıda, her iki biçimde yazıldığını belirterek¹³⁵ bu konuda da karmaşık uygulamalar görüleceğine işaret etmiştir.

Ön söz metinlerinde yer alan bu çelişkili yöntemlerin uygulanma sebepleri ise sözlük hazırlayıcısının, Türk lehçelerine ait söz varlığını tanıtarak bu sözcüklerin yabancı ögeler yerine kullanılmasını önermeyi ve farklı yazım biçimleri konusunda kapsamlı bilgiler vererek “(muhtemel) Türkçe Sözlük”e kaynak oluşturmayı istemesidir. Diğer yandan, ön sözlerde verilen kimi vaatlerin tam anlamıyla yerine getirilmediği tespit edilmiştir. İki baskı ön sözünde sunulan vaatler ve gerçekleştirilme durumları özetlenerek **Tablo 50-51**'de sunulmuştur.

¹³³ (...) *ba'zı sırf Türkçe ta'birât ilâve kılındıkça lisân-ı Osmânîde müsta'mel olmadıklarına işâret olundu.*

¹³⁴ *Türki'de sıra ile bir cinsten hareke gelirse fakat ikincisinin izhâr-ı âdeti Arabî resm-i hatta ittibâ'en câri meselâ başka [بایشقه], bayağı [بایاغی], çukur [چوقور], yanaşmak [یاناشمق] yerine ihtisâren بایشمق , بیاغی , چوقور , بایشمق imlâsı câiz bulunduğundan bunların ba'zısı iki yerde gösterildi. Lâkin teksir-i sevâd-ı hatâdan icinâben çoğunda bu tekellüften vâz gelinip yalnız kelimât-ı asliye ketb kılındı.*

¹³⁵ *Elsine-i Türkiyyede an-asl fetha-i murakkaka mefkûd olduğundan hâlâ fetha ile meselâ el [ال], er [ار], erken [ارکن], ergen [ارگن], enmek [انمک], benimsemek [بنمسه مک], gelmemek [گلممک] kelimeleri aslında el [ایل], er [ایر], erken [ایرکن], ergen [ایرگن], enmek [اینمک], benimsemek [بنمسیمک] ve gelmemek [گلمامک] telaffuz olduğundan bunlar yâ-yı mechûle ile yazılan elif faslında ve fusûl-i sâirde iki şekilde zabt olundu.*

Tablo 50. Birinci Baskı Ön Sözünde Verilen Vaatler ve Gerçekleştirilme Durumları

KONU	VAATLER	DURUMLARI
Söz Varlığı	Bilimsel terimler; [herkesçe bilinen] dil bilgisi kurallarıyla türetilmiş sözcükler ve anlam değişikliği geçirmemiş alıntı sözcükler alınmamıştır.	Bazı madde başı sözcükler (ör. <i>endâm âynesi</i> , <i>nenlenmek</i> vb.), bu sınırların dışına çıkmaktadır. Ayrıca Batı dillerinden alınan bilimsel terimler de madde başı yapılmıştır.
Yazım ve Sesletim	Birden fazla yazımı yaygın olarak kullanılan Türkçe sözcüklerin farklı yazım biçimleri hakkında bilgi verilmiştir.	Türkçe sözcüklerin yanı sıra, yabancı kökenli olanların da farklı yazım biçimleri verilmiş; bu tür bilgiler, üç ayrı yöntem kullanılarak aktarılmıştır.
	Sözcüklerin doğru okunması için <i>kef</i> ve <i>vav</i> harflerinin çeşitleri için özel işaretler belirlenmiş; bunlar <i>Rumûzât</i> listesinde gösterilmiştir.	<i>Kef</i> için iki, <i>vav</i> için de dört özel işaret belirlenmiş ve bunlar, <i>Rumûzât</i> listesinde sunulmuştur. Ancak işaretlerin kullanımı s. 164'e kadar ihmal edilmiş; zaman zaman da karmaşaya sebep olunmuştur.
Tanım ve Anlam	Maddelerin tanımlarında, kullanılması uygun görülen Arapça ve Farsça sözcüklere de yer verilmiştir.	Sözcük eşleştirmeye dayalı tanımlama yöntemiyle özellikle iç madde tanımlarında Arapça, Farsça kökenli eş ve yakın anlamlı sözcüklerden sık sık faydalanılmıştır.
	Birden fazla yazımı yaygın olan sözcükler, birden fazla yerde madde başı yapılmış ancak tanımları yalnızca bir yerde verilmiştir.	Yazım konusunda çok biçimlilik arz eden sözcükler birden fazla kez madde başı yapılmış ancak tanım metinleri bazen iki maddede birden verilmiştir (<i>turfanda</i> örneği için bk. Tablo 34). Bu sebeple tanımların hangi tür yazıma ait madde başında verildiği belirsizdir.
Kullanım Bilgisi	Diğer Türk lehçelerine ait sözcükler madde başı yapılırken Osmanlı Türkçesinde kullanılmadıklarına işaret edilmiştir.	Madde başı yapılan bu tür sözcüklerin tanımları için genellikle "Türki'de ..." biçiminde bir düzen benimsenerek anlamın yalnızca Doğu Türkçesi ile sınırlandırıldığı belirtilmiş; Osmanlı Türkçesinde kullanılmadıklarına dair ise herhangi bir açıklama yapılmamıştır.
Köken Bilgisi	Osmanlı Türkçesinin sözcük türetme kurallarını, az da olsa, ortaya çıkarmak ve Türkçe sözcüklerin yazımlarını düzeltmek için tanımları yapılırken köken açıklamaları da verilmiştir.	Aynı kökten türediği düşünülen sözcükler, iç içe yerleştirme (<i>nesting</i>) yöntemiyle kök niteliğinde sayılan bir madde başı sözcüğün altında toplanarak açıklanmıştır. Ayrıca sözcüklerin köken bilgileri, kimi zaman gönderimler yoluyla da aktarılmıştır.

Tablo 51. İkinci Baskı Ön Sözünde Verilen Vaatler ve Gerçekleştirilme Durumları

KONU	VAATLER	DURUMLARI
Söz Varlığı	Bilimsel terimler; [herkesçe bilinen] dil bilgisi kurallarıyla türetilmiş sözcükler ve anlam değişikliği geçirmemiş alıntı sözcükler alınmamıştır.	Bilimsel terimlerin dışındaki uyumsuz ögeler, büyük oranda söz varlığı kapsamından çıkarılmıştır.
Yazım ve Sesletim	Birden fazla yazımı yaygın olarak kullanılan Türkçe sözcüklerin farklı yazım biçimleri hakkında bilgi verilmiştir.	Türkçe sözcüklerin yanı sıra yabancı kökenlilerin de farklı yazım biçimleri verilmiş; bu tür bilgiler, ilk baskıdaki gibi üç ayrı yöntemle aktarılmıştır.
	Sözcüklerin doğru okunması için <i>kef</i> ve <i>vav</i> harflerinin çeşitleri için özel işaretler belirlenmiş; bunlar <i>Rumûzât</i> listesinde gösterilmiştir.	İlk baskıdaki 6 özel işaretin yanı sıra, <i>ti</i> ve <i>dat</i> harfleri için de birer işaret belirlenmiş ve bunlar <i>Rumûzât</i> listesinde sunulmuştur. Ayrıca bu listeye eklenmeyen iki özel işaretin de kullanıldığı tespit edilmiştir.
	Kapalı /e/ ünlüsüne sahip olan sözcükler, aslında <i>elif + ye</i> ile (/i/ sesini yansıtacak biçimde) yazılmalıdır ancak bu sözlükte her iki şekilde yazılmıştır.	Kapalı /e/ için ayrılan bölümde, bu ünlüye sahip olduğu düşünülen madde başı sözcükler, karmaşık bir biçimde bazen <i>elif</i> ile bazen de <i>elif + ye</i> ile yazılmıştır. Farklı yazım biçimlerine ait bilgiler ise zaman zaman madde içlerinde verilmiştir.
Tanım ve Anlam	Maddelerin tanımlarında, kullanılması uygun görülen Arapça ve Farsça eş anlamlı sözcüklere de yer verilmiştir.	İlk baskıda olduğu gibi, sözcük eşleştirmeye dayalı tanımlama yöntemiyle özellikle iç madde tanımlarında Arapça, Farsça kökenli eş ve yakın anlamlı sözcüklerden sık sık faydalanılmıştır.
	Birden fazla yazım biçimi yaygın olan sözcükler, birden fazla yerde madde başı yapılmış ancak tanımları yalnızca bir yerde verilmiştir.	İlk baskıda görülen, birden fazla yerde tanımlama sorunu çözülmediği için, tanımların hangi tür yazıma ait madde başında verildiği belirsizdir.
Tanım ve Anlam	İkinci ciltteki maddelerin tanımları Türkçe sözlerle yapılmıştır.	Vaat edildiği üzere bahsi geçen ciltteki tanımlar Türkçe yapılmıştır.
Kullanım Bilgisi	Diğer Türk lehçelerine ait sözcükler madde başı yapılırken Osmanlı Türkçesinde kullanılmadıklarına da işaret edilmiştir.	İlk baskıda olduğu gibi, bu tür sözlerin tanımlarında Osmanlı Türkçesinde kullanılmadıklarına dair bir açıklama yapılmamıştır.
Köken Bilgisi	Osmanlı Türkçesinin sözcük türetme kurallarını, az da olsa, ortaya çıkararak yazımlarını düzeltmek için sözcüklerin tanımları yapılırken köken açıklamaları da verilmiştir.	İç içe yerleştirme yönteminden büyük oranda vazgeçilmiş olsa da, sözcüklerin köken açıklamaları farklı yöntemlerle aktarılmaya devam edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda ilk baskıda olduğu gibi, gönderimlerden de faydalanılmıştır.

Tablo 50-51'e göre: Ön söz metinlerinde verilen vaatlerin büyük bir bölümü, her iki baskıda ortaktır ve bunların çoğu gerçekleştirilmiştir ancak bazılarında ihmaller söz konusudur. Örneğin: Çok biçimli yazıma sahip sözcükler, vaat edildiği üzere farklı yazım biçimleriyle madde başı yapılmış ve gönderimler aracılığıyla bağlantı kurulmuştur ancak bazılarının tanımları, birden fazla yerde verilerek (ör. *turfanda*) bir karmaşa yaratılmıştır (bk. **Tablo 34**). Diğer Türk lehçelerine ait sözcükler (ör. *kurgan*, *maylamak*), vaat edildiği üzere madde başı yapılmış ancak tanım metinlerine, Osmanlı Türkçesinde kullanılmadıklarına dair açık bir ifade eklenmemiştir. Bilimsel terimlerin söz varlığı kapsamına dâhil edilmediği belirtilmiş ancak Batı dillerinden alınan bazı terimler (ör. *logaritma*, *ciro*, *transport*) her iki baskıda madde başı yapılmıştır. Diğer yandan, ön söz metinlerinin bazı konularda yeterli bilgi içermediği tespit edilmiştir:

- İlk baskıda kapalı /e/ için ayrı bir bölüm hazırlanmış ancak ön söz metninde bu konuya dair bir açıklama yapılmamıştır.
- Hedeflenen kullanıcı kitlesine dair ilk baskı ön sözünde yeterli bilgi verilmemiştir.
- İkinci baskıda, Arapça-Farsçadan Türkçeye ayrı bir sözlük niteliğinde olan ikinci cilt meydana getirilmiş; birinci baskıdaki Arapça ve Farsça madde başlarının büyük bir bölümü ikinci cilde aktarılmış ancak ön söz metninde bu yeni gelişmelerle ilgili bilgi verilmemiş; söz varlığı hakkındaki açıklamalar ilk baskı ön sözünde olduğu gibi tekrar edilmiştir.
- İkinci baskının ikinci cildindeki uygulamalar hakkında neredeyse hiç açıklama yapılmamıştır. Bu konu hakkındaki tek açıklama, ilgili ciltteki tanımların Türkçe yapılmış olmasıyla ilgilidir.
- Doğru sesletimin sağlanabilmesi için geliştirilen özel işaretlere ikinci baskıda yenileri eklenmiş ancak ön söz metni, bu yenilikler doğrultusunda güncellenmemiştir.
- Alıntı sözcüklerin farklı yazım biçimleri hakkında iki baskıdaki tanım metinlerinde ek bilgiler verilmiş olmasına rağmen bu konudaki yöntemlerle ilgili ön söz metinlerinde bilgi verilmemiştir.
- Sözlüğün hazırlanma sürecinde faydalanılan kaynaklardan iki baskı ön sözünde de bahsedilmemiştir¹³⁶.
- Kullanılan noktalama işaretleriyle ilgili her iki baskı ön sözünde, herhangi bir bilgi verilmemiştir¹³⁷.

¹³⁶ Örnekleme amacıyla sunulan bazı şiir dizelerinin sonuna, bu dizelerin kime ait olduğu bilgisi eklenmiş (ör. 1306, s. 800) ancak bu uygulama yaygınlaştırılmamıştır.

¹³⁷ Tanzimat dönemindeki kimi yazarlar, eserlerinin giriş bölümünde, kullandıkları noktalama işaretleri ve özellikleri hakkında açıklama yaparken kimileri ise herhangi bir açıklama yapmayı tercih etmemiştir (Koç, 2008, s. 284).

Birinci baskı ön sözündeki eksikliklerin farkına varan sözlük hazırlayıcısı, hedeflediği kullanıcı kitlesi ve kapalı /e/ ünlüsü hakkındaki açıklamalara ikinci baskı ön sözünde geniş yer vermiş; Türk dillerinin/lehçelerinin dağılma alanlarını konu eden bir paragraf da eklemiştir. Fakat bu eklemelerin dışında kalan açıklamaları, birinci baskıda olduğu gibi tekrarlamış; bu yöntem ve sınırların hangi cilt için geçerli olduğu bilgisini vermemiş; yeni baskıdaki farklı uygulamalara, özellikle söz varlığı hakkındaki değişikliklere değinmeyi ihmâl ederek ikinci baskının incelenmesini zorlaştırmıştır. Dolayısıyla ikinci baskı ön sözünün, sözlüğü tanıtmada konusunda yetersiz olduğu söylenebilir.

LO'nun ilk baskısındaki bazı hataları ve eksiklikleri ikinci baskıda gidermeye çalışan A. Vefik Paşa, kimi zaman (bilinçli bir şekilde) birden fazla yöntem tercih etmiştir. Bu tür tutarsız uygulamalar, genel anlamda sözlüğün amacı ve kullanıcı kitlesi ile uyumlu olsa da, sözlüğün kullanımını zorlaştırmıştır. Sonuç olarak (bazı ihmaller görülse de) ön sözlerde verilen vaatlerin büyük bir bölümünün gerçekleştirildiği ve sözlüğün ikinci baskısının ilkinde göre daha düzenli ve gelişmiş olduğu ifade edilebilir.

3.3. ALDIĞI ELEŞTİRİLER

Osmanlı dönemi Türk sözlükçülüğüne yeni bir anlayış getiren LO, özgün yapısı ve içeriği sebebiyle yayımlandığı dönemden itibaren olumlu veya olumsuz pek çok eleştiri almıştır. Bu eleştirileri kulak ardı etmeyen A. Vefik Paşa, sözlüğünün ikinci baskı ön sözüne bazı ifadeleri ekleme ihtiyacı hissetmiştir. Bu bölümde, LO'ya yöneltilen eleştiriler aktarılacak ve bu eleştirilerin ikinci baskıya etkileri değerlendirilecektir.

Öteden beri A. Vefik Paşa aleyhinde bulunan Namık Kemal, LO'yu en çok eleştiren kişilerden biridir. Menemenli Rifat Bey'e yazdığı 31 Ağustos 1880 tarihli mektubunda "Lehce-i Osmânî Buhârâ veyahut Divrik halkı için yapılmış; binaenaleyh görülecek güçlük Türkçe mes'elesidir." (Tansel, 1964b, s. 254) diyen Namık Kemal, LO'nun söz varlığını Türk lehçelerine ve Anadolu ağzlarına ait öğeleri içermesi bakımından eleştirmiş; Türkçenin sorunlarına bir çözüm üretmediğini ima etmiştir. Dönemin aydınlarından Ahmed Midhat Efendi ise Türkçenin temel söz varlığına ait öğeleri konu etmesi açısından sözlüğün fazlaca yadırgandığını ancak bu eleştirilerin haksız olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

"Bin kişiden fazla bunun muâhazesine dâir sözler işittim: 'Canım böyle lûgat mi olur? İçmek, süpürmek gibi kelimeleri kim bilmez ki?... Anların mânâlarını bize öğretmek için Lehce'ye yazmış' gibi muâhazeler ki erbâbının bir lisan ve o lisanın kâmûsunun ne demek olduğunu bilmediklerine delâlet eder." (Aktaran: Tansel, 1964b, s. 255)

Söz varlığı konusundaki bu eleştiriler, sözlüğün ilk baskısı için yapılmıştır¹³⁸. Bu baskıdaki ön söz metninde, hedeflenen kullanıcı kitlesi açık bir biçimde belirtilmediğinden sözlüğün amacı yeterince anlaşılammış ve eleştirilere açık bir duruma gelmiştir. İlk baskıdaki söz varlığının eleştirilen öğelerini ikinci baskıda (özellikle birinci cildinde) koruyan ve geliştiren A. Vefik Paşa, yeni baskının ön sözüne eklediği bazı ifadelerle¹³⁹ aslında herkesin kullanabileceği bir “Türkçe Sözlük” hazırlamayı değil; “(muhtemel) Türkçe Sözlük” için bir kılavuz oluşturmayı ve özellikle söz varlığını düzenleyip sınırlamayı amaçladığını vurgulamış; bu amaçla Türkçenin temel söz varlığına geniş yer vermiş ve farklı katmanlarına ait öğeleri de bir araya getirmeye çalışmıştır. Diğer yandan günümüzdeki *Türkçe Sözlük*’lere (TDKGTS, Kubbealtı Lugatı vb.) bakıldığında, temel söz varlığının öncelikli olarak ele alındığı ve *içmek, süpürmek* gibi sözcüklerin madde başı yapılmasının olağan sayıldığı görülebilir. Bu uygulamasıyla A. Vefik Paşa’nın, dönemindeki sözlükçülük anlayışına kıyasla çok ileri görüşlü olduğu söylenebilir.

Ahmed Vefik Paşa’nın Doğu Türkçesindeki yazım geleneğini Osmanlı Türkçesine uyarlamayı önererek sözlüğünü bu doğrultuda şekillendirmesini yadırgayan Namık Kemal, Abdülhak Hâmid’e yazdığı bir mektupta alaycı bir üslupla şu sözleri kaydetmiştir:

“Gelelim Türkçe imlâ, yeni tarz, eski şive bahislerine: Ben senin yerinde olsam Zor Nikâhu sahibine karşı ‘bizlâre demek ne asıl câiz olarsadır ki atalarımız Çağatayı’nin minde bir kelimesin imlâ-yı aslîsinde bırakmamışlar. Ez-an cümle (menin) diyende benim (köngül) yazanda gönül kullanubdurlar. Buna hem kanaat itmeyuben Arab’ın aybe kelimesin heybe, Acem’in dürrüger sıfatın dülger lafızlarına tahvil ve daha nice nice kelimâtı beğedikleri imlâga tebdil etmişler. Görenek ise ancak olur. Bizim hod Buhârâ-yı şerifimlâsıngı İslâmbol elfâzinga naklimiz atalarımız tarikasından dür olmamak içindir.’ sözüyle mukabele eylerdim.” (Aktaran: Güray, 1991, s. 44)

Servet-i Fünûn yazarlarından Ahmet İhsan (Tokgöz) ise Türkçenin olgunlaşması açısından değerli bir kaynak saydığı LO’daki tek kusurun, biçim ve basımındaki düzensizlikten ibaret olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Lisanımızda hemen ilk defa olmak üzere tertib edilen lûgat Lehce-i Osmânî’dir. Lehce-i Osmânî kelimât-ı Türkiyye’nin bir sûret-i basîtede cem’inden ibâretidir. Fakat hiç yokdan böyle bir eserin tertîbi o kadar güçtür ki lûgat ile biraz iştigali olanlar bu bâbdaki suûbeti takdir ederler.

Lehce’nin fevâid-i mahsâsından biri de lisânımızın tekemmülü hususunda bir me’hâz-ı âli olmasıdır. Ekser kelimât-ı Türkiyye’nin ma’nâ-yı mecâziyesi bir sûret-i münâsebede dermeyân edildiğinden câmiîyyet nokta-i nazarından da mühimdir.

Garibdir ki tertîb olunan bazı lûgatlerde mehazlar tadât olunurken Lehce’de zikrolunmamıştır. Lehce’nin kusûru sûret ve usûl-i tab’ındaki adem-i intizamdan ibarettir.” (Aktaran: Güray, 1991, s. 50)

¹³⁸ Tansel’e göre Ahmed Midhat Efendi’nin sözleri, H 1305 tarihli *Musâhabât-ı Leyliyye* adlı eserinin 54. sayfasında yer almakta iken Namık Kemal’in mektubu, H 1297 yılına aittir.

¹³⁹ Ön söz metinleri hakkında yapılan değerlendirmeler için: (bk. 2.1.3), (bk. 3.1), (bk. 3.2)

A. İhsan'ın ifade ettiği gibi LO, Türkçe sözcüklerin mecaz anlamlarını uygun bir biçimde ortaya koyması açısından önemli bir kaynaktır ancak teknik açıdan zayıf ve düzensizdir. Ahmed Vefik Paşa, ikinci baskıyı teknik açıdan geliştirmeye çalışmış olsa da, sözlüğün kullanımını zorlaştıran bazı uygulamaları sürdürmüş (bk. 3.2) ve kullanıcı kitlesini “dile aşına olan seçkinler/aydınlar” ile sınırlandırdığını belirtmiş; “mükemmel lügat” hedeflemediğini vurgulamıştır.

Osmanlı Devletinin dili, Tanzimat'a kadar *Türki*, *lisân-ı Türki*, *zebân-ı Türki* (yani Türkçe) olarak adlandırılmıştır (Yavuzarslan, 2004, s. 195). Tanzimat döneminde, Osmanlı halkının bir bütün olarak görülmesi için türetilen “millet-i Osmâniye” deyimine uygun olarak “lisân-ı Osmânî” ya da “Osmanlıca” deyimini kullanılmaya başlanmıştır (Korkmaz, 1963, s. 13). Bu dönemde dil konusunun gündeme getirilerek çeşitli yönleriyle irdelenmesi ise dilin adlandırılması sorununu ve “Osmanlıca-Türkçe” tartışmalarını da beraberinde getirmiştir¹⁴⁰. Türklerin dilinin adının “Türkçe” olduğunu savunan Şemseddin Sami ve Ali Suavi gibi bazı aydınlar, “lisân-ı Osmânî” gibi ifadeleri kullanmayı reddetmiştir (Lewis, 2004, s. 31). Bu dönemde A. Vefik Paşa'nın, Türkçenin söz varlığını konu eden eserine *Lehce-i Osmânî* adını vermesi, yanlış anlaşılmalı ve eleştirilmiştir. Bunun üzerine A. Vefik Paşa, sözlüğünün ikinci baskı ön sözüne, Türk dili hakkındaki düşüncelerini yansıtan şu ifadeleri eklemiştir:

Elsine-i Türki'de en mukaddem münteşir olan Oğuz şu'besi Tataristan ve Türkistanı bir zamân Bahr-i Şarkîden Macaristan'a kadar kavrayıp hâlâ Guz lisânı dendir. Onun yeşisi Türkmân lisânı, İran ve Suriye'yi kaplayıp Anadolu'ya inmiş mürür-ı zamân ile lehce-i Osmânîyi tevlid etmiştir. Fergana'dan Hind'e doğru yayılıp Hâlâcî lisânı Afgan'a karışmıştır. Eski şu'belerden Kıpçak lisânı Hîve'den Sibir ve Kırgız ve Kuman ve Bulgar gibi Kazan etrafını istilâ etmiştir. Ve Uygur dili Çin taraflarından Kâşgar'a doğru yayılıp andan yedi yüz târihlerinde Çingizyân akvâmı Türk ve İslâmiyyete duhûl eylediklerinde Çağatay lisânı mütevellid olup sekiz yüz a'vâmında ziyâde şüyü' bulmuştur. El-yevm Uygur ve Kıpçak ve Çağatay kitâbları Mahbûb'ul-Kulûb te'lifi gibi güzel eserleri ve husûsen altı yüzden sekiz yüze kadar meydâna gelen Selâcika, Türkmânî ve Osmânî kitâbları kesretle tab' olunup bunları tetebbu'uyla lisânımızın şu'belerinin ihtilâfâtı anlaşılmalıdır.

Bu ifadelere göre Türkçeyi bir bütün olarak gören A. Vefik Paşa; Türkmence, Uygurca ve Çağatayca gibi “lehce-i Osmânî”yi de bu bütünü birer parçası saymıştır. Ancak “elsine-i Türki”, “Çağatay lisanı”, “lehce-i Osmânî” ve her iki ön sözde yer alan “lisân-ı Osmânî”, “Türkçe” gibi ifadelerle bir karmaşa yaratmıştır. Bu belirsizliğin ortadan kalkması için LO'daki “lehce” maddelerine bakılmalıdır. Birinci baskıdaki “lehce (is.)” maddesi (s. 1097), sözcüğün terim anlamını karşılamamaktadır. İkinci baskının ikinci cildindeki (s. 1309) ilgili maddenin tanım metni ise şöyledir:

Ana lisânın şubesi, değişen çehresi - Elsine-i Türkiyye'den Oğuz lisanının lehce-i Osmânîsi Uygur lisanının lehce-i Çağatâyîsi - Kıpçak lisanının lehce-i Kırımı. Türki'de lehcesi bozuk çehresi diğer-gün.

¹⁴⁰ Tanzimat döneminde Türkçenin durumu ve dil tartışmaları için: (bk. 1.4.)

Bu tanım metninden hareketle A. Vefik Paşa'nın; (dönemindeki tutucu kesimin aksine) Türkçeyi "ana lisan", Osmanlıca'yı ise onun "bir şubesi" olarak gördüğü kesin olarak ifade edilebilir. O hâlde, Türkçenin XIX. yüzyıl Osmanlı topraklarındaki durumunu konu eden bu eserin "Lehce-i Osmânî" adını taşıması, olağan karşılanmalıdır. Sözlüğün başlığında "lehce" ifadesi bulunurken ön söz metinlerinde "lisan-ı Osmânî" gibi ifadelerin yer alması ise bu konuda yaşanan bir terim karmaşasından ibarettir ki bu karmaşa günümüzde dahi kesin bir sonuca bağlanamamıştır¹⁴¹.

LO'nun adı ve ikinci baskı iç kapak sayfasında yer alan açıklamalar, günümüzdeki bazı bilim insanları tarafından da yadırganmıştır. Parlatır'ın (1995, s. 6) bu konudaki eleştirileri şöyledir:

Bu dönemde hazırlanan ve Türkçe söz varlıklarına yer veren üç sözlükten söz etmek gerekir. (...) İkinci sözlük Ahmet Vefik Paşa'nın ünlü Lehçe-i Osmanî (1876) adlı denemesidir. Ahmet Vefik Paşa sözlüğünü şöyle niteliyor: "Cüz-i evveli aslı Arabî ve Fârisî olmayan kelimat ve müvelledatı, cüz-i sânisî aslı Arabî ve Fârisî olan elfaz-ı Osmanîyeyi hâvi."

Buna göre Lehçe-i Osmanî, önce bir Osmanlıca Sözlük; ancak birinci ciltte Arabî ve Fârisî sözlerin dışında kalan söz varlıklarına yer verildi, diyor Paşa. Türkçe sözünü ağızına almaya cesaret edemiyor. Her halde, "Paşalığıma hâlel gelir!" diye çekiniyor. (...)

Ahmet Vefik Paşa, Arabî ve Fârisî terimini ön plânda tutarken Şemsaddin Sami, "Türk" sözüne öncelik veriyor ve Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça hatta öteki yabancı dillerdeki söz varlıklarını sözlüğüne aldığını söylüyor.

Ahmed Vefik Paşa, sözlüğünün birinci baskısında XIX. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde kullanılan Türkçe kökenli sözcükler ile biçimce ve/veya anlamca değişim geçirmiş yabancı (Arapça, Farsça ve diğer dillere¹⁴² ait) sözcükleri konu etmiştir. İkinci baskıda ise (ön söz metnini bu bağlamda güncelleştirmemiş olsa da) söz varlığı açısından yeni bir düzen belirlemiş; bu düzeni iç kapak sayfasında yer alan (ve Parlatır tarafından eleştirilen) açıklamalarla tarif etmiştir. Bu açıklamalara¹⁴³ göre: İlk baskıdaki Arapça ve Farsça sözcükler, yeni baskının yalnızca ikinci cildinde konu edilecek; birinci ciltte ise ilk baskıdaki söz varlığının Arapça ve Farsça dışındaki öğeleri yer alacaktır. Söz varlığı konusunda yapılan incelemelerde (bk. 2.2.2.1) ilk baskıdaki Arapça ve Farsça madde sayısının ikinci baskıda arttırılarak büyük oranda ikinci cilde taşındığı (bk. **Tablo 19**); ancak bazı maddelerin ihmal edildiği (bk. **Tablo 17**); bunların dışında kalan öğelerin ise büyük ölçüde korunarak birinci ciltte konu edildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla A. Vefik Paşa'nın (bazı tutarsızlıklara rağmen) bu yeni düzeni büyük ölçüde gerçekleştirdiği söylenebilir.

¹⁴¹ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için: (bk. Demir, 2006)

¹⁴² Bu baskıdaki madde başı sözcüklerin köken bilgisi açıklamalarında, Arapça ve Farsça dışında 22 dilin kaynak olarak gösterildiği tespit edilmiştir: İtalyanca, Yunanca, Rumca, Fransızca, Latince, Hintçe, İngilizce, Macarca, Bulgarca, Almanca, İspanyolca, Arnavutça, İbranice, Moğolca, Ermenice, Tatarca, Boşnakça, Süryanice, Kıptice, Slavca, Isklavunca, Malayca.

¹⁴³ *cüzv-i evveli aslı Arabî ve Fârisî olmayan kelimât ve müvelledatı; cüzv-i sânisî aslı Arabî ve Fârisî olan elfâz-ı Osmânîyeyi hâvi*

Parlatır'ın eleştirileri, üç konu üzerinedir: (1) İkinci baskının iç kapak sayfasındaki açıklamalarda¹⁴⁴ *Arabî* ve *Fârisî* terimlerinin öne çıkarılması; (2) “elfâz-ı Osmâniyye” ifadesinin kullanılması; (3) “Türkçe” adının anılmamış olması. Ahmed Vefik Paşa'nın bahsi geçen terimleri öne çıkarma sebebi, yeni söz varlığı düzeninde bu dillere ait ögelerin belirleyici olması, başka bir deyişle yeni baskıdaki en büyük değişikliğin özellikle Arapça ve Farsça söz varlığı üzerine yapılmış olmasıdır. Bu değişikliklerin öne çıkarılması amacıyla da *Arabî* ve *Fârisî* terimleri vurgulanmıştır. İkinci baskıdaki ikinci ciltte yer alan sözcüklerin “elfâz-ı Osmâniyye” ifadesiyle nitelendirilme sebebi ise bu baskıdaki ön söz metnine yapılan eklemeler yardımıyla anlaşılabilir (bk. **Tablo 46**). İlgili metinde yer alan ve yeni bir amaç bildiren “aydınların (*üstâdânın*) kullanmadığı Arapça sözcüklerin kullanılmasını engellemek” ifadesiyle A. Vefik Paşa'nın; yeni baskının ikinci cildinde, yazı dilinde kullanılan Arapça ve Farsça sözlerden ziyade, biçimce ve/veya anlamca değişim geçirerek Osmanlı Türkçesinin bir ögesi olmuş sözcükleri konu ettiği; bu sebeple bahsi geçen ögeleri “elfâz-ı Osmâniyye” ifadesiyle nitelediği söylenebilir. Bu amaçla “elfâz-ı Türkiyye” ifadesini kullanmama sebebi ise Türkçenin genişliğinin bilincinde olması ve yalnızca Osmanlı Türkçesinde kullanılan¹⁴⁵ Arapça, Farsça sözleri konu etmeyi amaçlamasıdır. A. Vefik Paşa'nın “Türkçe” sözünü anmaya cesaret edememesi ise temelsiz bir eleştiridir. Sözlüğün her iki ön sözünde “Türkçe”, “Türkî”, “Türkiyyül'l-asl” gibi ifadeler kullanılmış (bk. **2.1**); ikinci baskı ön sözüne Türkçenin genişliğini gözler önüne seren bir bölüm eklenmiş; “Türk” ve “Türkçe” sözcükleri her iki baskıda madde başı ve/veya iç madde yapılmıştır (bk. **EK 2-3**).

Parlatır ile benzer düşüncelere sahip olan Levend (1969, s. 88), Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'si ile karşılaştırdığı LO'nun adını ve ikinci baskıdaki söz varlığı uygulamalarını şu sözlerle eleştirmiştir:

Osmanlıca sözlüklerin sürümde olduğu bir devirde, yeni bir görüşle hazırlanan bu iddialı eserin Kamus-ı Türkî adını taşımasındaki önem, Ahmed Vefik Paşa'nın bile sözlüğüne Lehçe-i Osmanî adını verdiği düşünülürse, kolayca anlaşılır. Gerçi Ahmed Vefik Paşa'nın “Lehçe-i Osmanî” deyimiyile batı lehçesini belirtmek istediği hatıra gelebilir. Ancak Lehçe-i Osmanî'nin “aslî Arabî ve Fârisî” olmayan kelimelerden toplanmış I. cildinde, öteki lehçelerden alınmış kelimeler de vardır; “aslî Arabî ve Fârisî olan” kelimelerden toplanmış II. cildi ise, öteki Osmanlıca sözlüklerden farksızdır. Demek ki Vefik Paşa, “Lehçe-i Osmanî” adını rastgele başkalarına uyararak kullanmıştır.

Ahmed Vefik Paşa'nın “Lehçe-i Osmâni” ifadesiyle Batı Türkçesini kastettiği, iki baskıdaki *Türkçe* maddesinin (1293, s. 395; 1306, s. 296) tanım metinlerini oluşturan “lisân-ı Türkî şarkîsine ve garbîsine dênir; Çağatayî ve Osmâni” ifadelerinden de anlaşılabilir. İkinci baskı ön sözünde

¹⁴⁴ Gökçe'ye göre, bu açıklamalarda doğrudan doğruya “Türkçe sözleri içerir” diyememekten kaynaklanan üstü kapalı bir ifade söz konusudur (1998, s. 33).

¹⁴⁵ Örneğin: Osmanlı Türkçesinde kullanılan “çâşnî-gîr” sözünün ilk baskıdaki tanımında (bk. **EK 2**) “Türkîde bökâvül, baverci, taday dênir” açıklamasını yapan Vefik Paşa, bu sözün Türk dilinin Doğu kolunda farklı sözlerle karşılandığına işaret etmiştir.

Türk lehçeleri hakkında bilgiler veren A.Vefik Paşa, bu lehçelerin incelenmesi ve aralarındaki farkların ortaya konulması gerektiğini ifade etmiş; ilk adım olarak ise her iki baskıdaki bazı maddelerin tanım metinlerinde, sözcüklerin diğer lehçelerdeki farklı biçimleri ve anlamlarıyla ilgili kullanım bilgilerini (*bk. 2.2.2.7*) aktarmıştır. Diğer yandan, Osmanlı Türkçesindeki yabancı ögeler yerine Türkçe sözcüklerin kullanılmasını önerme amacıyla ilk baskıda ve ikinci baskının birinci cildinde diğer Türk lehçelerine ait sözcükleri de madde başı yapmıştır. Levend'in eleştirisine göre: Bu uygulama üzerine A. Vefik Paşa, sözlüğünün adına “Türkçe” veya “Türki” ifadesini eklemeli iken başkalarına uyararak “Osmâni” terimini tercih etmiştir. Levend'in gözden kaçırdığı nokta, eleştirisini yönelttiği baskının ön sözünde Türk lehçelerinin dağılma alanlarıyla ilgili uzun bir açıklamanın yapılmış olmasıdır. Bu açıklamalardan hareketle A. Vefik Paşa'nın; eski tarihlerden bu yana, farklı topraklara yayılmış olan lehçeleriyle Türkçenin aslında çok geniş olduğunun ve hazırladığı sözlüğüne “Türkçe / Türki” ifadesini eklemek için bütün lehçeleri kapsayan bir söz varlığına sahip olması gerektiğinin bilincindedir. Bu sebeple yalnızca Osmanlı Türkçesinin XIX. yüzyıldaki söz varlığını konu etmiş; eserini adlandırmak için “Lehce-i Osmâni” başlığını seçmiş ve Türkçenin diğer şubelerinin söz varlığını tanıtabilmek adına diğer lehçelere ait sözcüklere de (bir ölçüde) yer vermiştir. Ön söz metinlerinde, eserini nitelemek üzere “ucâle”, “icmâl” ve “muhtasar” gibi mütevazı ifadeleri seçen A. Vefik Paşa'nın diğer lehçelere ait kimi sözcükleri madde başı yapmasının ardından sözlüğünü “Lûgât-ı Türki” veya “Kamus-ı Türki” gibi iddialı başlıklarla adlandırması beklenmemelidir.

Sonuç olarak LO'ya yöneltilen olumsuz eleştirileri üç ana başlıkta toplamak mümkündür: (1) İçerdiği söz varlığı, (2) yazım konusundaki tutumu ve (3) eserin adlandırılma biçimi. Bu eleştirilerin üç ayrı kaynaktan türediği söylenebilir: (1) İlk baskı ön sözünde yer alan -özellikle kullanıcı kitlesi hakkındaki- açıklamaların yetersiz olması, (2) ön söz metinlerinde “lisan” ve “lehçe” gibi terimlerin karmaşık biçimde kullanılması; (3) ikinci baskı ön sözüne yapılan eklemelerin eleştirileri yönelten kişiler tarafından göz ardı edilmesi. A. Vefik Paşa'nın ikinci baskı ön sözüne eklediği “Bir lisânî ve ehl-i himmet cemaatinin ittifakıyla mükemmel lûgat kitabının meydana gelmesi behemehâl el birliğiyle yapılmasına ve bu kâr-ı hayra cehele karışmamasına menûttur.” cümlesi ise sözlüğünün ilk baskısına haksız eleştiriler yönelten kişilere karşı bir yanıt niteliğine sayılabilir.

3.4. ETKİLEDİĞİ SÖZLÜKLER

Türk sözlükçülüğünün temel eserlerinden sayılan LO, ilk baskısının ardından; Şeyh Süleyman Efendi¹⁴⁶, Redhouse¹⁴⁷ ve Radloff¹⁴⁸ gibi birçok müellifin sözlüklerine kaynak hizmetini görmüştür (Akün, 2003, s. 128). Ali Nazîmâ, en ünlü sözlüğü olan *Mükemmel Osmanlı Lügati*'nde LO'dan faydalanmış (Akalm, 2017, s. 87); hazırlayacağı *Türk Dili Lügati* için A. Vefik Paşa ile görüştüğünü söyleyen Veled Çelebi (İzbudak) ise “Lehce’sini verdi, ben Lehce’yi edebî bir kitap gibi baştanbaşa okudum. Gözümün önünde başka bir âlem açıldı.” ifadeleriyle bu sözlükten nasıl etkilendiğini aktarmıştır (Gözütok, 1997, s. 30-37).

Jean Deny, “ilk iyi Türkçe sözlük” olarak nitelediği LO’dan Doğu’da ve Batı’da yazılmış sonraki sözlüklerde genişçe yararlanıldığını belirtirken (Gözütok, 1997, s. 30); Clauson (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı sözlüğünde “Leh.” kısaltmasıyla işaret ettiği LO’yu da kaynak olarak kullanmıştır. Barbier de Meynard’ın hazırladığı *Dictionnaire turc-français, Supplément aux dictionnaires publiés jusqu’à ce jour* adlı büyük sözlük (Paris, 1881-1886) ise doğrudan doğruya LO’dan çıkmıştır. Meynard, kitabının ön sözünde sözlüğünü A.Vefik Paşa’nın *Lehce-i Osmânî*’si sayesinde meydana getirdiğini açıkça ifade etmiştir (Akün, 2003, s. 128).

Akün’e göre LO, Şemseddin Sami’nin *Kamus-ı Türkî*’sine başlıca temel teşkil etmiştir (2003, s. 128). Daha ileriye giden Veled Çelebi (İzbudak) ise Şemseddin Sami’nin LO’yu “aynen kopya eyleyip” bir düzene sokarak *Kamus-ı Türkî* adı altında yayımladığını fakat ön söz metninde bu eseri hiç kale almadığını şu sözleriyle iddia etmiştir:

“... Şemseddin Sami Bey dahi *Kamus-ı Türkî* namı altında Lehce’yi güzelce tensik ve tasnif ederek neşrelemiştir. Ancak merhum Türkçeyi pek iyi bilmediğinden ve fevkalade i’timâd-ı nefis sahibi olup ehlerinden dahi bir şey sormadığından me’hâzı bulunan Lehce’deki mürettib hatâlarının bile farkında olmayarak birçok yanlışlar irtikâb eylemiştir. (...) Şemseddin Sami Bey ise aynen kopye eylediği *Lehce-i Osmânî*’yi kitabının mukaddimesinde hiç kale almıyor.” (Aktaran: Güray, 1991, s. 74)

Veled Çelebi’nin ifade ettiği gibi: Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*’nin (H 1317) ön sözünde (2015, s. 9) LO’nun, sözlükçülük alanında önemsiz bir eser sayılamayacağını ancak sadece sözlükçülerin işine yarayabilecek bir “usûl ve tertîpte” olduğunu belirtmiş fakat bu eserden faydalandığına dair bilgi vermemiştir. *Kamus-ı Türkî*’nin LO’dan “kopya edilmesi” konusunun açıklık kazanması için bu iki eserin karşılaştırılarak incelenmesi gerekmektedir ancak etkilene derecesi hakkında bir fikir edinebilmek için **Tablo 52**’ye bakılabilir.

¹⁴⁶ *Lûgât-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî* (1881)

¹⁴⁷ Redhouse’ın sözlüğü ile LO hakkındaki söylentiler için: (bk. 1.5.)

¹⁴⁸ Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* (1898) adlı sözlüğünde “Lh.” kısaltmasıyla göstermiştir.

Tablo 52. *Lehce-i Osmânî ve Kamus-ı Türki*'deki Bazı Ortak Maddelerin Tanımları¹⁴⁹

MADDE BAŞI	LO - 1. bs.	KAMUS-I TÜRKİ
bal (بال) <i>is.</i>	Arı balı, 'asel, engübîn; süzülmüş bal : revâk. gümeç balı : şehd, ağaçların kandı, yemişlerin koyulmuş 'usâresi; meyân balı : boyan. Türkîde yapışkan ve yapışacak şey, kulb, kol, bâzû ma'nâsındır. bal peteği : kursa, 'assâle. bal kuşu. bal mumu : şem', şem'a, şem'-i kâfûr, lâk, <i>bk.</i> mum . bal mumu çiçeği. ucunu bul da yağa bala vër : muvaffak olursañ âferîn. bal kabağı. arınmış bal : panbuk [pamuk] balı – deli bal, ballıbaba, balcı, bal başı. bal mumcu : <i>bk.</i> mum . kara mum : eğir, <i>bk.</i> prapoli . ballanmak : koyulaşmak ve meyvenin 'usâresi çıkıp donmak yâhûd cıvıklaşmak; bal gibi uzûbeti ziyâde olmak, ravaklanmak. (...)	1. Arının yaptığı maruf tatlı madde, asel, engübîn, şehd: <i>Arı balı; süzülmüş bal; gümeç balı</i> = Süzülmemiş. 2. Ağaçların kandı ve yemişlerin koyulmuş usaresi. = <i>sf.</i> Tatlı, leziz. bal peteği = Kursa, assâle. bal kabağı = Kışın yenir bir cins iri ve koyu sarı kabak. bal kuşu = Bir cins kuş. bal mumu = Bal eritildikte ayrılan madde ki mum yapmakta vesâ'ir işlerde kullanılır, şem'. bal mumu kuşu = Bir cins kuş. pamuk balı = Beyaz bal. deli bal = Yaban arısının yaptığı bal. siyah bal = Kamış suyu. kekik balı, kehrübâ balı = Billûrî ve berrak cinsi. meyan balı = Buyan. ucunu bul da yağa bala ver = İşin içinden çıkabilirsen çık.
çırçır (چرچر) <i>is.</i>	Durmayıp az ses çıkaran şey – İnce akan, şırıldayan su; ufak pınar. Ağzı durmaz, mızımız, cırcır. Hamurcuların kısa, kalın oklavası, merdâne; çırçır gözlemesi : katmer – İçinde panbuk kozası ayırtladıkları sepet, tekerleği çalkar yâhûd çekirdek ayırtladıkları cendere; alafrangası cen – Ufak ot çekirgesi, circirik.	Yahut (چیرچیر). 1. Daimî surette ve kesilmez bir ince ses çıkaran şey. 2. İnce bir sesle çağlayarak akan su. 3. Ot çekirgesi. 4. Ağzı durmaz, geveze, çok söyler. 5. Hamurcuların kısa ve kalın oklavası, merdane; çırçır gözlemesi = Bir nevi gözleme. 6. İçinde pamuk kozası ayırttıkları sepet.
sırtmak (صربتقم) <i>fl.</i>	Dudakları ayırmak, gülmek, ibtisâm, dişleri göstermek, helâk olup dişler görünmek gibi ağzı yaymak; soğuktan sırtakalmak : donup helâk olmak; <i>bk.</i> sırmak . Bir kumâşa bed renk silk ile vurulan dikiş çirkin görünmek, yakışmamak; gizli şey uç göstermek; eksik aralık gelmek.	1. Dudakları ayırıp dişleri göstermek, yalandan ve tatsız surette gülmek: <i>Ne sırtıp duruyorsun?</i> 2. Ölmek veya soğuktan donmak. 3. Bir kumaşa uymaz renkte iplikle vurulan dikiş bed görülmek: <i>Beyaz tire bu esvapta sırtıyor.</i> 4. Noksan ve ayıp bir uçtan gözükme: <i>Bunun kusuru sırtıyor.</i>
dal (طال) <i>sf.</i>	Dâl gibi okunur; Türkîde tal [تال] çıplak, ari, sade, düz – dalfes : sarıksız; dalkılıç : kınısızdan kinaye, muhârib, cidâl ehli; daltaban : pabuşsuz; hazele dal : dingil, züğürt; dalkağuk [dalkavuk] : mukallid, kâse-lîs, çanak yalayıcı, curcunacı, tıflı, rezil.	Çıplak, ari, düz, sade, yalın: dalfes kavuk = Sarıksız; dalkılıç = Kınısız kılıç yahut kılıcı kınısız, kılıcı çıkarmış. daltaban = Ayağı çıplak, baldırı çıplak, hazele guruhundan.
kete (كته) <i>is.</i>	Katmerli çörök [چوراك], pirinç unu hamurundan Van çöröğü.	1. Katmerli çörek. 2. Pirinç unu hamurundan bir nevi çörek.
muymul (مويمول) <i>is.</i>	Buymul, yûyû; bir nev' terbiye kabûl etmez hayırsız doğan. Çağatâyîde güygenek.	Ya buymul . Terbiye kabul etmez hayırsız doğan.

¹⁴⁹ *Kamus-ı Türki*'deki maddelerin Latin harfli metinleri için -sırasıyla- Yavuzarslan (2015, s. 101, 214, 1083, 231, 639, 845)'dan faydalanılmıştır. İlgili maddelerin eski yazılı metinleri için (*bk.* Şemseddin Sami, 2015, s. 225, 420, 699, 716, 944, 1183). LO'daki maddelerin sayfa bilgisi için: (*bk.* EK 1)

Svensén'a göre: Her yeni sözlük projesinin başında “tekerleği yeniden icat etmek” ve daha önceki birikimlerden faydalanmayı reddetmek anlamsızdır. Bu sebeple sözlük hazırlayan kişilerin, kendi eserleriyle ilişkili diğer sözlükleri inceleyerek bunlardan belirli ölçüde faydalanmaları olağan karşılanmalıdır. *Sözlüklerde metinlerarasılık* denilebilecek bu özelliği, tarihî sözlüklerin birçoğunda görmek mümkündür (E. Aslan, 2017b, s. 48). Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'yi hazırlarken LO'dan faydalanması da bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Osmanlı sahası sözlükçülüğünü Doğu Türkçesi ile buluşturan ve Batı'daki yöntemlerle geliştiren A. Vefik Paşa, XIX. yüzyıl aydınlarının hazırlayacağı “(muhtemel) Türkçe Sözlük” için bir “kılavuz kitap” oluşturma amacıyla LO'yu kaleme almıştır. *Kamus-ı Türkî* ise Osmanlı sahasında hazırlanan Türkçeden Türkçeye (tek dilli) sözlüklerin “en mükemmeli” (Yavuzarslan, 2009, s. 223) sayılmaktadır. Bu bağlamda LO'nun kılavuzluk ettiği (bk. **Tablo 52**) *Kamus-ı Türkî*'nin, “(muhtemel) Türkçe Sözlük” olduğu düşünülebilir. Kendisinden sonraki yerli ve yabancı birçok sözlüğe kaynaklık etmesi açısından LO'nun, hazırlanma amacını gerçekleştirdiği söylenebilir. “Karmaşıklığına ve çeşitli kusurlarına rağmen bu eser, kolayca tüketilmez malzemesiyle bir başvuru kaynağı olma değerini bugün de korumaktadır.” (Akün, 2003, s. 128).

KAYNAKÇA

- Ahmed Vefik Paşa (1293). *Lehce-i Osmânî*. İstanbul: Tabhâne-i Âmire.
- Ahmed Vefik Paşa (1306). *Lehce-i Osmânî* (2. bs.). İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- Akalın, Şükrü Halûk (2010). Sözlüğün Tarihi. *Türk Dili Dergisi*, 98 (699), s. 268-279.
- Akalın, Şükrü Halûk (2017). *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü*. Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı: 19-21 Nisan 2017, İstanbul. Geçmişten Bugüne Türk Sözlükçülüğünden Bir Kesit: Türkiye Türkçesi Sözlükleri Sergisi Kılavuz Kitabı. Ankara.
- Akar, Ali (2009). Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar -II-. *Turkish Studies*, 4/8, s. 216-224.
- Akkoyunlu, Ziyat (2009). *Kolay Osmanlıca*. Ankara: İldem Yay.
- Aksan, Doğan (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim III* (3 cilt bir arada 6. bs.). Ankara: TDK Yay.
- Akün, Ömer Faruk (1989). Ahmed Vefik Paşa. *İslam Ansiklopedisi* (c. 2, s. 143-157). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Akün, Ömer Faruk (2003). Lehce-i Osmânî. *İslam Ansiklopedisi* (c. 27, s. 127-128). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Akünel, Dünder (1985). İlk Türk Dergisi: Mecmua-i Fünun. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (c. 1, s. 117-118). İstanbul: İletişim Yay.
- Alpaslan, Oğuzhan (2017). *İlklerin Paşası Ahmed Vefik Paşa*. Ankara: İhtimal Dergisi Yay.
- Arıkan, Zeki (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (c. 6, s. 1584-1594). İstanbul: İletişim Yay.
- Aslan, Ezgi (2016). Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri) [Elektronik Sürüm]. *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu: 03-04 Kasım 2015, İstanbul: Bildiriler* (c. 3, s. 119-135).
- Aslan, Ezgi (2017a). "Tarihî Sözlük" Terimi Üzerine. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu: 3-4 Kasım 2016 - Eskişehir: Bildiriler* (s. 233-241). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basımevi.
- Aslan, Ezgi (2017b). Sözlükbilimsel İnceleme Yöntemi: Eser-i Şevket Örneği. *Turkish Studies*, 12/30, s. 35-70.

- Aslan, Ezgi ve Aslan, Özkan (2016). Eş Zamanlı Tarihî Sözlüklerden Elektronik Sözlüklere: Eser-i Şevket Örneği [Elektronik Sürüm]. *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu: 03-04 Kasım 2015, İstanbul: Bildiriler* (c. 1, s. 131-145).
- Atkins, B. T. Sue ve Rundell, Michael (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford University Press.
- Ay, Lütfü (1957). Bursa Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu'nun Açılışı Münasebetiyle Ahmet Vefik Paşa. *Türk Dili*, 7 (73), s. 26-31.
- Aydın, Mehmet (2007). *Dilbilim El Kitabı*. İstanbul: 3F Yay.
- Aydın, Özgür (t.y.). "Sözlük, Tanımı ve Türleri". *Sözcükbilim ve Sözlükçülük* (s. 11-16). Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri, Genel Dil Bilim Anabilim Dalı. Erişim: 27.10.2017, <http://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=12656>
- Banguoğlu, Tahsin (2015). *Türkçenin Grameri* (10. bs.). Ankara: TDK Yay.
- Baskın, Sami (2012). *Eş-Şüzürü'z-Zehebîyye Ve'l-Kıtai'l-Ahmediyye Fil-Lugati't-Türkiyye (Sözlükbilimsel Bir İnceleme)*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Baskın, Sami (2014). Türkiye ve Dünyada Sözlük Bilimi: Tanımı, Kapsamı ve Diğer Bilimlerle İlişkisi. *International Journal of Language Academy*, 2 (4), s. 445-457.
- Bayraktar Erten, Nesrin (2017). Ali Seydi'nin Resimli Kamus-ı Osmanî Adlı Eserinde B Harfi Örneğinde Tanımlama ve Tanıklama (Örnekleme). *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü - Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı: 19-21 Nisan 2017, İstanbul: Bildiriler* (s. 47-57). İstanbul: Kırıntı Yay.
- Bergenholtz, Henning ve Gouws, Rufus H. (2014). Sözlükbilimi Nedir? (Çev. Ferdi Bozkurt). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, s. 71-85.
- Boz, Erdoğan (2006). Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu. Gürer Gülsevin ve Erdoğan Boz (Haz.) *Türkçenin Çağdaş Sorunları* (2. bs.), (s. 3-43). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, Erdoğan (2011). Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, s. 9-14.
- Boz, Erdoğan (2015). Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 69, s. 41-52.
- Bozkurt, Ferdi (2017). *Sözlükselleşme: Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi*. İstanbul: Kesit Yay.

- Böler, Tuncay (2008). *Mehmed Râşid'in Rehnümâ-yı Lisân-ı Türkî'si Tanzimat Öncesi ve Sonrası Türk Gramerciliğiyle İlgili Kavramlar*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Caferoğlu, Ahmet ve Tanerine, Özden (1966). *Yeniçağ Türk Dili Lûgatleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.
- Çeri, Bahriye (1997). *Ahmed Vefik Paşa Devir - Şahsiyet - Eser*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Çeri, Bahriye (1998). XIX. Yüzyıldan Osmanlıca Bir Sözlük Lehçe-i Osmânî. *Kebikeç Dergisi*, 6, s. 169-174.
- Çetindaş, Dilek (2014). Dil Çalışmaları Ekseninde “Ne Yüzüğe Takılan Ne Sokağa Bırakılan” Kıymet: Ahmed Vefik Paşa. *Turkish Studies*, 9/3, s. 487-495.
- Çetinkaya, Bayram (2017). Sözlük İçi Gönderimler ve Sözlüğün İşlevi. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu: 3-4 Kasım 2016 - Eskişehir: Bildiriler* (s. 93-103). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basımevi.
- Çiçek, Ali (2009). Sözlük Bilimi Açısından Kâmûs-i Türkî Üzerine Bir İnceleme. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (2), s. 183-193.
- Delice, Hacı İbrahim (2017). Sözlüklerde Sözcük Türlerine Yer Verilmeli Mi?. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu: 3-4 Kasım 2016 - Eskişehir: Bildiriler* (s. 354-360). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basımevi.
- Demir, Nurettin (2006). Türkiye’de Dil-Lehçe-Şive-Ağız Tartışmaları. Astrid Menz ve Christoph Schroeder (Haz.) *Türkiye’de Dil Tartışmaları* (s. 119-146). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Demir, Nurettin ve Yılmaz, Emine (2012). *Türk Dili El Kitabı* (6. bs.). Ankara: Grafiker Yay.
- Demir, Nurettin ve Yılmaz, Emine (2014). *Bitmeyen Öykü: Alfabe Tartışmaları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (26. bs.). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğru, Fatih (2013). Kâmûs-ı Türkî’den Türkçe Sözlük’e Anlam Değişimleri - Eylemler. *Turkish Studies*, 8/9, s. 1183-1222.

- Elyıldırım, Selma (2017). Sözlük Maddelerinin Düzenlenişi: Çokanlamlılık Karmaşası. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu: 3-4 Kasım 2016 - Eskişehir: Bildiriler* (s. 748-760). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basımevi.
- Eminoğlu, Emin (2010). *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*. Sivas: Asitan Yay.
- Eminoğlu, Emin (2011a). Galat Sözlükleri ve Mehmed Hafid Efendi'nin Galatât Sözlüğündeki Çığatayca Sözcükler. *Turkish Studies*, 6/1, s. 996-1012.
- Eminoğlu, Emin (2011b). Sözlükçülük Geleneği İçinde Temel Türkçe Sözlük Düzenleme Yöntemleri. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, s. 93-121.
- Ercilasun, Ahmet B. (2011). Tanzimat Gramerlerine Göre Tanzimat Döneminin Dili. İsmail Parlatır vd. (Haz.) *Tanzimat Edebiyatı* (2. bs.), (s. 29-68). Ankara: Akçağ Yay.
- Ercilasun, Ahmet B. ve Akkoyunlu, Ziyat (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin* (3. bs.). Ankara: TDK Yay.
- Eren, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (2. bs.). Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ergin, Muharrem (2000). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayımlar/Tanıtım.
- Ertop, Konur (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dil Sadeleşmesi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (c. 2, s. 333-340). İstanbul: İletişim Yay.
- Gökçe, Aziz (1998). *Türkiye Türkçesinin Tarihî Sözlükleri*. Ankara: Kebikeç Yay.
- Gökter, Bilge (2010). *Sözlükbilim Temelinde Türkiye'de Ağız Sözlükçülüğü (İlke ve Yöntemler)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gözler, H. Fethi (1985). Ahmet Vefik Paşa ve Hususiyetleri. *Milli Kültür*, 6 (51), s. 50-57.
- Gözütok, Avni (1997). Türkiye Türkçesinin İlk Sözlüğü Lehce-i Osmânî. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, s. 29-37.
- Gümüskılıç, Mehmet (2008). Orta Osmanlıcada İmlâ-Telaffuz İlişkisi. *Turkish Studies*, 3/6, s. 272-288.
- Günay, V. Doğan (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay.
- Güray, Sevim (1966). *Ahmet Vefik Paşa*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Güray, Sevim (1991). *Ahmet Vefik Paşa* (2. bs.). Ankara: TDK Yay.

- Hacıeminoğlu, Necmettin (1991). Türk Dili İçin Arap Alfabesinin Yetersizliği. *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler* (s. 21-22). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.
- Hartmann, Reinhard ve James, Gregory (1998). *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1993). Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye. *İslam Ansiklopedisi* (c. 7, s. 333-334). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- İlhan, Nadir (2009). Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri. *Turkish Studies*, 4/4, s. 534-554.
- İnal, Kemal (1944). Ahmed Vefik Paşa. *Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar* (c. 5, s. 651-738). İstanbul: Maarif Matbaası.
- İsmail Hikmet (1932). *Ahmet Vefik Paşa*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Jackson, Howard (2003). *Lexicography An Introduction* (2. bs.). London: Routledge.
- Jackson, Howard (2016). *Sözlükbilime Giriş* (Çev. Mehmet Gürlek ve Ellen Patat). İstanbul: Kesit Yay.
- Kahraman, Âlim (2010). Şinâsi. *İslam Ansiklopedisi* (c. 39, s. 166-169). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kahraman, Mehmet (2016). Sözlük Bilim Kuram, İlke ve Yöntemler Üzerine. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (8), s. 3288-3312.
- Kanar, Mehmet (2010). *Osmanlı Türkçesi Yazım Kılavuzu*. İstanbul: Say Yay.
- Karal, Enver Ziya (1985). Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (c. 2, s. 314-332). İstanbul: İletişim Yay.
- Karçığa, Servet (2015). Dil Eğitiminde ve Öğretiminde Kavram Alanı Sözlüklerinin Önemi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, s. 2514-2524.
- Kartal, Ahmet (2017). Lügat-i Nâcî'de Yer Alan Madde Başlarının Anlamlandırılmasında Dikkat Çeken Hususlar. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu: 3-4 Kasım 2016 - Eskişehir: Bildiriler* (s. 36-50). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basımevi.
- Kartal, Mustafa (2013). *Ahterî-i Kebîr ve Sözlükbilim Açısından Değeri*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Kartallıoğlu, Yavuz (2016a). Osmanlı Türkçesinde Ara Biçim-I: Arapça ve Farsça Kelimeler. *Dil Araştırmaları*, Bahar/18, s. 103-124.

- Kartallıoğlu, Yavuz (2016b). Osmanlı Türkçesinde Ara Biçim-II: Batı Kökenli Kelimeler. *Dil Araştırmaları*, Güz/19, s. 53-64.
- Kerestedjian, Bedros (1971). *Matériaux pour un Dictionnaire Étymologique de la Langue Turque*. Amsterdam: Philo Press. (1891).
- Kılıçbay, Mehmet Ali (1985). Osmanlı Aydını. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (c. 1, s. 55-60). İstanbul: İletişim Yay.
- Koç, Aylin (2008). Noktalama İşaretlerinin Tarihçesi. Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin (Haz.) *Kültür Tarihinde Gizli Diller ve Şifreler* (s. 279-293). İstanbul: Picus Yay.
- Koloğlu, Orhan (1985). Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (c. 1, s. 68-93). İstanbul: İletişim Yay.
- Korkmaz, Zeynep (1963). *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- Korkmaz, Zeynep (1987). Ahmet Vefik Paşa (3 Haziran 1823 - 2 Nisan 1891). *Türk Dili*, 53 (422), s. 77-98.
- Korkmaz, Zeynep (1991). Türk Dili ve Arap Alfabeti. *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler* (s. 11-19). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.
- Kubbealtı Lugatı = <http://lugatim.com/>
- Küçük, Sabahattin (t.y.). *Bâkî Divânı* [Elektronik Sürüm]. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Levend, Agâh Sırrı (1969). *Şemsettin Sami*. Ankara: TDK Yay.
- Levend, Agâh Sırrı (2010). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (4. bs.). Ankara: Dil Derneği Yay.
- Lewis, Geoffrey (2004). *Trajik Başarı Türk Dil Reformu* (Çev. Mehmet Fatih Uslu). İstanbul: Gelenek Yay.
- Madendağ, Gülten (2009). *Ahmed Vefik Paşa ve Türkçülük*. Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Mardin, Şerif (1985). Tanzimat ve Aydınlar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (c. 1, s. 46-54). İstanbul: İletişim Yay.
- Mehmed Cemâleddin (2003). Müverrih Ahmed Vefik Paşa. Mehmet Arslan (Haz.) *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri: Âyîne-i Zurefâ* (s. 113-124). İstanbul: Kitabevi Yay. (1896).

- Meral Türkmenoğlu, Tuğba (2017). Ahmed Vefik Paşa'nın Lehce-i Osmânî Adlı Sözlüğünde /è/ Ünlüsü. *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), s. 48-56.
- Ortaylı, İlber (1985). Tanzimat. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (c. 6, s. 1545-1554). İstanbul: İletişim Yay.
- Ölker, Perihan (2012). *Tanzimat Basınının Dili*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Öz, Yusuf (1997). Tuhfe-i Vehbî Şerhleri. *İlmî Araştırmalar*, 5, s. 219-232.
- Özkul, Barış (2009). *Tanzimat Döneminde Tercüme Odasından Yetişen Bir Çevirmen-Aydın: Ahmet Vefik Paşa*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Parlatır, İsmail (1995). Türkçe Sözlük Çalışmaları ve Sorunlarımız. *Türk Dili Dergisi*, S 517, s. 3-19.
- Sakaoğlu, Necdet (1993). Ahmed Vefik Paşa. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (c. 1, s. 133-135). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Sezen, Tahir (2006). *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)* [Elektronik Sürüm]. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No. 21.
- Şemseddin Sami (2015). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: Şifa Yay. (H 1317).
- Şen, Mesut (2016). Argo Kelimeleri Üzerine. Gülden Sağol Yüksekaya ve Emine Gürsoy Naskali (Haz.). *Argo* (s. 19-30). İstanbul: Ka Kitap.
- Tanış, Asım (1986). *İtalyanca-Türkçe Büyük Öğretici Sözlük* (c. 1). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Tansel, Fevziye Abdullah (1964a). Ahmed Vefik Paşa. *Belleten Dergisi*, 28 (109), s. 117-139.
- Tansel, Fevziye Abdullah (1964b). Ahmed Vefik Paşa'nın Eserleri. *Belleten Dergisi*, 28 (110), s. 249-283.
- Tansel, Fevziye Abdullah (1965). Ahmed Vefik Paşa'nın Şahsiyetinin Teşekkülü - Husûsî Hayatı ve Muhtelif Karakterleri. *Belleten Dergisi*, 29 (113), s. 121-175.
- TBKKS = http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bati&view=bati
- TDKBTS = http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts
- TDKGTS = http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts
- Tekin, Talat (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. İstanbul: Simurg Yay.

- Tolun, Atila (1978). Uyarlamalar ve Ahmet Vefik Paşa'nın Moliere Uyarlamalarının Özellikleri. *Türk Dili*, 38 (322), s. 96-104.
- Topaloğlu, Ahmet ve Kaçalın, Mustafa S. (2009). Sözlük. *İslam Ansiklopedisi* (c. 37, s. 402-414). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Toparlı, Recep (2000). *Lehce-i Osmânî*. Ankara: TDK Yay. 743, Türkiye Türkçesi Sözlükleri 1, Eski Sözlükler Dizisi 3. (H 1306).
- Toparlı, Recep (2004). Lehçe-i Osmânî'deki Atasözleri. *TÜBAR*, XV, Bahar, s. 31-38.
- Toparlı, Recep (2007). Ahmet Vefik Paşa'nın Lehce-i Osmânî'deki Müvelled Kelimeler. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı: 24-29 Eylül 2000, Bildiriler II* (s. 1779-1784), Ankara: TDK Yay.
- Topbaş, Ertuğrul (1987). *1875-1905 Yılları Arasındaki Sözlükler Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- TTAS = http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas
- Tulum, Mertol (1991). Alfabe ve Eski Alfabemiz Üzerine. *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler* (s. 23-27). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.
- Tulum, Mertol (2011). *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yay.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler (1977). *Ahmed Vefik Paşa* (c. 1, s. 76-77). İstanbul: Dergâh Yay.
- Uçman, Abdullah (1995). Encümen-i Dâniş. *İslam Ansiklopedisi* (c. 11, s. 176-178). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uçman, Abdullah (2008). Ahmed Vefik Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* (2. bs.). (c. 1, s. 165-167). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Unat, Ekrem Kadri; İhsanoğlu, Ekmeleddin ve Vural, Suat (2004). *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Usta, Halil İbrahim (2006). Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46 (1), s. 223-242.
- Uzun, Mustafa (1994). Ebced. *İslam Ansiklopedisi* (c. 10, s. 68-70). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

- Ülkü, Vural (2011). Almanya'daki Sözlükçülük ve Sözlükler. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, s. 259-279
- Ünver, Süheyl (1967). Ahmed Vefik Paşa Kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 16 (1), s. 26-35.
- Vardar, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay.
- Vural, Hanifi (2016). *Ahmet Vefik Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri*. İstanbul: Kesit Yay.
- Yavuzarslan, Paşa (2004). Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44 (2), s. 185-202.
- Yavuzarslan, Paşa (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem Yay.
- Yavuzarslan, Paşa (2015). *Kamus-ı Türkî* (2. bs.). Ankara: TDK Yay. 1001, Eski Sözlükler Dizisi 11. (H 1317).
- Yıldız, Hüseyin (2004). Ahmet Vefik Paşanın Lehce-i Osmânî'si ve Batı Kaynaklı Kelimeler. *Türk Dili*, 88 (634), s. 439-446.
- Yılmaz, Emine (1991). Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1991, s. 151-165.
- Yılmaz, Engin (2017). *Sözlük Bilimi Üzerine Araştırmalar* (2. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Yılmaz, Muammer (1990). Ahmet Vefik Paşa. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 66, s. 143-159.

**EK 1. SÖZLÜK BİLİMSEL İNCELEME İÇİN SEÇİLEN MADDELERİN
LİSTESİ**

No:	1. Baskı			2. Baskı - 1. Cilt		
	Madde Başı	Türü	Sayfa	Madde Başı	Türü	Sayfa
1	abla	<i>is.</i>	2	abla	<i>is.</i>	3
2	abur cubur	<i>sf.</i>	3	abur cubur	<i>sf.</i>	3
3	ataşe	<i>is.</i>	7	ataşe	<i>is.</i>	6
4	acyo	<i>is.</i>	13	acyo	<i>is.</i>	10
5	Âhî, Âhiler	<i>is.</i>	17	Âhî, Âhiler	<i>is.</i>	13
6	âdem oğlanı	<i>is.</i>	18	âdem oğlanı	–	–
7	arслан	<i>sf.</i>	24	arслан	<i>sf.</i>	19
8	arş	<i>em.</i>	25	arş	<i>es.</i>	19
9	arya	<i>is.</i>	27	arya	<i>is.</i>	22
10	arımak	<i>fl.</i>	27	arımak	<i>fl.</i>	22
11	azarlamak	<i>fm.</i>	29	azarlamak	–	–
12	a'zâ	<i>is.</i>	36	a'zâ	–	–
13	Ağlasun	<i>is.</i>	40	Ağlasun	<i>is.</i>	32
14	ak	<i>is.</i>	44	ak	<i>is.</i>	34
15	aksiyon	<i>is.</i>	49	aksiyon	<i>is.</i>	37
16	alafranka	<i>sf.-is.</i>	53	alafranka	–	–
17	allem kallem	<i>müh.</i>	57	allem kallem	<i>müh.</i>	45
18	Amerika	<i>is.</i>	62	Amerika	<i>is.</i>	48
19	av	<i>is.</i>	66	av	<i>is.</i>	52
20	Ayvalidere	<i>is.</i>	75	Ayvalidere	<i>is.</i>	59
21	eczâcı	<i>is.</i>	81	eczâcı	<i>is.</i>	61
22	Ermeni	<i>is.</i>	84	Ermeni	<i>is.</i>	63
23	esîrci	<i>is.</i>	89	esîrci	–	–
24	esirgemek	<i>fm.</i>	89	esirgemek	<i>fm.</i>	67
25	eş	<i>sf.</i>	94	eş	<i>is.</i>	69
26	Eğirdir	<i>is.</i>	95	Eğirdir	<i>is.</i>	70, 74
27	elektrika	<i>is.</i>	104	elektrika	<i>is.</i>	77

	1. Baskı			2. Baskı - 1. Cilt		
No:	Madde Başı	Türü	Sayfa	Madde Başı	Türü	Sayfa
28	endâm âynesi	<i>is.</i>	108	endâm âynesi	–	–
29	Eyyübéli	<i>is.</i>	112	Eyyübéli	<i>is.</i>	83
30	Élbeyli	<i>is.</i>	116	Élbeyli	<i>is.</i>	87
31	ıstofato	<i>is.</i>	120	ıstofato	<i>is.</i>	89
32	ıskopamar	<i>is.</i>	121	ıskopamar	<i>is.</i>	90
33	ısırmak	<i>fm.</i>	123	ısırmak	<i>fm.</i>	92
34	ıhlamak	<i>fl.</i>	125	ıhlamak	<i>fl.</i>	94
35	ılgım salgım	<i>is.</i>	127	ılgım salgım	<i>is.</i>	95
36	İzenbol	<i>is.</i>	132	İzenbol	<i>is.</i>	98
37	ispindek	<i>is.</i>	134	ispindek	<i>is.</i>	99
38	istalya	<i>is.</i>	135	istalya	<i>is.</i>	99
39	istemek	<i>fm.</i>	136	istemek	<i>fm.</i>	101
40	İskarapar	<i>is.</i>	138	İskarapar	<i>is.</i>	102
41	işte	<i>hâl</i>	140	işte	<i>hâl</i>	103
42	i'tikad	<i>is.</i>	140	i'tikad	–	–
43	ihtimâm	<i>is.</i>	144	ihtimâm	–	–
44	iş	<i>is.</i>	152	iş	<i>is.</i>	110
45	iğdin	<i>sf.</i>	154	iğdin	<i>sf.</i>	111
46	iñremek	<i>fl.</i>	154	iñremek	<i>fl.</i>	112
47	İnebolu	<i>is.</i>	162	İnebolu	<i>is.</i>	117
48	orfan	<i>is.</i>	171	orfan	<i>is.</i>	126
49	omnibüs	<i>is.</i>	181	omnibüs	–	–
50	ök	<i>is.</i>	194	ök	<i>is.</i>	142
51	öhö öhö öhö	<i>es.</i>	200	öhö öhö	<i>es.</i>	148
52	usta	<i>is.-sf.</i>	208	usta	<i>is.-sf.</i>	154
53	us	<i>is.</i>	209	us	<i>is.</i>	155
54	ufatmak	<i>fl.</i>	211	ufatmak	<i>fl.</i>	156
55	üremek	<i>fl.</i>	219	üremek	<i>fl.</i>	164
56	Ünye	<i>is.</i>	224	Ünye	<i>is.</i>	168
57	baderna	<i>is.</i>	229	baderna	<i>is.</i>	172

	1. Baskı			2. Baskı - 1. Cilt		
No:	Madde Başı	Türü	Sayfa	Madde Başı	Türü	Sayfa
58	bark	<i>is.</i>	232	bark	<i>is.</i>	174
59	baş	<i>is.</i>	235	baş	<i>is.</i>	177
60	başmak	<i>is.</i>	239	başmak	<i>is.</i>	180
61	bakmak	<i>fm.-fl.</i>	247	bakmak	<i>fm.-fl.</i>	186
62	bal	<i>is.</i>	248	bal	<i>is.</i>	187
63	Bâlîkesri	<i>is.</i>	253	Bâlîkesri	<i>is.</i>	193
64	bankır bankır	<i>hâl</i>	255	bankır bankır	–	194
65	bayır	<i>is.</i>	257	bayır	<i>is.</i>	195
66	buhûr	<i>is.</i>	262	buhûr	–	–
67	bravo	<i>is.</i>	266	bravo	<i>is.</i>	201
68	beş	<i>is.</i>	273	beş	<i>is.</i>	206
69	beç	<i>is.</i>	279	beç	<i>is.</i>	210
70	beğenmek	<i>fm.</i>	280	beğenmek	<i>fm.</i>	211
71	balgam	<i>is.</i>	283	balgam	–	–
72	bem	<i>ed.</i>	284	bem	<i>ed.</i>	214
73	bıngıldamak	<i>fl.</i>	285	bıngıldamak	<i>fl.</i>	214
74	bu	<i>sf.</i>	286	bu	<i>sf.</i>	215
75	but	<i>is.</i>	287	but	<i>is.</i>	216
76	bürtün	<i>is.</i>	291	bürtün	<i>is.</i>	219
77	Bozbaba	<i>is.</i>	298	Bozbaba	<i>is.</i>	225
78	boğa	<i>is.</i>	305	boğa	<i>is.</i>	230
79	bulut	<i>is.</i>	319	bulut	<i>is.</i>	240
80	boyar	<i>is.</i>	323	boyar	<i>is.</i>	243
81	be, behey	<i>ni.</i>	325	be	<i>ni.</i>	245
82	bahâr	<i>is.</i>	325	bahâr	–	–
83	bayram	<i>is.</i>	327	bayram	<i>is.</i>	245
84	Bilbao	<i>is.</i>	331	Bilbao	<i>is.</i>	249
85	pahsa	<i>is.</i>	342	pahsa	<i>is.</i>	256
86	parime	<i>is.</i>	345	parime	<i>is.</i>	259
87	palaska	<i>is.</i>	348	palaska	<i>is.</i>	261

	1. Baskı			2. Baskı - 1. Cilt		
No:	Madde Başı	Türü	Sayfa	Madde Başı	Türü	Sayfa
88	pay	<i>is.</i>	350	pay	<i>is.</i>	263
89	pıhtı	<i>is.</i>	352	pıhtı	<i>is.</i>	264
90	perde	<i>is.</i>	355	perde	<i>is.</i>	267
91	protesto	<i>is.</i>	359	protesto	<i>is.</i>	270
92	peri illeti	<i>is.</i>	360	peri illeti	–	–
93	pelâs	<i>is.</i>	364	pelâs	<i>is.</i>	273
94	penbe	<i>sf.</i>	366	penbe	<i>sf.</i>	275
95	Pencşenbe Bâzârı	<i>is.</i>	366	Pencşenbe Bâzârı	<i>is.</i>	275
96	portakal	<i>is.</i>	369	portakal	<i>is.</i>	279
97	poliçe	<i>is.</i>	374	poliçe	<i>is.</i>	282
98	pumbul	<i>sf.</i>	374	pumbul	<i>sf.</i>	283
99	peygamber	<i>is.</i>	376	peygamber	–	–
100	Tamzara	<i>is.</i>	384	Tamzara	<i>is.</i>	288
101	tahkîk meclisi	<i>is.</i>	388	tahkîk meclisi	–	–
102	ter	<i>es.</i>	389	ter	<i>es.</i>	291
103	transport	<i>is.</i>	391	transport	<i>is.</i>	292
104	Türk	<i>is.</i>	394	Türk	<i>is.</i>	294
105	teşennüc	<i>is.</i>	398	teşennüc	–	–
106	tikâñ	<i>is.</i>	402	tikâñ	<i>is.</i>	299
107	telve	<i>is.</i>	407	telve	<i>is.</i>	303
108	teneke	<i>is.</i>	410	teneke	<i>is.</i>	304
109	tokat	<i>is.</i>	414	tokat	<i>is.</i>	307
110	tül	<i>is.</i>	416	tül	<i>is.</i>	308
111	tike tike	<i>sf.</i>	419	tike	<i>sf.</i>	310
112	timur	<i>is.</i>	420	timur	<i>is.</i>	310
113	sâniye	<i>is.</i>	423	sâniye	–	–
114	canelya	<i>is.</i>	429	canelya	<i>is.</i>	315
115	cübbe	<i>is.</i>	432	cübbe	<i>is.</i>	316
116	cerîde	<i>is.</i>	435	cerîde	–	–
117	ceste	<i>is.</i>	437	ceste	–	–

1. Baskı				2. Baskı - 1. Cilt		
No:	Madde Başı	Türü	Sayfa	Madde Başı	Türü	Sayfa
118	Cağatây	<i>ilm</i>	437	Cağatây	<i>is.</i>	319
119	cık	<i>ed.</i>	438	cık	<i>ed.</i>	320
120	cimcime	<i>is.</i>	440	cimcime	<i>is.</i>	321
121	cinke	<i>is.</i>	442	cinke	<i>is.</i>	321
122	ciro	<i>is.</i>	446	ciro	<i>is.</i>	325
123	çat	<i>es.</i>	451	çat	<i>es.</i>	329
124	çâşnî-gîr	<i>is.</i>	457	çâşnî-gîr	–	–
125	çay	<i>is.</i>	468	çay	<i>is.</i>	342
126	çay	<i>is.</i>	468	çay	<i>is.</i>	342
127	çırçır	<i>is.</i>	473	çırçır	<i>is.</i>	345
128	çımkırmak	<i>fm.</i>	484	çımkırmak	<i>fm.</i>	353
129	çimmek	<i>fl.</i>	484	çimmek	<i>fl.</i>	353
130	çenber	<i>is.</i>	485	çenber	<i>is.</i>	354
131	Çingâne	<i>sf.</i>	486	Çingâne	<i>sf.</i>	354
132	çör	<i>is.</i>	491	çör	<i>is.</i>	359
133	çuka	<i>is.</i>	495	çuka	<i>is.</i>	362
134	çoluk	<i>müt.</i>	499	çoluk	<i>müt.</i>	365
135	çığa	<i>is.</i>	504	çığa	<i>is.</i>	370
136	çinko	<i>is.</i>	511	çinko	<i>is.</i>	374
137	hani	<i>is.</i>	516	hanı	–	381
138	hürmetsizlik	<i>is.</i>	520	hürmetsizlik	–	–
139	harûn	<i>sf.</i>	521	harûn	–	–
140	Hazro nâm-ı diğêr Tercîl	<i>is.</i>	523	Hazro	<i>is.</i>	377
141	hükûm ta'yîn etmek	<i>fm.</i>	525	hükûm ta'yîn etmek	–	–
142	hammâl	<i>is.</i>	527	hammâl	–	–
143	hayvân	<i>is.</i>	530	hayvân	–	–
144	hanım çiçeği	<i>is.</i>	532	hanım çiçeği	–	–
145	ham	<i>ed.</i>	536	ham	<i>ed.</i>	380
146	hâne	<i>is.</i>	537	hâne	–	–
147	Horasan	<i>is.</i>	542	Horasan	<i>is.</i>	383

	1. Baskı			2. Baskı - 1. Cilt		
No:	Madde Başı	Türü	Sayfa	Madde Başı	Türü	Sayfa
148	hergele	<i>is.</i>	545	hergele	–	–
149	Hüsrev Paşa	<i>is.</i>	548	Hüsrev Paşa	<i>is.</i>	386
150	halvet	<i>is.</i>	551	halvet	–	–
151	hımhım	<i>sf.</i>	552	hımhım	<i>sf.</i>	387
152	hayâl	<i>is.</i>	554	hayâl	–	–
153	Dânişmendli	<i>is.</i>	564	Dânişmendli	<i>is.</i>	394
154	dahı	<i>ed.</i>	567	dahı	<i>ed.</i>	396
155	dört	<i>is.</i>	568	dört	<i>is.</i>	396
156	deskere	<i>is.</i>	572	deskere	–	–
157	Değirmenlik	<i>is.</i>	574	Değirmenlik	<i>is.</i>	399
158	deli	<i>sf.</i>	577	deli	<i>sf.</i>	402
159	dublin	<i>is.</i>	581	dublin	<i>is.</i>	405
160	dülengeç	<i>is.</i>	587	dülengeç	<i>is.</i>	411
161	dil	<i>is.</i>	595	dil	<i>is.</i>	418
162	dîvâr	<i>is.</i>	597	dîvâr	–	–
163	zevk	<i>is.</i>	600	zevk	–	–
164	reçel	<i>is.</i>	603	reçel	<i>is.</i>	422
165	renkli	<i>is.</i>	606	renkli	–	–
166	roka	<i>is.</i>	607	roka	<i>is.</i>	423
167	rimpapa	<i>is.</i>	608	rimpapa	<i>is.</i>	423
168	zerrînkadeh	<i>is.</i>	611	zerrîn	<i>is.</i>	425
169	zemîn	<i>is.</i>	613	zemîn	–	–
170	zevzek	<i>is.</i>	615	zevzek	<i>sf.</i>	427
171	sâ'at	<i>is.</i>	620	sâ'at	<i>is.</i>	431
172	sâyî	<i>is.</i>	625	sâyî	<i>is.</i>	434
173	sittin sene	<i>ni.</i>	627	sittin sene	–	–
174	serhoş	<i>is.</i>	632	serhoş	–	–
175	Serik	<i>is.</i>	634	Serik	<i>is.</i>	440
176	sel	<i>is.</i>	639	sel	<i>is.</i>	443
177	Silifke	<i>is.</i>	641	Silifke	<i>is.</i>	443

	1. Baskı			2. Baskı - 1. Cilt		
No:	Madde Başı	Türü	Sayfa	Madde Başı	Türü	Sayfa
178	semender	<i>is.</i>	643	semender	–	–
179	sinyor	<i>is.</i>	645	sinyor	<i>is.</i>	446
180	sevmek	<i>fm.</i>	646	sevmek	<i>fm.</i>	446
181	söz	<i>is.</i>	650	söz	<i>is.</i>	450
182	sünger	<i>is.</i>	655	sünger	<i>is.</i>	454
183	Sirderyâ	<i>is.</i>	656	Sirderyâ	<i>is.</i>	455
184	silindir	<i>is.</i>	660	silindir	<i>is.</i>	458
185	şâl	<i>is.</i>	667	şâl	<i>is.</i>	463
186	şıpşıp	<i>is.</i>	669	şıpşıp	<i>is.</i>	464
187	şirket	<i>is.</i>	671	şirket	–	–
188	Şugr	<i>is.</i>	674	Şugr	<i>is.</i>	466
189	şen	<i>sf.</i>	676	şen	<i>sf.</i>	467
190	şendere	<i>is.</i>	676	şendere	<i>is.</i>	468
191	şeytân	<i>is.</i>	678	şeytân	–	–
192	şib	<i>is.</i>	680	şib	<i>is.</i>	470
193	şive	<i>is.</i>	683	şive	–	–
194	sağır	<i>is.</i>	696	sağır	<i>is.</i>	480
195	sal	<i>is.</i>	698	sal	<i>is.</i>	482
196	sayrı	<i>sf.</i>	703	sayrı	<i>sf.</i>	487
197	sırıtmak	<i>fl.</i>	710	sırıtmak	<i>fl.</i>	490
198	sakal	<i>is.</i>	711	sakal	<i>is.</i>	491
199	sınamak	<i>fm.</i>	714	sınamak	<i>fm.</i>	492
200	Sandallı	<i>is.</i>	714	Sandallı	<i>is.</i>	493
201	soğan	<i>is.</i>	721	soğan	<i>is.</i>	497
202	soytarı	<i>is.</i>	727	soytarı	<i>is.</i>	502
203	ziyâfet	<i>is.</i>	736	ziyâfet	<i>is.</i>	509
204	tağuk	<i>is.</i>	748	tağuk	<i>is.</i>	519
205	dal	<i>sf.</i>	751	dal	<i>sf.</i>	521
206	tabî'at	<i>is.</i>	760	tabî'at	–	–
207	taramak	<i>fm.</i>	761	taramak	<i>fm.</i>	529

	1. Baskı			2. Baskı - 1. Cilt		
No:	Madde Başı	Türü	Sayfa	Madde Başı	Türü	Sayfa
208	turfanda	<i>is.</i>	764	turfanda	<i>is.</i>	530
209	duvak	<i>is.</i>	768	duvak	<i>is.</i>	534
210	davranmak	<i>fl.</i>	769	davranmak	–	534
211	top	<i>is.</i>	769	top	<i>is.</i>	535
212	turfanda	<i>is.</i>	779	turfanda	<i>is.</i>	542
213	toka	<i>is.</i>	789	toka	<i>is.</i>	550
214	toy	<i>is.</i>	797	toy	<i>is.</i>	557
215	zürâfa	<i>is.</i>	800	zürâfa	–	–
216	Osmâncık	<i>is.</i>	802	Osmâncık	<i>is.</i>	559
217	arzuâhâl	<i>is.</i>	805	arzuâhâl	–	–
218	asker	<i>is.</i>	807	asker	–	–
219	ıtır yaprağı	<i>is.</i>	808	ıtır yaprağı	–	–
220	illetli	<i>sf.</i>	811	illetli	–	–
221	anterî	<i>is.</i>	813	anterî	<i>is.</i>	562
222	galoş	<i>is.</i>	817	galoş	<i>is.</i>	564
223	Gazne	<i>is.</i>	819	Gazne	<i>is.</i>	565
224	gûl-yabânî	<i>is.</i>	823	gûl-yabânî	–	–
225	fayton	<i>is.</i>	827	fayton	<i>is.</i>	570
226	Fergana	<i>is.</i>	831	Fergana	<i>is.</i>	572
227	fıstık	<i>is.</i>	835	fıstık	<i>is.</i>	574
228	felâtûn	<i>is.</i>	839	felâtûn	<i>is.</i>	577
229	florya	<i>is.</i>	842	florya	<i>is.</i>	578
230	fenâ	<i>sf.</i>	842	fenâ	–	–
231	fosfor	<i>is.</i>	845	fosfor	<i>is.</i>	581
232	fizyoloci	<i>is.</i>	848	fizyoloci	<i>is.</i>	583
233	kabak	<i>is.</i>	854	kabak	<i>is.</i>	587
234	Kazdağı	<i>is.</i>	872	Kazdağı	<i>is.</i>	602
235	kaşkaval	<i>is.</i>	877	kaşkaval	<i>is.</i>	605
236	kalavra	<i>is.</i>	885	kalavra	<i>is.</i>	611
237	kamu	<i>ed.</i>	887	kamu	<i>ed.</i>	612

	1. Baskı			2. Baskı - 1. Cilt		
No:	Madde Başı	Türü	Sayfa	Madde Başı	Türü	Sayfa
238	kancık	<i>is.</i>	890	kancık	–	613
239	kabala	<i>is.</i>	899	kabala	<i>is.</i>	621
240	kadîd	<i>is.</i>	903	kadîd	–	–
241	kırk	<i>is.</i>	906	kırk	<i>is.</i>	624
242	Karacaova	<i>is.</i>	911	Karacaova	<i>is.</i>	628
243	Karakuş	<i>is.</i>	913	Karakuş	<i>is.</i>	630
244	Kaşaklı	<i>is.</i>	915	Kaşaklı	<i>is.</i>	631
245	Kalafat	<i>is.</i>	920	Kalafat	<i>is.</i>	633
246	kalyon	<i>is.</i>	924	kalyon	<i>is.</i>	635
247	kanbur	<i>is.</i>	928	kanbur	<i>is.</i>	637
248	kaval	<i>sf.</i>	930	kaval	<i>sf.</i>	639
249	kıvanmak	<i>fl.</i>	930	kıvanmak	<i>fl.</i>	639
250	kahr	<i>is.</i>	931	kahr	–	–
251	kotan	<i>is.</i>	934	kotan	<i>is.</i>	642
252	kocmak	<i>fm.</i>	936	kocmak	<i>fm.</i>	643
253	kurgan	<i>is.</i>	941	kurgan	–	647
254	kuskus	<i>is.</i>	948	kuskus	<i>is.</i>	652
255	koş	<i>sf.</i>	950	koş	<i>sf.</i>	654
256	kokoz	<i>sf.</i>	955	kokoz	<i>sf.</i>	658
257	kukulya	<i>is.</i>	955	kukulya	<i>is.</i>	658
258	kulümbür	<i>is.</i>	962	kulumbur	<i>is.</i>	663
259	konboy	<i>is.</i>	968	konboy	<i>is.</i>	667
260	kıl	<i>is.</i>	982	kıl	<i>is.</i>	678
261	kebâb	<i>is.</i>	991	kebâb	<i>is.</i>	683
262	kete	<i>is.</i>	994	kete	<i>is.</i>	684
263	kerrâke	<i>is.</i>	997	kerrâke	<i>is.</i>	685
264	Kerek	<i>is.</i>	1000	Kerek	<i>is.</i>	687
265	kisbet	<i>is.</i>	1003	kisbet	<i>is.</i>	689
266	keşkül	<i>is.</i>	1008	keşkül	–	–
267	kekik	<i>is.</i>	1011	kekik	<i>is.</i>	694

	1. Baskı			2. Baskı - 1. Cilt		
No:	Madde Başı	Türü	Sayfa	Madde Başı	Türü	Sayfa
268	kilim	<i>is.</i>	1015	kilim	<i>is.</i>	696
269	kem küm	<i>es.</i>	1015	kem küm	<i>es.</i>	696
270	kem	<i>sf.</i>	1015	kem	–	–
271	kenif	<i>is.</i>	1019	kenif	–	–
272	Kütahya	<i>is.</i>	1023	Kütahya	<i>is.</i>	701
273	küstere	<i>is.</i>	1028	küstere	<i>is.</i>	705
274	kül	<i>is.</i>	1032	kül	<i>is.</i>	707
275	kişi	<i>is.</i>	1035	kişi	<i>is.</i>	710
276	kim	<i>zm.</i>	1036	kim	<i>zm.</i>	711
277	gebe	<i>sf.</i>	1038	gebe	<i>sf.</i>	712
278	gergef	<i>is.</i>	1045	gergef	<i>is.</i>	717
279	gemi	<i>is.</i>	1053	gemi	<i>is.</i>	723
280	gürgen	<i>is.</i>	1061	gürgen	<i>is.</i>	728
281	göstermek	<i>fm.</i>	1067	göstermek	<i>fm.</i>	733
282	göğde	<i>is.</i>	1069	göğde	<i>is.</i>	735
283	gölge	<i>is.</i>	1072	gölge	<i>is.</i>	737
284	gönye	<i>is.</i>	1078	gönye	<i>is.</i>	741
285	lâcverd	<i>is.</i>	1087	lâcverd	–	–
286	lâstik	<i>is.</i>	1089	lâstik	<i>is.</i>	749
287	lâvanta	<i>is.</i>	1091	lâvanta	<i>is.</i>	750
288	layın/leyin	<i>ed.</i>	1091	layın/leyin	<i>ed.</i>	750
289	lebbeyk	<i>ni.</i>	1092	lebbeyk	–	–
290	litre	<i>is.</i>	1092	litre	<i>is.</i>	751
291	lakırdı	<i>is.</i>	1095	lakırdı	<i>is.</i>	752
292	logaritma	<i>is.</i>	1098	logaritma	<i>is.</i>	755
293	mârpîc	<i>is.</i>	1104	mârpîc	<i>is.</i>	759
294	Malay	<i>is.</i>	1108	Malay	<i>is.</i>	762
295	mankır	<i>is.</i>	1110	mankır	<i>is.</i>	764
296	maylamak	<i>fl.-fm.</i>	1112	maylamak	<i>fl.-fm.</i>	765
297	mübâşir	<i>is.</i>	1113	mübâşir	–	–

	1. Baskı			2. Baskı - 1. Cilt		
No:	Madde Başı	Türü	Sayfa	Madde Başı	Türü	Sayfa
298	macana	<i>is.</i>	1115	macana	<i>is.</i>	766
299	mücerred	<i>ed.</i>	1115	mücerred	–	–
300	mihrâf	<i>is.</i>	1117	mihrâf	–	–
301	Mahmûdiye	<i>is.</i>	1119	Mahmûdiye	<i>is.</i>	767
302	Midilli	<i>is.</i>	1121	Midilli	<i>is.</i>	767
303	mertek	<i>is.</i>	1123	mertek	<i>is.</i>	768
304	Merzifon	<i>is.</i>	1125	Merzifon	<i>is.</i>	769
305	Meryem Ana	<i>is.</i>	1127	Meryem Ana	–	–
306	Maskat	<i>is.</i>	1131	Maskat	<i>is.</i>	771
307	meşk	<i>is.</i>	1134	meşk	–	–
308	matruş	<i>is.</i>	1139	matruş	<i>is.</i>	774
309	mu'âmele	<i>is.</i>	1140	mu'âmele	–	–
310	mağara	<i>is.</i>	1143	mağara	–	–
311	makâm	<i>is.</i>	1145	makâm	–	–
312	Mekril	<i>is.</i>	1148	Megril	<i>is.</i>	776
313	meleş	<i>is.</i>	1150	meleş	<i>is.</i>	777
314	manevra	<i>is.</i>	1152	manevra	<i>is.</i>	778
315	mıncık	<i>is.</i>	1153	mıncık	<i>is.</i>	778
316	mevlâ	<i>is.</i>	1156	mevlâ	–	–
317	meyâl	<i>müh.</i>	1157	meyâl	<i>müh.</i>	780
318	maymun	<i>is.</i>	1159	maymun	<i>is.</i>	781
319	müze	<i>is.</i>	1161	müze	<i>is.</i>	783
320	mostra	<i>is.</i>	1162	mostra	<i>is.</i>	783
321	muymul	<i>is.</i>	1164	muymul	<i>is.</i>	785
322	Meyis	<i>is.</i>	1167	Meyis	<i>is.</i>	786
323	minimini	<i>sf.</i>	1168	minimini	<i>sf.</i>	786
324	nâmkör	<i>sf.</i>	1171	nâmkör	<i>sf.</i>	788
325	nebât şekeri	<i>is.</i>	1173	nebât şekeri	–	–
326	Nastûrî	<i>is.</i>	1175	Nastûrî	<i>is.</i>	790
327	nefsâniyyet	<i>is.</i>	1179	nefsâniyyet	–	–

No:	1. Baskı			2. Baskı - 1. Cilt		
	Madde Başı	Türü	Sayfa	Madde Başı	Türü	Sayfa
328	nemlenmek	<i>is.</i>	1181	nemlenmek	–	–
329	ninni	<i>is.</i>	1181	ninni	<i>is.</i>	791
330	nîsân	<i>is.</i>	1184	nîsân	<i>is.</i>	793
331	vâh	<i>is.</i>	1186	vâh	<i>is.</i>	794
332	vazo	<i>is.</i>	1189	vazo	<i>is.</i>	796
333	vampir	<i>is.</i>	1190	vampir	<i>is.</i>	796
334	vakvâk	<i>es.</i>	1193	vakvâk	<i>es.</i>	797
335	vida	<i>is.</i>	1196	vida	<i>is.</i>	798
336	her dem tâze	<i>is.</i>	1201	her dem tâze	<i>is.</i>	802
337	hem	<i>ed.</i>	1203	hem	<i>ed.</i>	803
338	hemşehrî	<i>is.</i>	1204	hemşerî	<i>is.</i>	803
339	Hûş	<i>is.</i>	1207	Hûş	<i>is.</i>	805
340	yap	<i>ed.</i>	1209	yap	<i>ed.</i>	806
341	yâdes	<i>is.</i>	1215	yâdes	<i>is.</i>	810
342	yasak	<i>is.</i>	1220	yasak	<i>is.</i>	814
343	yakamoz	<i>is.</i>	1227	yakamoz	<i>is.</i>	819
344	Yalomiçe	<i>is.</i>	1231	Yalomiçe	<i>is.</i>	822
345	yada	<i>is.</i>	1238	yada	<i>is.</i>	826
346	yestehlemek	<i>fl.</i>	1242	yestehlemek	–	–
347	yıkmak	<i>fm.</i>	1243	yıkmak	<i>fm.</i>	830
348	yeke	<i>sf.</i>	1244	yeke	<i>sf.</i>	831
349	yeğen	<i>is.</i>	1244	yeğen	<i>is.</i>	831
350	yel	<i>is.</i>	1249	yel	<i>is.</i>	835

EK 2. SEÇİLEN MADDELERİN LATİN HARFLERİNE AKTARILMIŞ METİNLERİ (1. BASKI)

abla (ابلا) <i>is.</i>	Yaşça büyük ve kıdemle muhterem kadın; hemşîre, bacı, dâire eskisi, câriye. Kayış lisânında ¹⁵⁰ zevce ma'nâsına. Kadîm-i Türkîde apa, opa, epe, opu dênirdi. <i>bk. ebe.</i>
abur cubur (ابورجیور) <i>sf.</i>	Sahîhi obur cubur; Fârisîde evbâr, doymaz ma'nâsına; muzırr, karmakarış. Et'ime-i şehiyye zıddı olarak obur cubur şeyler.
ataşe (اتاشه) <i>is.</i>	Fransızca; sefârette ma'îyyet kâtibi. atak, ataklık, attırmak: <i>bk. atmak.</i>
acyo (آجیو) <i>is.</i>	İtalyancadan; akçe başı meskûkât fiyâtının fırlaması.
Âhî, Âhîler (اخی اخیلر) <i>is.</i>	Esnâf harîflerine ve pîr pîrî[?] ¹⁵¹ kafadârlara ve efelere dênirdi; birer tarîk-i mutasavvıfaya intisâb edip Ankara'yı ve Sivas'ı zabt etmişlerdi.
âdem oğlanı (ادم اوغلانی) <i>is.</i>	Beşer, insân kısmı, <i>bk. el. âdem oğlu âdem:</i> er oğlu er, mert, fütüvvetkâr. âdemlik: adamlık, beşeriyet, insân hâli, mürüvvet, fütüvvet, insâniyyet, edeb, şeref, kerem. âdem evlâdı: necîb, eşrâf, kibâr, kişi-zâde doğuşlu. adamakıllı: ma'kul, makbûl, lâyıklılı, lâyıklılıyla. âdemcik, adamcık: merd-i fakîr, 'âciz âdemceğiz; ufak, kısa. adamcıl: gayr-ı me'nûs, vahşî, insâna salan. adamcılâyın: münâsib, lâyıklılı sûretle, münâsib hâlde, âdemcesine. adam

¹⁵⁰ Kayış dili: argo (Şen, 2016, s. 22).

¹⁵¹ پیرپری

- arslan** (ارس لان) *sf.*
- arslan**: terbiye olmak, yetişmek, feyz almak.
adamsızlık: âdemîsizlik, bî-keslik, yalnızlık.
- Şecî‘, salâbetli, fütüvvet-kâr. **arslanlı**: arslan-hânede duran hayvânâta bakan ve gösteren¹⁵².
arslanlı: Selçukiyye’niñ gümüş sikkesinde şîr ü hûrşîd resmi olduğundan nâşî, elsinede gruşa¹⁵³ [kuruşa] itlâk olunan isim. **arslanlanmak**: soğradan hamiyete gelmek, büyüyüp yiğit olmak; salâbetleşmek, azıtmak. **arslanagzi**: havuza su vâren boru.
- arş** (ارش) *em.*
- Fransızca marş’tan; asker ta‘lîminde yürü, ileri kumandası. **arş etmek**: ileri yürütmek.
- arya** (اريا) *is.*
- İtalyancadan; yelken indirme, yelkenleri rüzgârlatma, halatlarını salıverip kaldırma; arya etmek.
- arımak** (اريمق) *fl.*
- Temizlenmek; yağ, çirki giderip pâklenmek; tahâret, letâfet etmek – nekâhet, hastalıktan kalkmak.
- arıtmak**: yumak, yıkamak, tathîr, tenzîf etmek, tasfiye, tenkiye. zâidi tenkîh ile temizlemek; sâdeletmek; temize çıkarmak.
- arılmak**: şifa-yâb olmak. **arınmak**: yunmak, yıkanmak, igtisâl; tebriye; takaddüs; tehzîb-i ahlâk, islâh-ı nefis etmek. temizlenmek.
- arık**: arı, pâk, nezîh, nakıyy, tâhir, nazîf, matbû‘, pâkize; müberrâ.

¹⁵² Ortaç eki -An’ın ön ünlülü biçimi (-en) daima *elif* ile yazılmıştır.

¹⁵³ Almanca *groschen* sözcüğünün Türkçeleşme sürecindeki ara biçimlerinden biri, *gruş*’tur (Kartallıoğlu, 2016b, s. 62). Bu sözcük, ilgili baskıda genellikle *gruş* [غروش] biçiminde yazılmıştır.

arıklık: pâk olmak; berâet. **arig:** arı, argın; yağlı, eti süzülüp erimekle tenkîh olup za'îf [zayıf], mehzûl, zebûn, lâgar olan; nahîf.

arıgmak, arkumak: argın ve zebûn olmak.

ağırlaşmak: düşkün, yorgun, tersenbe olmak.

arkodı: galatı aykırı; tersenbe, yan yan, hamaylı, eğri, arkurı gelmiş, makasvâri. **arkun:** argın, düşkün.

arıklamak, arıkatmak, arıklanmak: za'îf [zayıf] olup zebûnlaşmak, hüzál ile hafiflemek.

arıklık: zebûnluk, nahâfet.

arı: sineğin pâki; ya'nî nahl, zebûr, bal arısı, koğan¹⁵⁴ [kovan]. **bir arı:** ya'nî bir koğan, bir sürü arı. **bey arı:** dişi arıdır ki her koğanda bir dâne olur; ya'sûb, emîr-i nahl. **oğul arısı:** tâze yetişen koğan ki balı ak olur. **eşek arısı:** sakî'. **yabân arısı:** iğnesiz arı ki erkeğidir. **arı sokmak:** defâten kızmak. **arı kuşu:** şarkrak [şakrak¹⁵⁵], bir nev' göçgen, yeşilli sarılı çağırtnan.

argin: arkın, arkun, yorgun, hârîn, bâlâde; **arig:** bk. **arkurı.**

ârî ni. pek güzel, pek iyi, temiz; belî, lebbeyk, evet.

azarlamak (ازارلامق) fm.

Ta'zîr etmek; melâmet, itâb, yüze bağırnak; levn, tevbih, ta'n, serzeniş etmek. Azarlatmak, azarlanmak, azarlayış.

¹⁵⁴ Sözcüğün *kovan* [قوان] biçimine, ilgili baskıda (s. 952'de) işaret edilmiş olsa da, madde içlerinde daima *koğan* [قوغان] yazılmıştır. Bahsi geçen sözcük için ayrı bir madde başı düzenlenmemiştir.

¹⁵⁵ 'arı kuşu' (TTAS, t.y.), Son Erişim: 23.04.2018

a'zâ (اعضا) *is.*

Müfred ma'nâsına; meclis ve şirket ve encümen erkânının her biri. Efrâd-ı mecmû'a.

a'zâlık: a'zâ mansıbı. Encümen-i Dâniş a'zâlığı.

Ağlasun (اغلاسون) *is.*

Kadîmde Sagalasso; Hamîd'de Burdur'a mülhak bir kazâdır. **ağlamak**: *zîrde*¹⁵⁶.

ak (آق) *is.*

Beyâzlık, ak renk, beyâz, sepîde, aklık – nâmûs, şân, âr – beyâz leke, «**göze ak düşmek**: ak su inmek». **ak aş**: tağuk¹⁵⁷ [tavuk] göğsü. **ak ağa**: hadım, tavâşî.

ak akçe: gümüş meskûkât. **ak pâk**: temiz, arık, hafif.

akbaba: kerkes, nesr. **akasma**: ören gülü.

akağaç: kayın nev'inden kan [قان], gûş, hadeng, kabkâc, sepîdâr; koğuş nev'inden beşcîr-i nebg.

ak ılgın: ak tuz ağacı, erta; debg yaparlar, debga[?] ¹⁵⁸ – **akbalık**: kefâl resminde göl balığı.

akciğer: *bk. öyken.* ¹⁵⁹akhardal.

Akdeniz: Bahr-i Sefid; bazı tarafı adalar arası Şam Denizi, Malta Denizi – **Akdenizli**: Tavşan Adalı. **ak siğir**: *bk. ak söğüt.*

ak şeytân kara şeytân: bir hâl ile, biğ hâl ile; sağa sola çarpınarak, tedbîr ederek.

ak su: gözde olur. **ak saçlı**: ihtiyâr. **aksakal**: muhtâr, ihtiyâr.

¹⁵⁶ 'Aşağıda' anlamına gelen bu ifade ile aynı sayfada bulunan *ağlamak* maddesine gönderim yapılmıştır. Sözlükteki gönderimler hakkında bilgi için: (*bk. 2.2.2.11.*)

¹⁵⁷ İlgili baskıda (s. 748'de) "tağuk [طاغوق] *is.*" biçiminde madde başı yapılan bu sözcüğün, *tavuk* biçiminde söylenildiği bilgisi "zebânzedi tavuk [طاولق]" açıklamasıyla verilmiş; sözlüğün tamamında *tağuk* yazımı tercih edilmiştir.

¹⁵⁸ دېغه

¹⁵⁹ İlgili baskıda *virgül* kullanılmamış ve bu işaretin eksikliği, uzun boşluklarla giderilmeye çalışılmıştır.

ak taş kara taş: ümmî, sâf-dil dîn ve diyâneti –
aktavşan: bir nev' kum yâ çöl sıçanı, yerbu'.
 akkefal.

ak gömlek [gömlek]: kendir, ardıç recinesi
 [reçinesi], safr ağlas[?]¹⁶⁰.

akşam/ahşam: mesâ, şebângâh, gurûb, şâmın
 ibtidâsı; suların karardığı zamân – **akşamüzeri:**
 akşam suları, geç vakit, gurûbdan evvelce.
akşam sabah, akşamlı sabahlı: subh-şâm.
akşam zf. «Akşam gelir». dün akşam.

akşam güneşi: o [لو] renkte, muhayyir. ma'rûf
 güvercingöğsü gibi kumaş. **akşamcı:** erken
 uyur; her şâm mest, ayyâş, müdâm.

akşamlık: akşamleyin olacak iş. **akşam
 namâzı:** gurûb; **akşam yemeği:** ta'âm-ı şâm,
 'aşıyy. **akşamdan:** dün akşam, ems, 'aşıyye.

akşamlamak: akşam etmek, gün geçince
 beklemek, bir mahalde akşam vakti kalmak.
akşamlatmak: akşama erdirmek.

göz akı: beyâze, sepîde; gözün kuresi, etrâfi.
yumurta akı: beyze. **yüz akı:** ırz, âb-rû. **alın
 akı:** 'âr, nâmûs; **yüz aklı:** muvaffakiyyet,
 muzafferiyet, hayâ.

aksiyon (اقتيون) *is.*

Fransızcadan; ticâret ve sînâat şirketlerinin hisse
 senedi.

alafranka [alafranga] (الافرانقه) *sf.-is.*

İtalyancadan; Frengâne, tarz-ı Efrencî. Odalarda
 olan tâk-çe, çiçeklik. **alafranga şehir:** mart.

allem kallem (اللم قلم) *müh.*

Allem kallem etmek, şöyle böyle demek; Allahü
 â'lem, kil ü kâl.

¹⁶⁰ صفر اغلاص

Amerika (امريكا) *is.*

Kıt'aât-ı arzın sonradan keşfolanı; Yeni Dünyâ ki memâlik-i müttehîde cumhûrî Kanada ve sâir İngiliz tevâbi'i, Grönland, Meksika, cemâhîr-i vustâ Brezilya, Guatemala vesâire Peru, Şili, Buenos Aires, Paragi [Paraguay], Patagonya memâliki onun aksâmındandır.

av (أو) *is.*

Karada ve deñizde tutulan, urulan [vurulan] yabân hayvânı; sayd, şikâr. Ele geçen, çalınıp çarpılan şey; tu'me, azık. Şikâr tutmak için biniş, gidiş; çerâ, nahcîr.

av eti: yabânî hayvan, canavar, kuş eti. **hov avı**: atla, kuşla gidilên av; **hov ağası**: kuş-bâz başı. **sürgün avı**: küllî askerle gidilên av. **av köpeği**: zağar, tazı – köpek olalı bir av avladı. **av kuşu**: şâhîn, doğan, atmaca vesâire.

av havası [هوآسى]: pusluk, karlık gün; kargaşalık zamân, fırsat.

av aramak: duyuma çıkmak. **av bulmak**: mâl bulmak, ele tu'me geçirmek, çapula gitmek. matlûb istihsâline tasaddî etmek.

Ayvalidere (ايوالودره) *is.*

Nâhiye-i *bk.* **Malatya**.

eczâcı (اجزاجى) *is.*

Eczâ yapan, ispençiyâr. Eczâ-hânelerde eczâlî fişenk [fişek], kibrit vesâire işleyên 'amele ve usta.

Ermeni (ارمنى) *is.*

Kadîmde Ermen ve Aram [ارام] tesmiye olunan vilâyetinî halkı. **Aram-Asur**: Van ve Nahcivan tarafları. **Aram-Nehreyn**: Musul ve Diyâr-ı Bekr [Diyarbakır] ve Urfa tarafları. **Aram-Sûrî**: Halep, Maraş, Sivas tarafları. Soğra da içlerine Lâz, Kerdtat[?]¹⁶¹, Süryân, Türkmân, Rum

161 كرتات

- tavâîfi girerek yalnız İsevîyette kalanlara Ermeni ve Eçmiyazin ve Nahcivan civârına Ermenistan dênir.
- esîrci** (اسيرجى) *is.* Cellâb; köle, câriye satan.
- esîrlik:** esâret, memlûkiyyet, mazlûmiyyet, giriftârlık.
- esirgemek** (اسيرگه مك) *fm.* Türkîde esremek; hıfz, sıyânet etmek. Bir şeyi korumak, saklamak; bir âdeme re'fet ve âtîfet etmek, vikâye. Bir şeyi birinden dirîğ etmek. Düşman silâhını silâh ile reddetmek. **Mevlâ esirgesin:** hafazanallâh, Hudâ hâfız, ma'âzallâh. **söz esirgemek:** hıfz-ı lisân, ihtirâz.
- esirgenmek:** tahaffuz, savn ve himâyette olmak. dirîğ olunmak.
- eñ** (اك) *sf.* Tafdil edâtı; ziyâde, artık ma'nâsına.
- eñ artık:** artıkrak; **eñ soñ:** soñra. **eñ yüksek:** a'lâ, erka, bâlâ-ter; **eñ güzel:** ahsen.
- Eğirdir** (اگردر) *is.* Hamîd sancağında Eğirdir maa Barla ve Bavlı¹⁶² ve Ağrus kazâsınınñ merkezi bir kal'adır.
- elektrika [elektrik]** (القتريفا) *is.* Yunanîden; seyyâle-i berkiyye, seyyâle-i kehrübâiyye.
- endâm aynesi** (اندام اينه سى) *is.* Boy aynesi, büyük ayne¹⁶³.
- endâmlamak:** boyunu düzletmek; tanzîm, tezyîn etmek.
- Eyyûbêli**¹⁶⁴ (ايوب ايلي) *is.* Niğde sancağında Aksaray'a mülhak bir kazâ.

¹⁶² Pavli (Sezen, 2006, s. 100).

¹⁶³ Farsça *âyîne* sözcüğü, Türkçeleşme sürecinde /i/ ünlüsünü düşürmüş ve böylece *ayne* ara biçimi oluşmuştur (Kartallıoğlu, 2016a, s. 112). Bu sözcük, ilgili baskıda genellikle *ayne* [اينه] biçiminde yazılmış; ikinci baskının ikinci cildinde (s. 876) ise *âyîne* [اينه] biçiminde madde başı yapılmıştır.

¹⁶⁴ Eyyüb-ili (Sezen, 2006, s. 179).

Ëlbeyli¹⁶⁵ (ايلبكلو) *is.*

Gürün'e tâbi' bir kazâdır.

ëletmek¹⁶⁶ [**iletmek**]: bir ële [ile] naklëtmek ya'nî götürmek; def' etmek; ilkâ, ihtilâs, selb, rubûden. **ëletilmek** [**iletilmek**]: ileri ve öte götürmek.

ëldim [**ildim**]: ileri, *bk.* elif-i meksûre.

elti/ëliti: kadının zevciniñ haremi ki ëlden ma'dûddur.

ıstofato (استوفاطو) *is.*

İtalyancadan; kapama et, etiñ sâfi suyu ki tirid ve makarna yaparlar.

ıskopamar (اسقوپامار) *is.*

İtalyancadan; yelken serenlerinin ucuna çubuk sürüp açtıkları yelken; suya ëren [ايرن] yelkenler.

ısrımk (اصرمق) *fm.*

Dişlemek, dars, dişle katm, nehs, neşş, yaralamak, 'azz. Ma'nen incitmek, ta'n, zemmëtmek; dişle tutmak, tutar gibi yapışmak; ta'riz. **avuç ısrımk**: ziyâde hiddet izhâr etmek. **parmak**¹⁶⁷ **ısrımk**: taaccüb etmek; **göz ısrımk**: biraz tanımak, teşhîs etmek, âşinâ çıkmak; **yaka ısrımk**: istiâze, istigâse.

ısrıtmak: köpekleri taslît etmek. çarha [çarka] parmak çiğnetmek.

ısrıgan: ısrıcı, bed-hû – **ısrıgan otu**: sahîhi ıssı ma'nâsından ısrıgan [اصيرغان], encüre – **tohumu**: kariza, kezene.

ısrıgın: isirgin, isilik, harâret kabarcığı.

ısrık: gezend, zahm, nef.

¹⁶⁵ *İlbeyli* (Sezen, 2006, s. 248).

¹⁶⁶ İlgili madde, /ë/ Bâbı (*Elifmaa Yâ-yı Mechûle Bâbı*)'nda bulunduğu için /ë/ ile yazılmıştır.

¹⁶⁷ Eserin ait olduğu dönemde *barmak* yazımı yaygın olan (Güray, 1991, s. 43) bu sözcük, ilgili baskının tamamında *parmak* [پرماق] biçiminde yazılmıştır.

ıhlamak (ايخلامق) *fl.*

Deveye ih diye bağıırıp çökertmek.

ılgım salgım (ايلغيم سالغيم) *is.*

Serâb, salma; pusarığın eyyâm-ı hirrede çukurca ovalara yaslanıp su gibi görünmesi.

İzenbol (ازنبول) *is.*

Niş sancağında İzenbol Dağları eteğinde bir kazâdır; merkezi Tran[?]¹⁶⁸ kasabası.

ispindek¹⁶⁹ (اسپيندك) *is.*

Levrek balığının küçüğü.

istalya (استاليا) *is.*

İtalyancadan; gemilerin hamûle nöbeti beklemeleri için hasbî müddet-i muâyene.

kontra istalya: geminin bekleme tazmînâtı.

istemek (استه مك) *fm.*

Aramak, taleb, da'vet, ibtigâ etmek, dilemek, irâde, istid'â, arzu, hâhiş [خواهش], iştiyâk, rağbet, iştihâ etmek. **kıyı istemek**: sâhile gelmek – **ister istemez**: hâh ü nâ-hâh, tav'an ve kerhen; ister olsun ister olmasın.

istetmek: çığirtmak [چيغرتمق], taleb ettirmek, irâde ettirmek.

istenmek, istenilmek: bir muzmer kişi taleb olmak; matlûb olmak, med'uvv olmak.

istek: murâd, taleb, arzu, iştihâ, şavk, hırs, takaza, dâiye, rağbet, meyil, vülu', niyâzmenâ.

isteyen: tâlib, taleb-kâr, mülâzım. **istekli**: tâlib, arzu-keş, şâyık, harîs.

İskarapar (اسقراپار) *is.*

Berat sancağında bir kazâ merkezi kasaba.

işte (اشته) *hâl.*

Aslı uş de; hâ, hazâ gibi bak hâ ma'nâsına ve binâenaleyh gibi harf-i ibtidâ yerine kâ'imdir.

¹⁶⁸ طرن

¹⁶⁹ *ispindek* (TDKGTS, t.y.), Son Erişim: 24.04.2018

i'tikad [itikad] (اعتقاد) is.

İnan, îmân ma'nasında; akîde. **i'tikadsızlık:** ilhâd, mülhedlik.

ihitimâm (اهتمام) is.

Isrâr, i'tinâ ma'nâsına gelir. **ihitimâm etmek:** mukayyed olmak.

iş (ايش) is.

Maslahat, emir [امر], fi'l [fiil], şugul [شغل], kâr, matlûb, ma'mûl, umûr, ker-dâr. **iş eri, iş başı:** kâr-dân, ehil [اهل], iş adamı, evliyâ-yı umûr. erbâb-ı hall ü akd, erkân-ı devlet; **işin başı:** künh, asl, menba'-i fesâd. **iş güç:** umûr, meşâgil, kâr u bâr. **işli güçlü:** ziyâde meşgûl, sâhib-i meşgale ve dağdağa, ashâb-ı mesâlih. **iş kisveti:** Acem gönleği¹⁷⁰ [gömleği]; iş günü. **işe bakmak, iş bitirmek:** tervîc, tesviye, yürütmek. **iş görmek:** îfâ-yı merâm, revâ-yı hâcet, infâz, is'âf etmek. **iş yapmak:** sanîa, tahâddi', izâm. **iş ola ni.** şikâr-ı beviş[?]¹⁷¹.

el işi: kalıp işi olmayan, kalem-kâr. **çarh işi:** çarh-kârî. **işçi:** sâni', ecîr, 'amele, fa'ale, nakışçı, dikişçi, kârî.

işçilik: dest-gâhlarda¹⁷² [tezgâhlarda] ve hânelerde 'amelelik.

işsizlik: betâlet, atâlet, âvârelik, ma'zûliyyet, uzlet, ta'tîl. **işlek:** selîs, serî', revân, idmanlı, tecrübeli, mütemâris. işlek yazı, yol, çubuk, adam.

işlemek: meşgûl olmak, i'mâl etmek; **bol işlemek:** işlek, memerr olmak; gelip gitmek, çok gelinip gidilmek, müdâvemet, hulûl.

¹⁷⁰ Önceki bölümlerde (bk. 1293, s. 45) *gönlek* [كونلك] biçiminde yazılan bu sözcük, ilgili maddede *gönlek* [كونلك] biçiminde yazılmıştır.

¹⁷¹ شكار بوش

¹⁷² Farsçadan alıntı *tezgâh* sözcüğü, ilgili baskıda genellikle, özgün biçimi [*dest-gâh*] korunarak yazılmıştır.

Nakşetmek, tarsi', tasnif, dûhte etmek. sun', 'amel, şugl, kâr. **iş görmek:** te'lif, tasnif etmek, kâr-ger, müteessir olmak, geçmek, kurşun, söz, âteş kâr etmek. yara tekayyuh etmek.

iliğe işlemek: ziyâde te'sîr. **işletmek:** i'mâl, nakış, tarsi' ettirmek, verziş etmek, meleke kesb; delip geçirmek, tenfiz; yarayı tekayyuh ettirmek; 'amele çalıştırmak.

işleme: nakış; örülmüş, iğne ile tezyîn olunmuş parça; sûzenî. renk yâhûd timur [demir] âletle resim çizilmiş levh vesâire.

iğdin (ايگدين) *sf.*

Yumurtanın çılğı [cılıkı], kokmuşu; iğ vèren şey.

iğremek (ايگره مك) *fl.*

Böğürmek, boğa ve emsâli bağırarak, ince gevremek.

iğrik: bağırarak hayvan.

İnebolu (اينه بولى) *is.*

Kastamonu'da İnebolu maa Küre ve Evrenya ve Keynolu kazâsının merkezi bir benderdir.

orfan (اورفان) *is.*

Rumlarda öksüzler – **Orfan Körfezi:** Kavala ile Ayonoroz¹⁷³ arasında bir koy – **orfane:** hizmetçi kız.

omnibüs (اومنيبوس) *is.*

Lâtinceden bâzâr¹⁷⁴ [pazar] arabası; şehirlerde adam çığner.

ök (اوک) *is.*

Göğüs, sîne; Türkîde öb – levh, sadr; **öğürmek:** göğüsten ses etmek, kay getiremeyip takayyü etmek. Hayvanlar öküz ve inek böğürmek.

öksürmek: göğüs derd edip su'âl etmek; tenahnuh, istihzâ, işâret, ihbâr etmek.

¹⁷³ "Aynaroz (Ayionoros)" (Sezen, 2006, s. 51).

¹⁷⁴ İlgili baskıda (s. 234) "bâzâr [بازار] *is.*" biçiminde madde başı olan bu sözcüğün *pazar* [پازار] biçiminin galat olduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen maddenin ikinci baskıdaki (s. 175-176) tanım metninde ise "galatı pazar Türkçe olmuştur" açıklaması yapılmıştır.

öksürük: su'âl, sürfe – **şedîd öksürük:** boğmaca, su'âl-i kelbî, huka'. **öksürük tutmak:** boğmak – **öksürük otu:** fenceyun, su'âlî. **boğmaca:** boğazî zebha-i hank, su'âl-i dikî.

öksüz: yetîm, yetâmî, bî-kes – **öksüz malı:** eytâm sandığı – **öksüz organı:** hablü'm-mesâkîn, ak sarmaşık. öksüzler babası, anası. **öksüz sevindiren:** âdî, sahte, taklîd, alaca şey. «öksüzün şeytânı dokuz, terbiyesi kıt». öksüz oğlan. **öksüzlük:** bî-keslik gibi, ihtiyâc. soğanî çiğdem.

ökgen [اوگن]: öygen, akciğer, ri'e – **kızıl öygen [اوگن]:** merî, ögük; **öyken [اوگن] başı:** galsame.

öygenmek: taklîd.

öngür, öngür, öngürdemek: ciğerden ağlamak; galatı: höngür, höngürdemek. asabî irticâc ile ağlamak.

ökge, öyke, öfke: Türkîde öpke; göğüsten gelên harâret, gazab, leheb; gizlisi: gayz – sa'îr tehevür, hışm.

ökkeci [اوگه جى]: hadîd, mütehevvir, mütezemmir.

ökkelenmek¹⁷⁵ [öfkelenmek]: tehevür, gayz, hışm, ökke etmek, öfkeye uymak; **ökkelendirmek:** igzâb etmek. **ökkeli:** mağzûb, anîf.

öğüldemek: hayvanlar huylanmak, dış kıcırdatmak [gıcırdatmak].

ögle: günün göğsü, nisf-ı nehâr, zuhr, gün orta, gün yarımı, nim-rûz – **ögle taâmı:** nehâr; ögle

¹⁷⁵ İlgili iç maddenin tanım metninde *öfke* sözcüğünün, *ökke etmek* ve *öfkeye uymak* biçimlerinde kararsız yazımı dikkat çekmektedir.

ısıcağı [sıcağı] – **öğle vakti**: öğleyin. **öğle uykusu**: kaylûle. öğle âzâdı.

öğü, öngi: inâd. **öngül**: mu'ânid, muzırr, lecûc, dikbaş. **öngişmek**: inâda binmek, terslik, taannüd, temerrüd, lecc etmek. öngüllük, öngüllük etmek – **eşek ögülü**: inâd-ı mefrat.

ögey, öge [üvey]: öz zıddı, sadrı olmayan – ögey oğul, ögey karındaş; **ögey ata**: râb; **ögey ana**: râbbe.

ögeyik [üveyik]: yabanî kumru.

öğmek: güvercin, kumru ötmek. göğüsten ötmek, inildemek.

öğretmek: sîneye nakşetmek; ta'lîm, tadrîs, ifâde takrîr etmek; efhâm telkîn etmek – **hâlini öğretmek**: cezâ, mücâzât etmek.

öğrenmek: ta'lîm, telemmüz, kesb, âhz, intikâ', istifâde, iktibâs etmek; isti'lâm, tahkîk, istifsâr, yâd tefehhüm etmek – dünyâyı öğrenmek, baş öğrenmek, sınâ'at öğrenmek, yol öğrenmek.

öğretici: mu'allîm, üstâd, müderris; ilkâ, ifsâd, iğvâ edici.

öğür: öğrenmiş, alışık hayvan ve çift olmuş, terbiye görmüş koşum hayvanı – tabî'at-ı sâniye i'tiyâd.

öğmek [övmek]: medh, senâ etmek; hamd, sipâs, ta'rîf, tavsîf, zikr-i cemîl, na't, zikr, ıtrâ, sitâyîş etmek. öğüp yaratmak.

öğünmek [övmek]: tefâhür, müfâharet etmek; müftehir olmak, mübâhât, temeddüh, fahr, i'tinâ, kendine güvenmek, tebâhî.

öğét [اوگت]: memdûh, sâlih, âhsen, münâsib, ihticâce, sâlih, iyi, güzel; **öğüt**: nush, pend,

mev'ize, nasihat. **öğütlemek**: öğüt vermek, va'z [vaaz] etmek.

öğücü [övcü]: mâdih, meddâh, zâkir – **öğütçü**: vâ'iz.

öğüş [övüş]: medh, senâ, esniye, sipâs, sitâyîş, zikr-i Muhammed, medâih ve evsâf, tavsîf.

bk. **öğüz**.

öğü, öyğü: puhunun büyük nev'i yâhûd erkek puhu; cuğd, kûf, kabîse.

öğü, öğün, öğüş: yâ-yı hisse *bk.* **ön**.

öğü: temiz, sâlih.

öğütmek: kepeği ayırıp unu temiz etmek zımnında bu gıdâyı tahn etmek, kırmak. durmayıp çeñe oynatmak ve çok yemek; **öğüttürmek**: değırmene verilmek, öğütölmek.

öğünme: kırdırılmış aşlık buğday, mercimek.

öğütücü: tavâhin, *bk.* **azu diş**.

ökçe: akab, topuk arkası, pabuş¹⁷⁶ [pabuç] ökçesi – **ökçeleri çeñmek**: ökçesine basmak. **ökçe kemiğı**: ka'b.

öhö öhö öhö (او هو او هو او هو) *es.*

İstihzâ öksürüğü; ehe ehe gibi avâm kârıdır.

usta (اوسته) *is. -sf.*

Üstâd, mu'allim, esnâf, hiref ser-kârı, câriyelerin mürebbiyesi – mâhir, hâzık, ma'rifetli, hünerver, nihrîr, sanîa, perdâz, pîşe-ver, dülger¹⁷⁷ ustası, işçi ustası.

¹⁷⁶ İlgili baskıdaki (s. 338) "pabuş [پابوش] is." maddesinde, sözcüğün farklı yazım biçimi *papuş* [پاپوش] verilmiş ve halk dilindeki söyleniş (avâm *zebânzedi*)'nin *pabuç* [پابوچ] olduğu belirtilmiştir.

¹⁷⁷ Sözcüğün Farsça aslına uygun olarak *durüger* [دروگر] biçiminde yazılması gerekirken A. Vefik Paşa, değışim geçirmiş biçimiyle *dülger* [دولگر] yazmış ve geleneğın dışına çıktığı için döneminde olumsuz eleştiriler almıştır.

Bir yerin gediklisi, pîşe-kâr, hamâm ustası – **usta olmak**: hibret, şeytânet kesb etmek – **usta çıkmak**: me'zûn olmak.

ustalık: mahâret, hazâkat, ma'rifet, fitnat, hîle – mu'allim ücreti, üstâd hakkı; ehl-i hirefte me'zûniyyet, pîşe-kârlık.

ustalık: mâhirâne, musanna', sanî' alı, usta işi – **köşe ustası**: esnâfın kethüdâ yamağı – **yenîçeri ustası, işçi usta**: ortanın yüzbaşı makâmında olan zâbiti.

us (اوص) is.

Akıl [عقل], kiyâset, rüşd, edeb, zekâ, ferâset, fatânet, nühâ, sükûn, hûş, hired, ârâm –

us bahâsı: tecrîbe [tecrûbe], teyakkuz, mütenebbih, muhâtara.

uslu: âkıl [عاقل], edîb, reşîd, lebib, zekî, fatîn, hired-mend, dâhî, huş-yâr, zeyrek, sâkin, ferzâne, ağır, kâmil, ülû'l-elbâb, zevî'n-nühâ. uslu at.

usluluk: sükûnet, meskenet, temkîn, reşâdet, hilm, mekânet.

uslatmak: te'dîb etmek; **uslanmak**: akıl başa gelmek, terbiye olmak, hilm gelmek. kesb-i rüşd ve sükûn, yavaşlamak.

usanmak: zihin [ذهن] bezmek, fütûr etmek; mizâc bıkmak; kerb, gamm, melâl, kelâl etmek, bizâr olmak. **bıkmak**: mi'de usanmak demektir. **usandırmak**: sıklet, fütûr vermek; râhatsız, bî-ârâm etmek, ibrâm. **usan**: melâl, fütûr, gönül darlığı, zucret.

usanç: bezgin, usancı.

ufatmak (اوفاتمق) *fl.*

Avalamak, avkımak, avak etmek, avşatmak, oğalamak [ovalamak], tefîit, kırmak, hurd u hâş; **ufaltmak**: ihtisâr.

ufak: sagîr, hurde, muhtasar; **ufacık**: hurd, rîze – **un ufak**: gâyet dakîk, toz gibi. **ufalmak**: küçülmek.

ufaklamak, ufalamak: pâre pâre, rîze rîze etmek.

ufanmak: dağılmak, tefettüt, hurd, toz kesilmek, istifâf, parçalanmak.

ufak tefek: eşyâ-yı hasîse, pırtı, öteberi; çelimsiz adam.

ufaklık: bozuk para – **irili ufaklı**: âlî ve esâfil.

ufarak: asgar, kihter. **ufantı**: etmek [ekmek] kırintısı.

üremek (اوره مك) *fl.*

Çoğalıp türemek, münteşir olmak; çabuk yapılip yetişmek; iş göze görünüp meydâna çıkmak.

üretmek: bir nev' koyun, meyve, çiçek yetiştirip teksîr, neşr etmek; **ürek**: davar süreği gibi yetişip çoğaldığı yer; arı topu.

Ünye (اونيه) *is.*

Canik'te Ünye maa Fatsa ve Karakuş kazâsının merkezi bir benderdir.

baderna (بادرنه) *is.*

Halatın bez sargısı, aşınacak yerine sarılan gılâfı [kılıfı].

bark (بارق) *is.*

Ev bark, müte'ehhil, ıyâl ve hâne; barınmış, harîm, harem ma'nalarına münâsebet alır. Türkîde **baruk**: mahfûz.

barklanmak: ev bark olmak; **barklı**: ev bark adam.

baş (باش) *is.*

Re's, ser, kelle, kafa – **baş kıyâfeti**: imâme, sarık, kağuk [kavuk], hotoz vesâire – zât, hayât ve hudûd.

baş ağrısı: suda', yarımca, derd-i ser; tasdî'ât, mu'acciz. baş bağı. başı dumanlı. baş paçesi [یاچه سی]. **baş tasi**: kîhf, kâse. başı için, başsağlığı – karabaş. baş açmak. **baş almak**: kurtulmak, rehâ bulmak.

Başkaldırmak, baş komak, kesmek; başa çıkmak, baştan çıkmak, baş vèrmek, baştan soğuk su dökülmek, baş taşa gelmek, baş belâsı. başa kakmak, başa gelmek, başı yukarıda, baştan *bk.* **kara. baştan inmek**: nüzûl.

baş urmak [başvurmak], başa urmak, başına urmak; baş ütülemek, baş sağ olmak. **baş oynamak**: fedâ-yi ser. **baş başa vèrmek**: halvet, müzâkere. **baş bağlamak**: hotoz, sarık sarmak. **baş göz yarmak**: beceriksizlik ètmek. **baştan indirmek**: ye's, te'ellüm olmak.

baş: re's, depe, sifri¹⁷⁸ [sivri] burun, dağ zirvesi. baskılı, yüksek, çatal, kule, kûhe, parmak – **dağı başı**: irak yer. **çiban başı**: başcağız, hurace. **meme başı**: emzik. **kaya başı**: tîge. **omuz başı**: çekin, *bk.* **oma. değirmen suyu baş olmak**: menba'ı mürtefi' olup yükseğe çıkmak. **gemi başı**: pruva.

Başa çıkmak, üç başlı dağ, baş olmak; **baş bağlamak**: kavi [قول] ve karâr. **başın ucu**: heme, mefrak, tarıñ öñ yanı, intihâ, netîce, nihâyet. başı ucunda, işbaşı, alt baş, üst baş; **baş baş**: tamâmına. **baştan ayağa**: ser-tâ-pâ, ser-â-pâ, kâmilin, tepeden tırnağa, ez semâ tâ be

¹⁷⁸ İlgili baskıda (s. 662), sözcüğün -o dönemde daha yaygın olan- *sivri* [سیوری] yazımına değinilmiş fakat genellikle *sifri* [سیفری] biçimi tercih edilmiştir.

simâk. baş üstünde yeri, çarşu¹⁷⁹ [çarşı] başı, tepebaşı, dağbaşı; **gemi baş urmak**: döğünmek.

baştankara: gemi saplanması – **başüstüne**: ale'r-re'si ve'l-âyn.

Kancabaş, baltabaş, köybaşı, köşebaşı, akçe başı iskonta [iskonto]. Bir baştan bir uğurdan. Bal, süt, yağ başı. Çıiban baş vèrmek.

baş aşağı: ma'kûs, menkûs – ser-nigûn, serâzir, nesîb.

baş: top şey, kelle, gürlle¹⁸⁰ [gülle], başak, tura, add, re's, kıt'a; çadır başı, soğan başı, buğday başı – **bir baş ipek**: beher; adam başına, on baş sığır. kuşbaşı kar, kuşbaşı kebâb; **baş bağlamak**: dâne vèrmek. **başı açık, açık baş**: asla', sal' illeti; taz [daz] başlı. timurbaş [demirbaş]. **başlı başına**: müstakill, müteferrid. **iki başlı ejder**: beliyye. sifri [sivri] başlı. ağırbaşlı.

baş: ibtidâ, mebde', menşe', evvel, sadr, asl, esâs, medhal, cümle, mâtde, bâb, fasl, matlab, fıkra, netîce, intihâ – **ay başı**: gurre, ibtidâ, mâh-ı nev; cünûn; hayz, âdet. **pınarbaşı**: kaynak, ayn, çeşme, menba' – **gölbaşı**: bulak. **tahta başı**: serlevha. hekîm başı. **fesâdın başı**: mahrek. deste başı, sâ'at başı, hafta başı, yılbaşı, yeñi baştan, kitâb başı, kitabın üç beş başı, kitâbda vedîa başı ve büyü' başı; baş bağlamak, balık baştan tutulmak, başa geçmek, iki başlı tutmak, başa çıkmak, başa çıkarmak; **baş olmak**: ser-hayl, mukaddem olmak. **baş olmak**: intihâ, uç

¹⁷⁹ Farsça *çâr/çehârsû*'dan alıntı olan *çarşı* sözcüğünün, Türkçeleşme sürecinde *çarşu* ara biçiminde söylenildiği (Kartallıoğlu, 2016a, s. 114) bilinmektedir. Bu sözcük, ilgili baskıdaki “şeytân (*is.*)” maddesinde de *çarşu* [چارشو] biçiminde yazılmıştır.

¹⁸⁰ İlgili baskıda (s. 1059) “gür [گور] *es.*” maddesinde *gürle* [گورله] biçiminde iç madde yapılan bu sözcüğün *gülle* yazımının galat olduğu belirtilmiştir.

bulmak, zafer-yâb olmak; **baş etmek**: galebe. dört başı ma' mûr.

baş: âmir, büyük, reis, ser-kerde, mukaddem, zâbit, er başı, iş başı, çavuş başı, yüzbaşı, bölük başı, biğbaşı, bâzâr [pazar] başı, muhtesib gibi dârûga; **baş u boğ**: ser-çeşme, başbuğ. koca başı, kahveci başı, balık baştan kokmak.

baş: tefekkür, zekâ, dimağ, fehm, inkıyâd, inâd başta hâliyen. **ata baş öğretmek**: ta'lim, terbiye. **aklı başında**: zeyrek; pek başlı, dik başlı, koyun başlı; **başbozuk**: gayr-ı muntazam, asker kıyâfetinde olmayan, avâm. **başına**: tîmârsız. baştan çıkmak; **başı alınmak**: zecir [زجر], men'. baştan savmak. **kendi başına**: hod yâhûd müstakill, müstakillen.

başmak (باشماق بشمق) *is.*

Ayakkabı, nalın, haff; sâbıkta medâse dênirdi; hâlâ umûmen pabuşa [pabuca] itlâk olunur; başmak-ı şerîf.

başmaklık: sultânların tahsîsâtı, hâs, arpalık.

paşmakçı [پشمقچى]: başmak yapan esnâf.

bakmak (باقمق) *fm-fl.*

Nazar [نظر], nigâh, im'ân, nezâret, göz etmek, lemh, lemha; birine iktidâ, ittibâ', tâbi', tâlî, mülhak, muzâf bulunmak; tettebbu', iştigâl, i'tinâ, münâzara etmek. İnfâk, tîmâr, perveriş, mu'âlece, tedâvî etmek, gözetmek; rücû', mütâbaat, imtisâl etmek.

Yoklamak, tadı deşmek; fal bakmak. Şi'rde [şiiirde] nazîre söylemek; arayıp bulmak, av bakmak, at bakmak, muâyene, intihâb etmek, işe bakmak; telâş, takayyüd etmemek, umursanmamak; kâr-ı hod ile meşgûl, nefsü'l-emri mültezim olmak; tedbîr, ikdâm. **eğri**

bakmak: mu'âmele-i bed-nazar, ikrâh, kecnazar; **ağıza bakmak:** i'tibâr, istimâ'. **dört yana bakmak:** ihtiyât, telâş. **yüze bakmak:** ülfet; **hastaya bakmak:** müdâvât etmek; **yüz yüze bakmak:** istihyâ. **yüze bakmamak:** rû-gerdân olmak, iltifât etmemek.

baktırmak: tabîbe müdâvât ettirmek – göstermek. dili, nabzı irâ'e etmek; uzaktan göstermek, mahrûm etmek, dirîğ etmek.

bakışmak, bakınmak: bir cem'iyet, bir ferd etrâfa müteaccib-âne nigâh, hayret, istigrâb, intizâr etmek – **bakakalmak:** tahassür.

bakıcı: ceffâr, remmâl, falcı, sâire Çingâne [Çingene] ma'rifetleri gösteren, hîle-kâr – mürebbî, dîde-bân, müşrif, hizmetçi.

bakıcılık: kehânet, arrâf, mugayyebâtı bilmek da'vâsı istihrâc.

bakış: nazar, nigâh, nazra, manzara, temâşâ – **yan bakış:** gamze, çehre. **kuş bakışı:** nezâret, müşerrefe. **arслан, şâhîn bakışlı:** mehîb, sâkıb. **âhû bakışlı:** çeşm-i mahmûr.

bak, başa bak: Hazır ol, dikkat! gibi nidâ.

bakım: mütâlaa, nazar, teemmül – veche, sûret, cihet. terbiye, tîmâr, perveriş. **bir bakıma:** min cihetin. **bakımlı:** perverde, ferbih, semîz. **bakyaz:** hatîre ziyâfeti. **bağ:** bk. **ban.**

bal (بال) is.

Arı balı, 'asel, engübîn; **süzülmüş bal:** revâk. **gümeç balı:** şehd, ağaçların kandı, yemişlerin koyulmuş 'usâresi; **meyân balı:** boyan. Türkîde yapışkan ve yapışacak şey, kulb, kol, bâzû ma'nâsınadır. **bal peteği:** kursa, 'assâle. bal kuşu.

bal mumu: şem´, şem´a, şem´-i kâfûr, lâk, *bk.*
mum. bal mumu çiçeği. **ucunu bul da yağa**
bala vèr: muvaffak olursañ âferîn. bal kabağı.
arınmış bal: panbuk¹⁸¹ [pamuk] balı – deli bal,
ballıbaba, balcı, bal başı.

bal mumcu: *bk.* **mum.** **kara mum:** eğir, *bk.*
prapoli.

ballanmak: koyulaşmak ve meyvenin ´usâresi
çıkıp doymak yâhûd cıvıklaşmak; bal gibi
uzûbeti ziyâde olmak, ravaklanmak.

balyemez [بال ييمز]: sahîhi *bk.* **balyemez**
[بال يه مز]

ballandırmak: ziyâde medh-i vasf ile
beğendirmek.

balçak [بالچاق بالچق]: ufak sap ma´nâsına kılıcın
kabzası, prazvane, kaş. barçak dahı dênir; **baru:**
el muhâfazası ma´nâsına.

balçık: yapışkan, ayağı tutan çamur; özlü toprak,
tıyn, salsâl, kil, kızıl balçık, gazrâ – bir nev´î kil
[کل کیل]; çömlekçi, lüleci çamuru. **balçıklı**
liman: çamur dolmuş mersâ, balçıklanmış
lenger-gâh.

Bâlîkesri [Balıkesir] (بالیکسرى) *is.*

Karesi sancağının kürsüsü bir kazâ merkezi şehr-
i ma´mûrdur; Bâlî Bey binâsı olup kadîm
kasrının âsârı mevcûddur.

bankır bankır [bangır] (بانقر بانقر) *hâl.*

Öngür öngür gibi şiddet-i bükâ ve şedîd savt ve
sadâ ´alâmetiyle olan şey.

bayır (باير) *is.*

Püşte, şîb; Türkîde bilân ve yure dèrler; şiv yer –
kırkbayır: behâyimin hayvânât-ı mücterrede

¹⁸¹ İlgili baskıdaki (s. 365) “panbuk [پنبوق] *is.*” maddesinde, *pamuk* [پموق] biçiminin galat olduğu belirtilmiştir.

olan ikinci mi‘desi; hafs, demâne, kutne.
bayırcık: gönder ucunda bağ.

buhûr (بخور) is.

Tahsîs ile kömür tozu ve âsel-bend terkîbinde yapılmış tütsü çubuğu. Bunun müşk [misk], anber [amber] vesâire ile terbiye olanı: **kars** – **buhûr-ı meryem:** *bk. toğuz [domuz] ağırşığı.*

buhûr yağı: mey‘a, kara günlük, devm ağacının katranı ve samğı¹⁸² [zamkı]; **buhûr-ı şîşe:** sulu buhûr. **kara buhûr:** devm ağacının çûbı¹⁸³ [çöpü]; **buhûr-dân:** buhûrluk envâ‘ı, tîb tebhîri için ufak âteş-dân, micmer.

buhûrlamak: rüteb-i âliye makâmât-ı refî‘e ashâbına buhûr-dân çekmek; tebhîr; hastaya tütsü vèrmek, tedhîn. sakala soğan doğramak.
buhûrlu: iplikleri yollu kumâş; buhûr ki yol yol iplikli şâlî. **buhûr:** *bk. buğur.*

bravo (براو) is.

İtalyancadan; âferîn, şâbâş; **bravo çağırmaq:** şâbâş étmek; Türkî-i Kadîmde hurrâ [هرا] ki Tatar’a ve Sakâlîbe’ye ve ondan Rus’a ve Avrupa’ya geçmiştir. İngiliz hurrâsı ma‘lûmdur.

beş (بش) is.

Hamse, penc – **beşkardeş:** sille, şamar – **beş parmak:** hamse-i mübâreke; silâhsızlık. **beşte bir:** hums, penc-i yek; **beşer:** humâsî; beşer beşer – **beşlik:** beşe olan, beş gruşluk [kuruşluk] sikke, humâsî – **beşleme:** tahmis – **beşinci:** hâmis, pencümîn – **beşinci gün:** penc-şenbe [perşembe], hamîs [خميس].

beğ (بک) is.

Hâl [خال], şâme; yüzde, bazı ‘uzvda olan leke; **göze düşen beğ:** gözündeki nokta. **beğli:** hâl-

¹⁸² İlgili baskıda (s. 714) “samğ [صمغ] is.” biçiminde madde başı yapılan bu sözcüğün söyleniş biçimi [zebânzedi]’nin zamk [زماق] olduğu belirtilmiştir.

¹⁸³ İlgili baskıda (s. 488), sözcüğün “çöp [چوپ] is.” biçiminde madde başı yapılması; diğer madde içlerindeki yazım tutarsızlığına işaret etmektedir.

dâr; **beğ düşmüş üzüm**: kızarmaya başlamış. **et beği**: pek ufak ur.

beğek: beğın lekesi gibi nişân, küçük beğ, tekîr alacası, şelet, latha – *bk.* **ak beğek**. tahtada yağ lekesi, meyvede hâl. **beğeklenmek**: pul pul leke peydâ etmek. kumâşlar rutûbetten, meyve kuraktan lekelenmek; yüz çillenmek. abraş getirmek.

beğekli: enmer, kaplan, post, alaca, hâl-dâr, noktalı, münakkat, a' rem.

beğenmek (بَغَمْتُ) *fm.*

Hoşa gelip hazz, istihsân, intihâb etmek; tahsîn, tasvîb, pesend, öğürtlemek, onamak. **adam beğenmemek**: nahvet, kimseyi tasdik etmemek; **kendini beğenme**: hod-pesendlik.

beğendirmek: kabûl, tasdik, tensîb, pesend ettirmek.

beğenilmek: müstahsen, musaddak, savâb olmak – tasvîb olunmak, makbûle geçmek, intihâb, tercih olmak; savâb-dîde, istisvâb.

hünkârbeğendi *is.* bir nev' sarı çiçektir.

balgam (بَلْغَم) *is.*

Madde-i muhâtiye – **balgam bırakmak**: bir işi bulandırmak, ihlâl, ekdâr, teşvîş etmek – **balgamî taş**: babakuru gibi süleymânîniñ bir nev' i ki âvânî yaparlar.

bem (بِم) *ed.*

Apaçık gibi bembeyâz. *bk.* **bambaşka**.

bingıldamak (بِنْغَلْدَمَق) *fl.*

Hafif oynamak, ditremek [titremek], *bk.* **zangıldamak**. Yeni doğmuş etfâlde **bingıldak**: baş kâsesiniñ düz yerinde yumuşak ve oynak yer, mefrak, kafa arası ki o kemiklerin oynak olan yerine imik ve tamga dërler. Bingıldayık dahı dërler, yâfûh. dürûz, yenbû' u'l-kıhf, revzene.

bu (بو) *sf.*

Hâzıra ve karîbe ve ma'rûfa işâret; şu gibi, o ta'bîriniñ zıddı – İsim olup bunlar, bunuñ, buña, bunu, bunları gibi tasrîf olunur; hâza. tenkîrinde **şu bu**: halk.

bura, burası, buram, burasına, buraları; **bu ara**: *bk. ara. buracık*: karîb yer – **şuracık buracık**: mahallden mahalle – **bu biri**: beriki.

buna yâ **bunca**: buyunca, buçuk mikdâr – **bunlarca**: emsâl-i inhâ.

bunucuk: şu hakîr şey – **burada**: hâ hünâ, bu arada. **şöyle böyle**: üslûbla, zamânla.

buncılayın [بونجیلاین بونجیلاین]: bu kadar, bu mikdâr.

böyle, böylece: böylelik ile, kezlik, *bk. bu ile*

but (بوت) *is.*

Fahz, ran – But eti ma'nâsına gelir; bir but et, but kebâbı, «kedi ne budu ne». **but kemiği**: fahz, uca yâ uyluk kemiği; başındaki elmacığa uma dênir; **kadınbudu**: but resminde kızartma, kıymadan ma'rûf taâm –

butluk: timur¹⁸⁴ [demir] zırhıñ buda mahsûs pâresi.

bodur: budu, sakı kısa olmakla boysuz olan.

butrak: pıtrak, burtmak *bk. bitmek*.

potur: *bk. pot*

bürtün (بورتون بورتون) *is.*

Sâbıkta top taşır barka, büyük cenk mavnası.

Bozbaba (بوزبابا) *is.*

Biga sancağında Limni'ye mülhak bir kazalık ada. **bozbakal**: bahâr kuşu, öter karatağuk [karatavuk].

¹⁸⁴ İlgili baskıda (s. 420) “timur [تیمور] *is.*” maddesinde sözcüğün *demür* [دمور] biçiminde okunduğu/söylendiği bilgisi verilmiş ve sözlüğün tamamında *timur* yazımı tercih edilmiştir.

boğa (بوغا) *is.*

Sığır aygırı; tosunuñ büyüğü, sesi boğulup boğursamışı. Enenmişi: öküz – Geyik, sığın, zürâfâ vesâire erkeği – Küçüğü: buzağı [buzağı]. **kara boğa**: manda aygırı. **boğa dikeni**: şevk-i beyzâ, bâd-âverd. **boğa yaprağı**: bezr-i kutuna *bk.* **karnıyarık**.

boğalamak: inek, yavrusunu doğurmak; bızlamak ma'nâsında.

bulut (بولوت) *is.*

Sehâb, zılle, ebr – Havada ağın çokluk duman, hava¹⁸⁵ bulanığı; bulut geçidi – Kar, yağmur bulutu. **bulutlu**: kapanıp kararmış, muzlîm, sümbülî hava, magmûm hava – dumanlı gibi, mütekedir – **bulutlu göz**: dumanlı, melûl.

bulutlanmak: hava kapanmak, kumâş lekelenmek, âyne [ayna] dumanlanmak; küdüret gelmek; göz, illet peydâ etmek.

boyar (بویار) *is.*

Sakâlîbe ve Tuna havâlisinde ağa, ağvât takımı – Gospodar gibi Ulah boyarı, Boğdan boyarı.

be, behey (به بهی) *ni.*

Be ey, bre, yâhû, eyyühe'n-nâs, *bk.* **a be**.

bahâ biçmek, bahâya çıkmak, bahâ kesilmek: avâm zebânzedi *bk.* **paha**.

bahâr (بهار) *is.*

Aslında yaza dênirdi; yaz, yay. **ilkbahâr**: çemen-zâr, pür-ezhâr ma'nâsınadır. **soñbahâr**: güz mevsimi. Arabîde tâbel ta'bir olunan dârûlar ki matbahda¹⁸⁶ [mutfakta] harc olur. **bahârlı**: bol bahâr katılmış mahsûsî me'kûlât – bahârlı semîd [simit], şeker, sucuk, bahârlı devâ. papatya

¹⁸⁵ İlgili baskının tamamında *hevâ* [هوا] biçiminde yazılan bu sözcük, anlam karmaşasına sebep olmamak için, bu çalışmada yalnızca *hava* biçiminde yazılacaktır.

¹⁸⁶ Arapça *matbah* sözcüğünün Türkçeleşme sürecindeki ara biçimlerinden biri, *mutvak*'tır (Kartallıoğlu, 2016a, s. 109) fakat ilgili baskıdaki (s. 1139) “matbah [مطبخ] *is.*” maddesinde, *mutvak* [موطواق] biçiminin “pek galat” olduğu belirtilmiştir.

- envâ'ndan ayn-ı bakar, her dem bahâr – **bahârât**: efâviye ibzâr, dârû, edviye.
- bayram** (بیرام) *is.* Aslı بايرام , îd – **şeker bayramı**: fitr; **kurbân bayramı**: adhâ, hacılar bayramı – bayram arefesi; **bayram értesi**: badü'l-îd – **cuma haccı**: îd-ı ekber. hacı bayramı, tehniye – sâir gün ve yortu: Yahud'un gül bayramı, kamış bayramı, pesah ve kurbân, çorap [چوراپ] bayramı, şeker bayramı, Bâbil'den avdet şenliği; **kara bayram**: ye's, mâtem. **kandil bayramı**: şenlik-i bînâ-yı Mescid-i Aksâ. **gül bayramı**: Nasara'nın gül panayırı, îd-ı 'ışa.
- Sûr, şehr-âyîn, donanma. **bayram étmek**: meserret, şenlik, mübâlağa-yı sürûr.
- Bilbao** (بيلباو) *is.* İspanya'da Baskonya vilâyetinin kürsüsü bir şehirdir.
- pahsa** (پاخسا) *is.* Sanduk [sandık] kerpici, kerpic dîvâr [duvar]; kumsuz, alafrangası: pîze.
- parime** (پاريمه) *is.* İtalyancadan; flukanın [filikanın] zevrak ipi, panya.
- pazar**: avâm zebânzedidir, sahîhi: *bk. bâzâr.*
- palaska** (پالاسقه) *is.* Plaska [پلاسقه]; Macarcadan; asker fişenliği [fişekliği], top hartucu vaz' olunan çanta. Süvârî palaskası.
- pay** (پای) *is.* Hisse, nasîb, behre, bahş, vâye, ülüş, sehm, rızk, kısmet; kıt'a, bölük, parça; fuşş, şetm, tekdîr – **beşte bir pay almak**: hums hisse almak, humstan hisse-mend, vâye-dâr olmak; **pay étmek**: ülüşmek, mukâseme ve ülüştürmek, tevzi', taksîm étmek.
- pay biçmek**: kıyâs, mukâyese étmek.

paylamak: pay vermek, mukâbele, şetm ve tekdîr etmek.

paylaşmak, paylaşılmak: üleşmek, iktisâm, mukâseme, igtirâm.

paylaştırmak: taksîm, tevzi' etmek, guremâ.

payas: *bk. bayas.*

pıhtı (پختی) is.

Parça parça koyulaşmış, puhte olmuş şey; pişmiş gibi yarı tozmuş [donmuş] parça, rûb; **kan pıhtısı:** karîs, 'alaka; **deniz pıhtısı:** deniz çantası, necmü'l-bahr.

pıhtılaşmak, pıhtılanmak: mün'akid, kan fâsid olmak, upuşmak, tahassür.

perde (پردہ) is.

Askı, örtü, havâle, hicâb, hicâz gibi şeyler; sürâdikat, kapı perdesi, pencere perdesi – Setr, ester, nikab, peçe, tahta perde, havâle. **burun perdesi:** ara bağı, vetîre – **göz perdesi:** gaflet, sâd, sebel, ak su. **saz perdesi:** tanbur [tambur], kemân gibi âlâtın kolunda olan bendler ki birer perde-i mûsikî nişânı. **mi'de perdesi:** kavsara ile karın arasında hicâb-ı hâcz. yemiş içinde olan zar, hırz. **yürek perdesi:** tamur, şeffâf nücs.

perdeli: mestûr, ma'sûm, muhaddere, gışâ içinde olan a'zâ; **gışâveli:** gözü perdeli, sâd, sebel, ma'lûl.

perdelenmek: tahaccüb, tahaccüz; **perde çekmek:** setr etmek; **perde kaldırmak:** ref'-i hicâb; **perde yırtılmak:** hayâsız olmak, hetk-i nâmûs.

perdeci: hacîb, kapı bekçisi, perde-dâr.

protesto (پروتستو) is.

İtalyancadan; muhâlefet, kânûniye redd, da'vâya kıyâm ma'nâsına.

prüz [پروز]: *bk. pürüz [پوروز].*

peri illeti (پری علتی) <i>is.</i>	Pericik a' sâb illetinden taşralık.
pelâs [palas] (پلاس) <i>is.</i>	Bayağı libâs, çaput, pelâs pandıras : yırtık pırtı.
penbe [pembe] (پنبه) <i>sf.</i>	Panbuk [pamuk] renginde, gül-gûn; toz penbesi : ayva gülü; daha koyucası: zîbâ – penbe yağak : gülizâr.
Pencşenbe Bâzârı (پنجشنبه بازاری) <i>is.</i>	Nâm-ı diğêr Yakupbey ¹⁸⁷ [يعقوب بك], Trabzon'da Ordu'ya – [mülhak kazâ ¹⁸⁸]
portakal (پورتقال) <i>is.</i>	Portekiz vilâyeti Portakal'dan gelmiş narenc ki yabânîsi turunc. Çin portakalı : nârengî, mandarin; kan portakalı : içi kırmızı; kavun portakalı : bitevi büyüğü, pâlengî.
poliçe (پوليچه) <i>is.</i>	İtalyancadan; havâle kâğıdı; biriniğ üzerine şerâitle çekilên havâle. poliçeci : iki mahall arasında gelip gider fâizci. Yüze yüz menfaat alan zâlim, mürâbahacı.
pumbul (پومبول) <i>sf.</i>	Körpe yavrunuğ mülâhhamı.
peygamber (پيغمبر) <i>is.</i>	Yalavaç, yalvaç, resûl, nebî, haber-res, mübelliğ, mürsel, sâveci – <i>bk.</i> peygamber arpası . peygamber ağacı : peleseng-i Hindî ya'nî Amerika belesâm. peygamber çiçeği : bey yüreği, bir nev'i dahı incü [inci] çiçeği. peygamber kuşu : [?] ¹⁸⁹ . peygamberlik [پيغمبرلك]: nübüvvet.
Tamzara (تامزره) <i>is.</i>	Karahisâr-ı Şarkî'ye mülhak bir kazâ.

¹⁸⁷ *Yakupbey Derbendi/Perşembe* (Sezen, 2006, s. 144).

¹⁸⁸ Eksik bırakılan tanım metni ikinci baskıda tamamlanmıştır (*bk.* **EK 3**).

¹⁸⁹ سرشور بوند

tahkîk meclisi (تحقيق مجلسى) *is.*

Cinâyet da'vâlarının tehiyyesine me'mûr hey'et-i resmiyye.

ter (تر) *es.*

Tertemiz, ter ter tepinmek, tir tir [تيرتير] tirildemek gibi mübâlağa. **ter ter** [ترتر] [tir tir?] **titremek**¹⁹⁰: soğuktan zangırdamak.

transport (ترانسپورت) *is.*

Fransızcadan; tab' için taştan taşta eczâlî kâğıtla naklolunan basma.

Türk (ترك) *is.*

Zamme ile; aslolan kadîm üç sülâlenin biri olup Şark Türkleri: Uygur, Halıç [Halaç], Karlıh [Karluk] gibi beş on ulustan ya'nî milletten ve Garb Türkleri: Oğuz, Kıpçak, Peçenek, Ağaç Eri, Koman [Kuman], Kaysak, Kırgız, Kanglu [Kaŋlu] gibi on beş kadar ulustan ibârettir. Târîh-i hicretten beş biş sene mukaddem Türkler, Hind ve Turan ve İnan ve Bâbil semtlerine müstevlî olmuş ve târîh-i hicretten biş üç yüz sene mukaddem İnan ve Bâbil ve Âsur ve Şam diyârlarına Oğuzlar dahı yirmi sekiz sene iktihâm etmiştir; târîhlerde Oğuz Hân zamânı dedikleri budur. Yunan onlara Üsküt ve Üskülüt ve ehl-i Fars ise Saŋ tesmiye ederler. Uygurlar hat ve kitâbette rüsûh bulmakla onların lisânı Şarkî Türkler beyninde münteşir ve her kavmin debîr ve vezîrleri Uygur'dan müntahab olup Tatar ve Moğol'uş Türkistan'a galebesinden sonra Çağatây Hân'ın memâlikinde muharrerât bütün Uygurca mütedâvil idi. Yedi yüz sâl-i hicride Çağatây lisânı ta'biri şüyu' bulmakla başlamış ve bu Şark Türkîsi Fârisiye takliden ketb ve imlâ kılınmış idi. Oğuzlardan Bağdat'a askerlik için gelên oymakların ardı sıra Kaysak ulusu dahı zuhûr edip bunlar dört yüz

¹⁹⁰ İlgili baskıdaki "bıngıldamak (*fl.*)" maddesinde *ditremek* [دتره مك] biçiminde yazılmıştır.

târîhlerinde İslâm'a dâhil olarak mümtâzlarına Selçukî ve umûmuna Türkmân dênmiştir. Sahrânişin olup şehristâna dâhil olmayanlara Türk ve Oğuz ism-i umûmîsi kalmakla ileride Türk; kaba, rüstâyî ve Oğuz; sâde, sâf-dil ma'nâsına sarfolunmuştur. Beş yüz târîhinde emr-i hükûmeti Selçuklar istilâ edip Oğuz lisânı yazılmaya başlayınca işbu Garbî Türkî, Arabîye taklîden ketebe ve imlâ kılındı ya'nî harekât-ı maksûresi ızmâr olunarak اولوب kelimesi الب تاراماق yazıldı. Hâlâ Şarkî Türkîde meselâ طراماق [taramak] yazılan kelime Garbî Türkîde طرامق yazılır.

Türk aşâirinin eşrefi Oğuz ulusu ve Oğuz'un hasîb ve nasîb sayılan kısmı Kayı ilidir/élidir. Bu Kayı tâifesi Türkistan'dan Horasan'a ve ondan Çingiz [Cengiz] vaktinde İran'a ve Ermenistan'a çekilip bir oymağı Urfa ve Erzincan taraflarını gezerek Sultân Alâe'd-dîn Selçukî'nin berâtıyla Bilecik ve Ankara arasında olan ovada Söğüt ve Karacaşehir civârında karâr buldu. Dört yüz on altı oba halk olup beyleri Osmân Gâzî düşmandan Bilecik, Lefke, Tomanic [Domaniç], Yârhisâr, Hirmencik, Atranus, Yeñişehir, Eskişehir kılâ'ını ve civârlarını zabt ile 688 târîhinde Sultânönjü sancağının yeri nasbolmuş iken Devlet-i Selçukiyye'nin yedi yüz târîhinde Ankara, Zile istiklâl buldu. Yirmi yedi sene hükûmetinde her şehre câmi', mahkeme, medrese, mekâtib-i 'adîde binâ ederek Anadolu Selçukîlerinin memâlikinde olan ulemâ ve üdebâ başına toplandı. İşte onun halkına Osmânlı dediler. Osmânlı'nın terbiye ve terakkî ile teşkil ettiği lisân Oğuz Türkîsinden ayrılıp lisân-ı Osmânî oldu. Zamânında lisâna hizmet

edenlerden Kırşehirî Muhlis Paşa-zâde Âşık Paşa ve oğlu Elvân Çelebî ve Şeyhî ve Âhmed Bîcân ve Süleymân Çelebî meşhûrdur.

Türkçe: lisân-ı Türkî şarkîsine ve garbîsine dendir; Çağatâyî ve Osmânî. **Türkçeyi unutturmak:** Türkçeyi gâib etmek [kaybetmek], şaşırmaq. **Türkçe bilmez:** söz anlamaz, acemî. **Türklük:** Türk vilâyeti – sâflık. **türkî [türkü]:** tarz-ı mahsûs lahndır – **türkî [türkü] çağırmaq:** mutlakâ tegannî etmek. **biriniñ türkîsini [türküsünü] çağırmaq:** gayretinde olmak.

Türkistân: Baykal Deñizi ve Ankara Çayı hizâsında Tataristan ve Sibir hudûdunda Hazar Deñizi ve İtil [İdil] Irmağı hizâsında Rusya hudûduna kadar biñ sâ'at imtidâdı sürer bir ülkedir. Piçan, Turfan, Kâşgâr'la Yarkent, Hoten, Aksu, Fergana, Soğd, Harezmi, Taşkent, Kırgız vilâyeti Deşt-i Kıpçak onun hittalarındandır.

teşennüc (تشنج) is.

Sürünceme ma'nâsına avâm zebânzedi; **teşennüc olmuş çiban:** azmış; teşennüc olmuş iş – teşennüş dahı dërler.

tikân [diken] (تكاك) is.

Kabak ve hıyar emsâliniñ sürdüğü uzun kollu diken [ديكك], *bk.* **dikmek.**

telve (تلوه) is.

Kahve tortusu – Tatsız, müsteskal adam; çöküp kalkmayan, bulaşık, sakîl, tiryâki. *bk.* **cavcav.** sâir şeylerde küsbe [küspe], posa, dendir.

teneke (تنكه) is.

İnce ma'den levha, teneke sac – Türkistan'da ince, yayvan meskûkât – altın [التون] teneke, gümüş teneke. **sarı teneke:** pirinc levha – tenekeden ma'mûl kaplar; su tenekesi, teneke

- oluk, teneke cezve – **ağız teneke kaplı**: ısıcağa [ısıcağa] mütehammil.
- tokat** (توقات) *is.* El içi gibi yer – Dere arası olan hayvan yatağı – El içile vurulan sille, tokadıñ darbesi; **tokat urmak**: tokatlamak.
- tül** (تول) *is.* Fransa’da Tül şehrinde icâd olmuş bir nev’ ince ve seyrek dülbend [tülbent] ki gözleri altı köşe olur.
- tike tike** (تيكه تيكه) *sf.* Lîme lîme gibi, dike dike, parça parça.
- timur [demir]** (تيمور) *is.* Zebânzedi demür; hadîd, âhen, ehren – **kara timur**: döğme [dövme]; **ak timur**: mesbûk, dökme, Türkîde çoyan – **erkek timur**: sert; **dişi timur**: yumuşak, enîs.
- Timur**: *ilmdir*; Timurtaş, Aksak Timur, Timurçin gibi – vasfında timur çubuk, sanduk, kafes. **tekrâr pişmiş timur [demir]**: pulad, çelik, tüfenk timuru, namlusu – saban timuru, kılıç timuru, namlu, envâ’ı çoktur: Şâm, taban, kara, Horasan, ters, maymun, kırknerdübân¹⁹¹ [kırkmerdiven]. **kötü timur ma’nâsına**: maşa timuru.
- timurbaş**: çiftlik tetimmâtı, gediği, âlâtı; **timurbaş tohumluk**: timurbaş hayvan – anûd ma’nâsına lugat olur **Timurbaş Karlos**: meşhûr İsveç kralı.
- timur çarık**: kavî, eskimez kap; **timurayak**: üşenmez; **timur leblebi**: yutulmaz şey; **kol timuru**: kapı tırkazı; ocak timuru, **gemi timuru**: lenger, çapa, encür, mirsat – büyük gemilerde dört yâ altı timur olur; **göz timuru**: başa yakın

¹⁹¹ İlgili baskıdaki “kırk (*is.*)” maddesinde *kırkmerdivân* [قرق مردیوان] biçiminde iç madde yapılmıştır.

olan, onun yanında **ocaklık timuru** ki geminin ortasında temele merbuttur, kezik kış tarafında bir yâ iki cankurtaran ocaklık timur bulunur – **Timurkazık**: kutb-ı şimâlî, cedy – **timur diken**: çoban kaldıran, kalkıdan, zufretü'l-acûz, semer, hasek – *bk.* **timur subı. delik timuru**: marangozların ağaç delme âleti. **timurcu**: haddâd, âhenger.

sâniye (ثانية) *is.*

Tarîk-i havâce¹⁹²-gânîde ikinci rütbe, *bk.* **mütemâyîz**. İkinci derecede ve sonra makâmında ondan [كدن] sâniyen dârler.

canelya (جانليا) *is.*

Yerli kanarya.

cübbe (جبه) *is.*

Tahsîs ile biniş altına giyilên dar libâs; kıyası: âbdestlik.

cerîde (جريدة) *is.*

Gazete, rûz-nâme ma'nâsınadır; Cerîde-i Havâdis. **cerîde kalemi**: nüfûs cedvellerinin mahalli.

ceste (جسته) *is.*

Kıst, taksît, kıt'a, pâre ma'nâsına; ceste ceste.

Çağatây [Çağatay] (چغتای) *ilm.*

Çingiz [Cengiz] Hân'ın üçüncü oğlu ve debîr-i mülkü olup Çingiz memâlikini dörde taksîmle Tataristân'ı ve Çin'i Ögeday Hân'a ve Kıpçak [Kıpçak] ili Rusya'yı Batu Hân'a, İran ve Irak'ı ve Ermen'i Hülâgû'ya vârdikde Türkistân'ı ve Horasan ve Harezmi Çağatây Hân'a vârmış ve oralarda söylenip yazılan lisâna Çağatâyî dânmıştır ki kadîm Uygur lisânından ya'nî Türkî-i Şarkî'den münşâ'ib olmuş ve altı yüz târihinden dokuz yüz târihine kadar Lutfi ve Ubeydullâh ve Nevâyî ve Hüseyin Baykara ve

¹⁹² Farsça *h'âce*'den alıntı *hoca* sözcüğü, Türkçeleşme sürecinde *hovace/havace* ara biçiminde söylenilmiştir (Kartallıoğlu, 2016a, s. 114-115). Bu sözcük, ilgili baskıdaki “gemi (*is.*)”, “meşk (*is.*)”, “mevlâ (*is.*)” maddelerinde de *havâce* [خواجه] biçiminde yazılmış; s. 555'te aynı biçimde [خواجه (*is.*)] madde başı yapılmıştır.

- Haydar Mirzâ ve Sultân Bâbü'r ve Saykal gibi meşâhîriñ telîfâtıyla ma'mûr olmuş ve imlâsı Fârisîye taklîden zabtolunmuştur.
- cık** (جق) *ed.*¹⁹³ Murakkakında cık, tahfifinde çağız/ceğiz; **çocukçuk**: zebânzedi çocuk, çocucağız; **bebecik**: bebeceğiz; **köycük**: köyceğiz – **deve**: devecik, bunucuk, şunucuk.
- cimcime** (جمجمه) *is.* Cimcime [جيمجمه]; bir nev' a'lâ, ufak karpuzdur.
- cinke** (جنكه) *is.* Ufak kığılıcım [kıvılcım] gibi âteş; büyüceği: mercân, köz.
- ciro** (جيرو) *is.* İtalyancadan; tüccâr beyninde havâle kağıdının ve poliçe vesâireniñ havâle sâhibi tarafından diğeri ismine çevrilmesi, diğere devrolunması. **cîz**: *bk. ciz.*
- çat** (چات) *es.* Darbe, sille sesine çat çat ahşâb sesine dendir; dakk-ı bâb, çat murakkakı çit; *bk. çatlamak.*
- çatadak**: sesle – **çat çat**: nâdiren şurada burada, çat çat.
- çatır çatır**: gürül gürül gibi bî-mecâbâ; muhaffefi çitir çitir.
- çatırdamak**: ferka'a; binâ, dişler, kemikler ses etmek; murakkakı çitirdamak – kurşun çitirdamak.
- çâşnî-gîr** (چاشنیگیر) *is.* Türkîde bökâvül, bâverci, taday [طادای] dendir; **cemâat-i çâşnî-gîrân**: bir bölük mümtâz asker olup dîvân günleri ziyâfet hizmetini dahı görürlerdi – **çâşnî-gîr usta**: harem-i hümâyûn gediklilerinden, hânsâlâr[?]¹⁹⁴.

¹⁹³ Küçültme edatı (*edat-ı tasgîr*) olarak etiketlenmiştir.

¹⁹⁴ خوانسالار

çay (چای) is.

Irmağın küçüğü, cûy – aslı çağlamak ma'nâsından olmak gerektir; Türkîde **çaymak**: havalanmak; ısırmak; çakmak ma'nâsınadır; çaylak, çaynak, çayır bu asıldandır. Büyüğüne ırmak, küçüğüne su dërler – **denizi geçip çayda boğulmak**: büyük engeli atlatıp küçüğünde saplanmak.

çay (چای) is.

Lugat-ı Çînîde tay ve ti; ma'rûf, muattar yapraktır; yeşil çay, siyâh toz çay, tob [top] barudu, kalb [kalp] çayı gibi envâ'ı pek çoktur – **adaçayı**: meryemiyye; behmen-i âhmer, diş otu, sâlebiyye, şugdiyye[?]¹⁹⁵.

çırçır (چرچر) is.

Durmayıp az ses çıkaran şey – İnce akan, şırıldayan su; ufak pınar. Ağzı durmaz, mızımız, cırcır. Hamurcuların¹⁹⁶ kısa, kalın oklagası [oklavası], merdâne; **çırçır gözlemesi**: katmer – İçinde panbuk kozası ayırladıkları seped [sepet]; tekerleği çalkar yâhûd çekirdek ayırladıkları cendere; alafrangası cen – Ufak ot çekirgesi, circirik.

çımkırmak (چمقمرق) fm.

Çımkırmak [چمقمرق]; hayvânât, husûsen tuyûr, sıvık terk etmek, pislemek; hılt, sileh.

çimmek (چممك) fl.

Türkîde çömmek; suya dalıp çıkmak, yıkanmak, çömelip batmak, dolanıp batmak, parmaklar ete batmak – *bk.* **çamur, çomur**.

çımranmak: suya girmeye hazırlanmak ki paçaları sığamak [sıvamak], teşmîr-i sâk, telebbüt – bir işe iyi girmek, ced ve cehd.

¹⁹⁵ شغدييه

¹⁹⁶ Arapça *hamîr* [خمير]’den alıntı olan bu sözcük, ilgili baskıdaki (*bk.* **EK 1**) “kuskus (*is.*)” ve “kete (*is.*)” maddelerinde de *hamur* biçiminde yazılmış; s. 552’de, yine “hamur [خمور] *is.*” biçiminde madde başı yapılmıştır.

çenber¹⁹⁷ [çember] (چنبر) *is.*

Çingâne [Çingene] (چنگانه) *sf.*

çör (چور) *is.*

çuka (چوقا) *is.*

çoluk (چولوق) *müt.*

çıġa (چيغا) *is.*

çimdik: kursa, şikenc – çimdik pidesi – **çimdik dikiş:** kükleme nev'i hırka dikişi.

çimdiklemek: çimdik basmak, gamz.

Tahsîs ile fiçılara ve koğalara [koyalara] vaz' olunan ağaç ve timur [demir] dâire – Bazı çenber gibi vaz' olunan şeye dênir. **boyun çenberi:** yemenî, ısbâbe eline dahı bağlanır, dil-dâde olur; **çenber yemenî:** tam murabba' bir deġirmi sebîbe – **çenber kayık:** bir nev' müdevver kıçlı odun kayığı – **boyun çenberi:** iki terkova¹⁹⁸ kemikleri – **feleġiñ çenberinden geçmek:** germ ve serd görmek.

çenberlemek: çenber geçirmek.

Yüzsüz, cerî, hayâsız. **çingâne ahtapodu:** lahm, nâ-bit, karha-i efrenciye – çingâne palamudu – **çingâne çergesi:** kalenderî çadır; **çingânelik:** hayâsızlık, cür'et, yüzsüzlük.

Çingâne çalar Kürd oynar.

Çörçöp, ince çöp ve çalı – **çörden çöpten binâ:** za'îf [zayıf] kerâsteli¹⁹⁹; **çörlük çöplük:** mezbele. *bk. çördük otu.*

Mersine aңdırır kapkara bir büyücek balık.

çoluk çocuk: etfâl ve sığâr.

Nehirlerde yakamoz ile yüzer ve hışırdı [hışırtı] éder bir balık; lugat-i Türkî beyânına göre bir rivâyette kara mersin.

¹⁹⁷ Farsçadan alıntı olan bu sözcük, her iki baskıda, özgün biçimi korunarak yazılmıştır.

¹⁹⁸ clavicle: köprücük kemiġi, terkova (Unat vd., 2004, s. 468).

¹⁹⁹ Farsçadan alıntı olan *kereste* sözcüġü, her iki baskıda, özgün biçimi [*kerâste*] korunarak yazılmıştır.

çinko (چينقو) *is.*

İtalyancadan bir bed ta'bîrdir, tutya. Tutya ma'nedeniniñ terkîbâtına dahı *bk.* **tutya** dèrler.

hani (حانى) *is.*

Kızmış ve koyu al ma'nâsına beyâzlı bir kızıl deryâ balığı; üç kıyye gelir.

hürmetsizlik (حرمتمسزلك) *is.*

Hürmete şâyân olmamış, züll, diğesine hürmette kusûr eden – **hürmetli**: lâyıık-ı hürmet, muhterem, ercümend, muazzez, sâhib-i kadr – bol, vâfir, firâvân.

harûn (حرون) *sf.*

Türkîde yorgun, argın, durmuş ma'nâsına hârînden mâadâ harûn dahı gelir; harrân ma'nâsına.

harûnluk: harrân.

Hazro nâm-ı diğerc Tercîl (حزرو نام ديگر ترجيل) *is.*

Diyâr-ı Bekr'de [Diyarbakır'da] Silvan maa Hani'ye tâbi' bir kazâdır.

hükm ta'yîn etmek (حكم تعيين ايتمك) *fm.*

Bir mes'elede îcâb-ı kânûnu beyân etmek. **hükmêtmek**: fasl ve hasm, emr ve fermân buyurmak, kesip yargulamak. **hükm geçirmek**: muta' olmak. **hükmü geçmek**: battâl olmak. **hükm-dâr**: hükûmet-i örfiyye sâhibi, tâc-dâr, sürûr ve imâm; **hükûmet**: hey'et-i idâre.

hammâl [hamal] (حمال) *is.*

Yük kaldıran, esnâf, sırtında eşyâ naklèden; at hammâlı, sırık hammâlı, *bk.* **hammâl arkalacı**. *bk.* **semeri**.

hammâllık: kabalık, dürüştlük. **hammâllık etmek**: ziyâde zahmet çekmek.

hayvân (حيوان) *is.*

Zevî'l-rûh ki dört büyük şu'be olur; zevî'l-fikkârî: *bk.* **bel kemikli**. zevî'l-mefâsıl: boğmaklı, nâime: kemiksiz, şevkiyye: dallı budaklı. Zevî'l-fikkârî şu'besinde olan hayvânât dahı beş gürûhtur; kıllı hayvânât ki emcikli olur;

zevî'l-sedâyâ: tüylü hayvânât, tuyûr; çıplak ve sürtünür hayvânât, zâhife, nuhâ'ie, musannah[?]²⁰⁰ olanlar kurbağa gibi pullu hayvânât, *bk. esmâk*.

hayvân: insânın gayrı, canavar [جانور], behîme ta'bîrleri gibi hayvân, hayvânca, anasını bilir – âhmak, bî-haber; bazen binek, mutîa, bâr-gîr [beygir] ma'nâsına gelir – **hayvânât-ı mâşîye:** davar, çarpa – 'avhec: boynu uzunlar; deve, zürâfâ, cîrân – nâtîh: boynuzlu, toşçu; sâmmе: zehirliler, hezkel, heskel, sessiz hayvânlar. **hayvân bakışlı:** böğ, nazra-i evvelâsı gibi sâniye dahı hamka.

hanım çiçeği (خانم چیچی) *is.*

Ebegümeçine benzer iri çiçekli bir nebâtır.

ham (خام) *ed.*

Hamhalat.

hâne (خانه) *is.*

Evlik, göz, kısım ve mahall-i mahsûs ve cedvel sûtûnları, rakam hâneleri, satranç hânesi, peşrev semâî hânesi. **kâr-hâne:** iş yeri – Devlete mensûb te'sîsât ve umûma müteallik bazı ebniye isimleri vesâire terkîbinde müsta'meldir.

Âbdest-hâne, edeb-hâne, arslan-hâne, eczâ-hâne, erre-hâne, at-hâne, ıslâh-hâne, iplik-hâne, bâbil-hâne, bârût-hâne, basma-hâne, balık-hâne, ber-hâne, bende-hâne, buz-hâne, boza-hâne, boya-hâne, bira-hâne, paça-hâne, patrik-hâne, posta-hâne, pulad-hâne, peyk-hâne, tav-hâne, ticâret-hâne, terzi-hâne, ta'lîm-hâne, takvim-hâne, telgraf-hâne, damga-hâne, tenbel-hâne, tüfenk-hâne, tîmâr-hâne, timur [demir]-hâne, ceb-hâne, cebre-hâne, cebe-hâne, çamaşur-hâne, çifte-hâne, çile-hâne, çenber-hâne, hazâr-hâne, helvâ-

hâne, hâhâm-hâne, hasta-hâne, haffâf-hâne, halvet-hâne, humbara-hâne, debbâğ-hâne, ders-hâne, defter-hâne, devlet-hâne, döküm-hâne, dikim-hâne, dinek-hâne, divân-hâne, rasad-hâne, rişte-hâne, Rûm-hâne, sebze-hâne, sebîl-hâne, sarrâc-hâne, süfre-hâne, sefâret-hâne, selhâ-hâne, semâ'-hâne, simkeş-hâne, şâb-hâne, şarâb-hâne, şerbet-hâne, şişe-hâne, sabun-hâne, saşsun-hâne, darb-hâne, tab-hâne, top-hâne, tuğla-hâne, 'abâ-hâne, gaz-hâne, gasil-hâne, fetvâ-hâne, fes-hâne, fişenk-hâne, fakîr-hâne, kadrî-hâne, kar[قار]-hâne, kayık-hâne, kırâat-hâne, karâvel-hâne, karantina-hâne, kasâb-hâne, kıl-hâne, kalender-hâne, kalavra-hâne, kılıç-hâne, kumar-hâne, kor-hâne, kurşun-hâne, kuş-hâne, **kumbara-hâne**: humpara. konsolos-hâne, kahve-hâne, kağıd-hâne, kitâb-hâne, kerpiç-hâne, kirec-hâne, kiremit [کرمیت]-hâne, kiriş-hâne, gül-hâne, gümüş-hâne, küb-hâne, marangoz-hâne, misâfir [مسافر]-hâne, mesken-hâne, menzil-hâne, muvakkît-hâne, mevlevî-hâne, mum-hâne, mehter-hâne, mühennem-hâne, mey-hâne, numûne-hâne, nevbet-hâne, varil-hâne, yazı-hâne, yağ-hâne, Yahûd-hâne, yemek-hâne – bazı menkûlât ismine dahı girer: ceb-hâne, helvâ-hâne, şiş-hâne, kuş-hâne, yazı-hâne, bağ-hâne.

Horasan (خراسان) *is.*

Horasan ve Mehrud, Bağdad'da bir kazâdır.

hergele (خرگله) *is.*

Yılkı sürü; alıştırılmamış, öğür olmamış; Anadolu'da eğrek ta'bîr ederler; esâfil ve hazele galabalığı [غلبه لقی] [kalabalığı].

Hüsrev Paşa (خسرو پاشا) *is.*

Hân Barçınlı dedikleri kasaba.

halvet (خلوت) *is.*

İçten, iç oda, gurfe, halvet-hâne, hamâm halveti – **oda halvete dönmek**: hamâm gibi ısınmak – **halvet olmak**: koruk olmak, bir mahall-i havâsa hasr ile avâm-memnû' olmak; **halvet etmek**: bir mahalli halktan tahliye, yasağ [yasak] etmek ve mahremâne mükâleme etmek; *bk.* **koruk**.

hımhım (خمخم) *sf.*

Meksûrdur; burundan söyler sesi çirkin adam; hımhım ile burunsuz meseline delîldir; **hımhımlamak**: hımhım etmek.

hayâl (خیال) *is.*

Hayâl-i zıll, hayâzıl; perde kurup gösterdikleri resim, gölge; avâm zebânzedi hayâzıl. hayâl, **fener** [فَنَر]: *bk.* **fenâr** [فَنَار].

hayâl meyâl: pek ır, pek uzak, hayâlât gibi görünen. hayâl oynatmak.

Dânişmendli (دانشمندلو) *is.*

Karahisâr'da Sandıklı'ya mülhak kazâ.

dahı (دخی) *ed.*

Aslı takı, kezâ, hem, ve ma'nâsınadır – Tekrâr, mükerrer, hâlâ, henüz ma'nâsında daha dênir; ifâdeden dahı ma'lûm olur. **ve dahı**: ma'lûm ola ki, daha var, daha neler, bir daha gibi.

dört (درت) *is.*

Dört [دورَت], Türkîde dört; erbaa, çehâr – dört kitâb, dört mezheb.

dörder: rubâ'; **dördüncü**: râbi'a – **dördüzlü**: rubâ'î; **dörtleme**: dörder dörder olan, terbi', dört na'l – **dört ayak olmak**: çehâr-pâ yürümek; **dört ayaklı**: hayvanât-ı mâşî – **dört köşe**: merbî'; dört yol ağzı; **dört el ile yapışmak**: sıkı sarılmak; **dört başı ma'mûr adam**: her cehdle muktedir, mükemmel – *bk.* **dört divan** – **dört taraftan**: her cânîbden – **dört yanına bakınmak**: şaşırarak.

deskere [teskere] (دسکره) *is.*

Teckere, pek galatı: tezkere – el ile götürülen serîr – alafrangası: *bk. sedye.*

Değirmenlik (دڭرمنلك) *is.*

Kıbrıs'ta Değirmenlik maa Dağ ve Omorfo ve Lefke kazâsı.

deli (دلى دلو) *sf.*

Mecnûn, divâne, meczûb, şûrîde – Türkîde til ve tilbe, dellenmek yâhûd delemek/dilemek ma'nâsından gelir. Azgın, azman, tecen, bernâ, mübtelâ – deli alacası. deli saçması. deli ırmak – **ne oldum delisi**: mecnûn-ı müftehir – **deli duman**: âşüfte; **deli dolu**: sallapati, râbıtasız, reviyetsiz; **delikanlı**: kızân – **delikanlılık**: gençlik, âteş-i civânî – **deli olmak**: ibtilâ; **delirmek**: tecennün, ihtilâl-i şuûr, sevdâ getirmek, kızmak, azmak, akıl bozmak, çıldırmak – **delirtmek**: tahbîl.

deli, delice: her şeyin muzırını, azgını, yabânîsi, terbiyesiz; Deliorman, fidan delicesi, deli bal; **delice doğan**: muymul; delice mantar. **deli askeri**: *bk. delil.*

delice: buğday içinde olan kasal, züvan – çavdar tohumu illeti, argu, külçer, yarakan, jenge, arkan, *bk. saş.*

delişmen: deli gibi – şedîdi: zırdeli – **delilik**: cünûn, cinnet.

dublin (دوبلين) *is.*

Eski, büyük İspanyol altını.

dülengeç [dölengeç] (دولنكج) *is.*

Divlengeç, toygar ve kuyruksalan cinsi birer nev' kuş; bir rivâyette küçük çaylak.

dil (دىل) *is.*

Türkîde til; ağızda olan lisân, zebân; dillerde olan elsine, lehce. Mutlakâ yassı, uzun şey ve denize çıkmış kara – kabası: burun. Süveys, Gördös dili; zemm, gıybet ma'nâsına **dile**

gelmek, dillere düşmek – bazı şeylerin içinde olan yassı yâhûd sifri [sivri] parça; terâzû [terazi], düdük, kantar, makara dili; **dil balığı**: pisi nev'inden. **dil ucunda**: hâzır, söylenecek; **dil altı illet**: dil altı damarları haf; dil peyniri, sığır dili, Edirne dili. **öküz dili**: sığırlı yaprak. **kuşdili**: dişbudak tohumu ve nev'i. **kuş dili**: etfalin ca'lî lisânı; **kayış dili**: hazelenin lisân-ı mahsûsu. dil burmak, dil çıkarmak; **dil uzatmak**: itâle, zebân-derâzlık etmek; **dilini kesmek**: ihtiyâr-ı sükût – **küçük dil**: lehat, lühat. **dilcik**: dilâk, bızr, harûsek/hurûsek.

dilsiz: ebkem, lâl, bî-zebân, ma'sûm, mazlûm; **ağız dili yok**: sükûtî, sâkit ve halîm – **dilli düdük**: carcar, giveze.

dilmaç: tercümân, lisân ehli.

dilmek: uzun uzun yarmak, yassı kesmek, şerha şerha etmek; **dilleşmek**: söyleşmek, musâhabet, ecnebî diliyle konuşmak.

dillenmek: dile gelmek; dil açılıp çok söyler, şakrak olmak; edebsizlik. **dillerde gezmek**: medhûl olmak.

dîvâr [duvar] (ديوار) is.

Kadîm-i Türkîde tavr [تاور] dërler; Fârisîde müsta'meldir; cedâr, hayt – **kal'a [kale] dîvârı**: sûr; **der û dîvâr**: her taraf, kuru dîvâr – **dîvârcı**: bennâ.

zevk (ذوق) is.

Eğlence, safâ ma'nâsınadır; **zevki dert üstüne**: kemâl-i safâ ve telezzüz; **zevke bakmak**: lâkayd olmak; **zevke gitmek**: hoşça gelmek; bâ'is-i hubûr ve sürûr olmak.

reçel (رچل) <i>is.</i>	zevklenmek: zebânzedi zefklenmek yanlışır; zevke almak: mizâh etmek, istihzâ – zevkenici: müstehzî, müteheccî.
renkli (رنكلو) <i>is.</i>	Rîsâl, rîçâl; meyve, sebze ile pişen koyu tatlı. Mülevven, elvân, rengâmiz, karakalem olmayan. Renkten renge girmek; renği yok adam: mürâî, mütelevvin, tebdîl-i hâl, tahavvül – renk renk olmak: kızarıp morarmak – renksiz: soluk, şahb.
roka (روقه) <i>is.</i>	Rumcadan; salıbiyye envâ'ından bir dürlü salata.
rimpapa (ريم پاپا) <i>is.</i>	Roma şehrinde olan papa; Katoliklerin rûhânî reîsi ve Roma ipiskoposu ²⁰¹ [piskoposu].
zerrînkadeh (زرين قدح) <i>is.</i>	Zerrîn envâ'ından çiçek.
zemîn (زمين) <i>is.</i>	Bez ve kumâş gibide üzerine dal gelên satıh – marangozların <i>bk.</i> zemîn desteresi ²⁰² . el zemîni: delik açacak âlet, elçek.
zevzek (زوزك) <i>is.</i>	Temkînsiz, hiffet mizâcı olan; kevden. zevzeklenmek: taşmak, çıkışmak gibi edebsiz tavır ve mu'âmelesi kullanmak.
sâ'at (ساعت) <i>is.</i>	Arabîde zamân, ân ma'nâsınadır; altmış dakîka ve üç biş altı yüz sâniye taksîm olunan müddet ki yirmi dördü geceli gündüzlü bir gün olur – Sâ'atleri bildiren âlet; koyun sâ'ati, çekmece sâ'ati, asma sâ'at, tam sâ'at, kule sâ'ati, çalar sâ'at, gemi sâ'ati; ileri gider, geri kalır sâ'at; meşeli sâ'at, dolaplı sâ'at; altın, gümüş, hilâlî sâ'at, münebbihli sâ'at, kum sâ'ati, pingân, dîvâr

²⁰¹ İlgili baskıda (s. 360) “piskopos [پيسقوپوس] *is.*” biçiminde madde başı yapılmış; ek bilgi olarak *ipiskopos* [پيسقوپوس] biçimi verilmiştir.

²⁰² Farsça *dest+erre*'den alıntı *testere* sözcüğünün Türkçeleşme sürecindeki tek ara biçimi, *destere*'dir (Kartallıoğlu, 2016a, s. 120). Bu sözcük, ilgili baskıda (s. 571) yine “destere [دستره] *is.*” biçiminde madde başı yapılmıştır.

sâ'ati, **güneş sâ'ati**: basîte – sâ'at tahtası, akrebi, yelkovanı [يلقوانى]. **sâ'at başı**: mecliste sükût vukû'u – **sâ'at on birde**: âhir zamân, zevâl, âhir-i ömr; **evvel sâ'atte**: ânîde – **sâ'at urmak**: kaç sâ'at geçtiği çalınmak; **sâ'at tutmak**: elde sâ'atle vakit hesâb etmek; sâ'at durmak, sâ'at kurmak, gurûbî sâ'at, ezânî sâ'at.

bir sâ'at zarfında piyâdeniñ kat' ettiği mesâfe: ba'd, fersah, beher sâ'at mesâfede bir mil nişân dikildiği için ağaç dendir ki Türkistan ağacı: beş mil, **Anadolu sâ'ati**: dört mil, **deniz sâ'ati**: üç mil ve her mil, biñ hatve-i hendesiyye olur; hatve-i a'sârî ki zirâ'-ı a'sârile bir sâ'at beş biñ hatve olur. **sâ'atçi**: sâ'at ta'mîr eden.

sâyî (سايى) *is.*

Sâ'î, piyâde, ulak – sâyî haberi.

sittin sene (ستين سنه) *ni.*

Kırk yıl ta'bîri gibi; ebeden, aslâ ma'nâsına.

serhoş [sarhoş] (سرخوش) *is.*

Mest, sekrân, ser-germ, başı dumanlı, gökkandil, esrik, ösrük, bekrî, ayyâş, bâde-keş, mest, müdâm; **serhoşluk**: bed-mestlik.

Serik (سريك) *is.*

Teke'de Kızılkaya'ya mülhak bir kazâ.

sel (سل) *is.*

Seyl, 'arim – **sel suyu**: yerli olmayan dere, devâmsız şey – **sel öñünden kütük kapmak**: cer, tama'.

Silifke (سلفكه) *is.*

İçel kürsüsü kazâ merkezi bir iskele.

semender (سمندر) *is.*

Keler cinslerinden bir kumluk hayvânıdır; **kaypak semender**: suda olur; gâyet soğuk, bed hayvân olduğundan kudemâdan beri âteşe girse söğündürür [سوگندور] diye tezyîf etmiş; halk, âteşte gezer diye anlamıştır.

sinior (سنيور) *is.*

İtalyancadan; ağa ma'nâsına ecânibe dendir.

sevmek (سومك) *fm.*

Aslı sevmek [سيومك], hubb, vedd, muhabbet, meveddet etmek; 'adâvet zıddı; dostluk; buğz zıddı; muhâdenet, el ile okşamak, taltif etmek, temelluk. Hazzetmek, makbûl tutmak, teneffür zıddı; ta'aşşuk etmek, barışmak, muhâdenet, meftûn, mübtelâ, müştâk olmak.

sevdirmek: hoş görünmek, tabasbus. **sevişmek**: hoş geçinmek; **sevilmek**: mahbûb, câzib olmak.

sevinmek: mesrûr, memnûn, mahbûr, mübtehic, mahzûz, şâdân, şâd-mân, ferah-nâk, şâd-kâm, ferhân olmak, irtiyâh, hubûr, sürûr, ferah, beşâset etmek. **sevindirmek**: tesrîr, ibhâc, karîrü'l-'ayn etmek; **sevgi**: hubb, muhabbet, vedâd. **ana baba sevgisi**: hubb-ı vâlideyn; **ana sevgisi**: şefkat-i mâderî – 'aşk, alâka, ibtilâ, iştiyâk. **sevgili**: mahbûb, habîb, mevdûd, halîl, hall, dost, yâr, kıymetli, sevicî, muhibb, vâmık, vudûd, varîd, 'âşık, yanık.

sevim: muhabbet, cemâl, câzibe, ân, sevimli, mahbûb, behîc, câzibeli; **sevinç**: inbisât, sürûr, tarab, ferec, ferah, neşât, şâdi; **sevinçten yere basmamak**: ihtizâz. **sevinici**: müjde, muştalık, beşâret.

söz (سوز) *is.*

Kelâm kelime, lafz – Lakırdı ma'nâsına **söz etmek**: söylenmek, makâle, nizâ, bahs, rey, kavî, akvâl, dedikodu, ekâvîl, erâcîf, güft-gû, sühan, ahd, va'd, taahhüd, nutk, mantık.

tatlı, mülâyim söz: temelluk, iltifât, kavî-i ma'kul; **acı söz**: şetm. **açık, düzgün söz**: beyân, bedi'ül-beyân; büyük söz, **söz eri**: erbaşı. **söz başı**: bâb ibtidâsı, matlab. **sözünün eri**: îfâ-yi ahd ü va'd eden, kerîm. **söz ehli**: sühan-ver; söz birliği; **söz etmek**: bahâne-cû; söz açmak; söz

almak; **söz anlamak**: kabûl etmek, ilzâm, iknâ' olmak; söz atmak; **söz bilmek**: zekâ. **sözünü bilmek**: ferâset, edeb; **söz düşmek**: nevbet-i kelâm, siyâk u sibâk; sözden dönmek; **söz diğlemek**: mütenassih olmak; söz geçmek; söz vermek. **sâz û söz**: nevâ ve tarab. **yalan yanlış söz**: katr.

sözleşmek: mukâvele, muâraza; **sözcü**: mu' teriz, mütearrız. **sözde**: gûyâ, kâne.

sünger (سونگر) *is.*

Yunanîden; isfenk, isfenc, isfenkâr-ı şevkiyyeden bir cins hayvân meskeni – İnce çoka süngeri – **sünger taşı**: ponza, kösele taşı; **yara süngeri**: lahm-ı zâid, küm'e-i telahhum, küm'evî cism-i isfencî; meme süngeri; **sünger gibi**: menfûh.

Sîrderyâ [Siriderya] (سير دريا) *is.*

Türkistan'da Kâşgar dağlarından çıkıp Hokand, Andican, Hucend, Tirmiz şehirlerinden geçerek [Aral²⁰³] Deñizine akan bir büyük ırmak, Seyhun.

silindir (سيلندر) *is.*

Üstüvâne [اسطوانه]; vapor [vapur] makinesi üstüvânesi; Fârisî üstüvâne [استوانه], sûtûn.

şâl (شال) *is.*

Hindistan'a mahsûs olan yün kumâşa tahsîs olunmuş ise de Kadîm-i Türkîde mutlakâ yün kumâş, peşmîne, sof, şayak. Tosya şâlî, Trablus şâlî.

şâlî: incerek şâl ki Ankara'nın meşhûrdur. **şâlâkî**: yün taklîdî, murdâr kumâş; kalıncasına Çerkesiyye, buhûrlu.

şıpşıp (شپشپ) *is.*

Şıpşıp [شپشپ]; filâra benzer, daha nârîn ayakkabı.

²⁰³ Eksik bırakılan tanım metni ikinci baskıda tamamlanmıştır (*bk. EK 3*).

şirket (شركت) *is.*

Şerik ve ortak beyninde akd olmuş hey'et; buña 'ukalâ, kompanya ta'bir eder. *bk.* **ortaklık.** şirket-i muzâriyye, şirket-i muhâtara, şirket-i müfâvaza, şirket-i 'âdiyye; **tesmiyesiz şirket:** anonim; **şirket-i 'âdiyye:** câmi'a – **sipariş şirketi:** komandit.

Şugr (شغر) *is.*

Haleb'de Cisir-i Şugr maa Ordu ve Cebel-i Akra' ve Madik ve Dergûş kazâsının merkezi.

şen (شن) *sf.*

Aydın ya'nî imâr, ma'mûr, müreffeh, rûşen, vecîh, behic; **şenlik:** ma'mûriyyet, ma'mûre, galebelik [غلبه لك] [kalabalık]. **şenliksiz:** ıssız, gayr-i meskûn, hâviye – âteş-bâzî, donanma, meserret, şehr-âyîn, şâdî, şâd-mânî, top ve fişek endahtı, îkad-ı kanâdîl.

şenlendirmek: imâr, âbâd etmek; şa'saa, hüsn vèrmek, tefrîh.

şendere (شندره) *is.*

Tekir balığı nev'inden, büyücek hayvan.

şeytân (شيطان) *is.*

Hîle-kâr; fitne şeytânın art [ارت] bacağı; **şeytân arabası:** dikenlerin tohumunu taşıyan tüylü, hafif şey. **şeytânın ard** [ارد] **ayağı:** müfsid – **şeytân akıntısı:** döne döne akan girdâblı su. **şeytân bezi:** taklîd çit; **şeytân boku:** hiltî; **şeytân tüyü:** câzibe; **içi şeytân çarşusu** [çarşısı]: nifâklı, iblîs-i anûd, mârid; **Şeytân Çarşusu:** Oyuncakçılar.

şeytân kuşu: yarasanın pek büyük nev'i – **şeytânları ayaklanmak:** yaramazlık etmek. **değirmân**²⁰⁴ **şeytân:** oluk içinde buğdayı yukarı alan bir nev' tulumba.

²⁰⁴ İlgili baskıda genellikle *değirmen* [دگرمين] biçiminde yazılmıştır.

şîb [şip] (شيب) *is.*

Bir nev' pek bayağı telli bürünce, şîb kaftan.

şîve (شيوه) *is.*

Tarz, tavır ma'nâsına; şîvesi bed yazı.

şîvelendirmek: bir tarz-ı mahsûsa komak; şenlendirmek.

sağır (صاغر) *is.*

Esamm, ker, ses vèrmez; içi görünmez, dolu şey; hissi az olan şey; sağır oda, sağır pencere; **sağır tencere:** kalın ve ısınmaz olanı; **sağır cam, sağır kapı:** sesi duyulmaz; **sağır nûn:** η^{205} – **sağır yılan:** erkam – dilsiz sağır; **hem sağır hem sığır:** söz anlamaz, ahmak, sangı adam – Türkîde sağır, yağır gibi; sağlam olmayan, sakat.

sağırlık: samem, samlah[?] ²⁰⁶, tarş/taraş[?] ²⁰⁷.

sal (صال) *is.*

Su üzerine saldıkları bağlanmış döşekli kerâste [kereste], remes; ufağı pot, *bk.* bir nev'î **kelek**. **kerâste salı:** iri kerâste demeti, yayıñ ortasında gèñiş yeri.

salcı, salcı köpeği: *bk.* kalafatçı.

sallı: sal gibi yayvan, eñli, oynayıp esner şey – sallı binâ; **salaş:** muvakkat dükkân, **bostan salaşı:** sergi.

salmak: sal gibi yapmak; yatak bast etmek; bırakmak, mutlakâ komak, atmak; binâ te'sîs etmek; gemiyi engine sürmek; bezi suya, ekmeği fırına sokmak; kolu biriniñ boynuna almak – koyulmak ma'nâsına canavar tasallut, ta'rîz savlet etmek; **sür salmak:** hamle sunmak, savlet; **salar, salgın:** köpek atlamak, koyuvèrmek, irsâl etmek; **saçlarını salmak:** insidâd-ı âdem ve

205

ك

206 صمخ

207 طرش

haber irsâl, tesyîr etmek; düşmana ılgar salmak, akın salmak; ağaç dal, budak temdîd etmek; kuşu ava atmak, işi soğraya bırakmak, te'hîr, müsâmaha.

saldırmak: fı'l-i lâzım ma'nâsına koyulmak, ileri salıp varmak; ıztırâb [ızdırap], şitâb, tehâfüt etmek, savlet, iktihâm.

salınmak: her yana mütemâyil olmak, ihtizâz, tebahtur, reftâr, hıram etmek, salınıp bulanmak.

sallamak: tahrîk, tehzîz, cünbân; **el sallamak:** da'vet; **beşik sallamak:** emek vermek; **kuyruk sallamak:** tabasbus.

sallanmak: temâyül-i hareket, hırâm etmek, mütezelzil olmak, harâb-ı müşrif olmak; salıncakta kolan urmak, irtihâc – **sallanma:** zelzele, ser-hoşluktan, bî-hoşluktan terennüh, za'f.

sallandırmak: asakomak.

sallapati: mülâhazasız. **salpa:** sölpük, rahv.

sallasırt etmek: yüklenmek.

salacak: ten-şû, teneşîr.

salgın: salar ve salmış ma'nâsına; **salgın köpek:** 'akur. salgın hastalık; **salyâne:** tevzi' olunmuş vèrgi, salyân. Türkîde **salg** ve **salgın** dèrler, salyâne makâmında.

salkım: hûşe, unkûd yâhûd çok hûşeden yapılmış askı, hevenk; büyük salkımda olan çitmikler – **salkım:** lîme lîme âvîz olan şeyler; karışık saç; pejmürde: **salkım saçak**. **salkım âteş:** dahme; **salkım topu:** mitralyöz; salkım söğüt; salkım küpe.

salma hayvan: başıboş gezen²⁰⁸; **salma ip:** kemend, tınâb; **salma kara kullukçu:** sâbıkta kol gezen zâbıta ki seyyâr posta, asker ve tuttıklarını muvakkaten kapattıkları mahbes; salma tomruğu – **salma su:** burmasız akar çeşme gibi cârî olan.

salkı: sarkık, sölpük, porsuk, çolpa, salpa – noksân, özr [özür], mahzûr; bir yanı salkı adam; **salkı bulut:** yağmursuz olmayan. **salkımak:** etler gévşeyip sarmak.

salıncak: ürcûha; **kolan salıncığı:** ecel beşiği; **dîvâr salıncığı:** kâze.

salıntı: telâtum, talas, temâyül; **salıntılı binâ:** metîn olmayan; **salınmış:** hareket, refât, temâyül, hırâm.

salyâr: akan yarık; salyangoz; *bk. yar.*

salıvêrmek: bırakmak, ruhsat, tahliye-i sebîl, ersel, ıtlâk, rehâ etmek, münsedil, muntalik etmek, irhâ – terk, rafz olmak. sakal koyuvêrmek – zabtedememek, kaçırmak – **etekleri salıvêrmek:** indirmek; kahkahaları, kuşu salıvêrmek; **kapıp salıvêrmek:** teseyyüb, rehâvet etmek.

sayrı (صایرو) sf.

Türkîde sayru [سایرو] savmak, geçip te'sîr etmek demek, *bk. savmak* – Hasta, marîz, üzgün, hasta, rencûr, nekâhette olan, nakâ, nukahe – Yanaz, hasta «Soğuktur sözün hemçü bâd-ı seher verir sayrıya sağa haylî keder».

sayrılık: maraz, dâ'.

²⁰⁸ Ortaç eki -An'ın ön ünlülü biçimi (-en)'nin LO'nun iki baskısında genellikle *elif + nun* [ن] ile yazıldığı bilinmektedir (*bk. 2.2.2.5*). Aslında *gezên* [كُرَان] biçiminde yazılması beklenen bu sözcüğün, *elifsiz* [كُرَن] yazılmış olması, bahsi geçen ekin yazımında zaman zaman tutarsızlığın görüldüğüne işaret etmektedir.

saymak: ta'dâd, hesâb, ihsâ etmek; 'add, farz, mülâhaza ihtibâr, i'tibâr etmek; tahmîn; hikâye naklêtmek; riâyet, hatır; **çok saymak:** teemmül, ihtiyât, ihtiraz; **sövüp saymak:** şetm, galîzeyi sıra ile sayıp dökmek; **hiçe saymak:** saymamak, mühimsememek, mürâ'ât etmemek, tahfif, tahkîr etmek.

sayışmak: mahsûs etmek, takâs, mukâbele.

sayılmak: muhterem, mu'tebir, mesmu' olmak.

sayı: 'aded, ta'dâd, şümâr, mikdâr; Türkîde sağış, rakam; koyun ta'dâdı: 'aded-i ağnâm.

saya, sayı: ağnâm rüsûmu me'mûru – **saya çokası:** şayak nev'inden kalıca. saya ocağı.

sayısız: bî-şümâr, lâyuad ve lâyuhsa; **sayı:** hesâb, san; **sayılı gün:** ma'dûd.

saygı: yayıntı, mülâhaza, hazm ve ihtiyât, hesâb, pervâ, hürmet, râit, pes, hatır.

sayın: sayılır, hürmetli, mümtâz, seçme – Batu Sayın Han İbn Tulu İbn Çingiz; **Sayınkal'a:** Kürdistan'da Savuçbulak nâhiyesine karîb bir hisârdır.

sayıcı: 'âdet-i ağnâm için saya [صايا] ocağından hayvanâtı sayıp resm alan me'mûrlar.

sanmak: mülâhaza, ibret, hibret, ihtizâz etmek, *bk. sanamak.*

sayıklamak, sayıklanmak: uykuda yâhûd hastalık buhrânında hezeyân etmek; haddinden ziyâde gidip hezeyân etmek, bulup da buşamak.

sırtmak (صريتق) fl.

Dudakları ayırmak, gülmek, ibtisâm, dişleri göstermek, helâk olup dişler görünmek gibi ağzı yaymak; **soğuktan sırtakalmak:** donup helâk

olmak; *bk.* **sırmak**. Bir kumâşa bed renk silk ile urulan dikiş çirkin görünmek, yakışmamak; gizli şey uç göstermek; eksik aralık gelmek.

sıritgan [sıritkan]: sessiz güler; dâimâ ağzı açık; gayr-i müeddeb, yayvan.

sakal (صقال) is.

Lihye, rîş, hat; sakal başı çevirmek; **sakal bırakmak**: salıvirmek, irsâl-i lihye; sakal başı dağıtmak; **aksakal**: muhtâr, rîş-i sefid – **ak sakal kara sakal**: büyük küçük, kehân u mehân; **sakal dökken**: kırkayak; **sakalı elevirmek**: sakalı saydırmak. top sakal, kabasakal, köse sakal, **keçi sakallı**: müzellef; sakala soğan doğramak, sakala gülmek; **sakal cücüğü**: bam teli, 'unfuka; sakalı değirmende ağartmak; **sakallı adam**: kâmil, saçlı sakallı.

sınamak (صنامق) fm.

Meksûr; sınamak [صينامق], deñemek, sanımak, *bk.* **sımak** – **sınar**: soy, cins, tanışık, deñeşik ya'nî bilişip buluşan, hem-cins.

sınamsamak: olur olmaz şeyi beğenmemek, burun büyüklüğü étmek.

sınamsık: deñeyip de beğenir, müstağnî; mütekebbir, müstehzi.

Sandallı (صندللو) is.

Ermenâk'e mülhak bir aşîrettir.

soğan (صوغان) is.

Sokmak ma'nâsından; basal, piyâz envâ'ından; **elma soğanı yâ bîrekci [بی رکجی] soğanı**: 'askalânî; arpacık ve kaba, ak soğan, kumla soğanı; **ada soğanı**: piyâz, lîze, 'unsula; **dağ soğanı**: basalu'l-fâr; öksüz soğanı; **çiğdem, şeker soğanı**: çölde olur, mutlakâ soğan tarzında başlı belbûs, ıskıl; Türkîde gümren; teşrihte basala ve etli, başlı, ortası cücüklü, zar zar kökler sünbül, lâle, zeren, teber soğanı; bir baş soğan –

- soytarı** (صويتارى) *is.* Sa'teri, hayâsız, mukallid, mashara [maskara], kandî.
- ziyâfet** (ضيافت) *is.* Misâfire [مسافره], garîbe olmayarak çekilen mutlakâ mükellef simât, cûşen; *bk. toy.*
- tağuk** [tavuk] (طاغوق) *is.* Zebânzedi tavuk [طاوق]; kadîmde tahaku [تحاقو] ve dakuk [دافوق] telaffuz olunurdu; dağınık gezer hayvan, decâc; erkeği horûs [horoz]; yavrusu pilic – Çakşırlı, depeli, güdük tağuk, Mısır, Beç, Çin, Arab, Hind, Gerze tağuğu – dağ tağuğu, kara tağuk, yabân tağuğu; **tağuk ayağı yemiş**: boşboğaz; **tağukkanadı**: ufak toz süpürgesi; **tağukkarası**: şebkörü[?] ²⁰⁹ – **tağukgötü**: siğil nev'inden ayak nasırı – **tağukgöğsü**: muhallebi nev'i – tağuk kümesi, **tağuk yılı**: sâl-i Türkânın [onuncusu. ²¹⁰]
- dal** (طال) *sf.* Dâl [دال] gibi okunur; Türkîde tal [تال]; çıplak, ârî, sâde, düz – **dalfes**: sarıksız; **dalkılıç**: kınısızdan kinâye, muhârib, cidâl ehli; **daltaban**: pabuşsuz; **hazele dal**: dingil, züğürt; **dalkağuk** [dalkavuk]: mukallid, kâse-lîs, çanak yalayıcı, curcunacı, tıflî, rezil.
- tabî'at** (طبيعت) *is.* Mizâc, hulk ma'nâsına ve hüsn-i tab', selîka makâmında; **tabî'atı sert**: tabî'atlı adam; **tabî'atsiz**: murdar, denî; **tabî'atile**: bi't-tab'.
- taramak** (طرامق) *fm.* Aslı taramak [تارامق] ve targamak [تارغامق]; aralamak, dağıtmak, müşt, tercîl étmek; **aran**

²⁰⁹ شېكرى

²¹⁰ Eksik bırakılan tanım metni ikinci baskıda tamamlanmıştır (*bk. EK 3*).

taran: aramak, târ u mâr etmek yâ tırmıkla ve tırnakla ayırmak; kettânı [keteni], yünü sayamak, meşk.

taratmak: mermer yüzünü tarakla sürtüp düzlemek; zemîn boyaya tarak tarak gölge yapmak – çamurluk suları tarakla tathîr ettirmek.

arayıp taramak: tefîş, taharrî, tedkîk etmek.

tarak: müşt, dişli âlet; **sakal tarağı:** şâne – **timur [demir] tarak:** yün ve kettân [keten] miczâsı; **taşçı tarağı:** dişnegî – **deniztarağı:** sürgü gibi çamur çeken âletli kayık; **bağçe [bahçe] tarağı:** timurdan [demirden]; **tarla tarağı:** ağaçtan dişli gelberi, tırmık. **el, ayak tarağı:** müşt kemikleri; taraklık, **pabuş tarağı:** enli yeri. **taraklı 'arîz:** ayak.

kuş tarağı: şâne gibi kambere, tâca, sorguc – **bez tarağı:** nessaclarıñ lâmesi – **tarak kîsesi**²¹¹: tarağıñ dişi. *bk. fırça tarağı.*

tarak sedef: yivli istrıdyâ²¹² [istirıdye]; tarak servi [selvi], tarangu borsuk ve temr gecrâtı[?]²¹³ – **taraklı kumâş:** tarak gibi diş diş nakışlı; incesi balık kılçığı.

taragay: taraklı kuş, telli toygar ve gelin kuşu.

taraklamak: bağçe [bahçe], tarla otunu toprağını çekmek; saçı parmakla aralamak; limanıñ, nehriñ çamurunu taramak.

taraz: taramaktan hâsıl olan pürüz [پروز] –

tarazlanmak: ipeğıñ tel tel pürüzleri pürtükleri [پورتوکلری] çıkmak.

²¹¹ Farsça *kîse*'den alıntı olan *kese* sözcüğü, ilgili baskıda genellikle, değişim geçirmemiş biçimiyle [*kîse*] yazılmıştır.

²¹² Yunanca *stridia* sözcüğünün Türkçeleşme sürecindeki ara biçimlerinden biri, *istrıdyâ*'dır (Kartallıoğlu, 2016b, s. 60).

²¹³ تمر گجراتی

turfanda (طرفنده) *is.*

duvak (طواق) *is.*

davranmak (طورانمق) *fl.*

top (طوپ) *is.*

tarantı: taranan şeylerden dökülên süprüntü.

tarla [تارلا]: *bk. tarla* [تارلا]. **trağanı** [طراغانی]: *bk. trak* [طراق]. **Taraklı Borlu**: Za'frânbolu [Safranbolu].

İlk turfanda; sahîhi *bk. turfanda* [طرفنده].

Dâl-i mazmûme gibi; örtü, huff, topak – **gelin duvağı**: tutuk, nikâb, mukni'a, erkeklerde lisâm; çocuk duvağı. **at duvağı**: toynak, hâfir, sümbeğ; **sığır duvağı**: bakanak; **deve duvağı**: mest, huff.

Hareket etmek, hâzırlanmak, kımıldanmak, teşebbüs, tedbîr, tehiyye etmek, tedârik, yapınmak, ra'nâ, reftâr, kullanmak; hastalıktan kalkıp kuvvetlenmek, ifâkât bulmak, ayaklanmak. **ağır davranmak**: teennî; tetik davranmak; **silâha davranmak**: kılıca, piştova el etmek, tedbîr; **silâh davranmak**, **süngü davranmak**: tüfenk ta'lîmi harekâtından askerî ta'bîri.

davrandırmak: ayağa kaldırmak; ikdâr etmek; ta'cîl.

davranma: Kıpırdanma, râhat dur gibi nidâ.

davranış: hareket, mişvâr, mu'âmele – **ağır davranış**: müsâmaha; **soğuk davranış**: bed mu'âmele.

Türkîde tib [تیب], yuvarlak ve mecmû' olan şeyler; kürevî, gûy; oyun topu, kartopu, cenk topu, gülle [gürle], dâne, küre, halk topu, Bedevî topu – nohud topu, kartopu; çiçek, kıt'a ma'nâsına çoka, urgan topu, turası; **altıntopu**: güzel sabî, çocuk; **altıntop**: katmer, zerrînkadeh. kâğıt topu.

kapı kilidi topu: düğmesi – sâ'at topu.
toptopuz: kısa, çevik adam. vasfında müdevver,
 kürevî: top akasya, top karaağaç, top çehre, top
 salata, top kandil, top yekûn.

top: ya'nî gülle atan âlet, medfa'; envâî çoktur:
 obüs, havân, balyemez, peksân, dağ topu,
 çakaloz, şâhî, çenberli ağaç top, darb-zen,
 menzil topu, çarha, tabya topu, zenbûrek topu,
 sahrâ topu, kulambar, kulorin, yivli medfa' – top
 atımı, defa'sı, menzili; alay topu, selâm topu,
 yirmi bir kıt'a top; **top otu:** kurusıkı, boş avurt –
topaltı: kal'a [kale] meydânı.

top arabası, falyası, kundağı, koğuşu, lombarı,
 mazgalı.

top atmak: iflâs; **topu atmak:** irtihâl; **top
 yoluna gitmek:** heder, telef olmak. **topu
 mıhlamak:** gürlemek.

top arabacı, top ta'lîmi, manevrası – **topları
 kurmak:** tabya tertîb etmek; **top doldurmak,
 atmak:** ta'lîm.

Topçu: Silistre nâhiyesi. topçu askeri.

Top-hâne: topçu askeriniñ idâre-i merkeziyyesi,
 döküm-hâne olan ve mecmu' toplar duran
 mahall.

toptan: mecmû'an, mücmelen – **topu:** cümlesi,
 hepsi, kapı kapamaca, mecmû'u; **top gibi:** bilâ-
 tereddüd, müsri'ân, hemânâ.

topaç: fırıldak nev'inden pırlangaç – **topaç
 adam:** kısa, şişman, sakîl, tombalak [طومبالاق].

topaç: Frenkçeden sabr, zebr-i Hindî, sarı yâkut
 nev'i.

topak: yuvarlak resmi müdevver, mülâhham hayvan topağı, *bk. tavak.*

topalak ve **tosalak** gibi, toparlak adam ve eşyâ; bir topalak panbuk [pamuk], bir topak yağ – **topalak ağacı:** *bk. havlân.* **topalak kökü:** havlincan nev'i, su'd, müşk-i zemîn, abîr-i su'âdî.

toparlamak: cem' edip yuvarlamak; def' etmek; berâber götürmek; düşman askerini toparlayıp sürmek – **tostoparlak çocuk:** pumpul. **toparlak yuvarlak:** ufak gülle resminde dâne, müstedîr.

topal: küt, top, aksak, a'rec, akzel, lenk; **topal iskemle** [اسكمله]: kusûrlu, nâkıs şey – topal eşekle kervâna [كروانه] karışan – kör topal; **topallık:** a'rec; **topal olmak:** sakat, eksik olmak.

topallamak: aksamak, **topallanmak:** sakat olmak.

topuz: direk ve değnek ucunda olan top, ta'rîbi debbûs; **cenk topuzu:** şeşper, bozdoğan topuz; çadır topuzu; **topuz altında:** cebren – topaç gibi topuz adam.

tobra, tobrak [torba]: küçük, müdevver ve kıldan olmayan çuval, göynek; arpa, saman, şeker, dilenci, kâğıt tobrası – **tobra şekerî,** **yoğurdu:** bazı nev'i kis ve cîbâta dendir. hisse[?]²¹⁴, safn[?]²¹⁵, cerâb – zebânzedi: torba.

tobralı: *bk. torbalı.*

toplamak: bir yere cem' etmek, dövşirmek, idhâr, top edip katlamak, ferâhem etmek, tecemmu', da'vet etmek; eteklerini, salınır

---

²¹⁴ خصه

²¹⁵ صفن

yayılır şeyi kaldırmak; saçları başa top etmek – akli başına toplamak, para toplamak, kayıt defteri açmak, i'âne defteri açmak, îrâd toplamak, tahsîl, ictiyâ.

toplaşmak: tekevvür, ictimâ', cem' iyyet etmek, eşyâyı kaldırıp cem' etmek, hâzırlanmak.

toplanmak: tecemmu', tahaşşüd etmek, top olmak, izdihâm, terâkem, irtikâm etmek, tekerrür, teksib edip top top birikmek, buruşmak; sızılar bir yere birikmek; **tortop:** elbise, âkmişe potur olmak; **tortop oturmak:** çekinip toplanmak.

toplu: topu, başı var olan; toplu iğne, toplu çadır – **toplanmış:** dèrilmîş, dèrili, mazbût.

toplu adam: müeddeb; **dèrli toplu dâire:** muntazam, mazbût hâne; **toplu taş:** söbü, dèvşirimli gibi – **toplu oturmak, top oturmak:** edeble, sükûnetle durmak; **top otur:** itâb.

turfanda (طورفنده) *is.*

Turfanda [تورفنده], bâkûre, nev-ber, nev-bâve; vasf olur **turfanda yemiş** [بيمش]: semerr, bâkûr, körpe, pîş, res, tâze – **turfandalık:** soymândî [صويماندی] hıyâr.

toka (طوقه) *is.*

İtalyancadan; kadeh tokuşturma; **toka etmek:** şarâb tâv etmek için kadehleri birbirine çarpmak.

toy (طوى) *is.*

Ziyâfet, sûr, velîme, düğün, simât; **toy etmek:** teehül, gerdek etmek gibi.

toymak [doymak]: dâl gibi okunur; şib', sîr olmak, karın toymak, muğtenim olmak, yerler suya kanmak; **göz toymak:** tama', kesilmek. **toymak bilmez:** soğumsuz.

- toyurmak [doyurmak]:** eşbe' etmek; **aç toyurmak:** et'âm-ı fukarâ.
- toyuk [doyuk]:** tahfifi tok, şib'ân, sîr – **tokluk:** şib', tolgunluk [dolgunluk], hicv ma'nâsına; tuhme, imtilâ. **tok:** tolusık ve tokuz.
- toyum [doyum]:** kanma; bir toyumluk – **toyumluk ganâim:** mâl-ı yağma.
- zürâfa (ظرافه) is.** Oya nev'inden parça etrâfına örülen müselles dikişi – **zürâfa yürütmek:** çevre etrâfına o oyayı yapmak.
- Osmâncık (عثمانجق) is.** Amasya'da Osmâncık maa Zeytun kazâsının merkezi bir şehirdir.
- arzuhâl (عرضحال) is.** Musâlih istid'âsı, resmî kâğıda yazılan rık'a; **birini arzuhâl etmek:** aleyhine da'vâ için arıza vèrmek.
- asker (عسكر) is.** Halk ve ittibâ' ma'nâsına; başında askeri çoktur; **asker birikmiş:** halk tecemmu' etmiş – seriye, ketîbe, ceş ve cend ma'nâsına; âzâmiye askeri, hassâ askeri, süvâri, topçu, redîf askeri; **ecinni askeri:** haşerât.
- Türkîde çeri, koşun – **asker açmak ve yazmak:** tahrîr; **asker çekmek:** tasfif, **asker yürütmek:** sevk; **asker yoklamak:** saymak, leşker-i sâni görmek.
- ıtır yaprağı (عطر پیراغی) is.** Turnagagası, minkârü'l-kırân envâ'ından ki Lâtinceye nakl ile cranyom dèdir; katmerî sardelâ.
- ıtır şâhî:** bakliyye fâsılasından filizleriyle çalıya sarılır bir çiçektir.

- iletli** (علتو) *sf.*
- anterî** [entari] (عنترى) *is.*
- galoş** (غالوش) *is.*
- Gazne** (غزنه) *is.*
- gûl-yabânî** (غول بيانى) *is.*
- fayton** (فايطون) *is.*
- Fergana** (فرغانه) *is.*
- fıstık** (فستق) *is.*
- ıtır yağı:** turnagagasının yağıdır ki ucuz olduğundan miskçiler gül ıtırını ifsâd için karıştırırlar.
- Ma'lûl, sakat, marîz.
- Entârî [انتارى] – **anter:** bir nev' maymundur; bir renkli böcektir; Şâm'da bir karye ismidir; tarz-ı ma'rûf libâsa ıtılâkının vechi ma'lûm olmadı.
- Kalınca gibi, ayakkabı üzerine giyilên büyük kuntura [kundura] yâhûd na'lîn.
- Gazneyn, Afganistan'ın bir büyük şehridir.
- Ehli ve bostânisi olmadığı gibi aslı dahı yoktur; galatı kulyabânî; sakîl, çirkin, mahûf çehreli.
- gûl:** Arapça nesnâs gibi bir cesîm ve korkunç maymunun ismi olup ahmak çocukları korkutmak için isti'mâl olunur; karakoncolos.
- Fransızcadan; dört adımlık, körüklü bir nev' metrûk arabadır.
- Türkistan'da çayıra ve merce teşbîh olunmuş bir vilâyettir ki hâlâ merkezi Hokand şehridir. Sâir beldeleri: Endicân, Uş, Merginân, İsfara, Hucend, Ahsikend. **farfara** [فرفره]: *bk. farfara* [فارفاره].
- Meksûrdur; aslı Fârisî peste, Şam fıstığı. **fıstık gibi:** körpe, yağlı ma'nâsınadır – bir nev' ma'rûf meyve-dâr çam ağacı, çam fıstığı meyvesi, kâc-ı yalgûze [يلغوزه] – *bk. çam.*
- fıstıkî renk:** açık, baygın yeşil – **fıstıkî makâm:** tezyîf ma'nâsıyla «ağır ezgi, fıstıkî makâm».

felâtûn (فلاطون) *is.*

Ta' rîbi eflâtûn; âsî hurmanıñ ve bazı ağaçların samğı [zamkı] – **eflâtûnî**: o [ول] samğın rengine müşâbih açık mor, kırmızı, eflâtûnî kızıl-ı şeb.

florya (فلوریه) *is.*

Rumca lorya; asâfir den, güzel sesli, sarıca yeşilli kuş.

fenâ (فنا) *sf.*

Bed, kötü, mekrûh, kubh-ı diğ er-gûn, özge bozuk, mugâyîr, şakî, bâgî ve şedîd yavuz, yanlış, kem ma' nâsına – fenâ huy, bed ahlâk, bed meniş, fenâ rüzgâr, fenâ tabîat; **fenâ karı**: fâhişe; **fenâ yapı**: bed sûret; **fenâ lakırdı**: şetm – **fenâ bakmak**: tahkîr-i şiddet. **fenâsı bu ki**: hayf, heyhât.

fenâ olmak: taaffün, tagyîr, bozulmak, diğ er-gûn, şakî olmak; **iç fenâ olmak**: birinin fenâlığına çalışmak. **fenâlamak**: ithâm, kötölemek.

fenâlaşmak: fenâ olmak, nifâk ve mübâyenet; bozulmak, bozuşmak, hasta ağırlaşmak, müzmahil, bed-hâl olmak. müşkül olmak.

fenâlık: şakavet, kubh, kabâhat, fahşâ, sû-i hâl, hastalık, beis, mazarrat, zarar, bî-huzûrluk.

fosfor (فوسفور) *is.*

Kemikten istihsâl olunur ve temâs-ı hevâ [hava] ile kâbil-i ihtirâk bir unsurdur – fosforlu kibrit, fitîle-i mestûriyye.

fizyoloci [fizyoloji] (فيزيولوجى) *is.*

Yunanîden; ilm-i vezâif-i â'za, ilm-i tıbbın şu' belerinden bir bâbdır.

kabak (قاباق قباق) *is.*

Kab yapılan yâhûd ma'rûf esmâr; ecnâs-ı mütebâyîne ve envâ'-ı muhtelif e yemişlerdir²¹⁶

²¹⁶ Her iki baskıdaki “turfanda [طورفنده] *is.*” maddesinde *yemiş* [بيمش] biçiminde yazılmış; yine iki baskıda (1293, s. 1279; 1306, s. 856) “yemek/yemek [بيمك يمك] *fm.*” maddesi altında *yemiş/yemiş* [بيمش بيمش] biçiminde iç madde yapılmıştır.

[بمشلردر] – Armud kabağı, asma kabağı, bârûd kabağı, **bal kabağı**: kur'a; Bektâşî kabağı, tac kabağı; Çerkes, helvacı yâhûd kara kabak, sakız kabağı – **su kabağı**: tatık, debbâ, kedvîne. **kabak başta patlamak**: esmâyı üzerine sıçratmak; yüzmek için kabak bağlamak. kantar, kış kabağı – **nişân kabağı**: destî [testî] yerine asılan hedef, kedû – kabak terâzu [terazi]....

kabak tadı vèrmek: tekerrürle usandırıp bıktırmak; vasfında çiğ, hâm meyve, tazlak [dazlak], asla' kabak, kavun, hışır başkadır. sarışın, mâviş, güzel **başı kabak**: akra'; **başı kabak yalın ayak**: çıplak. **bârûd kabağı**: mutlakâ bârûdluk boynuz ve ma'den olur – **semiz kabak**: fâşira, filbahâr, kerme-i beyzâ. *bk. kapak.*

Kazdağı (قازطاغی) *is.*

Biga'da bir ormanlık, karlık ma'rûf dağdır – *bk. Kazdağı Ezinesi.*

Kazlı Göl: Bâyezîd hudûdunda İran'a tâbî Ovacık kazâsının bir nâhiyesidir.

kaşkaval (قاشقوال) *is.*

Türkîde kaşkak ve kak her şeyin kurusuna dendir; **kaşkaval**: kurutulmuş kelle peyniri – **kuru kaşkaval**: tatsız, kaba adam.

kalavra (قالوره) *is.*

Rumcadan yamalı pabuş [pabuç] ve deri şeyler. **kalavra-hâne**: eskici kâr-hânesi.

kamu (قامو) *ed.*

Kamu [قامو]; Türkîde kamuk; cümle, heme, hep, hepsi, tamâmı, bütün; Kadîm-i Türkîde ve Çağatâyîde asru, dükeli.

kancık (قانجیق) *is.*

Bazı dişi hayvan; kancık eşek, katır, köpek – vefâsız, hâin huylu, çifteli.

kabala (قباله) *is.*

kancığa, kancuğa: ta'rîbi kanzığa; eğerin [eyerin] öñ kaşının bağı yâhûd tokası.
kandırmak: *bk. kanmak.*

Zebânzedi kabala [قباله]; ma'în, mahdûd, mikdârı mahdûd, maktû', pazarlık [پازارلق] olmuş iş – Kavl, senet, temessük, vèrgi tezkeresi – Yahudilerin gendi cemâatlerine gabala vèrgisi.

kaballamak: bir işi götürü pazarı kabala ile maktû', toptan vèrmek; ilzâm etmek. **kapamak** [قپامق]: *bk. kapamak* [قپامق].

kadîd [kadiit] (قديد) *is.*

Soyulmuş, etsiz kemiklerin hey'et-i mecmu'ası; **kuru kadîd:** pek kurgaz, zayıf, bir deri bir kemik.

kırk (قرق) *is.*

Erbaûn, çihl, çihle – Kesret ma'nâsına müsta'mel; kırk kere söylemek –

kırkanbar [kırkambar]: her dürlü çerçi satan – **kırkayak:** hezâr-pâ, şebt, kehle nev'inden kamkam – **kırkbayır:** hayvanât-ı mücterrenin üçüncü mi'desi.

kırkgeçid: dolambaç çaylar – kırkkilid otu; **kırkmerdivân**²¹⁷: dik yokuş. kırk çeşme suyu.

kırklık: hadd-i erba'inde kırk gruşa [kuruşa], kırkinci güne mahsûs – **kırlara karışmak:** gâ'ib, nâ-bûd.

kırklamak: kırk kere yıkamak.

Karacaova (قره جه اوه) *is.*

Yeñice Vardar'a mülhak bir nâhiyedir.

Karakuş (قره قوش) *is.*

Canik'te Ünye'ye mülhak bir kazâdır.

²¹⁷ Farsça *nerdubân* sözcüğünün Türkçeleşme sürecindeki ara biçimlerinden biri, *merdivân*'dır (Kartalhoğlu, 2016a, s. 115-116).

Kaşaklı (قشاقلو) *is.*

Seydişehir’ye [Seydişehir’e] mühak bir kazâdır.

Kalafat (قلافات) *is.*

Eflak’ta Tuna üzerinde bir kasabadır.

kalyon (قليون) *is.*

Kalyon [قاليون]; İtalyancadan; top anbarı [ambarı] olan cenk gemisi; üç anbarlı kapak, firkateyn korvet, sâbıkta aksâmı çok idi – *bk. gemi.*

kanbur [kambur] (قنبور) *is.*

Hadebe, her dürlü yumruluk; Arabîde kanbr[?]218, tümseklik, *bk. kanbel.* Vasfında ahdeb, her dürlü muhaddeb şey; kanbur ağaç, binâ, gemi, divârın [duvarın] kanburu, **deveniñ kanburu:** *bk. örgüç.* burun kanburu. **kanburluk:** muhaddeblik, ahdabiyet.

kaval (قوال) *sf*219.

Aslı kav, kaval [قوال], içi delik, düz bazı şeyler; **kaval düdük:** yassı çoban düdüğü – **kaval tüfenk:** yivsiz namlu – kaval burun; **üstü kaval, altı şeyhâne** [ششخانه]: münâsebetsiz.

kıvanmak (قوانمق) *fl.*

Meksûrdur; tefâhur, kendine gügenmek [güvenmek], ögünmek [övünmek], sevinmek, kabarıp koskoslanmak – **kıvanç:** müftehir, mütekebbir.

kahr [kahır] (قهر) *is.*

Kendi kendine olan gamm ve ezâ ma’nâsına; **kahrêtmek, kahrlanmak:** mükedder, müteellim olmak.

kotan (قوتان) *is.*

Büyük, ağır saban; pulluğun ağırlığı – **kotan kuşu:** büyük gagalı, *bk. saka.*

kocmak (قوجمق) *fm.*

Sarılp bağra basmak, zamm, der-ber êtmek – **öpüp kocmak:** pûs u ’inak, koşmak, izâfe.

218 قنبر

219 Özgün metinde “sıfat [ص]” yerine, yanlışlıkla, “zamir [ض]” yazılmıştır.

kocuşmak: muânaka, musâfaha etmek.

kocunmak [gocunmak]: alınmak, işkil etmek, huylanmak, ihzâr, ihtizâr – al kaşağuyı [kaşağıyı] gir ahura/ahora²²⁰ [ahıra], yağırı olan kocunur.

kocundurmak [gocundurmak]: bâm teline basmak, damara basmak, tahdîş etmek.

kucak: hacr, âgûş, kenâr – **kucaklanan:** mikdâr, ihtizân; **kucağa almak:** çocuğu kucakta gezdirmek. **kucağa varmak:** ihtimâ, amân istemek. **kucak kucağa:** yaka paça gibi gavga. **kucaklamak:** sarılmak, der-âgûş etmek, ihâta, şümûl, iştîmâl, ihtivâ, hasrêtmek.

kurgan (قورغان) is.

Türkîde hisâr – kurmak.

kurk: bk. **guk.**

kuskus (قوسقوس) is.

Pilâvlık veskas, hamur düğmesi – kuskus pilâvı.

koş (قوش) sf.

Çift, çifte şey ma'nâsına **koş koşmak:** arabaya çifte, iki hayvan takıp sürmek. koş mîltuk[?], Çağatâyîde çifte, tüfenk, ikiz.

koşmak: ilhâk, terfîk, tertîb, vasl, rekâbet eylemek, yolcuya cebeli koşmak.

Kocmak gibi zamm ve izâfet ilâve; inâd; mevlâya şirk koşmak; arabaya hayvan rabt etmek; hayvanı çifte bend etmek; **arabayı koşmak:** hazırlamak; dörtlü koşmak – **düzüp koşmak:** tertîb, tanzîm, tekmîl etmek; sıraya koşmak. baş koşmak ma'nâsında **koşulmak:** lâhik, mülhak, munazzım olmak, ilhâk, iltihâk.

²²⁰ Farsça *ahûr*'dan alıntı olan *ahır* sözcüğünün, Türkçeleşme sürecinde *ahor* ara biçiminde söylenildiği (Kartallıoğlu, 2016a, s. 111-112) bilinmektedir. Sözcüğün, ilgili maddedeki yazımında [أخور] *vav* harfi için geliştirilen özel işaretler (bk. **Tablo 37**) ihmal edildiğinden, hangi şekilde okunacağı (ahur/ahor?) belirsizdir.

- koşaltı:** biri birine iki hayvan koşulması, bir iple iki deve bağlanması.
- koşuntu:** mülhakât, tevâbî', tâbîîn – uyuntu ma'nâsına avene-i havene; **dirinti:** kuyruk.
- koşum:** araba atınının takımı – koşum hayvanı.
- koşun:** koşulmuş, sürülmüş, sevk olunmuş halk, asker, cünd. **koşu:** bk. **kocı.** sürü, takım, zümre, sıra – **aşağı koşu adamlar:** esâfil-i nâs.
- kokoz (قوقوز) sf.** Koca başlı ma'nâsına; ziyâde züğürt, muztarib [muzdarip]; Türkîde şaşkın, zıngıldamış.
- kokozlamak:** sefil, muztaribü'l-hâl olmak, perîşân-hâl olmak.
- kukulya (قوقوليه) is.** Rumcadan; başlıklı şey ma'nâsına, ipek kozası.
- kukulyacı:** fal bakar Çingâne karısı – **kukulyacı kıyafetli:** zibidi, pejmürde, pis.
- kukulya mevsimi, kukulya fırtınası [فرطنه سى]:** evâil-i nisan.
- kulümbür [kulumbur] (قولومبور) is.** Gemilerde ana direğin deste muresinden yukarı sürülân çubuğun çanaklıktan aşağı kalan tarafı; menzil topu nev'inden, uzun medfa'.
- konboy [konvoy] (قونبوى) is.** İtalyanca; tüccâr süfünü kâfilelerinin cebelisi, muhâfızı, cenk gemisi – süfün-i harbiyye ve korudukları tüccâr sefâyininin hey'et-i mecmû'ası.
- kıl (قيل) is.** Vücutun dürüş tüyleri, şa'r, mûy, veber, bazı yerlerin kılı: esb –
- Koyunun yünü, keçinin kılı, sof kılığ taraması **bk. tiftik** – **at kılı:** hülb, kıldan örme çul nev'i şeyler, **bk. mûtâf.**

Vasfında cüz'iyâyâta ve rakîk şeylere îmâ eder; kıl kaldı, kıl kadar. – **kılı kırk yarmak**: tedkîk mübâlağası; **kıl dökülmek**: tentîf; burun kılı, **burnundan kıl aldirmamak**: muvâfakat, tav' etmemek, liâmet.

kıl burun: denize çıkan ince dil; **kıl çadır**: *bk.* **kara ev**. **kıl kalem**: küçük fırça – kıl koparmak; **kıl kuşak**: şemle – **kilkuyruk**: suna, ördek – **kılkıran**: saçkıran, *bk. daz [taz]*.

kıl yakı: hayvan yarasını delip geçirdikleri kaytan nev'i. **kılçık**: *bk. kılıç*. **kıllı müteşâ'ir**: Türkîde barak. **kıllanmak**: yaşlanmak, kart olmak.

kebâb [kebab] (كباب) is.

Büryan, yanık, büryan kebâbı – orman, tencere, çoban, çevirme, şiş, tas, talaş, kuşbaşı, kuyu, kırma, kül bastı, muhzır kebâbı; av, tağuk [tavuk], kuzu, geyik, gügerçin [güvercin] kebâbı; kefenli, hindi kebâbı. Arabî ma'nâsıyla **ciğer kebâbı olmak**: yanıp kebâb olmak, gönül yanmak.

çömlek kebâbı: kestâne.

kebâbcı kedisi gibi yutgunmak [yutkunmak] –

kebâbe: *bk. büber*. **kebastı**: *bk. kebbasdı*.

kete (كته) is.

Katmerli çörék [چوراك], pirinç unu hamurundan Van çörèği.

kerrâke (كراكه) is.

Sof kumâştan üstlük – büyük örtü; **Vehbi'nin kerrâkesi**: müsta'mel, fersûde, müsteskil.

Kerek (كرك) is.

Belkâ' sancağında Kerek maa Ma'ân kazâsının merkezi bir kal'a [kale].

- kisbet** [kispet] (كسبت) *is.* Kisvet galatı, avâm zebânzedi; pehlivân kisbeti, timurcu [demirci] kisbeti.
- keşkül** (كشكول) *is.* Dilenci dervişlere mahsûs masna' oymalı ceviz, kabak vesâireden kayık tas, keçkül. **fukarâ keşkülü**: dürlü [türlü] taâmı.
- kekik** (ككيك) *is.* Envâ'ı çoktur; Türkîde kekik otu dërler; şefeviyyeden yabân zâteri, sa'ter başlı zâter ki se'mûn gibi – kâseriyye fasılasından müfettit **kaya kekiği**: futenc, şahre –
- kilim** (كليم) *is.* İnce ve tüysüz halı – havlısına kebe; uzun, kıllısına zili dënir.
- kem küm** (كم كوم) *es.* Kem küm etmek, mütereddidâne söylemek, kelâmda tereddüd etmek.
- kem** (كم) *sf.* Bed, fenâ, noksan, dûn, kötü ma'nâsına; **kem niyet**: garez, kîne – Kem söz, kalb akçe sâhibiniğ.
- kemlik**: şakâvet, semâce, redâit, bed-kârlık, cefâ – Kemliğe iyilik er kişiniğ kârı.
- kenif** [kenef] (كنيف) *is.* Ayakyolu – pis, murdar.
- Kütahya** (كوتاهيه) *is.* Hüdâvendigâr'da sancak kürsüsü bir kazâ merkezi şehirdir; kazâları: Kütahya maa nevâhî-i etrâf şehir ve Altuntaş ve Gireği ve Ürüncek ve Armudlu ve Gümüş maa Tavşanlı, Suntanöğü maa Eskişehir ve Seyitgâzi ve İnöğü maa Bozöyük, Simav maa Eğrigöz ve Emet ve Dağardı, Gedos maa Şaphâne, Uşak maa Banaz ve Ulugöbek.
- küstere** (كوستره) *is.* Küştere dahı dënir; batonika otu, acı kıcı, kıstıran; aslı Fârisîden kestere. **köstere**: *bk. kayseriyye.*

kül (كول) *is.*

Remâd, ahker – kül rengi ma'nâsına **beñzi kül olmak** – muzmahill, müflis, harâb olmak. **külünü savurmak**: kam'.

külbastı: kebâb; kül boğaçası²²¹, **kül yakısı**: moksa. kül pidesi – **kül rengi**: kır, sincâbî.

külkedisi: çok üşür, âteşi sever âdem/adam, tenbel [tembel]; **küllü su**: sodalı mâ-i kalî.

külçer: delice nev'inden illet-i gafâ.

külhân: hamâm ve fırın âteşliği, tun; **külhâncı**: tunnâb.

külhânî: serseri; **külhân misâfiri** [مسافری]: hercâ'i.

külleme: külçer gibi üzümde olan hastalık, bir nev' hurde; mantarın koruk üzerine hâsıl olmasından tekevvün eder.

kişi (كيشى) *is.*

Kes, kimse, kimsene, muhaffefi keş; Türkîde erkek, recül; hâlâ zât, ferd, nefer ma'nâsına. **er kişi**: mer', **hâtun kişi**: mer'e – **kişi-zâde**: asîl, necîb, recâl, asilzâde – **her kişi**: herkeş, her bir adam, cümle; iki kişi – insan gibi nekre olur. kişi bilmediğinin düşmanıdır. kişi ettiğini bulur.

Dört kişilik araba, beş kişilik taâm – kis, Türkîde aygır.

kim (كيم) *zm.*

Aslı Fârisî ki olmak gerektir; her kim, her ki, şol âdem ki. Eşyâda ne kullanılır; **ne**: *bk. nesne*. **kim ki**: her kangı âdem – İstifhâm için kangı şahıstır ma'nâsına kimdir, kimler geldi – Bazı ma'nâsına zamir nekre olur; kimi, kimisi, bazı âdem – **kimileri**: kangı âdemi; **kimiler**: bâzı âdemler –

²²¹ İtalyanca *focaccia* sözcüğü, önce İtalyanca aslına yakın olarak Osmanlı Türkçesinde *foğaç* biçiminde sesletilmiş; sonra, ön seste /f/'nin /b/'ye değişmesi ile *boğaç* ara biçimi oluşmuştur (Kartallıoğlu, 2016b, s. 57).

kime ne: kangı şahsa kangı şey râci' ola. **kimi:** kangı âdem. **kimimiz:** bazılarımız.

kimse: zât, şahıs, kişi; **kimimiz var kimsemiz yok:** kangı âdemimiz var, hiç sâhibimiz yok ma'nâsına.

kimsene/kimesne: kimse ma'nâsına, ekser-i nefy ile müsta'meldir; kimsene gelmedi.

gebe (جبه) *sf.*

Haml kadın; **géceler gebedir:** elleyle't-habelî – **gebe étmek:** ilkah; **gebe kalmak:** lakah, tahassub, habel – **gebelik:** haml, habâle; **gebelik ilki:** ilma'; **gebelik soñu:** meşîme.

gergef (كرف) *is.*

Kârkâh, el dest-gâhı [tezgâhı], nakış. altı yuvarlağı: kasnak – kanaviçe gergefı, gergef kolu, kenârı, halkası.

gemi (كمی) *is.*

Aslı gime; tonanmış, giderilmiş ma'nâsına mürekkeb sefine, binâ, tekne, navı – Küçüğü fülk, kayık, keşti, nav; envâ'ı çoktur.

Yelken gemisi, vapor [vapur] ya'nî çarh gemisi, pervâneli ıskaru – ateş gemisi, burlota, harraka, üç anbarlı [ambarlı] ve kapak ve firkaton ve korvet gibi üç direkli kalyon – sâbıkta iki katlı kal'a gibi göğe englisi: barça mavna, serî'si: çekdiri, börtten, karaka, polika gibi kalyon – çekdiriniñ on yediye kadar oturaklısı firkate, yirmi oturaklısı perkende, yirmi dört oturaklısı kalita, yirmi beşlisi kadırğa, otuzlusu bastarda, otuz altıya kadar paşa bastardası.

Iskonar, alamana, brık, bombard, çırnık, çekdirme, zehebiye, sünbeki, şehdiye, çenber, büyük çekelâva, sakoleva, tarada, karavella, kırlangıç, karamürsel, kotra, mastika, magosa, odun gemisi gibi iki direkli kayık, martıka –

ıskampavya, sandal, fluka, geyik, ateş kayığı, salapurya, barka, piyâde gibi küçük filike.

gemici: mellâh, tayfa; **gemicilik:** navt-ı bahriyye; gemi direği, **yatağı:** mersâ; gemi dest-gâhı, **bahriye binâsı:** inşâiye. **gemi karaya urmak, gemi oturmak:** sığ yere saplanmak. **gemi inmek:** binâsı tamâm olup dest-gâhtan [tezgâhtan] deryâya alka olmak. gemi kurulmak ve donanmak, büyük gemi donanması, donanma. **gemi havzı:** tersânede ta'mîr mahalli; **gemi havzlamak:** ta'mîr-i küllî; **gemi havâcesi** [خواجه سی]: mülâzım; **gemi askeri:** sâbıkta azab, levend; **gemi dîvârda [duvarda] görén:** ahvâl-i cihândan bî-haber, hibretsiz.

gürgen (گورگن) *is.*

Şezâ – **ak gürgen:** kayına müşâbih neb'; **kara gürgen:** seryân ki dağ eteğinde olur, bir nev'i çukurlarda çok olur; **âlâ gürgen:** şavhat – kerâstesi dürlü dürlü olur; ağa tahtası, samanlı tahtası, fuçî [fiçî] tahtası, korampa (kerempe), kızaklık vereke ağacı. **gürle:** *bk. gür.*

göstermek (گوسترمك) *fm.*

Aslı görgüzmek, görsitmek, gördürmek; irâ'e, işâret, ibrâz, izhâr, nümâyiş etmek, kazıye, isbât, belli etmek, numûne yapmak; **perde hayâl göstermek:** oyun çıkarmak; takdîr ettirmek; ibrâz-ı meziyet, itinâ delâlet, ta'yîn, müsâ'de etmek.

Râhat ve huzûr göstermek. karşı tutmak: **ateşe göstermek; bir şeyin sahtını göstermek:** isbât 'ayân etmek; **alay göstermek:** asker ile geçmek; hâlini göstermek, lâyığını göstermek – **parmakla gösterilmek:** şöhret. **göze görünmek:** isbât-ı vücûd, ibrâz-ı liyâkat; **göze**

mâl görünmemek: kadr u i'tibârı olmamak, fedâ.

Rabb'im göstermesin; insanı libâs gösterir – **yaşını göstermemek:** genç gözükme; **yol göstermek:** akıl öğretmek, irâe-i tarîk; **gösteriş:** nümâyîş, arz-ı kâlâ, debdebe, şân, iftihâr, i'tibâr, bürhân. **gösterişsiz:** nümûdsuz, şânsız, kılıksız.

göğde [gövde] (گوگده) is.

Aslı kök [كوك], asl ma'nâsına yâhûd kâvde: içi boş cisim, vücûd, cism-i hayvan, beden, ten – ceset, na'ş, libâsın tenesi – **göğdeye atmak:** yutmak; **kaftanın göğdesi:** tıyn, **göğdeli:** cesîm; **ağır göğdeli:** cüsseli – cirm [cirim] ma'nâsına dahı ağacıñ göğdesinden yonmak. **bir göğde koyun:** tam koyunun eti – **yarım göğde:** nîm-tene.

gölge (كولئه) is.

Zill, sâye, leke gibi zille; yazı, resim gölgesi; ağaç gölgesi – **gölge aleti:** sâye-bân şemsiye – saçak, cenâh, himâye – **gölgesinden korkar:** hâif, ziyâde cebân. resimlerde siyâhla gösterilen sis, süs.

gölgelik: sâye-dâr, serîn mahall.

gölgelenmek: tazallul, ihtimâ etmek, müstezil olmak, yazı ve resim lekelenmek.

gülle: gürlle galatı, *bk. gürl.*

gönye (گونيه) is.

Rumcadan; zâviye; **dülger gönyesi:** köşeleri şiv gönye. **gönye burnu:** köşe ta'mîr eder marangoz âleti; **gönyesinde:** kâ'im.

lâcverd [lacivert] (لاجورد) is.

Mora yakın, koyu çividî renk; aslında bir ma'rûf taştır; ta'rîbi: allazverd. Ateşte yanıp rengi bozulmaz; Frenkçe azür [azur] ve lâzül olmuştur; taş-ı lâciverde lâzûla dênir.

- Azur:** ataları muhit-i garbîde Portakal'a tâbi' Cezâyir.
- lastik** (لاستيك) *is.* Fransızca elastik kelimesinden; bazı esner şey; lastikli çizme, kaytan; lastik kuntura [kundura]; gomalastikten ma'mûl, zebânzedi komalastik.
- lâvanta** (لاونده) *is.* İtalyancadan; hâyır çiçeği, hazâmi, hazâme otu – anberli [amberli] lâvanta, lâvanta suyu.
- layın/leyin** (لايين لين) *ed.* *bk. ancılayın, bk. buncılayın, sencileyin* – kelime âhirine teşbihe ma'nâsı için gibi ve kadar yerine dâhil olur.
- lebbeyk** (ليبيك) *ni.* Avâm zebânzedi **leppî:** efendim.
- litre** (لتره) *is.* Meksûr; İtalyanca; mâyî ölçülerinden rıtla muâdil; gayr-i mâîde: lodre.
- lakırdı** (لقردي) *is.* Söz, mükâleme, muhâvere, laklakiyyât, lâf-ı güzâf, karâr, bâzârlık [pazarlık] ma'nâsına; **lakırdısını étmek:** kesmek. **lakırdı étmek:** nizâ'; **lakırdı bitirmek:** mukâvele; **lakırdı söylemek:** tarîz, itâb; **lakırdı taşımak:** nifâk; **lakırdı karıştırmak:** fesâd; lakırdı kavafı; **boş lakırdı:** laklakiyyât – lakırdı tobraya [torbaya] girmek.
- laklak** *es.* gulgul, *bk. leylek.*
- logaritma** (لوغاريتمه) *is.* Hesâb cedveli nev'i.
- mârpîc [marpuç]** (مارپيچ) *is.* Nargileniñ ma'rûf borusu – kamiştan olan kısasına Fârisîde nîpîc dërler.
- Malay** (مالاي) *is.* Cezîre-i Malayu ahâlisi, melez kavmi. Sumatra ve Cezâyir sâire-i Hind'e müstevlî bir ümmet-i Müslime. **alay:** *bk. Malay.*

mankır [mangır] (مانقر) *is.*

Sâbıkta kara fülüs, dördü bir akçe – Sâir sikke taklîdi satan **Bâyezîd mangır**: Bâyezîd sergilerinde fûruht olunur yaldızlı çocuk pulu – Mutlakâ akçe ma'nâsına pîrpîrî [پیرپری] ta'bîri; kömür tozundan tutkalla yapma yuvarlak ve ipe dizilir nargile âteşi.

maylamak (مایلامق) *fl.-fm.*

Türkîde yağlamak ve yağlanmak, semirmek.

mübâşir (مباشر) *is.*

Mazmûmdur; küçük me'mûr, müşrif, bazen muhzır ma'nâsındadır – **mübâşir ta'yîn etmek**: mürâfa' ve muhâkemeye celb ettirmek.

macana [mancana] (مجانہ) *is.*

İtalyanca; geminin mancana vaz' olunan tarafı; mizâne dahı dênir – macana direği, kontra macana *bk. yelken*.

mücerred (مجرد) *ed.*

Mazmûmdur; mahzâ, ancak, fakat, hemân, yalnız ma'nâsına – azab, bî-kâr, hâl-i tecridde, yalnız olan – pâye-i mücerrede, tarîk-i ilmiyyede mansıbsız, terakkisiz rütbe.

mihrâf (محراف) *is.*

Meksûrdur; cerrâh mili.

Mahmûdiye (محمودیه) *is.*

İskenderiye halîci – Hâkân-ı Mağfûr zamânında nâm-ı hümayûnla benâm olmuştur.

Midilli (مدللو) *is.*

Meksûrdur; Cezâyir-i Bahr-i Sefid'de liva kürsüsü ve kazâ merkezi bir şehirdir. Kazâları: Midilli cezîresi maa Yund adası, Molva maa Kalonya.

midilli: cezîre-i mezkûreden çok gelir küçük nev' at – çocuk dahdahı; Arabîde **maşer midillisi** yaramaz demektir.

mertek (مرتک) *is.*

Direklik dört köşe kerâste [kereste] dam atkısı – **elifi mertek zanneder**: câhil.

Merzifon (مرزيفون) *is.*

Merz-bân [مرزبان]; zebânzedi mars-vân; serhad-dâr, muhâfiz-ı sügûr ve avâsim – Amasya’da Merzifon maa Merzifon-âbâd.

Meryem Ana (مريم آنا) *is.*

Evâil-i teşrîn-i evvel, mevsim-i matar – Meryem ana furtunası²²². **Meryem Ana eli**: keff-i Meryem.

merine: *bk. murine.*

Maskat (مسقط) *is.*

Umman vilâyetiniñ kürsüsü bir bender-i meşhûrdur; ahâlisi Abazyâ hâricîlerinden olmakla hâkime imâm dèrler; Basra sandığından maâş alır – Maskatî hurma, Maskatî limon.

meşk (مشق) *is.*

Yazı örneği; temeşşuk olunan hatt-ı asl ma’nâsına. **meşk etmek**: bir şeyi talîm için idmâna devam etmek; meşk havâcesi [خواجه سی] – sakameşki kurbe, Fârisî: meşk [مشك].

matruş (مطروش) *is.*

Müvelled ve pek galat kelimedir. Tıraşlı, yülük, kart adam ma’nâsına.

mu’âmele (معامله) *is.*

Mazmûmdur; mu’âmelât; ticârette ma’în olan ribh, fâiz, murâbaha – ağır ribh-i güzşte, ribâ, nemâ – **mu’âmelât**: ticâret; **mu’âmeleci**: ribâhor, mürtekib, cimri, bahâcı, liâm, pinti.

mağara (مغاره) *is.*

Gar, kehf; **hayvan mağarası**: in; **harâmîler mağarası**: kesmelik taş ocağı, kömür madeni; **göğüs mağarası**: teverrüm eden hastaların akciğeriñde bulunan boşluklar, kihif.

Mağaralı *is.* Kozan’a mülhak bir kazâdır.

²²² İtalyanca *fortuna* sözcüğünün Türkçeleşme sürecindeki ara biçimlerinden biri, *furtuna*’dır (Kartalhoğlu, 2016b, s. 56). Ayrıca bu sözcük, ilgili baskıdaki “kukulya (*is.*)” maddesinde *furtuna* [فرطنه] biçiminde yazılmış; s. 845’te “furtuna [فورطنه] *is.*” biçiminde madde başı yapılmıştır.

makâm (مقام) *is.*

mahzen: tahrîfî; evlerde taş oda; kârgîr dükkân;
Kurşunlu Mahzen: sâbıkta timur [demir]-hâne.

Mesned, mansıb, cây-gâh – mûsikîde râh; mûsikî makâmâtı on iki asıldır: Hicâz, Hüseyinî, Rast, Rehâvî, Isfahân, Irâk, Uşşâk, Büzürk, Bûselik, Zengûle, Köçek, Nevâ. Osmânî üstâdanı şu'beler ve her şu'beye fer'ler ihtirâ edip neye döndürmüşlerdir. Bayâtî, Tatar, Sûz-dil, Sûz-dilârâ, Sûz-nâk, Isfâhân, Sabâ, Acemaşîrân, Ferâhnâk, Gerdâniye, Nihâvend, Nühüft, Hüz-zâm, Yegâh, Dügâh, Segâh, Çehârgâh ve İlh.

makâm etmek, makâmı tutturmak: dürlü seb ve hezeyân, şamata, yaygara etmek. **başa makâmlar gelmek:** dürlü sadâ.

Mekril²²³ (مكريل) *is.*

Güril ile İmirt arasında olan Gürcü hittası; şehirleri Kütayis, Poti.

meleş (ملش) *is.*

Çok me eder, meler koyun; çifte kuzulu mâriye.

manevra (مناوره) *is.*

Harekât-ı sufûf-ı asker – **manevra çevirmek:** asker ta'biye etmek.

mincık (منجیق) *is.*

Meksûrdur, mincık dahı dendir. kedi gibi ufak hayvan ayağı, yumruğu ve yumrukla ezme – **mincığı çıkarmak:** mincıklamak, ziyâde ezme, yoğurmak, eziyet etmek.

mevlâ (مولا) *is.*

Rab, seydî, sâhib, efendi ma'nâsına; arayan mevlâsını bulur yâhû. **Mevlânâ:** Mevlânâ Celale'd-dîn – Hudâ-yı müteâl ma'nâsına istimdâd makâmında nîdâ olur. yâ mevlâsını alıvirmek. *bk. mola.* Mazmûm ve teşdid-i lâmlle efendi, havâce [خواجه] [hoca] ma'nâsına kibâr, kuzât unvânı. İstanbul mollası; bilâd-ı erbaa,

²²³ İkinci baskıda *Megril* [مگريل] biçiminde madde başı yapılmıştır (*bk. EK 3*).

bilâd-ı aşere mollası. Mevâlî-i kirâm, monla dahı yazılır. Esnâfın muhteremlerine ve havâce [خواجه] [hoca] kadınlara dahı dênir. tûtî ve ağa ma'nâsına Mağrib'de ümerâya hükkâm-ı unvân ulu molla, mülûkü'l-Arab mişvârında – **Mevlevî:** Mevlânâ-yı Rûmî'ye müntesib – **Mevlevîyât:** mollalık pâyesi, mahrec, bilâd-ı selâse, bilâd-erbaa, haremeyn Mevlevîyyeti. Mevlevî-hâne.

meyâl (ميال) *müh.*

Hayâl meyâl, görünür görünmez ma'nâsına.

meyân: *bk. buyân balı. buyân kökü.*

maymun (ميمون) *is.*

İnsana beşer hayvan; bir fasılası kuyruksuz, yabân âdemleri, nesnâs; Türkîde gebi[?]224; biri kısa kuyruklu kırd; bir diğér uzun kuyruklu şebek. pek tüylü Habeş maymunu, Hind maymunu, behnâne, bir nev'î senbalud[?]225 – **maymun gibi mukallid:** yakışksız – **maymun iştahlı:** sebâtsız. **ters maymun:** kılıç namlusu; **maymun balığı:** *bk. köpek.* **maymuncuk:** çilingir226 anahtarı.

müze (موزه) *is.*

Fransızca numûne-hâne, nigâr-hâne.

mostra (موصطره) *is.*

İtalyancadan; numûne gösterilên, örnek – Pırlak kuşu.

muymul (مويمول) *is.*

Buymul, yûyû; bir nev' terbiye kabûl étmez, hayırsız doğan. Çağatâyîde güygenek.

Meyis (ميس) *is.*

Rodos'ta bir ada ve nâhiyedir.

Meysân: Basra civârının kadîm ismi.

224 گبی

225 سنبالود

226 Farsça *cilânger*'den alıntı *çilingir* sözcüğü (Kartallıoğlu, 2016a, s. 114), Türkçeleşmiş biçimiyle [چلنگیر] yazılmıştır.

- minimini** (مينمينى) *sf.* Ufacık ma'nâsına etfâl ta'bîri – **minimini bebek**: bebecik; hoppa, terbiyesiz.
- nâmkör** [nankör] (نامکور) *sf.* Nankör [نانکور], nekd, kör gözlü, nâkir – **nâmkörlük**: kenûd, küfrân-ı ni'met.
- nebât şekeri** (نبات شكرى) *is.* Aslında teber-hûn, hâlâ kand-i musaffâ – galat-ı fâhişi nevbet şekeri.
- Nastûrî** (نسطورى) *is.* Musul'da Tayyarî dağlarında bir tâife.
nesnâs: *bk. maymun.*
- nefsâniyyet** (نفسانيت) *is.* Bazen kin ma'nâsındır.
- nemlenmek** (نملمك) *is.*²²⁷ Nem-nâk olmak, nem almak, rutûbet te'sîr edip cüzî ıslanmak, nem kapmak; *bk. nem.*
- ninni** (ننى) *is.* Meksûrdur; sabîleri avutma için âgâze – **ninni söylemek**: teskîn – **şerrine ninni**: la'nallâhu men eykazehâ.
- nîsân** (نيسان) *is.* Şuhûr-ı Rûmiyyenin ikincisi – nîsân yağmuru ma'nâsına **nîsân yağmak**: bereket.
- vâh** [vaha] (واح) *is.* Lisân-ı Kıbtî'den Yunanî'ye ve Arabî'ye naklolunmuş kelimedir. Kumluk ve çöl ortasında vâki', yeşillik adası; livâhu'l-hârice, dâhile – **siyûhu'l-vâhât**: Afrika sahârîsinde çayırılık yerler, vâdî enlisi.
- vazo** (وازو) *is.* İtalyancadan; zî-kıymet saksı.
- vampir** (وامپير) *is.* Bir nev' büyük yarasa, cadı, gûl ma'nâsına gelir.
- vakvâk** (وقواق) *es.* Kaba kuşların, ördeklerin savtı – Nârcil cevizi, ağacında kuruyup takırdadığından kinâye

²²⁷ Eylem türünde olan bu sözcük, özgün metinde yanlışlıkla "isim" olarak etiketlenmiştir.

vida (ويده) <i>is.</i>	vakvâk ağacı dârler. vakvâkî: ördek gibi paytak.
her dem tâze (هردم تازه) <i>is.</i>	Burgulu ve helezonlu ekser ²²⁸ -i ağaç, burgulu baskı – <i>bk. civata.</i>
hem (هم) <i>ed.</i>	Mürekkebe fâsılasından bir çiçektir. Tahyîr ve teşrîk ve te'kîd ma'nâlarıyla âtife olur. Gerek yerine: hem gelsin hem gelmesin – Bel [بل] ma'nâsına: hem kel hem fodul; velev-i âtife yerine: hem doldursun hem içsin.
hemşehrî ²²⁹ (همشهری) <i>is.</i>	Arkadaş, yoldaş gibi âhvat, muhabbet ta'bîri; zebânzedi: hemşeri.
Hûş (هوش) <i>is.</i>	Boğdan'da bir kazâ merkezi şehir.
yap (ياپ) <i>ed.</i>	Yapyalıız, yapayalıız, yamyassı gibi– muhaffefi yepyeni, yemyeşil.
yâdes [lades] (يادس) <i>is.</i>	Yâd-est; bahs [bahis]; yâdes kemiği; yâdes tutuşmak: bahs etmek, öğdül, irhân; yâdes kemiği gibi: gâyet kurgaz.
yasak (ياساق يساق) <i>is.</i>	Yasag, yasa; aslı nizâm, tenbîh, men' ve zecr – Tükîde yasamak: düzmek, yapmak, tanzîm, idâre demektir. Düzük, tüzük, tanzîmât, yasağ, nizâm, örf, kânûn. Yasağ-ı Çingiz: Devlet-i Tatarıyeniñ nizâmât-ı esâsiyyesi, siyâset kânûn-nâmesi ve Yasağ-ı Timur: Etrâkiñ idâre-i mülkiye düstûru. yasak [يساق]: memnû, 'ayb, nehy, koruk – vasf olur; memnû ma'nâsına: açık renk altın evânî yasağ [يساغ] oldu – yasağın [يساغك] hükmü üç

²²⁸ 'büyük çivi, enser' (TDKGTS, t.y.), Son Erişim: 26.04.2018

²²⁹ İkinci baskıda *hemşeri* [همشهری] biçiminde madde başı yapılmıştır (*bk. EK 3*).

- yakamoz** (ياقاموز يقاموز) *is.*
- Yalomiçe** (يالوميچه) *is.*
- yada** (يادا يادا) *is.*
- yestehlemek** (يستهلله مك) *fl.*
- yıkmak** (يقيمق) *fm.*
- yakamoz** – **yasak savan**: mevkit şeyler, eyyâm-ı ma'dûde harcı, ömürsüz [عمرسز] şeyler; yasak olmak, **yasak etmek**: men', nehy etmek.
- yasakçı**: yasak me'mûru, muhâfaza me'mûru, kavâs – sâbıkta **yasavul**: alay çavuşu, yol hasekîsi.
- Rumcadan; gece denizde görünên ateş pâresi gibi balık izlerinde fosfor şu'lesi.
- Eflâk'ta kazâdır; merkezi Klârâş kasabası.
- Çağatâyîde ceda, yeşim taşı; Arabîde bazen yeşb dahı dërler; asıl yeşb diğér cins taştır; seng-i şecerdâr. Kadîm-i Etrâk ondan bet yaparlar ve yağmur için üzerine efsûn edip suya atarlar idi. Hafazanallâh.
- Pislemek, telvîs, tednîs, terzîl.
- Aslı yıkmak [بيقيمق], hedm, tahrîb, virân etmek, bir tarafa eğmek, yere urmak; **göğül yıkmak**: bir adamı münkesir etmek; **biriniğ üzerine yıkmak**: haml, tahmil etmek.
- yıklmak**: perîşân-hâl, yebâb, fertût, fâni olmak; inhidâm bulmak, def', mundefi', matrûd, sermest olmak – Aşa eder ol cilt-i 'alak-i cihân «Yıkıl git buradan, yürü» ol zamân.
- yıkıntı**: münderisât, enkâz, harâbe, harâbî, vîrânî.
- yıkık**: harâb, virân, münhedim, mehdûm.
- yıkkın**: dil-harâb, bir tarafa mâil, yıkılmış gibi olgun, ser-hoş.
- yıkım**: harâbî, zevâl bir keşteki ev yıkımı, bâi's-i harâbî, sebab-i mazarrat, bâdî-i inkılâb.

yeke (يكة) *sf.*

İri cüsseli, üstün, gâlib; boyu uzun olursa yük yüksek, *bk.* **yüce**. **dümen yekesi**: kolu makâmında olan iri ağaç

yeğen (يغن) *is.*

Karındaş evlâdı; amûce, hala, dayı ve teyze yeğeni. **deve yeğeni**: babası, anası tüylü olan.

yel (يل) *is.*

Rîh, bâd; galat-ı meşhûru rüzgâr – Hafif rüzgâr, sabâ – Ağrı nev'inden oynak sızıları, rîh-i tayyâr, veca'-i mafsâl, her dürlü dertten neşet eden riyâh ve sızılar; dakîk-i me'kûlattan hâsıl olan gazât – Hades-i bâd: hayvan kavaresi.

yel esmek: hubûb, nefh, üfürmek; başta kavak yelleri esmek.

sam yeli: semûm, karayel, batı karayel; yel tûfengi yel değirmânı, **yelkoğan** [يلقوغان]: yel ardınca giden seri' kuş, bir nev' martı; **sâ'at yelkoğanı**²³⁰: ibre – Fırıldak, boru ağzına konan fenâr, saçak kenârına yeli men' için konan pervâz. atlarıñ **yelyutan** illeti; **yelyutan**: çobanaldatan kuşunun büyük nev'i, hattâf.

yel üfürmek: esmek; **yerinde yeller esmek**: mahv, fenâ olmak, ademe kadem basmak gibi;

yele virmek: savurmak; **yel yepenek gitmek** ve **yelim yeperek**: sahîhi yel yeperek, alâ cenâhi'l-isti'câl – *bk.* **yepermek**.

yelli: rîhli, müvelled-i riyâh; vec'alı, dertli; **yelli mantar**: karhân.

yelpaze: *bk.* **yeltek** – **yelpik**: solugan illetinin şedidi, zayk-ı nefes; **yelmek**, **yeldirmek**: uçup koşmak, tek ü tâz; yeler oğmaz karnı doymaz, yuvarlanan taş yosun tutmaz.

²³⁰ İlgili baskıdaki "sâ'at [ساعت] *is.*" maddesinde *yelkovan* [يلقوان] biçiminde yazılmıştır.

yeldirme: koşmak için giyilir dar etekli bez ferâce.

yelek: kanadın büyük tüyleri, tüy kalem yaptıkları per; kavâdim-i menâkib, şeh-per; Arabîde dört türlü i'tibâr olunmuştur – ok yeleşti kadar uzun.

yelek: rüzgâr alır nîm-ten; kolsuz iç yeleşti, delme yelek. *bk.* **yelek** [يلك].

yeleklemek: okuñ kuyruğuna tüy takmak.

bk. **yelken**. **yelloz:** yeltek, *bk.* **yeltenmek**.

yellemek: üflemek, körüklemek, yelpâzelemek.

yellenmek: hades.

yelme: yırtmaçlı zırh, yek-pâre olmayan çokal.

bk. **yelve**.

bk. **yele**. **yelegen:** Türkîde sokak [صوقاق] köpeğı demek.

yelim: hareket, sür'at – ineğın emciklerinin sallanan tobrası [torbası].

bk. **yelim yeperek**. **yelim:** *bk.* **yılmak**. **yılan**, **yılankavî:** *bk.* **yılmak**.

EK 3. SEÇİLEN MADDELERİN LATİN HARFLERİNE AKTARILMIŞ METİNLERİ (2. BASKI)

- abla** (ابلا) *is.* Yaşça büyük ve kıdemle muhterem kadın; büyük hemşire, bibi, bacı, dâire eskisi, câriye; kayış lisânında zevce ma'nâsına; Türkîde apa, apu; Kadîm-i Türkîde opa, epe, opu dênirdi – *bk. ebe*
- abur cubur** (ابورجیور) *sf.* Sahîhi obur cubur; Fârisîde evbâr, doymaz ma'nâsına; muzırr, karmakarışık. Et'ime-i şehiyye zıddı olarak abur cubur şeyler, çerezler – **abur cubur söz:** erâcif, hezeyân, halt, yabâna söyleme.
- ataşe** (اتاشه) *is.* Fransızca; sefârette maiyyet kâtibi, ataşe militer.
atak, ataklık, attırmak: *bk. atmak*
- acyo** (آجیو) *is.* İtalyancadan, akçe başı meskûkât fiyatının fırlaması.
- Âhî, Âhîler** (اخی اخیلر) *is.* Esnâf harîflerine ve pîr pirî[?] ²³¹ kafadârlara ve efelere dênirdi; birer tarîk-i mutasavvıfaya intisâb edip Ankara'yı ve Sivas'ı bir zamân zabt etmişlerdi.
bk. ihvân. Âhû babamız.
- arслан** (ارسلان) *sf.* Şecî, salâbetli, fütüvvet-kâr.
arslancı: arslan-hânede duran hayvânâta bakan ve gösteren bekçi.
arslanlı: Selçukiyye'niñ gümüş sikkesinde şîr ü hûrşîd resmi olduğundan elsinede gruşa [kuruşa] itlâk olunan isim.

²³¹ پیرپری

- arş** (ارش) *es.*²³²
- arya** (اريا) *is.*
- arımak** (اريمق) *fl.*
- Ağlasun** (اغلاسون) *is.*
- ak** (آق) *is.*
- aksiyon** (اقتسيون) *is.*
- allem kallem** (اللم قلم) *müh.*
- arslanlanmak**: sonradan hamiyete gelmek, büyüyüp yiğit olmak; salâbetleşmek.
- arslanağzı**: havuza su vèren boru – anasına, babasına pay vèren.
- Arslan pençesi, arslan kuyruğu.
- Fransızca marş'tan; asker ta'liminde yürü, ileri kumandası. **arş etmek**: ileri yürütmek.
- İtalyancadan; yelken indirme, yelkenleri rüzgârlatma, halatlarını salıverip kaldırma; arya etmek.
- arığ**: *zîrdedir.*
- Temizlenmek; yağı, çirki giderip pâklenmek; tahâret, letâfet etmek – nekâhet, hastalıktan kalkmak, temizlenmek, bür' kesbètmek.
- Kadîmde Sagalasso; Hamîd'de Burdur'a mülhak bir kazâdır.
- Beyâzlık, ak renk, beyâz, sepîde, aklık – nâmus, şân, âr, beyâz leke. **göze ak düşmek**: ak su inmek. **ak aş**: tağuk [tavuk] göğsü. **ak ağa**: hadım, tavâşî. **ak akçe**: gümüş meskûkât. **ak pâk**: temiz, arık, hafîf.
- akbaba**: kerkes, nesr; **akasma**: ören gülü.
- Fransızcadan; ticâret ve sînâat şirketlerinin hisse senedi.
- Allem kallem etmek, şöyle böyle demek; Allahü â'lem, kîl ü kâl.

²³² Birinci baskıda *em.* [م.] (emir) olarak etiketlenmiştir.

Amerika (امريكا) *is.*

Kıt'aât-ı arzın sonradan keşfolanı; Yeni Dünyâ ki memâlik-i müttehîde cumhûrî Kanada ve sâir İngiliz tevâbi'i, Grönland, Meksika, cemâhîr-i vustâ Brezilya, Guatemala vesâire, Peru, Şili, Buenos Aires, Paragi [Paraguay], Patagonya memâliki onun aksâmındandır.

av (أو) *is.*

Karada ve deñizde tutulan, urulan [vurulan] yabân hayvânı; sayd, balık avı, olta avı. Ele geçen, çalınıp çarpılan şey; tu'me, azık.

Şikâr tutmak için biniş, gidiş; çerâ, nahcîr. **av eti**: yabânî hayvân, canavar, kuş eti.

hov avı: atla, kuşla gidilên av; **hov ağası**: kuş-bâz başı. **sürgün avı**: küllî askerle gidilên şikâr.

av köpeği: zağar, tazı – **köpek olalı bir av avladı**: hele bir iş becerdi. **av kuşu**: şekre ve şâhîn, doğan, çakır, atmaca vesâire ki umûmen kuş dênir.

av havası [هواسى]: pusluk, karlık gün; zamân, fırsat. **av aramak**: duyuma çıkmak. **av bulmak**: mâl bulmak, ele tu'me geçirmek, çapula gitmek – matlûbuñ istihsâline tasaddî etmek.

Ayvalıdere (ايوالودره) *is.*

Nâhiye-i Malatya.

eczâcı (اجزاجى) *is.*

Eczâ yapan, ispençiyâr. Eczâ-hânelerde eczâlî fişenk [fişek], kibrit vesâire işleyên 'amele ve usta.

Ermeni (ارمنى) *is.*

Kadîmde Ermen, Armen ve Aram [ارام] tesmiye olunan vilâyetin halkı. **Aram-Asur**: Van ve Nahcivan tarafları. **Aram-Nehreyn**: Musul, Diyâr-ı Bekr [Diyarbakır] ve Urfa tarafları. **Aram-Sûrî**: Halep, Maraş, Sivas tarafları. Sonra

da içlerine Lâz, Kertât[?] ²³³, Süryân, Türkmân, Rum tavâifi girerek yalnız İsevîyette kalanlara Ermeni ve Eçmiyazin ve Nahcivan ve Kars civârına Ermenistan dênir – Ermeni cemâ'ati.

Ermeni hıyarı: beçen; **Ermeni gelini:** müteennî.

esirgemek (اسيركه مك) *fm.*

muzâ: esirger. Türkîde esremek; hıfz, sıyânet; bir şeyi korumak, saklamak, vikâye. Bir âdeme re'fet ve âtifet etmek; bir şeyi birinden dirîğ etmek. Düşman silâhını silâh ile reddetmek.

Mevlâ esirgesin: hafazanallâh, Hudâ hâfız, ma'âzallâh. **söz esirgemek:** hıfz-ı lisân, ihtirâz.

eñ (اك) *is.* ²³⁴

Tafdîl edatı. Ziyâde artık ma'nâsına **eñ artık**, **artıkrak**; **eñ soñ**: soñra. **eñ yüksek:** a'lâ, erka, bâlâ-ter; **eñ güzel:** ahsen.

Eğirdir (اگردير) *is.*

Hamîd sancağında Eğirdir maa Barla ve Bavlı [Pavli] ve Ağrus kazâsının merkezi.

Eğirdir (اگردير) *is.*

Hamîdili'de Eğirdir maa Barla ve Bavlı [Pavli] ve Ağrus kazâsının merkezi bir kal'a.

elektrika [elektrik] (القتريفا) *is.*

Yunanîden; seyyâle-i kehrübâiyye.

Eyyûbêli ²³⁵ (ايوب ايلي) *is.*

Niğde'de Aksaray'a mülhak kazâ.

Élbeyli (ايلبكلو) *is.*

Gürün'e tâbi' bir kazâ.

ıstofato (استوفاطو) *is.*

İtalyancadan; kapama et. Etiñ sâfi suyu ki tirid ve makarna yaparlar.

²³³ كرتات

²³⁴ Birinci baskıda *şfat* [.ص.] olarak etiketlenmiştir.

²³⁵ *Eyüb-ili* (Sezen, 2006, s. 179).

ıskopamar (اسقوپامار) *is.*

İtalyancadan; yelken serenlerinin ucuna çubuk sürüp açtıkları suya éren [ايرن] yelkenler.

ısırmak (اصرمق) *fm.*

muzâ: ısıtır. Dişlemek, dars, dişle katm, nehs, neş, yaralamak, sokmak, ‘azz; ma‘nen incitmek, ta‘n, zemmètmek; dişle tutmak, tutar gibi yapışmak, ta‘rîz. **avuç ısırmak:** ziyâde hiddet izhârı. **parmak ısırmak:** taaccüb ètmek. **göz ısırmak:** biraz tanımak, teşhîs ètmek, âşinâ çıkmak. **yaka ısırmak:** istiâze, istigâse.

ıhlamak (ايخلامق) *fl.*

muzâ: ıhlar. Deveye ıh diye bağırıp çökertmek; ıhlatmak dahı müsta‘meldir. Keskin nefes almak.

ılgım salgım (ايلغيم سالغيم) *is.*

Serâb, salma; pusarığın eyyâm-ı hırrede çukurca ovalara yaslanıp su gibi görünmesi.

İzenbol (ازنبول) *is.*

Niş sancağında İzenbol Dağları eteğinde bir kazâdır; merkezi Tran[?]²³⁶ kasabası.

ispindek²³⁷ (اسپيندك) *is.*

Levrek balığının küçüğü, isfendek.

istalya (استاليا) *is.*

İtalyancadan; gemilerin hamûle nöbeti beklemeleri için hasbî müddet-i muâyene. **kontra istalya:** geminin bekleme tazmînâtı.

istemek (استه مك) *fm.*

muzâ: ister. Aramak, taleb, da‘vet, ibtigâ ètmek, dilemek, ihtiyâr, irâde, istid‘â, arzu, hâhiş [خواهش], iştiyâk, rağbet, iştihâ ètmek. **kıyı istemek:** sâhile gelmek, kıyıya inmek; **söz istemez:** diyecek yok, sus, sükût.

ister istemez: hâh ü nâ-hâh, tav‘an ve kerhen.

ister olsun ister olmasın: her çi bâd âbâd, gerek mevcûd gerek mefkûd.

²³⁶ طرن

²³⁷ *ispendek* (TDKGTS, t.y.), Son Erişim: 24.04.2018

- istediği kadar:** keyfe-mâ-yeşâ'; **istediği gibi:** derhâl.
- İskarapar** (اسقراپار) *is.*
- işte** (اشته) *hâl.*
- iş** (ایش) *is.*
- Berat sancağında bir kazâ merkezi kasaba.
- Aslı uş de, hâ, hazâ gibi bak hâ ma'nâsına ve binâenaleyh gibi harf-i ibtidâ yerine kâ'imdir. İşte kılıç işte meydân. İşte bu kadar.
- Emr-i iş, şugul [شغل], kâr, matlûb, ma'mûl, meşgale, güzâr; **iş bilir:** ser-ilmiyâneci; **iş bilmez:** bî-haber, işini gâfil; **iş eri, iş başı:** kâr-dân, ehil [اهل], iş adamı, evliyâ-yı umûr; erbâb-ı hall ü akd, erkân-ı devlet.
- işin başı:** künh, asl, menba'-i fesad.
- iş güç:** umûr, meşâgil, kâr u bâr.
- işli güçlü:** ziyâde meşgûl, sâhib-i meşgale ve dağdağa, ashâb-ı mesâlih.
- iş kisveti:** Acem gönleği [gömleği]. **iş günü:** ta'til zıddı. **işe bakmak, iş bitirmek:** tervîc, tesviye, yürütmek.
- iş görmek:** ifâ-yı merâm, revâ-yı hâcet, infâz, is'âf etmek. **iş yapmak:** sanîa, tahâddi', izâm.
- iş ola ni:** şikâr-ı beviş[?]²³⁸
- iş güç edinmek:** iltizâm, devâm, becermek; iş çıkarmak; iş yok; **iş kesmek:** izâb; **iş işten geçmek:** harâb; **iğne işi:** kasnak; ince iş; kaba iş; **bir iş oldu:** kân mâ kân; işi oldu.
- iğdin** (ايگدين) *sf.*
- ıjremek** (ايكره مك) *fl.*
- Yumurtanın çılıklı [cılıklı], kokmuşu; iğ vèren şey.
- Böğürmek, boğa ve emsâli bağırarak, ince gevremek.

²³⁸ شكار بوش

İnebolu (اينه بولى) *is.*

Kastamonu'da İnebolu maa Küre ve Evrenya ve Keynolu kazâsının merkezi bender.

orfan (اورفان) *is.*

Rumlarda öksüzler – **Orfan Körfezi**: Kavala ile Aynoroz arasında bir koy – **orfane**: hizmetçi kız.

ök (اوک) *is.*

Göğüs, sîne; Türkîde öb, akciğer – levh, sadr.

öhö öhö (او هو او هو) *es.*

İstihzâ öksürüğü; ehe ehe gibi avâm kârıdır.

usta (اوسته) *is.-sf.*

Üstâd, mu'allim, esnâf, hiref ser-kârı, câriyelerin mürebbiyesi – mâhir, hâzık, ma'rifetli, hünerver, nihrîr, eski kurt, sanîa, perdâz, pîşe ve dülger ustası, işçi ustası; bir yerin gediklisi, pîşe-kâr, hamâm ustası – **usta olmak**: hibret, şeytânet kesbêtmek, me'zûniyyet, pîşekârlık.

usta çıkmak: me'zûn olmak.

us (اوص) *is.*

Akıl [عقل], kiyâset, rüşd, edeb, zekâ, ferâset, fatânet, nühâ, sükûn, hûş, hired, ârâm – **us bahâsı**: tecrîbe [tecrûbe], teyakkuz, mütenebbih.

ufatmak (اوقاتمق) *fl.*

Avalamak, avkımak, avşatmak, oğalamak [ovalamak]; tefût, kırmak, hurd u hâş. **ufaltmak**: ihtisâr.

üremek (اوره مك) *fl.*

muzâ: ürer. Çoğalıp türemek, münteşir olmak; çabuk yapılp yetişmek; iş göze görünüp meydâna çıkmak.

Ünye (اونيه) *is.*

Canik'te [Ünye] maa Fatsa ve Karağuş [Karakuş] ve Fenaris kazâsının merkezi bir bender.

baderna (بادرنه) *is.*

İtalyancadan; halatın bez sargısı, aşınacak yerine sarılan gılâfı [kılıfı].

bark (بارق) *is.*

Ev bark, müteehhil, ıyâl ve hâne. Barınmış, harîm, harem ma'nâlarına münâsebet alır; Türkîde **baruk**: mahfûz.

baş (باش) *is.*

Re's, ser, kelle, kafa; **baş kıyafeti**: imâme, sarık, kağuk [kavuk], hotoz vesâire; **baş ağrısı**: suda', yarımca, derd-i ser, tasdî'ât; baş bağı.

Baş paçesi²³⁹ [پاچه سی]; **baş tası**: kîhf, kâse. Baş için, koçbaşı, baş sağlığı – karabaş; baş açmak, baş açık, başı kapalı; **baş almak**: kurtulmak, rehâ bulmak.

Başkaldırmak, baş komak, kesmek; başa çıkmak, baştan çıkmak, baş vèrmek, baştan korkmak, baştan soğuk su gelmek, baş taşa gelmek, baş belâsı; başa kakmak, başa gelmek, başı yukarıda, baştan *bk.* **kara. baştan inmek**: nüzûl; baş urmak, başa urmak, başına urmak; baş ütölemek, baş sağ olmak.

baş oynamak: fedâ-yi ser. **baş başa vèrmek**: halvet, müzâkere; **baş bağlamak**: hotoz, sarık sarmak. **baş göz yarmak**: beceriksizlik étmek. **baştan indirmek**: ye's, te'ellüm olmak.

Baş zât, heyet ve hiddet, mua'cciz; **başına medârı yok**: âciz.

baş: re's, burun, depe, sifri [sivri] dağ zirvesi. Baskılı, yüksek, çatal, başı dumanlı; kûhe, kule; **dağın başı**: irak yer. **çiban başı**: başçağız, hurace; **meme başı**: emzik; **kaya başı**: tîge, köylü şarkısı; **omuz başı**: çekin, *bk.* **oma**.

değirmen suyu baş olmak: menba'ı pek mürtefi' olup su yükseğe çıkmak; üç başlı dağ; **gemi başı**: pruva; **baş olmak**: becerilmek,

²³⁹ baş paçası (Toparlı, 200, s. 43).

başarmak, başa çıkmak; **baş bağlamak**: kavil [قول] ve karâr. **başın ucu**: heme, mefrak, tarîh öj yanı, intihâ, netîce, nihâyet. **başı ucunda**: hâzır, yanı başında; **iş başı**: reîs; **baş baş**: tamâmına; **üst baş**: kıyâfet; **baştan ayağa**: ser-tâ-pâ, ser-â-pâ, kâmilen, depeden tırnağa, ez semâ tâ be simâk. **baş üstünde yeri**: ber ser ü çeşm; **herkesin başında**: nezd – Destârı içre saklasa afyonu ehl-i keyf. Ta'yîb etmeziz anı hep başımızdadır.

Çarşu [çarşı] başı, tepebaşı, dağbaşı, köprübaşı. **gemi baş urmak**: döğünmek. **baştankara**: gemi saplanması – **başüstüne**: ale'r-re'si ve'l-âyn; kancabaş, balta baş, akçe başı iskonta [iskonto]. **söz başı**: ibtidâ-i bahs; **baştan başa**: bir uçtan diğere ucuna; bir baştan bir uğurdan.

Bal, süt, yağ başı. Çıban baş vèrmek; harce baş göstermek; **başlı başına**: münferiden, müstakillen; bir başına, yalnız başına kalıp gitmek; başından büyük söylemek; başa dar gelmek; **yaşlı başlı**: kâmil; baş sağlığı; baş kaldırmamak; **baş aşağı**: ma'kûs, menkûs – ser-nigûn, serâzir, nesîb.

başmak (باشماق) *is.*

Başmak [باشماق]; ayakkabı, haff, nalın; sâbıkta medâse dênirdi; hâlâ umûmen pabuşa [pabuca] itlâk olunur; başmak-ı şerîf.

bakmak (باقمق) *fm.-fl.*

Nazar, nigâh, im'ân, nezâret; bak şu feleğin kârına, ayıya da kaval çaldırır. Ördek, kaza bakarak çatlar. Göz ètmek, lemha; birine itibâr, iktidâ, ittibâ – Âlemin yok çü bir deminde bekâ, âkil olan bunun nesine baka; eseriyle bekâ bulur âdem ehl-i hayrın eserlerine (baka a.) [(باقه أ.)]

Muzâf bulunmak, tettebbu', taklîd, iştigâl, i'tinâ, münâzara etmek. İnfâk, tîmâr, perveriş, taakkud, tâbi', tâlî, mülhak, muzâf, mu'âlece; tedâvî etmek, gözetmek; rücû', mütâbaat, imtisâl etmek. Yoklamak, tadı deñemek; fal bakmak. Şi'rde [şirde] nazîre söylemek; arayıp bulmak, tettebbu'; av bakmak, at bakmak, muâyene, intihâb etmek, işe bakmak; telâş, takayyüd etmemek, umursanmamak; kâr-ı hod ile meşgûl, nefsü'l-emri mültezim olmak; ikdâm. **eğri bakmak**: mu'âmele-i bed-nazar, ikrah, kecnazar; **ağıza bakmak**: i'tibâr, istimâ'. **dört yana bakmak**: ihtiyât, telâş. **iyi bakmak**: dikkat; **yüze bakmak**: ülfet; **hastaya bakmak**: yoklamak, muâyene; **derse bakmak**: mutâla'a.

bakmamak: ihcâl-i safh etmek; **kusûra bakmamak**: ma'zûr; tutmak, **yüz yüze bakmak**: istihyâ. **yüze bakmamak**: rû-gerdân olmak, iltifât etmemek. **bir makâma bakmak**: tâbi' olmak. Ne bakarsın!

bal (بال) *is.*

Arı balı, 'asel, engübîn; **süzülmüş bal**: revâk; **gümeç balı**: şehd, ağaçların kandı, yemişlerin koyulmuş 'usâresi; **siyâh bal**: kamış suyu, kekik balı; **kehrübâ balı**: billûrî, berrak; **panbuk [pamuk] balı**: beyâz. **meyân balı**: boyan. Türkîde yapışkan ve yapışacak şey, kulb, kol, bâzû ma'nâsınadır.

bal peteği: kursa, 'assâle; bal kuşu.

Bâlîkesri [Balıkesir] (باليكسرى) *is.*

Karesi sancağının kürsüsü bir kazâ merkezi şehri ma'mûrdur; Bâlî Bey binâsı olup kadîm asrının âsârı mevcûddur.

Bâlîkesri abası.

- bankır bankır [bangır bangır] (بانقر بانقر)** Öngür öngür gibi şiddet-i bükâ ve şedîd savt ve sadâ 'alâmetiyle olan şey.
- bayır (باير) is.** Püşte, şîb; Türkîde bilan ve yure dërler; şiv yer – **kırkbayır**: hayvânât-ı mücterrede olan ikinci mi' de; hafs, demâne, kutne.
bayır kuşu: bayırcın.
bayırcık: gönder ucunda bağ.
- bravo (براوو) is.** İtalyanca âferîn, şâbâş; **bravo çağırmaq**: şâbâş etmek; Türkî-i Kadîmde hurrâ [هرا] ki Tatar'a ve Sakâlîbe'ye ve andan Rus'a ve Avrupa'ya geçmiştir. İngiliz hurrâsı ma'lûmdur.
- beş (بش) is.** Hamse, penc – **beşkardeş**: sille, şamar; besfâyic, iri eğrelti – **beş parmak**: hamse-i mübâreke, silâhsızlık. **beşte bir**: hums, penc-yek, penc-i yek; **beşer**: humâsî; beşer beşer – **beşlik**: beşe olan, beş gruşluk [kuruşluk] sikke, humâsî – **beşleme**: tahmis – **beşinci**: hâmis, pencümîn – **beşinci gün**: penc-şenbe [perşembe], hamîs [خميس].
- beş (بك) is.** Hâl, şâme; yüzde, bazı 'uzvda olan şâmât; **göze düşen beş**: gözündeki.
- beğenmek (بكنمك) fm.** *muzâ*: beğenir. Hoşa gelip hazz, istihsân, intihâb etmek; tahsîn, tasvîb, pesend, öğürtlemek, onamak. **adam beğenmemek**: nahvet, kimseyi tasdik etmemek; **kendini beğenme**: hod-pesendlik. Evlâd kalırsa el beğensin, eğer ölürse yer beğensin.
- bem (بم) ed.** Apaçık gibi bembeyâz. *bk.* **bambaşka**.
- bingıldamak (بنغلامق) fl.** *muzâ*: bingıldar. Hafif oynamak, ditremek [titremek], *bk.* **zangıldamak**.

Yeni doğmuş etfâlde baş kâsesiniñ düz yerinde yumuşak ve oynak yer, mefrak, kafa arası ki o kemiklerin oynak olan yerine imik ve *bk. tamga*. Yâfûh, dürûz, yenbû´u´l-kıhf.

bu (بو) *sf.*

Hâzıra ve karîbe ve ma´rûfa işâret; şu gibi, o ta´bîriniñ zıddı – İsim olup bunlar, bunuñ, buña, bunu, bunları gibi tasrîf olur; hâza. Tenkîrinde **şu bu**: halk. Bura, burası, buram, burasına, buraları, *bk. bu ara*.

buracık: karîb yer – **şuracık buracık**: mahalden mahalle – **bu biri**: beriki.

buna yâ **bunca**: buyunca, buçuk mikdâr – **bunlarca**: emsâl-i inhâ. **bunucuk**: şu hakîr şey – **burada**: hâ hünâ, bu arada. **şöyle böyle**: üslûbla, zamânla.

buncılayın [بونجیلین, بونجیلین]: bu kadar, bu mikdâr.

böyle, böylece: böylelik ile, kezlilik, *bk. bu ile*.

but (بوت) *is.*

Fahz, ran – But eti ma´nâsına gelir; bir but et, but kebâbı, «kedi ne budu ne».

but kemiği: fahz, uca, uyluk kemiği, buruk başındaki elmacığa uma dendir.

kadınbudu: but resminde kızartma, kıymadan yapılmış ma´rûf taâm.

bürtün (بورتون) *is.*

Bürtün [بورتون]; sâbıkta top taşır barka, büyük cenk mavnası. Barça ve köke gibi ağır gemi.

Bozbaba (بوزبابا) *is.*

Limni'ye mülhak bir kazâlık ada.

bozbakal: ardıç kuşuna beşzer bahâr kuşu, öter karatağuk.

cırlayık?

boğa (بوغا) *is.*

Sığır aygırı; tosunuş büyüğü, sesi boğulup boğursamışı. Enenmişi: öküz – Geyik, sığın, zürâfa vesâire erkeği.

kara boğa: manda aygırı.

bulut (بولوت) *is.*

Sehâb, zille, ebr – Havada ağın çokluk duman, hava bulanığı; bulut geçidi. – Kar, yağmur bulutu. Sağnak [sağanak] bulutu; **buluttan nem kapmak**: kolay alınmak.

boyar (بویار) *is.*

Sakâlibe'de ve Tuna havâlisinde ağa, ağvât takımı; gopodar gibi Ulah, Boğdan boyarı.

be (به) *ni.*

Pe ey, behey! Bre, yâhû, eyyühe'n-nâs, *bk. a be.* Behey nâdân!

bayram (بیرام) *is.*

Aslı bâyrâm [بایرام], îd – **şeker bayramı**: fitr; **kurbân bayramı**: adhâ, hacılar bayramı – bayram arefesi; **bayram ertesini**: badü'l-îd – **cuma haccı**: îd-ı ekber. **hacı bayramı**: tehniye – sâir gün ve yortu: Yahud'uş gül bayramı, kamış bayramı, pesah, tak tak, hamursuz²⁴⁰ ve kurbân, çorap [چوراپ] bayramı, şeker bayramı, Bâbil'den avdet şenliği; **kara bayram**: ye's, mâtem. **kandil bayramı**: şenlik-i bînâ-yı Mescid-i Aksâ. **gül bayramı**: Nasara'nın gül panayırı, îd-ı 'ışa.

Bayram haftası, bayram alayı; **bayram günleri**: eyyâm-ı ta'til.

Sûr, şehr-âyîn, donanma. **bayram etmek**: meserret, şenlik, mübâlağa-yı sürûr.

bayramlaşmak: tebrîk, muâyede.

²⁴⁰ İlgili baskıdaki “çırçır (*is.*)”, “sünger (*is.*)”, “kuskus (*is.*)”, “kete (*is.*)” maddelerinde de *hamur* [حمور] biçiminde yazılmıştır.

Bilbao (بیلباو) *is.*

İspanya'da Baskonya vilâyetinin kürsüsü bir şehirdir.

bıldırın: *bk. bıldır.*

pahsa (پاخسا) *is.*

Sanduk [sandık] kerpici, kerpic dîvâr [duvar]; kumsuz, alafrangası: pîze.

parime (پاریمه) *is.*

İtalyanca flukanı [filikanın] zevrak ipi, panyası.

pazar: sahîhi bâzâr; Bâzârcık.

palaska (پالاسقه) *is.*

Plaska [پلاسقه]; Macarcadan; asker fişenliği, top hartucu vaz' olunan çanta; süvârî palaskası.

pay (پای) *is.*

Hisse, nasîb, behre, bahş, vâye, ülüş, sehm, rızk, kismet; kıt'a, bölük, parça. Fuhs, şetm, tekdîr – **beşte bir pay:** hums hisse. **pay étmek:** ülüşmek, mukâseme ve ülüştürmek, tevzi', taksîm étmek.

pay biçmek: kıyâs, mukâyese étmek. Kendi payına.

Ezhârî taksîm éttiler, gül düştü hârîñ payına.

dikiş payı: zâid kumaş; **bir tâife payı, kutu payı, gemi payı:** bir humbara [kumbara] içinde biriktirilên bahşîş akçeleriniñ mukâsemesi.

pıhtı (پختی) *is.*

Parça parça koyulaşmış, puhte olmuş şey; pişmiş gibi yarı toñmuş [donmuş] parça, rûb; **kan pıhtısı:** karîs, 'alaka; **deñiz pıhtısı:** deñiz çantası, necmü'l-bahr.

perde (پرده) *is.*

Askı, örtü, havâle, hicâb, hicâz gibi sürâdikat, kapı perdesi, pencere perdesi; setr, ester, nikab, peçe, tahta perde, havâle.

burun perdesi: ara bağı, vetîre – **göz perdesi:** gaflet, sâd, sebel, ak su. **saz perdesi:** tanbur [tambur], kemân gibi âlâtıñ kolunda olan bendler

ki perde-i mûsikî nişânı; asıl perdeler Yegâh, Aşîrân, Irak, Rast, Dügâh, Segâh, Çehârgâh, Hüseyinî, Nevâ, Üç Kerdâniye [Gerdâniye], Muhayyer on ikidir; bunların nîmleri Hisâr, Acemaşîrân, Rehâvî, Zengûle, Nihâvend, Bûselik, Sabâ.

mi'de perdesi: kavsara ile karın arasında hicâb-ı hâcz; yemiş içinde olan zar, hırz; **yürek perdesi:** tamur, şeffâf bağırsak sâdesi, sıfâk.

protesto (پروتستو) *is.*

İtalyancadan; muhâlefet, kânûniye redd, da'vâya kıyâm; **poliçe protestosu:** 'adem-i kabûl; protesto tebliği.

pelâs [palas] (پلاس) *is.*

Bayağı libâs, çaput; **pelâs pandiras:** yırtık pırtı.

penbe [pembe] (پنبه) *sf.*

Panbuk [pamuk] renginde, gül-gûn; **toz penbesi:** ayva gülü; daha koyucası: zîbâ – **penbe yañak:** gülizâr.

Pencşembe Bâzârı (پنجشنبه بازارى) *is.*

Nâm-ı diğêr Yakupbey²⁴¹ [يعقوب بك], Trabzon'da Ordu'ya mülhak kazâ.

portakal (پورتقال) *is.*

Portekiz vilâyeti Portakal'dan gelmiş narenc, yabânîsi turunc. **Çin portakalı:** nârengî, mandarin; **kan portakalı:** içi kırmızı; **kavun portakalı:** limonî, petâvî; **Amerika portakalı:** üsvecyâ, deñiz portakalı. **pâlengî:** turuncî [turuncu] renkli mürekkeb.

poliçe (پوليچه) *is.*

İtalyancadan; havâle, biriniñ üzerine şerâitle çekilên havâle senedi.

çek [جك], **señ** [صهك]: ciro olmuş, devrolmuş havâle.

²⁴¹ Yakupbey Derbendi/Perşembe (Sezen, 2006, s. 144).

- pumbul** (پومبول) *sf.*
- Tamzara** (تامزره) *is.*
- ter** (تر) *es.*
- transport** (ترانسپورٹ) *is.*
- Türk** (ترك) *is.*
- poliçeci:** iki mahall arasında gelip gider fâizci, kambiyo acentesi, yüze yüz menfaat alan zâlim, mürâbahacı.
- Körpe yavrunuñ tonbalak [tombalak] mülâhhamı.
- Karahisâr-ı Şarkî'ye mülhak bir kazâ.
- Tertemiz, ter ter depinmek, tir tir [تيرتير] tirildemek gibi mübâlağa; **ter ter** [ترتر] [**tir tir?**] **titremek:** soğuktan zangırdamak.
- Fransızcadan; tab' için taştan taş eczâlî kâğıtla naklolunan basma.
- Mazmûm; aslolan kadîm üç sülâlenin biri olup Şark Türkleri; Uygur, Halıç [Halaç], Karlıh [Karluk] gibi dört beş ulustan ya'nî milletten ve Garb Türkleri; Oğuz, Kıpçak, Peçenek, Ağaç Eri, Koman [Kuman], Kaysak, Kırgız, Kanglu gibi on kadar ulustan ibârettir. Târîh-i hicretten beş biş sene mukaddem Türkler, Hind ve Turan ve İran ve Bâbil semtlerine müstevlî olarak bir şu'besi olan Hind-i cenûbîde münteşirdir ve bir şu'besi kadîm Turanî Keldânî tavâifi ve târîh-i hicretten biş üç yüz sene mukaddem İran ve Bâbil ve Âsur ve Şam diyârlarına Oğuzlar dahı yirmi sekiz sene iktihâm etmiştir. Târîhlerde Oğuz Hân zamânı dedikleri budur. Yunan onlara Üsküt ve Üskülüt ve ehl-i Fars ise Sañ tesmiye ederler.
- Uygurlar hat ve kitâbette rüsûh bulmakla onların lisânı Şarkî Türkler beyninde ziyâde münteşir ve her kavmiñ debîr ve vezîrleri Uygur'dan müntahab olup Tatar ve Moğol'uñ Türkistan'a galebesinden sonra Çağatây Hân'ıñ

memâlikinde muharrerât bütün Uygurca mütedâvil idi. Onun için yedi yüz sâl-i hicrîde Çağatây lisânı ta'bîri şüyu' bulmakla başlamış ve bu Şark Türkîsi Fârisîye taklîden harekât-ı bârîze ile ketb ve imlâ kılınmış idi. İslâm'la müşerref olan Moğol vesâir Tatar giderek hep Uygurca mütekellim oldu – Oğuzlardan Bağdat'a askerlik için gelen oymakların ardı sıra Kaysak ve Salur ulusu dahı zuhûr edip bunlar dört yüz târîhlerinde İslâm'a dâhil olarak mümtâzlarına Selçukî ve umûmuna Guz [غوز], Gaz [غز] ve sehven تغزغز ve nihâyet Türkmân dênmiştir. – Sahrâ-nişîn olup şehristâna dâhil olmayanlara Türk ve Oğuz ism-i umûmîsi kalmakla ileride Türk ta'bîri kaba, rüstâyî raiyyet ve Oğuz sâde, sâf-dil ma'nâsına olunmuştur. Türk ata binse kendini bey oldum sanır. Türke şehir içi zindân gelir gibi emsâl bundan münşî. Beş yüz târîhinde emr-i hükûmeti Selçukîler istilâ edip Oğuz ya'nî Türkmân lisânı yazılmaya başlayınca işbu Garbî Türkî, Arabîye taklîden ketebe ve imlâ kılındı ya'nî harekât-ı maksûresi ızmâr olundu. Meselâ اولوب kelimesi تارامق yazıldı. Hâlâ Şarkî Türkîde meselâ تارامق yazılan kelime Garbî Türkîde طرامق yazılır.

Türk aşâirinin eşrefi Oğuz ulusu ve Oğuz'un hasîb ve nasîb sayılan kısmı Kayı ilidir/élidir. Bu Kayı tâifesi Türkistan'dan Horasan'a ve ondan Çingiz [Cengiz] vaktinde İran'a ve daha ilerilere çekilip bir oymağı Urfa ve Erzincan taraflarını gezerek Sultân Alâe'd-dîn Selçukî'nin berâtıyla Bilecik ve Ankara arasında olan ovada Söğüt ve Karacaşehir civârında karâr buldu. Dört yüz on altı oba halk olup beyleri Osmân Gâzî düşmandan Bilecik, Lefke, Domaniç, Yârhîsâr,

Hirmencik, Atranus, Yeņişehir, Eskişehir kılâ'ını ve civârlarını zabt ile 688 târîhinde Sultânönü sancağının beyliği ile serhad-dâr nasbolmuş iken Devlet-i Selçukiyye'nin yedi yüzde Ankara, Zile istiklâl buldu. Yirmi yedi sene müddetinde her şehre câmi', mahkeme, medrese, mekâtib-i 'adîde binâ ederek Anadolu Selçukîlerinin memâlikinde olan ulemâ ve üdebâ ve bahâdırân-ı vegâ bütün başına toplandı. İşte onun halkına Osmânlı dediler. Osmânlı'nın terbiye ve terakkî ile teşkîl ettiği lisân Oğuz Türkîsinden ya'nî Türkmân lehçesinden ayrılıp artık lisân-ı Osmânî oldu. Türkmân'a insaf yok mu demişler varak görek de alak gelek demiş. Türkmân'a arı aluğunu deyü sormuşlar, ben param ile vızırdı nêdem demiş. Lisâna hizmet edenlerden Kırşehirî Muhlis Paşa-zâde Âşık Paşa ve oğlu Elvân Çelebî ve Şeyhî ve Âhmed Bîcân ve Süleymân Çelebî meşhûrdur.

tikân [diken] (تكاك) is.

Kabak ve hıyar emsâlinin sürdüğü uzun kollar, kelpe, diken [ديكك], *bk. dikmek.*

telve (تلوه) is.

Kahve tortusu, cavcavı; tatsız, müsteskal adam; çöküp kalkmayan, bulaşık, sakıl, tiryâki.

Sâir şeylerde küsbe [küspe], posa, dênir; bazen tortu: balıç telvesi, yağın zırvası. Farisîde telvâsi kaynak.

teneke (تنكه) is.

İnce ma'den levha, teneke sac – Türkistan'da ince, yayvan meskûkât – altın [التون] teneke, gümüş teneke. **sarı teneke:** pirinc levha – tenekeden ma'mûl kaplar; su tenekesi, teneke oluk, teneke cezve – **ağzı teneke kaplı:** ısıcağa [ısıcağa] mütehammil.

tokat (توقات) *is.*

El içi gibi yer – Dere arası olan hayvân merta'ı; El içile urulan sille, tokadıñ darbesi; **tokat urmak**: tokatlamak.

tül (تول) *is.*

Fransa'da Tül şehrinde icâd olmuş bir nev' ince ve seyrek dülbend [tülbent], gözleri altı köşe.

tike (تيكه) *sf.*

Lîme lîme gibi, dike dike, *bk. şerh.* Parça parça.

timur [demir] (تيمور) *is.*

Zebânzedi demür; hadîd, âhen, ehren – **kara timur**: döğme [dövme]; **ak timur**: mesbûk, dökme, Türkîde çoyan – **erkek timur**: sert. **dişi timur**: yumşak, enîs.

Timur [demir] ıslanmaz timur uslanmaz.

canelya (جانليا) *is.*

Yerli, koyu renkli kanarya; iri başlısı er ganarya.

cübbe (جبه) *is.*

Mazmûm; tahsîs ile biniş altına giyilên dar libâs; kıyası: âbdestlik.

Çağatây [Çağatay] (چغتای) *is.*²⁴²

Çingiz [Cengiz] Hân'ın üçüncü oğlu ve debîr-i mülkü olup Çingiz memâlikini dörde taksîmle Tataristân'ı ve Çin'i Ögeday Hân'a ve Kıpçak ili Rusya'yı Batu Hân'a, İran ve Irak'ı Hülâgû'ya, Türkistan'ı ve Horasan ve Harezmi Çağatây Hân'a vèrmiş ve buralarda söylenip yazılan lisâna Çağatâyî dènmiştir ki kadîm Uygur lisânından ya'nî Türkî-i Şarkî'den münşâ'ib olmuş ve altı yüz târîhinden dokuz yüz târîhine kadar Lutfî ve Ubeydullâh ve Nevâyî ve Hüseyin Baykara ve Haydar Mirzâ ve Sultân Bâbür Şâh ve Saykal gibi meşahirîñ telîfâtıyla ma'mûr olmuş ve imlâsı Fârisîye takliden zabtolunmuştur.

²⁴² Birinci baskıda *ilm* [علم] olarak etiketlenmiştir.

cık (جق) *ed.*²⁴³

bk. **cak** [جاق] – Murakkakında cık, tahfifinde çağız/ceğiz; **çocukçuk**: zebânzedi çocuk, çocucağız; **bebecik**: bebeceğiz; **köycük** meksûr köyceğiz – **deve**: devecik; bunucuk, şunucuk.

cimcime (جمجمه) *is.*

Cimcime [جيمجمه]; bir nev' a'lâ, ufak karpuz.

cinke (جنكه) *is.*

Ufak kıgılcım [kıvılcım] gibi âteş. Büyüceği: mercân, köz.

ciro (جيرو) *is.*

İtalyancadan; tüccâr beyninde havâle kağıdının ve poliçe vesâirenin havâle sâhibi tarafından diğeri ismine çevrilmesi, diğere devrolunması. **cîz**: *bk.* **ciz**.

çat (چات) *es.*

Darbe sesi, dayak; çat çat ahşâb sesi; dakk-ı bâb, çat murakkakı çıt. *bk.* **çatlamak**.

çat burada çat kapı arasında: bağteten. **çat pat**: nâdiren şurada burada.

çay (چای) *is.*

Irmağın küçüğü, cûy; aslı çağlamak; Türkîde **çaymak**: havalanmak; ısırnak; çakmak. Çaylak, çaynak, çayır bu asıldandır; büyüğüne ırmak, küçüğüne su, dere dërler – **denizi geçip çayda boğulmak**: büyük engeli atlatıp küçüğünde kalmak. **çay kuşu**: tuyûr-i mâiyye.

çay (چای) *is.*

Lugat-ı Çinîde tay ve ti; ma'rûf, muattar, kıymetli yapraklar; yeşil çay, siyâh çay, tob [top] barudu, toz çay, kalb [kalp] çayı gibi envâ'ı çoktur – **adaçayı**: meryemiyye; behmen-i âhmer, diş otu, sâlebiyyeden.

çay takımı: depsi vesâire.

çırçır (چرچر) *is.*

Durmayıp az ses çıkaran şey – ince akan, şırıldayan su; ufak pınar. Ağzı durmaz, mızımız.

²⁴³ Küçültme edatı (*edat-ı tasgîr*) olarak etiketlenmiştir.

Hamurcuların kısa, kalın oklagası [oklavası], merdâne; **çırçır gözlemesi**: katmer – İçinde panbuk kozası ayırtladıkları sepet, tekerleği çalkar yâhûd çekirdek ayırtladıkları cendere; alafrangası cen – Ot çekirgesi, circirik.

çımkırmak (چمقراق) *fm.*

Çımkırmak [چيمقراق]; hayvânât, husûsen tuyûr, sıvık terk etmek, pislemek; hılt, sileh.

çimmek (چمك) *fl.*

Meksûr; Türkîde çömmek; suya dalıp çıkmak, yıkanmak, çömelip batmak, dolanıp batmak, parmaklar ete batmak – **çamur** [چمور]: *bk. çamur* [چامور].

çenber [çember] (چنبر) *is.*

Tahsîs ile fiçılara ve koğalara [koyalara] vaz^ç olunan ağaç ve timur [demir] dâire – Bazı çenber gibi vaz^ç olunan şeye dênir; kasnak, **boyun çenberi**: yemenî, isâbe eline dahı bağlanır, dîl-dâde; **çenber yemenî**: tam murabba bir değirmi sebîbe; **direk çenberi**: kayıklarda yelkeni direk üzere akıdan kemik halkalar. **çenber kayık**: bir nev^ç müdevver kıçlı odun kayığı; **boyun çenberi**: iki terkova²⁴⁴ kemikleri; **feleğin çenberinden geçmek**: germ ve serd görmek. Gerdûne, çenberli taş, çenberli top, ağaçtan.

Çingâne [Çingene] (چنگانه) *sf.*

Yüzsüz, çerî, hayâsız. **çingâne ahtapodu**: lahm, nâ-bit, karha-i efrenciye – çingâne palamudu, ufağı **çingâne çergesi**: kalenderî çadır. **çingânelik**: hayâsızlık, yüzsüzlük.

Çingâne çalar Kürd oynar.

çingâne borcu: ufak tefek deyn.

saçın çingânesi: eşsede örgüye gelmez pürüzü.

²⁴⁴ clavicule: köprücük kemiği, terkova (Unat vd., 2004, s. 468).

çör (چور) <i>is.</i>	Çörçöp, ince çöp ve çalı – çörçöpten binâ : za'îf [zayıf] kerâsteli [keresteli].
çuka (چوقا) <i>is.</i>	Çoka; mersine aңdırır, kapkara, büyücek balık.
çoluk (چولوق) <i>müt.</i>	çoluk çocuk : etfâl ve sıgâr; evlâd u ıyâl. hâne halkı.
çığa (چيغا) <i>is.</i>	Nehirlerde yakamoz ile yüzer ve hışırtı eder bir balık. Lugat-i Türkî'ye göre bir rivâyette kara mersin.
çinko (چينقو) <i>is.</i>	İtalyancadan bir bed ta'bîrdir; tutyalı hass[?] ²⁴⁵ . Tutya ma'deninin terkîbâtına dahı <i>bk. tutya</i> dërler.
hanı (خانى)	Arabîde hani [حانى] kırmızı, büyük balık; küçük hanı.
Hazro (حزرو) <i>is.</i>	Nâm-ı diğër Tercil. Diyâr-ı Bekr'de [Diyarbakır'da] Silvan maa Hani'ye tâbî' kazâ.
ham (خام) <i>ed.</i>	Hamhalat.
Horasan (خراسان) <i>is.</i>	Horasan ve Mehrud, Bağdad'da bir kazâdır.
Hüsrev Paşa (خسرو پاشا) <i>is.</i>	Mazmûm; Hân Barçınlı dedikleri kasaba.
hımhım (خمخم) <i>sf.</i>	Meksûrdur; burundan söyler sesi çirkin adam. Hımhım ile burunsuz meseline delîldir; hımhımlamak : hımhım etmek.
Dânişmendli (دانشمندلو) <i>is.</i>	Karahisâr'da Sandıklı'ya mülhak kazâ.
dahı (دخى) <i>ed.</i>	Aslı takı, kezâ, hem ma'nâsına; tekrâr, mükerrer, hâlâ, henüz, yine ma'nâsında daha ifâdeden dahı ma'lûm olur. ve dahı : ma'lûm ola ki, daha var, daha neler, bir daha aslâ, dahası gibi.

dört (درت) *is.*

Dört [دورت], Türkîde tört; erbaa, çehâr – **dört kitâb**: kütüb-i semâviyye; **iki ile iki dört**: gayr-i meşkûk; **dört mezheb**: ehl-i sünnet. **dört göz**: intizâr; **dört dönmek**: cevelân.

Değirmenlik (دڭرمنلك) *is.*

Kıbrıs'ta Değirmenlik maa Dağ ve Omorfo ve Lefke kazâsı.

deli (دلو) *sf.*

Deli [دلى]; mecnûn, dîvâne, meczûb, şûrîde – Türkîde til ve tilbe, dellenmek yâhûd dèlemek/dilemek ma'nâsından. Azgın, azman, tecen, bernâ, mübtelâ.

Deli alacası; deli saçması – **ne oldum delisi**: mecnûn-ı müftehir – **deli duman**: âşüfte; **deli dolu**: sallapati, râbitasız, reviyetsiz; **delikanlı**: kızân – **delikanlılık**: gençlik, âteş-i civânî – **deli olmak**: ibtilâ.

Deliorman, deli ırmak.

dublin (دوبلين) *is.*

Eski, büyük, ikiz İspanyol altını.

dülengeç [dölengeç] (دولنگج) *is.*

Divlengeç, toygar ve kuyruksalan cinsi birer nev' kuş. Bir rivâyette küçük çaylak, dolangaç.

dil (ديل) *is.*

Türkîde til; ağızda olan lisân, zebân; dillerde olan elsine, lehce, kelâm. Zemm, gıybet ma'nâsına; mutlakâ yassı, uzun şey; deñize çıkmış kara – kabası: burun. Süveys, Gördös dili; **dile gelmek, dillere düşmek**: mazmûm olmak. Edirne dili; **dili uzun**: edebsiz; **ağız var dili yok**: mütehammil – bazı şeylerin içinde olan yassı yâhûd sifri [sivri] parça; terâzû [terazi], düdük, kantar, makara dili.

dil ucunda: hâzır, söylenecek. **dil altı illeti**: dil altı damarları haf; **dil peyniri**: uzun parçalı, sığır dili; **öküz dili**: siğirli yaprak.

reçel (رچل) *is.*

roka (روقه) *is.*

rimpapa (ريم پاپا) *is.*

zerrîn (زرين) *is.*

zevzek (زوزك) *sf.*

sâ'at (ساعت) *is.*

kuş dili: diş budak tohumu; **kuş dili:** etfaliñ ca'li lisânı; **kayış dili:** hazeleniñ tâbirâtı. Dil burmak, **dil çıkarmak:** istihzâ. **dil altı:** tağuk [tavuk] illeti; kurbağacık nev'i; **köpek dili:** kızılılık otu. **dilini tutmak:** hıfz-ı lisân; **dil tutmak:** esîr almak. **dil uzatmak:** itâle, zebân-derâzlık etmek; **dilini kesmek:** ihtiyâr-ı sükût – **küçük dil:** lehat; dil balığı. **dil oğlanı:** tercümân şâkirdi.

Rîsâl, rîçâl; meyve ve sebze ile pişen koyu tatlı.

Rumcadan salîbiyye envâ'ından bir dürlü salata.

Roma şehrinde olan papa; Katolikleriñ rûhânî reîsi ve Roma ipiskoposu [piskoposu].

Zerrînkadeh.

Temkînsiz, hiffet mizâcı olan; kevden.

Arabîde zamân, ân; altmış dakika ve üç biñ altı yüz sâniyeye munkasım müddet; yirmi dördü géceli gündüzlü bir gün olur; sâ'atleri bildirên âlet; koyun sâ'ati, çekmece sâ'ati, asma sâ'at, tam sâ'at, kule sâ'ati, çalar sâ'at, gemi sâ'ati; ileri gider, geri kalır sâ'at; meşeli sâ'at; dolaplı, altın, gümüş, hilâlî sâ'at; münebbihli sâ'at, kum sâ'ati, pingân, **güneş sâ'ati:** basîte – sâ'at tahtası, akrebi, yelkovanı; **sâ'at başı:** mecliste sükût vukû'u – **sâ'at on birde:** soñ mehl, zevâl, âhir-i ömr; **evvel sâ'atte:** ânîde – **sâ'at urmak [vurmak]:** kaç sâ'at geçtiği çalınmak; **sâ'at tutmak:** elde sâ'atle vakit hesâb etmek; sâ'at kurmak, gurûbî sâ'at, ezânî sâ'at. **bir sâ'at zarfında piyâdeniñ kat' ettiği mesâfe:** ba'd, fersah, beher sâ'at mesâfede bir mil nişân dikildiği için ağaç dendir ki Türkistan ağacı: beş

- mil, **Anadolu sâ'ati**: dört mil, **deniz sâ'ati**: üç mil ve her mil, biñ hatve-i hendesiyye olur; hatve-i a'şârî ki zirâ'-ı a'şârile bir sâ'at beş biñ hatve olur.
- sâyî** (سایى) *is.* Sâ'î, piyâde, ulak – sâyî haberi.
- Serik** (سريك) *is.* Teke'de Kızılkaya'ya mülhak bir kazâ.
- sel** (سل) *is.* Seyl, 'arim; **sel suyu**: yerli olmayan dere. Devâmsız şey; **sel öñünden kütük kapmak**: cer.
- Selifke** (سلفكه) *is.* İçel kürsüsü kazâ merkezi bir iskele.
- sinyor** (سنيور) *is.* İtalyancadan; ağa ma'nâsına ecânibe dendir.
- sevmek** (سومك) *fm.* Aslı sévmek [سيومك]; hubb, vedd, muhabbet, meveddet étmek; 'adâvet zıddı; dostluk; buğz zıddı; muhâdenet, el ile okşamak, taltif étmek, temelluk. Hazzétmek, makbûl tutmak, teneffür zıddı. Ta'aşşuk étmek, barışmak, muhâdenet, meftûn, mübtelâ, müştâk olmak. **Allah'ı severseñ, Allah'a iseñ**: and [ant], sevgend.
- söz** (سوز) *is.* Kelâm kelime, lafz – Lakırdı ma'nâsına **söz étmek**: söylenmek, makâle, nizâ, bahs, rey, kavl, akvâl, dedikodu, ekâvîl, erâcîf, güft-gû, sühan, ahd, va'd, taahhüd, nutk, mantık.
- enbiyâ sözü**: hadîs; **atalar sözü, ulu sözü**: nesâyih, durûb; **düşman sözü**: ifk, nifâk; **tatlî, mülâyim söz**: temelluk, iltifât, kavl-i ma'kul; **acı söz**: şetm. **açık, düzgün söz**: beyân, bediû'l-beyân; **büyük söz**: tefâhur; **söz eri**: erbaşı. **söz başı**: bâb ibtidâsı, matlab; **sakat söz**: halt-ı kelâm.

sözünün eri: îfâ-yi ahd ve va'd eden, kerîm. **söz ehli**: sühan-ver; **söz ebesi**: bilgiç; **söz birliği**: muvâfakat; **söz etmek**: bahâne-cû; **söz açmak**: der-miyân, mukaddeme-i bahs; söz almak; **söz anlamak**: kabûl etmek, ilzâm, iknâ' olmak; **söz atmak**: takılmak, harf-endâzlık; **söz bilmek**: zekâ. **sözünü bilmek**: ferâset, edeb; **sözünü sağlamak**: isbât-ı müddeâ etmek; **söz götürmez**: tam tehevvür; **söz yok**: kusursuz, lâ-cerem; **söz kesmek**: karâr; **sözü kesmek**: sükût; **sözde durmak**: îfâ-yı sebât; **söz düşmek**: nevbet-i kelâm, siyâk u sibâk; sözden dönmek; **söz diğlemek**: mütenassih olmak; **söz geçirmek**: infâz; **söz vermek**: va'd, va'de; **sâz ve söz**: nevâ ve tarab; **yalan yanlış söz**: katr; **sözü yabâna atmak**: itinâ etmemek; **sözüm ona**: hâşâ ani'l-meclis; **gûyâ, göz gelişi, söz gelimi**: meselâ, farazâ; siyâk u sibâk; sözüm yabâna.

sünger (سونگر) *is.*

Yunanîden; isfenk, isfenc, isfenkâr-ı şevkiyyeden bir cins hayvânîy meskeni – **çoka süngeri**: incesi; **kara sünger**: kaba; **sünger taşı**: ponza, kösele taşı; **yara süngeri**: lahm-ı zâid, kûm'e-i telahhum, kûm'evî cism-i isfencî; meme süngeri; **sünger gibi**: menfûh.

süngerîne: bir nev' tatlı hamur.

Sîrderyâ [Siriderya] (سير دريا) *is.*

Türkistan'da Kâşgar dağlarından çıkıp Hokand, Andican, Hucend, Tirmiz şehirlerinden geçerek Aral Değizine akan büyük ırmak; Seyhun.

silindir (سيلندر) *is.*

Rumca; üstüvâne [استوانه], vapor [vapur] makinesi üstüvânesi. Fârisî üstüvâne [استوانه], sûtûn.

- şâl** (شال) *is.* Hindistan'a mahsûs olan yün kumâşa tahsîs olunmuş ise de Kadîm-i Türkîde yün kumâş, peşmîne, sof, şayak; Tosya şâlî, Trablus şâlî.
- şıpşıp** (شپشپ) *is.* Şıpşıp [شپشپ]; filâra benzer, daha nârîn ayakkabı.
- Şugr** (شغر) *is.* Mazmûm; Haleb'de Cîsr-i Şugr maa Ordu ve Cebel-i Akra' ve Madik ve Dergûş kazâsının merkezi.
- şen** (شن) *sf.* Aydın, imâr, ma'mûr, müreffeh, rûşen, vecîh, behîc.
- şendere** (شندره) *is.* Tekir balığı nev'inden, büyücek hayvân. Fıçı kaburgası.
- şîb [şip]** (شيب) *is.* Bir nev' pek bayağı telli bürüncek, şîb kaftan.
- sağır** (صاغر) *is.* Esamm, ker, ses vèrmez; içi görünmez, dolu şey; hissi az olan şey; sağır oda, sağır pencere; **sağır tencere**: kalın ve ısınmaz olanı; **sağır cam**, **sağır kapı**: sesi duyulmaz; **sağır nun**: η – **sağır yılan**: erkam – **dilsiz sağır**: esamm; **bir kulağı sağır**: müsâadeli – **hem sağır hem sığır**: söz anlamaz – Türkîde **sağır yağır**: sağlam olmayan, sakat.
- sal** (صال) *is.* Su üzerine saldıkları bağlanmış döşekli kerâste [kereste]; ufağı pot, bir nev'î *bk.* **kelek**.
kerâste salı: iri kerâste demeti, yayıñ ortasında gèñiş yeri, ebher.
- sayrı** (صايرو) *sf.* Türkîde sayru [سايرو], hasta – Savmak, geçip te'sîr ètmek; *bk.* **savmak**.
Üzgün, hasta, rencûr, nekâhette, nakâ, nukahe – yanaz, hasta, marîz.

«Soğuktur sözün hemçü bâd-ı seher verir sayrıya sağa haylî keder».

sırıtmak (صريتق) *fl.*

Dudakları ayırmak, ibtisâm, dişleri göstermek, helâk olup dişler görünmek gibi ağzını yaymak. **soğuktan sırıtakalmak**: doñup helâk olmak, *bk. sırmak*.

Bir kumâşa bed renk silk ile vurulan dikiş çirkin görünmek, yakışmamak. Gizli şey uç göstermek; eksik aralık gelmek.

sakal (صقال) *is.*

Lihye, rîş, hat. **saç sakal**: sinn ü sâl. Sakal başı çevirmek; **sakal bırakmak**: irsâl-i lihye.

sakal başı dağıtmak: tehevvür. **aksakal**: muhtâr, rîş-i sefid – **ak sakal kara sakal**: büyük küçük, kehân u mehân. **sakal döken**: kırkayak – **sakalı elevermek**: sakalı saydırmak.

Tob [top] sakal, kabasakal, köse sakal. **keçi sakallı**: müzellef; **tahta sakal**: enli; sakala soğan doğramak; **sakala gülmek**: istihzâ; **sakal cücüğü**: bam teli, 'unfuka; **sakalı değirmende ağartmak**: hayvânlar gibi hibret étmemek – **işin sakalı bitmek**: eskimek, kocamak, tavsamak.

sakalı traş [tıraş] étmek: and [ant] olur.

sakallı adam: kâmil, saçlı sakallı.

sınamak (صنامق) *fm.*

Meksûr; sınamak [صينامق], deñemek, sanımak, *bk. sımak – sınar*: soy, cins, danışık, deñeşik ya'nî bilişip buluşan, hem-cins.

Sandallı (صندللو) *is.*

Ermenâk'e mülhak bir aşîrettir.

soğan (صوغان) *is.*

Sokmak ma'nâsından; basal, piyâz envâ'ından; **elma soğanı yâ beyrekçi/bîrekçi[?]**²⁴⁶ **soğanı**:

²⁴⁶ بی رکجی

‘askalânî; arpacık ve kaba, ak soğan, kumla soğanı – **ada soğanı**: piyâz, lîze, ‘unsula; **dağ soğanı**: basalu’l-fâr; **öksüz soğanı**: çiğdem; **şeker soğanı**: çölde olur.

Mutlakâ soğan tarzında başlı belbûs, ıskıl; Türkîde gümren.

Teşrîhte basala; etli, başlı, ortası cücüklü, zar zar kökler sünbül [sümbül], lâle, zeren, teber soğanı.

Bir baş soğan – **kaba soğan**: gevşek, boş adam. **sakala soğan doğramak**: yüze gülüp aldatmak.

Soyup soğana döndürmek.

soytarı (صويتارى) *is.*

Sa‘teri, hayâsız, mukallid, mashara [maskara].

ziyâfet (ضيافت) *is.*

Misâfire [مسافره], garîbe olmayarak çekilen mutlakâ mükellef simât, cûşen; *bk. toy.*

İsti‘mâli kalîl olan kelimelerde dad [ضاد] harfi Arabî kâidesince okunur.

Darb [ضارب], madrûb [مضروب], mudill [مضلل], zucret [ضجرت], dıhk [ضحك], dıhâmet [ضحامت] gibi. Dad [ض] harfinde olan kelimeler, cüv-i sâniide kâmilten tekrâr yazılmaya muhtaçtır.

tağuk [tavuk] (طاغوق) *is.*

Zebânzedi tavuk [طاوق]; kadîmde tahaku [تخاقو] ve dakuk [داقوق]. Dağınık gezer yâhud tavda hayvan, decâc; erkeği horûs [horoz]; yavrusu pilic. Çakşırlı, depeli, güdük tağuk – Mısır, Beç, Çin, Arab, Hind, Gerze tağuşu – dağ tağuşu, kara tağuk, bednus.

tağuk otu: anagallis. **tağuk ayağı yemiş**: boşboğaz; **tağukkanadı**: ufak toz süpürgesi; **tağukkarası**: şebkörü[?] ²⁴⁷, ahfeş; **tağukgötü**: siğil nev‘inden ayak nasırı; **tağukgöşü**:

- muhallesi nev'i; tağuk kümesi, **tağuk yılı**: sâl-i Türkânın onuncusu.
- dal** (طال) *sf.* Türkîde tal [تال]; çıplak, ârî, sâde, düz – **dalfes**: sarıksız; **dalkılıç**: kınısızdan kinâye, muhârib, cidâl ehli.
- taramak** (طرامق) *fm.* Aslı taramak [تارامق] ve targamak. Aralamak, dağıtmak, müşt, terciil etmek. **aran taran**: aramak, târ u mâr etmek yâ tırmıkla ve tırmakla ayırmak; kettânı [keteni], yünjü sayamak, meşk.
- turfanda** (طرفنده) *is.* Turfanda [ترفنده], ilk yemiş turfanda.
- duvak** (طواق) *is.* Mazmûm; örtü, huff, topak; **gelin duvağı**: tutuk, nikâb, mukni'a; erkeklerde lisâm; çocuk duvağı; **at duvağı**: toynak, hâfir, sümbek; **sığır duvağı**: bakanak; **deve duvağı**: mest, huff.
- davranmak** (طورانمق) *is.* Tavr [tavır] ile hareket etmek, hâzırlanmak, kimıldanmak, teşebbüs, tedbîr, tehiyye etmek, tedârik, yapınmak, ra'nâ, refât, kullanmak, hastalıktan kalkıp kuvvetleşmek, ifâkât bulmak, ayaklanmak. **ağır davranmak**: teennî; tetik davranmak; **evvel davranmak**: müsâbakat; **silâha davranmak**: kılıca, piştova el etmek, tedbîr; **silâh davranmak**, **süngü davranmak**: tüfenk [tüfek] ta'lîmi harekâtından asker ta'bîri.
- top** (طوپ) *is.* Türkîde tib [تیب], yuvarlak ve mecmû' olan şeyler; kürevî, gûy; oyun topu, kartopu, işkembe topu... Cenk topu, gürlle [gülle], dâne, küre, halk topu, Bedevî topu – nohud topu, kartopu; çiçek, kantar topu; kıt'a ma'nâsına kâğıt, çoka, urgan topu, turası; **altıntopu**: güzel sabî, çocuk. **altıntop**: katmer, zerrînkadeh. Büyüğü kantar topu, kavun, **kapı kilidi topu**: düğmesi – sâat

topu. **toptopuz**: kısa, çevik adam. vasfında müdevver, kürevî: top akasya, top karaağaç, top çehre, top salata, top kandil, top yekûn. **top**: ya'nî gülle atan âlet, medfa', envâi çoktur; obüs, havân, balyemez, peksân, dağ topu, çakaloz, şâhî, çenberli [çemberli], dökme çelik, tunç top otu... Top yoluna, tan tuna gitmek; kudret topu; darb-zen, menzil topu, çarha, tabya topu, zenbûrek topu, sahrâ topu, kulambar, kulorin, yivli medfa', mitralyöz.

Top atımı, defa'sı, menzili; alay topu, selâm topu, yirmi bir kıt'a top; **yangın topu**: işâreti; **top otu**: kurusıkı, boş avurt. **topaltı**: kal'a [kale] meydânı.

Top arabası, çapı, falyası, füyyesi, kundağı, koğuşu, lombarı, mazgalı. **top atmak**: iflâs; **topu atmak**: irtihâl, gürlmek; **top yoluna gitmek**: heder, telef olmak. Topu mıhlamak.

Top arabacı, top ta'lîmi, manevrası; **toplari kurmak**: tabya tertîb etmek; **top doldurmak, atmak**: ta'lîm.

turfanda (طورفنده) *is.*

Turfanda, bâkûre, nev-ber, nev-bâve. Vasfında **turfanda yemiş**: semerr, bâkûr, körpe, pîş, res, tâze.

toka (طوقه) *is.*

İtalyancadan; kadeh tokuşturma; **toka etmek**: şarâb tâv etmek için kadehleri birbirine [birbirine] çarpmak.

toy (طوی) *is.*

Ziyâfet, sûr, velîme, düğün; **toy etmek**: teehül, gerdek.

Osmâncık (عثمانجق) *is.*

Amasya'da Osmâncık maa Zeytun kazâsının merkezi bir şehirdir.

anterî [entari] (عنترى) *is.*

Entârî [انتارى] – **anter:** bir nev' maymundur; bir renkli böcektir; Şâm'da bir karye ismidir. Tarz-ı ma'rûf libâsa itlâkının vechi ma'lûm olmadı.

galoş (غالوش) *is.*

Kalınca gibi, ayakkabı üzerine giyilen büyük kuntura [kundura] yâhûd na'lin.

Gazne (غزنه) *is.*

Gazneyn, Afganistan'ın bir büyük şehridir. Gaznevî pâyitahtı.

fayton (فايطون) *is.*

Fransızcadan; dört adımlık, körüklü bir nev' metrûk arabadır.

Fergana (فرغانه) *is.*

Türkistan'da çayıra ve merce teşbîh olunmuş bir vilâyettir ki hâlâ merkezi Hokand. Sâir beldeleri: Endicân, Uş, Merginân, İsfara, Hucend, Ahsikend.

fıstık (فستق) *is.*

Meksûr; aslı Fârisî peste, Şam fıstığı. **Hind fıstığı:** arakiton. **fıstık gibi:** yağlı, körpe bir nev' ma'rûf meyve-dâr çam ağacı, çam fıstığı ve kozak meyvesi – kâc-ı yalgûze – *bk.* **kozak, çam.**

fıstıkî renk: açık, baygın yeşil – **fıstıkî makâm:** tezyîf ma'nâsıyla «ağır ezgi, fıstıkî makâm».

felâtûn (فلاطون) *is.*

Ta'ribi eflâtûn; âsî hurmanın ve bazı ağaçların samğı [zamkı].

eflâtûnî: O samğın [zamkın] rengine müşâbih açık mor, kırmızı, eflâtûnî kızıl-ı şeb, açık leylâkî.

florya (فلوریه) *is.*

Rumca lorya; asâfirden, güzel sesli, sarıca yeşilli kuş.

fosfor (فوسفور) *is.*

Kemikten istihsâl olunur ve temâs-ı hevâ [hava] ile kâbil-i ihtirâk bir unsurdur. Fosforlu kibrit, fitile-i mestûriyye.

fizyoloci [fizyoloji] (فيزيولوجى) *is.*

Yunanîden; ilm-i vezâif-i â'za, tıbbın şu'belerinden bir bâbdır.

kabak (قاباق قباق) *is.*

Kab yapılan yâhûd kab resminde ma'rûf esmâr; ecnâs-ı mütebâyîne ve envâ'-yı muhtelif e yemişlerdir. Armud²⁴⁸ kabağı, asma kabağı, bârûd kabağı, **bal kabağı**: kur'a; Bektâşî kabağı, **tac kabağı**: takaron – dört yaşında fidân; içi boşalmış, kof ağaç; kabran, takarrum; Çerkes, helvacı yâhûd kara kabak, sakız kabağı – **su kabağı**: tatık, debbâ. **kabak başta patlamak**: esmâyı üzerine sıçratmak; yüzmek için kabak bağlamak. Kantar, kış kabağı – **nişân kabağı**: destî [testî] yerine asılan hedef, kedû, her neden olursa – kabak terâzu [terazi]..

Kehrübâ resmi tûlânî – **kabak lâlesi**: kürevî nev'î. **kabak tadı vèrmek**: tekrâr usandırmak, bıktırmak.

Vasfında çiğ, hâm meyve, dazlak, asla' kabak, kavun, hışır başkadır.

Sarışın, maviş, güzel, **başı kabak**: yalın ayak, çıplak; sâbıkta yalın aya başı kaba dênirdi.

Târihini gelicek hâlet-i nez'a dèdi buşaldım, cânib-i hakka başı kaba yalın ayaktır.

barut kabağı: mutlakâ barutluk boynuz ve ma'den olur – **semiz kabak**: yabân asması. *bk. kapak.*

Kazdağı (قازطاغى) *is.*

Biga'da bir ormanlık, karlık ma'rûf dağdır; kadîmde İda. – *bk. Kazdağı Ezinesi.*

²⁴⁸ Farsça *emrûd*'dan alıntı *armut* sözcüğü, Türkçeleşme sürecinde *armud* ara biçiminde telaffuz edilmiştir (Kartallıoğlu, 2016a, s. 112). Bahsi geçen sözcük, birinci baskıda (s. 855) da *armud* [ارمود] biçiminde yazılmıştır.

- kaşkaval** (قاشقوال) *is.* Türkîde kaşkak, kak her şeyin kurusuna dendir; **kaşkaval**: kurutulmuş kelle peyniri – **kuru kaşkaval**: tatsız, kaba adam.
- kalavra** (قالوره) *is.* Rumcadan yamalı pabuş [pabuç] ve deri şeyler; **kalavra-hâne**: eskici kâr-hânesi.
- kamu** (قامو) *ed.* Kamu [قامو]; Türkîde kamuk; cümle, heme, hepsi, tamâmı, bütün. Kadîm-i Türkîde ve Çağatâyîde asru, dükeli.
- kancık** (قانبیق) [Tanım veya açıklama yapılmamıştır.]
- kabala** (قباله) *is.* Zebânzedi kabala [قباله]; aslı meksûr kabala [قباله]. Ma'în, mahdûd, mikdârı mahdûd, maktû', pazarlık [پازارلق] olmuş iş – Kavl, senet, temessük vèrgi tezkeresi; Yahudiler cemâatlerinin gabala vèrgisi.
- kırk** (قرق) *is.* Erbaûn, çihl, çihle; kesret ve tûl-i müddet ma'nâsına müsta'mel; kırk kere söylemek. **kırkanbar [ambar] balığı**: büyük vatoz.
- Karacaova** (قره جه اوه) *is.* Yeñice Vardar'a mülhak bir nâhiyedir.
- Karakuş** (قره قوش) *is.* Canik'te Ünye'ye mülhak bir kazâdır.
- Kaşaklı** (قاشاقلو) *is.* Seydişehir'ye [Seydişehir'e] mülhak bir kazâdır.
- Kalafat** (قلافات) *is.* Eflak'ta Tuna üzre bir kasabadır.
- kalyon** (قاليون) *is.* Kalyon [قاليون]; İtalyancadan, top anbarı [ambarı] olan cenk gemisi; üç anbarlı kapak, firkateyn, korvet, sâbıkta aksâmı çok idi – *bk. gemi*.
- kanbur [kambur]** (قنبور) *is.* Hadebe, her dürlü yumruluk; Arabîde kanbr[?]²⁴⁹, tümseklik, *bk. kanbel*. Vasfında

- kaval** (قوال) *sf.* Ahdeb, her dürlü muhaddeb şey; kanbur ağaç, binâ, gemi, dîvârîñ kanburu, **deveniñ kanburu**: örgüç. Burun kanburu.
- kaval** (قوال) *sf.* Aslı kav, kaval [قوال], içi delik, düz bazı şeyler; **kaval düdük**: yassı çoban düdüğü – **kaval tüfenk**: yivsiz namlu.
- kaval burun**: ucu yassı; **üstü kaval**, **altı şeyhâne**: münâsebetsiz; **kaval koyun**: otlakta def'aten düşüp mürd olan.
- kıvanmak** (قوانمق) *fl.* Meksûr; tefâhur, kendine gügenmek [güvenmek], ögünmek [övünmek], sevinmek, kabarıp koskoslanmak – **kıvanç**: müftehir, mütekebbir.
- kotan** (قوتان) *is.* Büyük, ağır saban; pulluk ağırı – **kotan kuşu**: büyük gagalı *bk. saka*.
- kocmak** (قوجمق) *fm.* Sarılıp bağra basmak, zamm, der-ber etmek – **öpüp kocmak**: pûs u 'inâk, koşmak, izâfe.
- kurgan** (قورغان) *is.* Türkîde hisâr kurmak.
- kuskus** (قوسقوس) *is.* Pilâvlık veskas, hamur düğmesi – kuskus pilâvı.
- koş** (قوش) *sf.* Çift, çifte şey ma'nâsına **koş koşmak**: arabaya çifte, iki hayvan takıp sürmek. **koş mîltuk[?]**: Çağatâyîde çifte, tüfenk, ikiz.
- kokoz** (قوقوز) *sf.* Koca başlı ma'nâsına; ziyâde züğürt, muztarib [muzdarip]; Türkîde şaşkın, zıngıldamış.
- kukulya** (قوقوليه) *is.* Top başlıklı şey ma'nâsına, ipek kozası.
- kulumbur** (قولومبور) *is.* İtalyanca; gemilerde ana direğîñ deste muresinden yukarı sürülên çubuğuş çanaklıktan aşağı kalan tarafı.

- konboy [konvoy] (قونبوی) is.** Menzil topu nev'inden, uzun medfa'.
- kıl (قيل) is.** İtalyanca; tüccâr sūfünü kâfilelerinin cebelisi, muhâfızı, cenk gemisi, sūfün-i harbiyye ve korudukları tüccâr sefâyininiñ hey'et-i mecmû'ası.
- kıl (قيل) is.** Vücutuñ dürüş tüyleri, şa'r, mûy, veber, bazı yerleriñ kılı: esb – Koyunuñ yünü, keçiniñ kılı, sof kılıñ taraması *bk.* **tiftik – at kılı:** hülb, kıldan örme çul nev'i şeyler.
- kebâb [kebab] (كباب) is.** Vasfında cüz'iyâyâta ve rakîk şeylere îmâ; kıl kaldı, kıl kadar. **kılı kırk yarmak:** tedkîk mübâlağası; **kıl dökülmek:** tentîf. **burnundan kıl aldirmamak:** nobranlık; **yağdan kıl çekmek:** suhûlet.
- kebâb [kebab] (كباب) is.** Farisîde mutlakâ yanmış, büryan, yanık. Büryan kebâbı, orman, tencere, çoban, çevirme, şiş, tas, talaş, kuşbaşı, kuyu, kül bastı, muhızır kebâbı; av, tağuk, kuzu, gügerçin [güvercin] kebâbı; kefenli, hindi kebâbı; aslı ma'nâsıyla **ciğer kebâbı olmak:** yanıp kebâb olmak, göñül yanmak.
- kebâbcı kedisi gibi yutgunmak [yutkunmak]:** arpacı kumrusu gibi.
- kete (كته) is.** Katmerli çörék [چوراك], pirinç unu hamurundan Van çörêği.
- kerrâke (كراكه) is.** Sof kumâştan üstlük – büyük örtü – **Vehbi'niñ kerrâkesi:** müsta'mel, fersûde.
- Kerek (كرك) is.** Belkâ' sancağında Kerek maa Ma'ân kazâsınıñ merkezi bir kadîm kal'a [kale].
- kisbet [kispet] (كسبت) is.** Meksûr; kisvet galatı, avâm zebânzedi; pehlivân kisbeti, timurcu [demirci] kisbeti.

kekik (ككيك) *is.*

Envâ'ı çoktur; Türkîde kekik otu; şefeviyyeden yabân zâteri, sa'ter başlı zâter se'mûn gibi kâseriyye fasılasından **kaya kekiği**: futenc, şahre – bir nev'î kargân.

kilim (كليم) *is.*

İnce ve tüysüz kalı [halı] – havlısına kebe; uzun, kıllısına zili dendir.

kem küm (كم كوم) *es.*

Kem küm etmek, mütereddîâne söylemek, kelâmda tereddüd etmek.

Kütahya (كوتاهيه) *is.*

Hüdâvendigâr'da sancak kürsüsü bir kazâ merkezi şehirdir. Kazâları: Kütahya maa nevâhî-i etrâf şehir ve Altuntaş ve Gireği ve Ürüncek ve Armudlu ve Gümüş maa Tavşanlı, Suntanönü maa Eskişehir ve Seyitgâzi ve İnönü maa Bozöyük, Simav maa Eğrigöz ve Emet, Dağardı, Gedos maa Şaphâne, Uşak maa Banaz ve Ulugöbek.

küstere (كوستره) *is.*

Küştere dahı dendir; batonika otu, acı kıcı, kıstıran. Aslı Fârisîden kestere.

kül (كول) *is.*

Remâd, hâkister – kül rengi ma'nâsına **beñzi kül olmak**: muzmahill, müflis, harâb olmak. **külünü savurmak**: kam'.

kişi (كيشى) *is.*

Kes, kimse, kimsene, muhaffefi keş; Türkîde erkek, recül; hâlâ zât, ferd, nefer ma'nâsına; **er kişi**: mer', **hâtun kişi**: mer'e –

kim (كيم) *zm.*²⁵⁰

Aslı Fârisî ki; her kim, her ki, şol âdem ki; eşyâda ne kullanılır. **kim ki**: her kangı âdem – İstifhâm için kangı şahıstır ma'nâsına kimdir, kimler geldi – Bazı ma'nâsına zamir nekre olur; kimi, kimisi, bazı âdem – **kimleri**: kangı âdemi;

²⁵⁰ Özgün metinde “zamir [ض]” yerine, yanlışlıkla, “sıfat [ص]” yazılmıştır.

kimiler: bâzı âdemler – **kime ne:** kangı şahsa kangı şey râci'; **kimi:** kangı âdemi; **kimimiz:** bazılarımız.

gebe (گبه) *sf.*

Haml kadın; **géceler gebedir:** elleyle't-habelî – **gebe étmek:** ilkah; **gebe kalmak:** lakah, habel.

gergef (گرف) *is.*

Kârkâh, el dest-gâhı [tezgâhı], nakış; altı yuvarlağı: kasnak – kanaviçe gergefî, gergef kolu, kenârı.

gemi (گمی) *is.*

Aslı gime; donanmış, giderilmiş ma'nâsına mürekkebe sefîne, binâ, tekne, navı – Küçüğü fülk, kayık, keşti, nav, envâ'ı çoktur.

Yelken gemisi, vapor [vapur] ya'nî çarh gemisi, pervâneli, videli ıskaru; beylik gemi, tüccâr, ateş gemisi, burlota, harraka, üç anbarlı ve kapak ve fırkaton ve korvet gibi üç direkli kalyon; sâbıkta iki katlı kal'a [kale] gibi göğe eğlisi: barça mavna, serî'si: çekdiri, börtlen, karaka, polika gibi kalyon – çekdiriniñ on yediye kadar oturaklısı firkate, yirmi oturaklısı perkende, yirmi dört oturaklısı kalita, yirmi beşlisi kadırğa, otuzlusu bastarda, otuz altıya kadar paşa bastardası.

Iskonar, alamana, brık, bombard, çırnik, çekdirme, zehebiye, sünbeki, şehdiye, çenber, büyük çekelâva, sakoleva, tarada, karavella, kırlangıç, karamürsel, kotra, mastika, magosa, odun gemisi gibi iki direkli kayık, martıka.

Iskampavya, sandal, fluka, geyik, âteş kayığı, salapurya, barka, piyâde gibi küçük filike.

Gemi direği, **gemi yatağı:** mersâ.

Gemi dest-gâhı [tezgâhı], bahriye binâsı: inşâiye; **gemi karaya urmak, gemi oturmak:**

sığ yere saplanmak; **gemi inmek**: binâsı tamâm olup dest-gâhtan deryâyâ alka olmak.

Gemi kurulmak ve donanmak, büyük gemi donanması, donanma. Küçük donanması: filo. ta'mîr mahalli: **gemi havzı [havuzu]**; **gemi havzlamak**: ta'mîr-i küllî.

gemi havâcesi²⁵¹: mülâzım; **gemi askeri**: sâbıkta azab, levend. **gemi dîvârda [duvarda] görün**: ahvâl-i cihândan bî-haber.

gemi süvârisi: reîsi, kapudânı [kaptanı] ve kumandarı [kumandanı] – kılağuzı [kılavuzu]; gemi tentesi, başı, kıçığı, dümeni, direği, yelkeni.

gürgen (گورگن) is.

Şezâ – **ak gürgen**: kayına müşâbih neb'; **kara gürgen**: seryân ki dağ eteğinde olur, bir nev'î çukurlarda çok olur; **âlâ gürgen**: şavhat kerâstesi; dürlü dürlü ağa tahtası, fuçta tahtası, korampa (kerempe), kızaklık vereke ağacı.

göstermek (گوسترمك) fm.

muzâ: gösterir. Aslı görgüzmek, görsitmek, gördürmek; irâ'e, işâret, ibrâz, izhâr, nümâyîş etmek, belli etmek; **perde hayâl göstermek**: oyun çıkarmak; takdîr ettirmek, ibrâz-ı meziyet, delâlet, ta'yîn, müsâ'de etmek. Cemâl gösterir kemâli

Râhat ve huzûr göstermek. **karşı tutmak**: ateşe göstermek; **bir şeyin sahtını göstermek**: isbât 'ayân etmek. **alay göstermek**: asker geçmek; hâlini göstermek, lâyığını göstermek – **parmakla gösterilmek**: şöhret. Âyîne-i devrân ne sûret gösterir. **göze görünmek**: isbât-ı vücûd, ibrâz-ı liyâkat; **göze mâl görünmeme**: kadr u i'tibârı olmamak.

²⁵¹ Farsçadan alıntı *hoca* sözcüğünün birinci baskıdaki *havâce* [خواجه] yazımı, ikinci baskıda sürdürülmüştür.

Rabb'im göstermesin: hafazanallah; insanı libâs gösterir – **yaşını göstermemek:** genç gözükmek; **yol göstermek:** akıl öğretmek, irâe-i tarîk.

gösteriş: nümâyîş, arz-ı kâlâ, debdebe, şân, iftihâr, i'tibâr, bürhân. **gösterişsiz:** nümûdsuz, şânsız, kılıksız.

göğde [gövde] (گوگده) is.

Aslı gök [گوك], asl ma'nâsına yâhûd **kâvde:** içi boş cisim, vücut, cism-i hayvân, beden, ten – ceset, na'ş, libâsı tenesi, **kaftanın göğdesi:** tıyn.

göğdeli: cesîm; **ağır göğdeli:** cüsseli; ağacın göğdesinden yonmak.

bir göğde koyun: tam koyunun eti – **yarım göğde:** nîm-tene. **göğdeye atmak:** yutmak.

gölge (گولگه) is.

Zill, sâye, leke gibi zille; yazı, resim gölgesi; ağaç gölgesi.

gölge aleti: sâye-bân şemsiye.

Saçak, cenâh, himâye.

gölgesinden korkar: hâif, cebân.

Resimlerde siyâhla gösterilen sis, süs. **kürre-i arzın aya düşüp husûf yapan gölgesi:** sâhûn.

gönye (گونيه) is.

Rumcadan; zâviye; **dülger gönyesi:** köşeleri.

gönye burnu: köşe ta'mîr eder marangoz âleti.

gönyesinde: ka'im.

doğramacı gönyesi: zîve-i zâviye.

lastik (لاستيك) is.

Fransızca elastik kelimesinden; bazı esner şey; lastikli çizme, kaytan; lastik kuntura [kundura]; gomalastikten ma'mûl, zebânzedi komalastik.

lâvanta (لاونده) *is.*

İtalyancadan; hâyır çiçeği, hazâmi, hazâme, hasâme otu – anberli [amberli] lâvanta, lâvanta suyu.

layın/leyin (لايين لين) *ed.*

Ancılayın, buncılayın, sencileyin; kelime âhirine teşbîhe ma'nâsı için gibi ve kadar yerine dâhil olur.

litre (لتره) *is.*

Meksûr; İtalyanca, mâyî ölçülerinden rıtla muâdil; gayr-i mâîde: lodre.

lakırdı (لقردی) *is.*

Söz, mükâleme, muhâvere, laklakıyyât, lâf-ı güzâf, karâr, bâzârlık [pazarlık] ma'nâsına; **lakırdısını étmek**: kesmek. **lakırdı étmek**: nizâ'; **lakırdı bitirmek**: mukâvele; **lakırdı söylemek**: tarîz, itâb; **lakırdı taşımak**: nifâk; **lakırdı karıştırmak**: fesâd; **lakırdı kavafı**: nakl; **lakırdı olmaz adam**: terbiyesiz; **boş lakırdı**: laklakıyyât – lakırdı tobraya [torbaya] girmek. **lakırdısı olmaz**: nâçiz şey.

logaritma (لوغاریتمه) *is.*

Hesâb cedveli nev'i, ensâb.

mârpîc [marpuç] (مارپیچ) *is.*

Nargileniñ ma'rûf borusu – kamıştan olan kisasına Fârisîde nîpîc dèrler.

Malay (مالای) *is.*

Cezîre-i Malayu ahâlisi, melez kavmi. Sumatra ve Cezâyir sâire-i Hind'e müstevlî bir ümmet-i Müslime. *bk. Mâlâke. alay: bk. Malay.*

mankır [mangır] (مانقیر) *is.*

Mankur; sâbıkta kara fülüs, dördü bir akçe – Çînî vesâir sikke taklîdi, Bâyezîd sergilerinde fûruht olunan yaldızlı çocuk pulu.

Mutlakâ akçe ma'nâsına pîrpîrî [پیرپیری] ta'bîri; **mangır yetiştirmek**: edebsiz dilenciye para verme; kömür tozundan tutkal ile yapma yuvarlak ve ipe dizilir nargile âteşi.

- maylamak** (مايلامق) *fl.-fm.* Türkîde yağlamak ve yağlanmak, semirmek.
- macana [mancana]** (مجانہ) *is.* İtalyancadan; geminin mancana vaz' olunan tarafı, micâne; macana direği, kontra macana, *bk. yelken.*
- Mahmûdiye** (محموديه) *is.* İskenderiye halîci – Hâkân-ı Mağfûr zamânında nâm-ı hümâyûnla benâm olmuştur.
- Midilli** (مدللو) *is.* Meksûr; Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'de liva kürsüsü ve kazâ merkezi bir şehirdir. Kazâları: Midilli cezîresi maa Yund adası, Molva maa Kalonya.
midilli: Cezîre-i mezkûreden çok gelir küçük nev' at – çocuk dahdahı; Arabîde yaramaz demektir **mahşer midillisi.**
- mertek** (مرتك) *is.* Direklik dört köşe kerâste [kereste] dam atkısı – **elifi mertek zanneder:** câhil; elin gözündeki çöpü mertek mi sandı.
- Merzifon** (مرزيفون) *is.* Merz-bân; zebânzedi mars-vân. Serhad-dâr, muhâfiz-ı sügûr ve avâsım – Amasya'da Merzifon maa Merzifon-âbâd kazâsı.
- Maskat** (مسقط) *is.* Umman vilâyetinin kürsüsü bender-i meşhûr; ahâlisi Abazya hâricîlerinden olmakla hâkime imâm dërler. Basra sandığından maâş alır – Maskatî hurma, Maskatî limon.
- matruş** (مطروش) *is.* Müvelled, pek galat kelimedir. Tıraşlı, yülük, kart adam ma'nâsına; emred olmayan.
- Megril** (مگريل) *is.* Güril ile İmirt arasında olan Gürcü hıttası; şehirleri Kütayis, Poti.
- meleş** (ملش) *is.* Çok me eder, meler koyun; çifte kuzulu mâriye.
- manevra** (مناوره) *is.* Fransızca; harekât-ı sufûf-ı asker – **manevra ettirmek:** asker ta'biye etmek.

mincık (منجیق) *is.*

Meksûr, mincık dahı dendir; kedi gibi ufak hayvan yumruğu ve yumrukla ezme – **minciği çıkarmak**: mincıklamak, ziyâde ezmek, yoğurmak.

meyâl (میل) *müh.*

Hayâl meyâl, görünür görünmez ma'nâsına. **meyân**: *bk.* **buyân balı. buyân kökü.**

maymun (ميمون) *is.*

İnsana beşer hayvan, pîçîn; aslında maymun yalnız bir nev'iniñ ismi. Bir fasılası kuyuksuz, yabân âdemleri, nesnâs; Türkîde gebi[?]252; biri kısa kuyuklu kırd; bir diğeri uzun kuyuklusu şebek. Pek tüylü Habeş maymunu, Hind maymunu, behnâne bir nev'ci senbalud[?]253 – **maymun gibi mukallid**: yakışsız – **maymun iştahlı**: sebatsız. **ters maymun**: kılıç namlusu; **maymun balığı**: *bk.* **köpek.**

müze (موزه) *is.*

Fransızca numûne-hâne, nigâr-hâne.

mostra (موضطره) *is.*

İtalyancadan; numûne gösterilên, örnek – Pırlak kuşu; **mostra etmek**: edâ satmak.

muymul (مويمول) *is.*

Buymul, yüyü; terbiye kabûl etmez, hayırsız, doğan. Çağatâyîde güygenek.

Meyis (میس) *is.*

Rodos'ta bir ada ve nâhiyedir.

minimini (مينيني) *sf.*

Ufacık ma'nâsına etfâl ta'bîri – **minimini bebek**: bebecik; hoppa, terbiyesiz.

nâmkör [nankör] (نامکور) *sf.*

Nankör [نانکور], nekd, kör gözlü, nâkir.

Nastûrî (نسطورى) *is.*

Musul'da Tayyarî dağlarında bir tâife-i Katolik.

252 كى

253 سنبالود

- ninni** (نننى) *is.* Meksûr; sabîleri avutma için âgâze – **ninni söylemek**: teskîn – **şerrine ninni**: la'nallâhu men eykazehâ.
- nîsân** (نيسان) *is.* Şuhûr-ı Rûmiyyenin ikincisi – **nîsân yağmuru**: bereket.
- vâh** [vâha] (واح) *is.* Lisân-ı Kıbtî'den Yunanî'ye ve Arabî'ye naklolunmuş kelimedir. Kumluk ve çöl ortasında vâki', yeşillik adası; livâhu'l-hârice; **siyûhu'l-vâhât**: Afrika sahârisinde çayırılık yerler, vâdî eçlisi.
- vazo** (وازو) *is.* İtalyancadan; zî-kıymet saksı ve küb [küp].
- vampir** (وامپير) *is.* Bir nev' büyük yarasa, cadı, gûl ma'nâsına gelir.
- vakvâk** (وقواق) *es.* Kaba kuşların savtı.
- Nârcil cevizi, ağacında kuruyup takırdadığından kinâye **vakvâk ağacı**. **vakvâkî**: ördek gibi paytak.
- vida** (ويده) *is.* Burgulu ve helezonlu ekser-i ağaç, burgulu baskı – *bk. cıvata*.
- her dem tâze** (هردم تازه) *is.* Mürekkebe fâsılasından bir çiçektir; keble-i safvâ.
- hem** (هم) *ed.* Tahyîr ve teşrîk ve te'kîd ma'nâlarıyla âtife olur. Hem gelsin hem gelmesin; bel [بل] ma'nâsına: hem kel hem fodul. Velev-i âtife yerine: hem doldursun hem içsin.
- hemşerî** [hemşehri] (همشهرى) *is.* Hemşehrî; arkadaş, yoldaş gibi muhabbet ta'bîri.
- Hûş** (هوش) *is.* Boğdan'da bir kazâ merkezi şehir.
- yap** (ياپ) *ed.* Yapyalınız, yapayalınız, yamyassı gibi – muhaffefi yepyeñi, yemyeşil.

yâdes [lades] (يادس) *is.*

Yâd-est, yâd-daşt; bahs [bahis]; **yâdes kemiği**: uçur, cak; **yâdes tutuşmak**: bahs etmek, öğdül, irhân; **yâdes kemiği gibi**: gâyet kurgaz.

yasak (ياساق) *is.*

Yasag, yasa; aslı nizâm, tenbîh, men' ve zecr [zecir] – Tükîde **yasamak**: düzmek, yapmak, tanzîm, idâre demektir. Düzük, tüzük, tanzîmât, yasağ, nizâm, örf, kânûn. **Yasag-ı Çingiz**: Devlet-i Tatarıyeniñ nizâmât-ı esâsiyyesi, siyâset kânûn-nâmesi ve **Yasag-ı Timur**: Etrâkiñ idâre-i mülkiye düstûru.

yakamoz (ياقاموز يقاموز) *is.*

Rumcadan; gece deñizde görünên ateş pâresi gibi balık izlerinde şu'le.

Yalomiçe (يالوميچه) *is.*

Eflâk'ta kazâdır; Merkezi Klaraş kasabası.

yada (يدا) *is.*

Yada [يادا]; Çağatâyîde ceda, yeşim taşı; Arabîde bazen yeşb dahı dërler. Asıl yeşb diğér cins taştır; seng-i şecerdâr. Kadîm-i Etrâk ondan bet yaparlar ve yağmur için üzerine efsûn êdip suya atarlar idi hafazanallâh.

yıkmak (يقيمق) *fm.*

Aslı yıkmak [يقيمق], hedm, tahrîb, virân etmek, bir tarafa eğmek, yere urmak. **göñül yıkmak**: bir adamı münkesir etmek. **biriniñ üzerine yıkmak**: haml, tahmil etmek. **ev yıkmak**: Hânedân harâb etmek.

yeke (يكة) *sf.*

İri cüsseli, üstün, gâlib; boyu uzun olursa yük yüksek, *bk.* **yüce**.

dümen yekesi: kolu makâmında olan iri ağaç.

yeğen (يگن) *is.*

Karındaş evlâdı; amûce, hala, tayı [dayı] ve teyze yeğeni. **deve yeğeni**: babası, anası tüylü olan.

yel (يَل) *is.*

Rîh; galat-ı meşhûru rüzgâr; hafif rüzgâr, sabâ – Ağrı nev'inden oynak sızıları, rîh-i tayyâr, veca'-i mafsâl, her dürlü dertten neşet eden riyâh ve sızılar; dakîk-i me'kûlattan hâsıl olan gazât – Hades-i bâd: hayvân kavaresi.

yel esmek: hubûb, nefh, üfürmek; nice kılsın namâzı sofî kim gaybûbet-i fîkdân âbdestiñ yerinde yeller eser.

Başta kavak yelleri esme.

sam yeli: semûm, kara yel, batı kara yel; yel tûfengi [tüfeği], yel değirmânı, **yel koğan [yel kovan]:** yel ardınca giden seri' kuş, bir nev' martı; **sâat yel koğanı [yelkovanı]:** ibre – Fırıldak boru ağzına konan fenâr, saçak kenârına yeli men' için konan pervâz.

Atların **yelyutan** illeti; **yelyutan:** çobanaldatan kuşunun büyük nev'i, hattâf; **yel üfürmek:** esmek; **yerinde yeller esmek:** mahv, fenâ olmak, ademe kadem basmak; **yele vèrmek:** savurmak; **yel yeperek:** alâ cenâhi'l-isti'câl – *bk.* **yepermek.** **yelli:** rîhli, müvelled-i riyâh; vec'alı, dertli; **yelli mantar:** karhân.

yelpaze: yeltek.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/01/2019

Tez Başlığı: Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmânî* Adlı Sözlüğünün 1876 ve 1889 Tarihli Baskıları Üzerine Sözlük Bilimsel Bir Değerlendirme

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 196 sayfalık kısmına ilişkin, 02/01/2019 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %7 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

02/01/2019

Adı Soyadı: Tuğba MERAL TÜRK MENOĞLU

Öğrenci No: N15221225

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Türk Dili

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT

Date: 02/01/2019

Thesis Title: A Lexicographical Investigation on Ahmed Vefik Pasha's Lehce-i Osmani's 1876 and 1889 Dated Editions

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 02/01/2019 for the total of 196 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is ...7... %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

MERON

02/01/2019

Name Surname: Tuğba MERAL TÜRKMEÑOĞLU

Student No: N15221225

Department: Turkish Language and Literature

Program: Turkish Language

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Nesrin

Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 23/01/2019

Tez Başlığı: Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmânî* Adlı Sözlüğünün 1876 ve 1889 Tarihli Baskıları Üzerine Sözlük Bilimsel Bir Değerlendirme

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

23/01/2019

Adı Soyadı: Tuğba MERAL TÜRKMENOĞLU
Öğrenci No: N15221225
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Türk Dili
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT

Date: 23/01/2019

Thesis Title: A Lexicographical Investigation on Ahmed Vefik Pasha's Lehce-i Osmani's 1876 and 1889 Dated Editions

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

23/01/2019

Name Surname: Tuğba MERAL TÜRKMEÑOĞLU

Student No: N15221225

Department: Turkish Language and Literature

Program: Turkish Language

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN